

Vårdnad, boende och umgänge

Handbok – stöd för rättstillämpning och
handläggning inom socialtjänstens familjerätt

Du får gärna citera Socialstyrelsens texter om du uppger källan, exempelvis i utbildnings-material till självkostnadspris, men du får inte använda texterna i kommersiella sammanhang. Socialstyrelsen har ensamrätt att bestämma hur detta verk får användas, enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk (upphovsrättslagen). Även bilder, fotografier och illustrationer är skyddade av upphovsrätten, och du måste ha upphovsmannens tillstånd för att använda dem.

ISBN 978-91-87169-27-4

Artikelnr 2012-4-8

Omslag Fhebe Hjältn

Sättning Edita Västra Aros AB

Tryck Edita Västra Aros AB, Västerås, juni 2012

Förord

Socialtjänstens familjerättshandläggare möter ofta föräldrar i kris som behöver hjälp att kommunicera och se barnets perspektiv och behov. Arbetet med familjerättsliga frågor, som samarbetsamtal, avtal och utredningar om vårdnad, boende och umgänge, har stor betydelse för att bidra till separerade föräldrars möjligheter att samarbeta för barnens bästa. Arbetet är också viktigt för att hjälpa föräldrar att själva komma överens, i stället för att viktiga frågor om deras barn ska behöva avgöras av domstol. Barnen ska vara i fokus och barnens bästa ska vara utgångspunkten. Det innebär att det inte alltid går att hitta samförståndslösningar som är till barnets bästa. Många gånger handlar det om svåra avvägningar och bedömningar som slutligen måste avgöras av domstol.

Syftet med handboken om Vårdnad, boende och umgänge är att underlätta tillämpningen av det regelverk som gäller på området. Den tar upp lagstiftning, förarbeten, rättsfall, JO-uttalanden samt kunskap som baseras på vetenskap och erfarenheter från det familjerättsliga området inom socialtjänsten. *Socialstyrelsens allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge* (SOSFS 2012:4) ingår i texten. De allmänna råden har varit föremål för sedvanlig remissomgång. Handboken utgör ett komplement till Socialstyrelsens övriga föreskrifter, allmänna råd och handböcker såsom; *Om barnet behöver ny vårdnadshavare*, *Våld – Handbok om socialnämndens ansvar för våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld*, *Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten*, *Barn och unga i socialtjänsten* och *Anmälningsskyldighet om missförhållanden som rör barn*.

För arbetet med revideringen av handboken har Socialstyrelsen haft en referensgrupp med erfarna familjerättshandläggare och handläggare med erfarenhet av tillsyn inom socialtjänstens område. Ytterligare några erfarna familjerättshandläggare har lämnat synpunkter på texten.

Projektledare för arbetet har varit Gunilla Cederström. Kristina Widgren har tagit fram de allmänna råden. Cecilia Molinder Berglund, Merike Hansson och Åsa Malmros har deltagit i arbetet med handboken.

Anders Printz

Barbro Rohdin

Innehåll

Förord.....	3
Förkortningar	18
I. Barnets bästa	19
Barnkonventionen	19
Barnets bästa i barnkonventionen	19
Barnets bästa i föräldrabalken	20
Barnets bästa i socialtjänstlagen.....	21
Barnets bästa – Barnombudsmannen	21
Bedömning av barnets bästa	22
Barnperspektiv	22
Barnets rättigheter och behov	23
Bedömning av barnets bästa i ärenden som gäller vårdnad, boende och umgänge	26
Barn och separationer	28
Barn behöver sina föräldrar.....	29
Barn riskerar att bli redskap i konflikten	30
Barnets reaktioner på separation.....	31
Att se barnet.....	32
Socialtjänstens uppdrag	32
Stöd till barn i samband med separation	33
Barn som levt med våld	33
Stödgrupper för barn	34
Erfarenheter av verksamheten	35
2. Barnets rätt att komma till tals	37
Barnets rätt att komma till tals i barnkonventionen	37
Barnets åsikt har betydelse vid bedömningen av barnets bästa	37

Barnets vilja	39
Barnets ålder och mognad	40
Barnets rätt att komma till tals inom socialtjänsten.....	40
Barnets rätt till information	41
Syftet med samtalet	42
Tala med barn inom ramen för frågor om vårdnad, boende och umgänge	43
Samtal med barn.....	46
Att höra barn inför domstol.....	46
Att samtala med barnet.....	48
Barn påverkas av föräldrarnas konflikter	51
En dialog på barnets villkor	52
Barn som bevittnat våld.....	54
Dokumentation av barnsamtal.....	55
Vilken sorts uppgifter ska dokumenteras?	55
Dokumentation av ärenden som rör vårdnad, boende och umgänge	56
Dokumentation av samtal med barn i socialtjänsten	57
Svåra avvägningar om vad som ska dokumenteras.....	58
Sekretess i förhållande till vårdnadshavare	59
Uppföljning	60
Evidensbaserad praktik.....	61
Barn och ungdomar som brukare	61
Delaktig men inte ansvarig.....	63
Vägar till inflytande	64
3.Vårdnad	67
Vårdnaden	67
Faktisk vård.....	67
Vid barns födelse.....	68
Gemensam vårdnad enligt föräldrarnas överenskommelse	68
Domstols beslut om vårdnad	69

Efter äktenskapsskillnad.....	72
Om samboförhållandet upphör	72
Vårdnadsansvaret	72
Bestämmanderätt vid gemensam vårdnad.....	74
Föräldrars tillsynsansvar	78
Skyldighet att tillgodose barnets behov av umgänge	80
Vårdnadshavares rätt att ta del av uppgifter om barnet som omfattas av sekretess	81
Förmynderskap	82
4. Behov av ny vårdnadshavare	83
Överflyttning av vårdnaden på grund av	84
brister i omsorgen	84
Överflyttning av vårdnaden till familjehems- föräldrar.....	85
Överflyttning av vårdnaden på grund av varaktigt förhinder att utöva vårdnaden	86
Vårdnad vid förälders dödsfall	87
Vem kan utses till särskilt förordnad vårdnads- havare?.....	89
Överflyttning av vårdnaden från särskilt förordnad vårdnadshavare	90
Överflyttning till barnets föräldrar.....	90
Upphörande av gemensam vårdnad.....	91
Entledigande på egen begäran	91
Vid dödsfall	91
Entledigande på grund av olämplighet	91
5. Boende.....	93
Barnets boende.....	93
Domstols beslut om boende	93
Barnets bästa – domstolens bedömning.....	94
Växelvis boende	95
Alltfler barn bor växelvis hos sina föräldrar	96

Vardagskontakt med båda föräldrarna.....	96
Folkbokföring	99
6. Umgänge	101
Barns rätt till umgänge	101
Barn kan ha umgänge med en förälder genom exempelvis brev eller telefon	101
Umgänge med kontaktperson eller umgängesstöd	102
Föräldrarnas gemensamma ansvar	102
Domstols beslut om umgänge	103
Bedömning av lämpligheten	104
Villkor för umgänge	105
Risk för övergrepp eller försummelse.....	106
Risk för bortförande eller kvarhållande.....	108
Umgängessabotage.....	109
Socialnämnden får väcka talan om umgänge	111
Umgänge med en förälder	111
Umgänge med andra närstående personer	113
Skyldighet att lämna upplysningar som kan främja umgänget	116
7. Ekonomiska frågor	119
Underhållsbidrag	119
Växelvis boende.....	120
Särskilt förordnad vårdnadshavare	121
Underhållsstöd	121
Växelvis boende.....	121
Särskilt förordnad vårdnadshavare	121
Resekostnader vid umgänge	122
Skälighetsbedömning	122
Domstols beslut	123
Avtal om kostnader för resor	123
Jämknings	124

Rättegångskostnader	124
Rättshjälp	124
8. Föräldrar och separationer	127
Föräldrar i kris och konflikt	127
Socialtjänstens bemötande.....	127
Vad handlar konflikten om?.....	130
Anklagelser.....	131
Konsekvenser för barnet.....	132
Olika kulturella referensramar	133
Kunskap om det generella och det specifika.....	134
Öppenhet och nyfikenhet.....	134
Situationen tär ofta på relationerna.....	135
Konsekvenser för barnet.....	136
Att arbeta med tolk.....	137
Att uppmärksamma om barn far illa	138
9. Särskilda problem hos föräldrarna	139
Våld och andra kränkningar	139
Barn som bevittnar våld och själva utsätts för våld	140
Att uppmärksamma våld.....	140
Att fråga om våldet.....	142
Vad innebär våld i familjen för barnet?.....	143
Om barnet behöver stöd och hjälp.....	143
Missbruk och beroende	144
Missbruk och beroende får konsekvenser för barnet.....	144
Riskfaktorer.....	145
Skyddsfaktorer.....	147
Att fråga strukturerat om missbruk och beroende.....	147
Att utreda konsekvenserna av missbruket.....	149
Att uppmärksamma när barn kan fara illa	151
Anmälningsskyldighet	151

10. Samarbetssamtal.....	155
Kommunens skyldighet	155
Ansvarig kommun	156
Avgift.....	157
Väntetid.....	157
Samtalsledaren	158
Kompetens.....	158
Fortbildning och vidareutbildning.....	160
En eller två samtalsledare.....	160
Syftet med samarbetsamtal	161
Vad skiljer samarbetsamtal från familjerådgivnings- samtal?	161
Samarbetssamtal vid familjerådgivningen	161
Sekretess	162
Metod	163
Motivation	163
Inflytande från olika teorier och erfarenheter	163
Ramen för samarbetsamtalen.....	163
Avbrytande av samarbetsamtal	165
Strukturen i samarbetsamtalet.....	165
Samarbetssamtal initierade av domstol	168
Samarbetssamtal när det förekommit våld eller andra problem	169
När samarbetsamtal kan ifrågasättas	169
Enskilda samtal.....	169
Särskilda åtgärder för samtalen	171
Särskilda krav på samtalen.....	171
Att uppmärksamma om barn far illa.....	173
Kontakten med barnet	173
Överenskommelser	174
Uppföljningssamtal	174
Dokumentation	175

Samförståndslösningar vid domstol	176
Medling	176
11. Avtal	179
Kommunens skyldighet	179
Avgift.....	180
Utredarens kompetens	181
Behörig kommun.....	181
Socialnämndens prövning	183
Utredningens innehåll.....	184
Vad är ett interimistiskt avtal?.....	188
Ändring av tidigare dom eller avtal	188
Avtalets form	188
Avtalets giltighet.....	189
Tidsbegränsade avtal.....	189
Avtal om vårdnad	190
Avtal om boende.....	190
Avtal om umgänge	191
Socialnämndens uppgiftsskyldighet	193
Dokumentation och förvaring	193
Uppföljning	194
12. Upplýsningar	195
Domstolens uppdrag	195
Tillfälle att lämna upplýsningar	195
Upplýsningar inför interimistiskt beslut	195
Socialnämndens ansvar	197
Att lämna upplýsningar till rätten.....	200
Kommunicering.....	201
Sekretessregler	202

13. Utredningsförfarandet	203
Socialnämndens ansvar	204
Utredaren ska vara anställd eller uppdragstagare.....	204
Utredningsskyldig kommun	205
När föräldrarna bor i olika kommuner.....	206
Om en förälder har skyddade personuppgifter.....	207
Förälder i utlandet.....	207
Utredningstiden	208
Utredaren	208
Utredarens kompetens och kompetensutveckling.....	208
En eller två utredare.....	211
Utredare av båda könen.....	211
Utredare som hållit i samarbetsamtal.....	212
Innehållet i utredningen	212
Barnets bästa.....	213
Kontakten med föräldrarna.....	215
Samtal med en ny partner.....	226
Kontakten med barnet.....	226
Referenter.....	232
Barnpsykiatrisk/barnpsykologisk bedömning.....	234
Registeruppgifter.....	235
Avslutande samtal med barnet.....	236
Avslutande samtal med föräldrarna.....	236
14. Utredningsrapporten	239
Att inte stärka konflikterna.....	239
Om föräldrarna enas under utredningstiden.....	239
Sammanfattning i utredningsrapporten	240
Sakuppgifter.....	240
Handläggningen.....	241
Om barnet	243
Om rapporten rör flera barn.....	243

Sammanfattande bild.....	243
Ingen kontakt med barnet.....	244
Nuvarande situation och viktiga tidigare händelser	244
Barnets inställning.....	244
Om föräldrarna.....	245
Föräldrarnas beskrivning av barnet och föräldrskapet	245
Föräldrarnas syn på frågan om vårdnad, boende och umgänge	246
Problem hos föräldrarna	246
Referenspersoner.....	246
Registeruppgifter	246
Utredarens analys och bedömning.....	247
Riskbedömning.....	248
Barnets behov av en nära och god kontakt med föräldrarna	250
Barnets vilja	250
I utredarens bedömning bör också ingå	251
Att skapa och pröva hypoteser.....	251
Förslag till beslut.....	251
Dokumentation.....	252
Kommunicering	253
Tolkning och översättning.....	254
Att bli kallad som vittne i rätten	254
Uppföljning.....	255
15. Umgängesstöd och kontaktperson.....	257
Umgängesstöd.....	257
Barnets behov är avgörande för rättens beslut	257
Förordnandet gäller för viss tid	258
Inhämta yttrande.....	259
Socialnämnden utser viss person	260
Uppföljning.....	263
Dokumentation	264

Kontaktperson vid umgänge	264
Socialnämndens ansvar	264
Handledning.....	266
Uppföljning.....	266
Dokumentation	266
16. Sekretess	267
Huvudregeln inom socialtjänsten	267
Sekretess mellan myndigheter	268
Sekretess mellan självständiga verksamhetsgrenar.....	268
Vad som bryter sekretessen	268
Uppgiftsskyldighet	268
Möjlighet att lämna ut uppgifter.....	269
Samtycke	270
Generalklausulen.....	271
Parts rätt till insyn i ett ärende	272
På parts eget initiativ	272
Kommunikationsprincipen	272
Utlämnande av akter	274
17. Handläggning och dokumentation	275
Socialtjänstens dokumentationsskyldighet	275
Syftet med dokumentationen	275
Vad ska dokumenteras?	276
Respekt för den enskildes integritet.....	277
Den enskildes rätt till insyn i dokumentationen	277
Rättelse av skrivfel och andra förbiseendefel	278
Gallring	279
Då någon av parterna har skyddade personuppgifter	279
Sekretessmarkering	280
Kvarskrivning.....	281
Fingerade personuppgifter	282

Att leva med skyddade personuppgifter	283
Kontaktförbud.....	285
Skyldighet att underrätta socialnämnden om kontaktförbud.	286
Jäv	286
18. Samverkan	289
Att uppmärksamma när barn kan fara illa.....	289
Samverkan med rättsväsendet.....	290
Effektivisering av rättsprocessen.....	290
19. Verkställighet och överklagande.....	293
Allmänt om verkställighet	293
Behörig domstol.....	293
Verkställighet av domstolsavgörande eller av socialnämnden godkänt avtal	293
Verkställighet av överflyttning av barn till vårdnadshavare utan domstolsavgörande eller av socialnämnden godkänt avtal	294
Verkställighet av umgänge med annan än förälder.....	294
Medling.....	295
Allmänt om domstolens prövning i ett verkställig-.....	297
hetsärende	297
Domstolen kan vägra verkställighet	297
Om verkställigheten är oförenlig med barnets bästa ska domstolen vägra verkställighet.....	298
Vägran av verkställighet vid överflyttning när det behövs en prövning av vårdnadsfrågan mm	300
Domstolen kan vid verkställighet jämka villkor vid utövande av umgänge	301
Tvångsmedel vid verkställighet	301
Vite	302
Föreläggande om vite	302
Utdömmande av vite.....	302
Polishämtning	302

Polishämtning vid verkställighet av vårdnad och boende eller överlämnande av barn	304
Polishämtning vid verkställighet av umgänge.....	304
Verkställighet genom polismyndighetens försorg vid tillfälliga och omedelbara omhändertaganden i samband med verkställighet.....	304
Omhändertaganden i samband med verkställighet.....	305
Tillfälligt omhändertagande i samband med verkställighet	305
Omedelbart omhändertagande i samband med verkställighet	306
Domstolens handläggning av verkställighetsärenden	306
Domstolens sammansättning vid avgörande av verkställighetsärenden och samordning av handläggning av mål och ärende.....	306
Hörande av barn inför rätten.....	307
Överklagande, omprövning, inhibition.....	307
Omprövning av beslut om verkställighet.....	308
Inhibition	308
Barn som olovligen förs bort eller hålls kvar i Sverige eller i utlandet	309
Överflyttning av barn enligt Haagkonventionen.....	309
Barnet har olovligen förts till eller hålls kvar i Sverige.....	310
Barnet har olovligen förts bort eller hålls kvar i utlandet.....	310
Hinder för överflyttning enligt Haagkonventionen.....	311
Medling i överflyttningsärenden.....	311
1996 års Haagkonvention.....	312
Bryssel II-förordningen	313
Europarådskonventionen.....	315
De nordiska länderna.....	315
20. Uppföljning och utvärdering.....	317
Kvalitetssystem.....	317
Processer och rutiner	318
Samverkan.....	318

Uppföljning för de enskildas och för verksamhets- utvecklingens skull	319
Vilket resultat får det vi gör – för barnen och för föräldrarna?	319
Gör vi vårt arbete på bästa sätt?	319
Gör vi rätt saker?	320
Referenser	323
Socialstyrelsens handböcker och publikationer	327
Statens offentliga utredningar	328
Departementsserien	328
Utskottsbetänkande	328
Propositioner	328
Bilaga 1 Rättsfall	331
Bilaga 2 Justitieombudsmannen	335
Publicerade beslut	335
Opublicerade beslut	342
Sakregister	359

Förkortningar

ASI	Addiction Severity Index
AUDIT	Alcohol use disorders identification test
BBIC	Barns behov i centrum
BrB	Brottsbalken (1962:700)
Brå	Brottsförebyggande rådet
BUP	Barn- och ungdomspsykiatri
BVC	Barnvårdscentral
DOK	Docusate
Ds	Departementsserien
DUDIT	Drug use disorders identification test
EBP	Evidensbaserad praktik
EU	Europeiska unionen
FB	Föräldrabalken (1949:381)
FL	Förvaltningslagen (1986:223)
FN	Förenta nationerna
FV	Förordningen (2006:467) om verkställighet av vårdnadsavgöranden
HD	Högsta domstolen
HSL	Hälso- och sjukvårdslagen (1982:763)
JO	Justitieombudsmannen
Kap.	Kapitel
KL	Kommunallagen (1991:900)
LSS	Lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade
LU	Lagutskottet
LVU	Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
NJA	Nytt juridiskt arkiv
OSL	Offentlighets- och sekretesslagen (2009:400)
Prop.	Regeringens proposition
RB	Rättegångsbalken (1942:740)
RH	Rättsfall från hovrätterna
RÅ	Regeringsrättens årsbok
SFB	Socialförsäkringsbalken (2010:110)
SFS	Svensk författningssamling
SKL	Sveriges Kommuner och Landsting
SoF	Socialtjänstförordningen (2001:937)
SoL	Socialtjänstlagen (2001:453)
SOSFS	Socialstyrelsens författningssamling
SOU	Statens offentliga utredningar
UD	Utrikesdepartementet

I. Barnets bästa

Barnkonventionen

Vid alla åtgärder som rör barn, vare sig de vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ, ska barnets bästa komma i främsta rummet (artikel 3 i *FN:s konvention om barnets rättigheter*).

FN:s konvention om barnets rättigheter, den så kallade barnkonventionen, kan beskrivas som ett etiskt grunddokument som uttrycker världssamfundets syn på barn och ungdomar i vår tid. Barnkonventionen kan sägas utgöra vår tids samhälleliga barnperspektiv. Konventionens grundsyn som innebär varje barns rätt att utan diskriminering få sina rättigheter respekterade, principen om barnets bästa, vikten av att lyssna till barnet och alla barns rätt till liv och utveckling, formar en hållning till barn på det internationella planet. Det krav barnkonventionen ställer på världens stater är att detta förhållnings-sätt, detta barnperspektiv, ska genomsyra alla beslut som rör barn.¹ Efter beslut i riksdagen i juni 1990 ratificerade Sverige, som ett av de första länderna i världen, konventionen. Därefter har praktiskt taget alla länder i världen anslutit sig.

Enligt barnkonventionen har alla barn medborgerliga, politiska, ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter.

Barnkonventionen ingår i ett system av andra konventioner och deklARATIONER om mänskliga rättigheter som antagits av FN. Konventionen i sin helhet är emellertid inte svensk lag, eftersom konventionen inte är inkorporerad i svensk lagstiftning. I stället för inkorporering har i Sverige metoden att transformera bestämmelserna i konventionen valts. Detta innebär att de delar av konventionen som behöver införlivas med svensk rätt omarbetas till svensk författningstext. Barnkonventionen är alltså inte direkt tillämplig rätt i Sverige och domstolarna är inte bundna av konventionens regler som av svensk lag.

Barnets bästa i barnkonventionen

FN:s barnrättskommitté har lyft fram artikel 3, om att barnets bästa ska

¹ Barnets bästa i främsta rummet – FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige. Huvudbetänkande av Barnkommittén, (SOU 1997:116) s. 137–138

I. Barnets bästa

komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barn, som en av konventionens grundläggande principer tillsammans med artikel 2 – att alla barn har samma rättigheter och lika värde, artikel 6 – att alla barn har rätt till liv och utveckling och artikel 12 – att alla barn har rätt att säga sin mening och få den respekterad. Tolkningar av begreppet, barnets bästa, kan inte gå före eller åsidosätta någon av de andra enskilda rättigheterna som garanteras i konventionens övriga artiklar. Begreppet får särskild betydelse i situationer där andra mer specifika bestämmelser i konventionen inte kan tillämpas. I artikel 3 betonas att såväl regeringar som offentliga och privata organ när de vidtar åtgärder måste säkerställa att konsekvenserna för barnen är sådana att barnets bästa kommer i främsta rummet.

Av formuleringen i artikel 3 framgår tydligt att barnets bästa alltid ska sättas i främsta rummet. Den engelska texten innehåller frasen *the best interests of the child shall be a primary consideration*. Uttrycket *a primary consideration* har översatts till ”komma i främsta rummet”. Med ordet *consideration* betonas att barnets bästa i alla situationer som berör barn alltid ska övervägas. Barnets situation, behov och intressen ska alltså alltid beaktas i beslutsfattandet. I de fall då man låter andra intressen väga tyngre, krävs att beslutande myndigheter kan visa att en sammanvägning har gjorts av relevanta intressen i det enskilda fallet. Barnkonventionen kräver också att beslutande myndigheter så långt det är möjligt har försäkrat sig om att barnets bästa har kommit med och redovisats i beslutsprocessen.²

Betänkandet *Barnets bästa i främsta rummet – FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige* redovisar en metod som presenterats av den brittiske familjerättsexperten John Eekelaar. Metoden innebär att det i huvudsak finns två sätt att avgöra vad som är barnets bästa:

- Objektivt perspektiv: en beslutsfattare gör bedömningar av vad som grundas på forskning och beprövad erfarenhet.
- Subjektivt perspektiv: det berörda barnet får ge uttryck för vad som är hans eller hennes bästa.

Det bästa underlaget för att avgöra vad som är barnets bästa får man, enligt metodens förespråkare, genom att kombinera dessa båda perspektiv.³

Barnets bästa i föräldrabalken

Av 6 kapitlet föräldrabalken, FB, framgår bland annat att barnets bästa ska vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge. När en bedömning av vad som är det bästa för barnet görs ska särskilt avse-

² SOU 1997:116 s. 129

³ SOU 1997:116 s. 133–134

ende fästas vid risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp, att barnet olovligen förs bort, hålls kvar eller annars far illa och vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna (6 kap. 2 a § FB).

I bestämmelsen markeras att barnets bästa ska vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge. Det innebär att det inte finns några andra intressen som kan gå före barnets bästa, till exempel rättvisa mellan föräldrarna eller en förälders behov av kontakt med barnet. Även om annan hänsyn kan finnas med i övervägandena, är det barnets bästa som slutligen ska vara bestämmande för beslutet. Det gäller såväl för domstolens avgörande som för socialnämndens beslut att godkänna eller inte godkänna ett avtal som föräldrarna träffar om vårdnad, boende eller umgänge.⁴

Barnets bästa i socialtjänstlagen

När åtgärder rör barn ska det särskilt beaktas vad hänsynen till barnets bästa kräver. Med barn avses varje människa under 18 år (1 kap. 2 § socialtjänstlagen (2001:453), SoL). Bestämmelsen gäller för åtgärder som rör barn inom socialtjänstens område. Syftet med denna bestämmelse är att stärka barnets ställning. Av förarbetena framgår också att barnets bästa inte alltid är avgörande för vilket beslut som fattas, men det ska alltid beaktas, utredas och redovisas.⁵ Det innebär att vid en intressekonflikt måste barnets intresse ha företräde och att barnets situation bör uppmärksammas även i andra sammanhang än vid ställningstaganden direkt för ett barn, till exempel när föräldrar vänder sig till socialtjänsten med en ansökan om ekonomiskt bistånd till familjen.⁶

Barnets bästa – Barnombudsmannen

Barnombudsmannen lyfter fram att barnets bästa är ett dynamiskt begrepp som ska utgå från varje enskilt barn. Det enskilda barnet måste göras synligt och sättas i fokus för att barnets bästa ska kunna tillvaratas. Bedömningen av vad som är barnets bästa i det enskilda fallet ska bygga på kunskap och beprövad erfarenhet i kombination med en bedömning av det enskilda barnets livssituation. Barnombudsmannens uppfattning är att barnets bästa bara kan uppnås i en process där barnet självt ges möjlighet

⁴ Regeringens proposition 1997/98:7 *Vårdnad, boende och umgänge* s. 104, Regeringens proposition 2005/06:99 *Nya vårdnadsregler* s. 85

⁵ Regeringens proposition 1996/97:124 *Ändring i socialtjänstlagen* s. 98–100

⁶ Prop. 1996/97:124 s. 100, (se även prop. 1997/98:7, prop. 2005/06:99)

att ge sin syn på det beslut som ska fattas. Barnets bästa tolkas ofta på ett sätt som sätter föräldrarnas, inte barnets, intressen i främsta rummet. Det är barnets bästa som ska styra tillämpningen av föräldrabalken, inte föräldrarnas önskemål och behov, och därför är det viktigt att socialtjänstemän och domare får fortlöpande utbildning om barn och barns behov. Även de juridiska ombud som arbetar med familjerätt måste ha goda kunskaper om barns utveckling och särskilda behov, exempelvis för att kunna hjälpa föräldrar att utforma överenskommelser som är till barnets bästa.⁷

Bedömning av barnets bästa

Barns perspektiv, barns behov och barns bästa är begrepp som är svåra att definiera. Begreppen är inte entydiga och innebörden av dem varierar beroende på person, situation och sammanhang. Tidsaspekten, värderingar i samhället och ny kunskap om barn är också faktorer som påverkar synen på vad som är barns bästa.

Detta ger både utrymme för tolkningsmöjligheter i varje enskilt beslut och risk för att begreppet barnets bästa kan bli till intet förpliktigande. Å andra sidan ger flexibiliteten större utrymme för att ta hänsyn till det enskilda barnet och barnets egen åsikt. En vägledning för att kunna tolka vad som är barnets bästa ges vid en sammanvägning av barnkonventionens, samhällets, forskningens, barnets egen, nätverkets och beslutsfattarens definition av innebörden i begreppet.⁸

Barnkommittén anser att i en bedömning av vad som är barnets bästa bör kunskap från vetenskap och beprövad erfarenhet kombineras med att barn själva kommer till tals, så att deras synpunkter kan vägas in i beslutet.⁹ Som underlag för en bedömning av vad som är barnets bästa behövs således både ett generellt och ett individuellt perspektiv.

Barnperspektiv

Kommittén mot barnmisshandel beskrev tre olika former av barnperspektiv: det vuxna barnperspektivet, samhällets barnperspektiv och barnets eget perspektiv. Vuxna kan aldrig riktigt se verkligheten utifrån ett barns perspektiv, utan kan bara ha ett vuxet barnperspektiv – präglad av egna barndomserfarenheter, kunskaper samt det kulturella sammanhanget. I varje samhälle finns ett kollektivt barnperspektiv, grundat på samlade

⁷ *Barnets bästa – Barnombudsmannens synpunkter på frågor om vårdnad, boende och umgänge* (BR 2005:06)

⁸ *Barnmisshandel – Att förebygga och åtgärda*. Slutbetänkande av Kommittén mot barn misshandel (SOU 2001:72) s. 96 f.

⁹ SOU 1997:116 s. 135

kunskaper och värderingar, kultur och synsätt om barns och ungas rättigheter och behov. Varje enskilt barn har sitt eget perspektiv på sig självt och sin situation, beroende på vad det ser, upplever och känner i den sociala miljö där det befinner sig.¹⁰

Ett grundläggande element i samtliga dessa barnperspektiv måste vara respekten för barnets fulla människovärde och integritet.¹¹

Barnkommittén menade att barnperspektiv kan betyda att se olika beslutsalternativ ur barnets synvinkel, det vill säga att se med barns ögon.¹² Det handlar om att försöka ta reda på hur barn uppfattar och upplever sin situation och eventuella förändringar. Det räcker alltså inte med att göra någonting som man som vuxen anser vara till barnets bästa. Ett barnperspektiv innebär att man sätter sig in i och försöker förstå barns eller ungdomars situation. Just förståelsen är central och en förutsättning för att kunna vidta åtgärder för barnets bästa. Därmed inte sagt att förståelsen alltid behöver betyda ett accepterande. Att byta perspektiv, att se världen med andras ögon, förutsätter dock förmåga att sätta gränser för sin inlevelse, så att man inte helt anammar barnets eller tonåringens värld. Det är ytterst den vuxna som måste fatta beslut och ta ansvar för detta utifrån sina kunskaper och erfarenheter.¹³

Att ha ett barnperspektiv innebär att man ser barnet som ”expert” på sin egen situation. Ingen vet bättre hur det är att vara fem år än en femåring. Detta betyder att det inte bara finns *ett* barnperspektiv. En femåringens värld är inte densamma som en sextonåringens. Ett barnperspektiv skiljer sig alltså från ett ungdomsperspektiv.

Att ha ett barnperspektiv i beslutsfattandet innebär också att man noga analyserar vilka följder ett beslut kan få för ett enskilt barn.¹⁴ Barnperspektivet kan ibland stå i motsatsförhållande till ett vuxenperspektiv. Barn kan dock inte ses som isolerade från sina föräldrar och omvänt. Vid en intressekonflikt mellan barnet och de vuxna måste barnets intresse ha företräde.¹⁵

Barnets rättigheter och behov

Barn har rätt till omvårdnad, trygghet och god fostran. Barn ska behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling (6 kap. § 1 FB). Av 6

¹⁰ SOU 2001:72 s. 93 f.

¹¹ SOU 2001:72 s. 93 f.

¹² SOU 1997:116 s. 138

¹³ SOU 1997:116 s. 137 f.

¹⁴ SOU 1997:116 s. 137 f.

¹⁵ Prop. 1996/97:124 s. 100

I. Barnets bästa

kap. 2 § andra stycket FB följer att den som har vårdnaden om barnet också har ett ansvar för barnets personliga förhållande och ska se till att behoven enligt 1 § tillgodoses. Barnet ska enligt bestämmelsen också få tillsyn i förhållande till ålder och mognad samt möjlighet till utbildning och försörjning.

Av det följer att barnet har rätt till såväl fysisk som psykisk omsorg. Den fysiska omsorgen gäller barnets materiella behov, tillgång till bostad och uppehälle samt utbildning efter egna önskemål, behov och förutsättningar. Minst lika viktigt är det att se till barnets psykiska och sociala behov. I barnets rätt till trygghet ligger bland annat att få leva under stabila förhållanden och att ha någon att lita på. I den psykiska omsorgen ingår även att barnet får en god fostran, får lära sig att sätta gränser för sitt handlande och att ta ansvar. Rätten till en god vård och fostran innebär också att barnet får känna att det behövs och att det får pröva sin förmåga och utveckla sina inneboende resurser, för att efter hand frigöra sig från sitt beroende av vårdnadshavarna.¹⁶

Barnet behöver lära sig att ta ansvar och fatta beslut.¹⁷ Barnet behöver få möjlighet att känslomässigt och socialt träna sig i samspel med andra barn och med vuxna. Barnets miljö ska tillgodose dess olika behov av stimulans.

Barnets rätt att behandlas med aktning för sin person och egenart innebär att det ska visas hänsyn och respekt för individuella egenskaper och särdrag. Barnet har med stigande ålder rätt till ett allt starkare integritets- skydd. Barnets rätt till ett privatliv och skydd mot insyn kan dock av naturliga skäl inte vara absolut. Inskränkningar måste tålas och accepteras för att vårdnadshavarna ska kunna fullgöra sin tillsynsskyldighet. Vårdnadshavarna kan till exempel behöva genomöka barnets privata tillhörigheter eller till och med öppna brev som har adresserats till barnet, om det behövs för att skingra eller få bekräftat misstankar om att barnet deltar i något som kan vara skadligt för barnet eller på annat sätt är olämpligt.¹⁸

Att ett barn inte får utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling innebär att alla former av kroppslig bestraffning (aga) är förbjudna, 6 kap. 1 § FB, se även 3 kap. 5 § brottsbalken, BrB. Det innebär att inga former av våld får vara ett medel i barnets fostran. Barnet får inte tillfogas kroppsskada eller smärta även om störningen är helt lindrig eller hastigt övergående. Det innebär att även lätta slag och luggningar är otillåtna. Det är endast användandet av våld i bestraffningssyfte som

¹⁶ Regeringens proposition 1981/82:168 *Vårdnad och umgänge m.m.*, s. 59 f.

¹⁷ Prop. 1981/82:168 s. 59

¹⁸ Prop. 1981/82:168 s. 60

avses, det vill säga åtgärder som riktas mot barnet för något som barnet har gjort eller underlåtit att göra. Föräldrarna måste dock kunna fullgöra sina skyldigheter att ha uppsikt över barnet, särskilt när det är litet. Det kan medföra att en förälder behöver lyfta eller rycka undan barnet för att hindra det från att göra sig illa eller skada andra personer. Bestämmelsen i föräldrabalken förbjuder också psykisk bestraffning (kränkande behandling). Åtgärder som kan skapa ångest hos barnet kan vara att beteckna som otillåten kränkning.¹⁹ Att hota barnet kan vara ett sådant exempel. Förbudet riktar sig mot sådan behandling som innebär fara för barnets personlighetsutveckling som att förlöjliga eller frysa ut det.²⁰

Barns behov i centrum (BBIC) är ett handläggnings och dokumentationssystem för utredning, planering och uppföljning inom den sociala barnvården. Syftet är att stärka barnets ställning, öka samarbetet runt barnet mellan föräldrar, nätverk, vårdgivare och socialtjänst, bidra till ökad rättssäkerhet för barn och föräldrar samt skapa en systematik i socialtjänstens arbete så att handläggning och insatser lättare kan följas upp.²¹

BBIC-modellen bygger på att ett barns situation påverkas av såväl barnets personliga förutsättningar som föräldrarnas förmåga och det samhälle och den kulturella miljö där barnet växer upp. Faktorer som påverkar barnets utveckling är bland annat samspelet mellan barnet, föräldrarna och förutsättningar i form av familjens nätverk, boende, arbetssituation, ekonomi, familjens sociala integrering samt resurser i den närmaste omgivningen.²²

Barns utvecklingsmässiga behov kan enligt BBIC beskrivas utifrån sju behovsområden: hälsa, utbildning, känslö- och beteendemässig utveckling, identitet, familj och sociala relationer, socialt uppträdande samt utveckling i att ”klara sig själv”, det vill säga egen omvårdnad. De olika behovsområdena kan samverka med och påverka varandra. Barn behöver utveckla stabila, kärleksfulla och sunda relationer. De behöver trygga och stabila relationer till föräldrar eller andra vårdare i föräldrars ställe som kan förstå och ge villkorslös kärlek. Barnets situation i familjen och barnets relationer påverkar möjligheten att utveckla en positiv självbild och en god självkänsla, en känsla av tillhörighet och acceptans samt en empatisk förmåga. Med tiden blir oberoende och autonomi allt viktigare för barnet, och därmed även till exempel relationer till kamrater.²³

¹⁹ Regeringens proposition 1978/79:67 *Om förbud mot aga* s. 7–8

²⁰ Prop. 1978/79:67 s. 8

²¹ *Grundbok barns behov i centrum BBIC*, Socialstyrelsen (2006)

²² *Grundbok barns behov i centrum BBIC*, Socialstyrelsen (2006)

²³ *Grundbok barns behov i centrum BBIC*, Socialstyrelsen (2006)

Bedömning av barnets bästa²⁴ i ärenden som gäller vårdnad, boende och umgänge

Det finns en övergripande bestämmelse om att barnets bästa ska vara avgörande i alla beslut som rör vårdnad, boende och umgänge (6 kap. 2 a § första stycket FB). Det gäller såväl för domar och beslut av domstol som för beslut av socialnämnden att godkänna eller inte godkänna avtal som föräldrarna träffat.²⁵ För att barns bästa ska kunna tas till vara, behöver varje barn göras synligt och sättas i fokus.

I förarbetena konstateras att det numera råder allmän enighet om att barnets bästa ska stå i centrum vid all lagstiftning som nära berör barn.²⁶ Principen om barnets bästa i artikel 3 i barnkonventionen ska tillämpas på alla områden. Som framgår ovan ska barnets bästa gå före alla andra intressen när det gäller frågor om vårdnad, boende och umgänge. Beträffande dessa frågor finns det således inte några andra intressen som kan ta över.

Preciseringen i förarbetena av barnets rättigheter kan i första hand ses som en vägledning till föräldrarna om vad som är viktigt i deras fostran av barnen, men också som en vägledning för domstolen i tvister om vårdnad, boende och umgänge. Domstolen bör välja den lösning som bäst kan antas främja att barnets rättigheter blir tillgodosedda.²⁷

När domstolen och socialnämnden bedömer vad som är bäst för barnet vad gäller vårdnad, boende och umgänge ska de fästa avseende särskilt vid risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligt förs bort eller hålls kvar eller annars far illa och barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna (6 kap. 2 a § andra stycket FB). Sådana omständigheter får aldrig glömmas bort vid bedömningen. Däremot behöver de inte nödvändigtvis betyda mer än andra viktiga förhållanden i ett enskilt fall.²⁸

Vid bedömningen av vad som är barnets bästa ska även hänsyn tas till barnets vilja. Barnens vilja tillmättes dock *inte* betydelse i ett ärende där det förelåg en så svår och djup konflikt mellan föräldrarna att det inte var möjligt för dem att samarbeta om barnen som var sju och nio år. Modern tilldömdes ensam vårdnad då det ansågs vara det bästa för barnen.²⁹ Ett annat ärende rörde ett trettonårigt barn. Hovrätten utgick i sin motivering från det individuella fallet och framhöll att barnet i utredningen uttryckt

²⁴ Se även Ryrstedt E. SvJT 2009 s. 1013–1037

²⁵ Prop. 2005/06:99 s. 85

²⁶ Prop. 1997/98:7 s. 34 och 104

²⁷ Prop. 1981/82:168 s. 22

²⁸ Prop. 1997/98:7 s. 105

²⁹ NJA 2000 s. 345

att det var krångligt och invecklat att fundera runt vårdnaden. Barnet ansåg att det var bäst om föräldrarna var överens och kände sig lite osäker med en vårdnadshavare. Barnet hade en önskan att byta skola. En av föräldrarna motsatte sig detta. Rätten ansåg att det bästa för barnet var fortsatt gemensam vårdnad.³⁰

Vid bedömningen av om vårdnaden ska vara gemensam eller anförtros åt en av föräldrarna ska rätten fästa avseende särskilt vid föräldrarnas förmåga att samarbeta i frågor som rör barnet (6 kap. 5 § andra stycket FB). Högsta domstolen (HD) ansåg i ett ärende om ett treårigt barn, att gemensam vårdnad kan vara oförenligt med barnets bästa när det finns brist på förtroende för den andra föräldern. Bristande vilja eller förmåga att vara flexibel och jämkna samman sin uppfattning med den andra föräldern är andra tecken på att gemensam vårdnad är olämplig. HD konstaterade i den individuella bedömningen att parterna haft konflikter av olika slag och omfattning sedan barnet föddes, som de inte kunde lösa på egen hand. Bland annat utformningen av deras yrkanden illustrerade deras samarbetsproblem. Den utredning som genomförts tog sikte på föräldrarnas relation, föräldrarnas beskrivning av barnet och att utredaren iakttagit barnet tillsammans med respektive förälder (barnet var då 1,5 år) Modern tilldömdes ensam vårdnad och fadern umgänge.³¹ I ett annat ärende ansågs gemensam vårdnad inte vara förenligt med barns bästa. Modern hade dömts för försök till dråp på fadern. Fadern hade förklarat att han inte kunde tänka sig att ha någon som helst direkt kontakt med modern. Fadern tilldömdes vårdnaden om barnen, två och sex år gamla.³²

Också den uppräknade av barnets grundläggande rättigheter, som tidigare nämnts och som görs i 6 kap. 1 § FB kan vara till hjälp vid bedömningen.³³ Ett barn har enligt lagrummet rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran och ska behandlas med aktning för sin person och egenart. Kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling får inte förekomma. Förutom dessa faktorer har ett antal presumtioner utarbetats i praxis av vad som generellt har ansetts vara bra för barn. Det presumeras exempelvis att det är viktigt att ge barn kontinuitet och så långt möjligt oförändrade levnadsförhållanden. Det anses i allmänhet inte vara till barnets bästa att splittra en syskonskara, utan syskon ska ges möjlighet att växa upp tillsammans.³⁴

Vad som är bäst för barnet måste avgöras i varje enskilt fall utifrån en

³⁰ RH 2007:42

³¹ NJA 2007 s. 382

³² NJA 2006 s. 26

³³ Prop. 2005/06:99 s. 40

³⁴ Dahlstrand L. (2004)

I. Barnets bästa

bedömning av de individuella förhållandena. Bedömningen ska bygga på kunskap och beprövad erfarenhet i kombination med att barnet självt får komma till tals.³⁵ Ett avgörande om vårdnad, boende och umgänge bygger på en prognos för framtiden. En sådan prognos ska således innefatta både en bedömning av de aktuella förhållandena samt dessutom sannolikheten för att dessa förhållanden inte kommer att förändras inom en överskådlig framtid. Prövningen av vad som är barnets bästa ska dessutom göras med utgångspunkt i omständigheterna i det enskilda fallet och utifrån just det barn som processen handlar om.³⁶ Se även kapitlet Utredningsrapporten.)

De aspekter av barnets bästa som lyfts fram i lagtexten ger inte någon heltäckande beskrivning, utan hänsyn får tas till allt som rör barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling. Lagen anger endast ramarna för vad som kan anses vara ”det bästa”, för att inte den flexibilitet som krävs vid bedömningen av varje enskilt barns situation ska gå förlorad.³⁷ De grundläggande rättigheterna vägleder och fungerar som utgångspunkt också för socialtjänsten, till exempel i kontakten med föräldrar och barn, vid samarbetssamtal, vid godkännande av avtal och i utredningar.

Barn och separationer

Föräldrarnas betydelse för barn understryks i de flesta utvecklingspsykologiska teorier och har starkt stöd i forskningen. Föräldrarnas påverkan på barnet och barnets behov av sina föräldrar är grundläggande och avgörande för barnets utveckling. Föräldrarnas separation innebär alltid en dramatisk förändring för ett barn – hela levnadssituationen ändras. Särskilt svårt blir det för barnet om föräldrarna är i svår konflikt med varandra.

Hur frågorna om vårdnad, boende och umgänge än löses är risken stor att det blir en förlust för barnet, med mindre tillgång till den ena eller båda föräldrarna jämfört med om familjen hade fortsatt att leva tillsammans. Till detta kommer den lojalitetskonflikt som separationen nästan alltid innebär, eftersom barnet på ett eller annat sätt hamnar i en situation där det måste ta ställning till och försöka ”vara rättvis” mot båda föräldrarna. Barnet upplever ofta både att föräldrar sviker och att barnet självt sviker någon av föräldrarna. Hur barnet än gör så kan det bli fel.

Inte sällan tar barnet på sig skuld för att föräldrarna bråkar och inte kan komma överens. Om föräldrarna är oense får barnet ofta tänka på att varken uttala sig för positivt eller negativt om samvaron med den andra

³⁵ Prop. 2005/06:99 s. 40

³⁶ Dahlstrand L. (2004), se även RH 1999:74

³⁷ Prop. 1997/98 s. 104

föräldern. De riskerar också att användas som budbärare mellan föräldrar som inte kan tala med varandra. Föräldrarna vill veta saker om varandras nya tillvaro – vilket sedan ibland kan användas i tvisten mellan föräldrarna och därmed slå tillbaka mot barnet som berättat. Föräldrar i konflikt försöker ibland vända barnet mot den andra föräldern, genom förtal och annan påverkan.

Å andra sidan kan föräldrarnas separation många gånger ge barnet en lugnare situation än i ett förhållande med bråk och konflikter. Många föräldrar kan också hantera sin separation på ett sätt som tar hänsyn till barnens behov. Barn behöver hjälp att förstå varför skilsmässan inträffar. De behöver tid att sörja och acceptera det faktum att familjen kommer att förändras. De behöver också vara delaktiga och få komma med förslag om framtiden.

En ”vanlig” separation är således visserligen smärtsam för barnet men tillhör de livets kriser som barnet normalt är rustat att klara av. De flesta barn återhämtar sig tämligen snabbt, förutsatt att separationen inte följs av fortsatta föräldrakonflikter och ett bristfälligt umgänge med den ena föräldern.³⁸

En forskningsgenomgång visar att det inte är separationen i sig som är ogynnsam för barnen, utan just uppslitande konflikter mellan föräldrarna i samband med denna.³⁹ Tämligen fast förankrad kunskap visar att osämja, konflikter och dålig kommunikation mellan föräldrarna är en stark riskfaktor för en ogynnsam social och känslomässig utveckling hos ett barn.⁴⁰

Barn som saknar eller har ett mycket konfliktfyllt umgänge med den ena föräldern riskerar att påverkas negativt. Utdragna och hätska separationer innebär ett starkt lidande medan de pågår och riskerar att ge barnet psykiska problem.⁴¹

Föräldrar och samhälle har ett gemensamt ansvar för att barnens intressen tas till vara i samband med föräldrarnas separation, så att deras välbefinnande och utveckling tryggas. Utdragna strider om vårdnad och boende, som ger upphov till stark osäkerhet hos barnet och placerar det i centrum för de vuxnas konflikter, bör så långt möjligt undvikas.

Barn behöver sina föräldrar

Barn behöver generellt sett ett varaktigt och stabilt förhållande till båda sina föräldrar och nära relationer till dem, även när föräldrarna lever åtskilda.⁴²

³⁸ SOU 1995:79 s. 324-325

³⁹ Hydén M, Hydén L-C. (2002)

⁴⁰ *Växelvis boende*, Socialstyrelsen (2004)

⁴¹ SOU 1995:79 s. 324-325

⁴² SOU 1995:79 s. 321

I. Barnets bästa

Ett barns behov av föräldrarna minskar inte i samband med en separation, utan det ökar snarare.⁴³

Barn är beroende av att få veta att båda föräldrarna fortfarande älskar det, och barn mår bäst av att få ha kontakt med och träffa den de inte bor hos, så mycket de vill. Barn behöver få vara stolta över sina föräldrar och får inte tyngas med nedvärderingar av den ena eller andra föräldern, skildringar eller antydningar om hennes eller hans allmänna brister, svek etc.⁴⁴

Med stigande ålder får barnet ett allt större behov av att frigöra sig och bli mer självständigt. Barnet behöver föräldrarnas respekt, stöd och uppmuntran i detta. Då kan föräldrarnas separation bli en komplikation.⁴⁵

Barn behöver också få veta vad som händer omkring dem, till exempel att föräldrarna ska flytta isär och hur barnet då ska träffa sina föräldrar. Barn behöver sin historia, kontakt med far- och morföräldrar, möjlighet att höra berättelser om och själva tala om hur de var när de var mindre och om hur familjen såg ut då. De måste också kunna föreställa sig sin framtid – all planering får inte plötsligt upphöra på grund av en separation.

Barn riskerar att bli redskap i konflikten

Om barnet ska få tillgång till båda sina föräldrar på ett positivt sätt krävs att föräldrarna samarbetar. Om föräldrarna i stället är fiender och strider om vårdnaden, boendet eller umgänget får barnet en svår situation. Barn har jämfört med vuxna vanligtvis svårare att upprätthålla goda relationer till personer som är fientliga mot varandra och kan hamna i allvarliga och påfrestande lojalitetskonflikter. Att tycka om en förälder kan för barnet kännas som ett svek mot den andra föräldern.⁴⁶

Barn har ett starkt behov att tillfredsställa föräldrarnas förväntningar för att få behålla deras kärlek. Det betyder bland annat att barn kan komma att användas i föräldrarnas konflikt på olika sätt, till exempel som vapen, slagfält eller segertrofé.⁴⁷ En variant är att barnets handlingar hela tiden tolkas som ställningstaganden för eller emot respektive förälder och föräldrarnas konflikt. Därmed kan inte barnet uttrycka sina egna uppfattningar.⁴⁸ Detta kan bli slitsamt när det gäller solidariteten till föräldrarna och ge möjlighet till utspel. Barnet kan till exempel tvinga fram olika fördelar genom utpressning.

⁴³ Ds 1989:52 Bilaga s. 7-14

⁴⁴ Ds 1999:57 Bilaga 1 s. 121-138

⁴⁵ Ds 1999:57 Bilaga 1 s. 121-138

⁴⁶ Ds 1999:57 Bilaga 1 s. 121-138

⁴⁷ Ds 1999:57 Bilaga 1 s. 124

⁴⁸ SOU 1995:79 s. 322

I en koalition hamnar barnet i en fast knytning till en förälder och uttrycker och agerar ut den förälderns aggressivitet mot den andra. Genom att barnet har båda föräldrarna inom sig är det självdestruktivt och kan bidra till skuld känslor och att barnet utvecklar en negativ identitet.⁴⁹ Barn kan även tilldelas en sändebudsroll som innebär en skyldighet att förmedla budskap – dock inte alltid i verbal form – mellan föräldrar som inte pratar med varandra. Ofta handlar det om negativa budskap och kritiska uttalanden. Barnet kan bli upphöjt och betydelsefullt i sin roll, men samtidigt bli straffat för budskapet.⁵⁰ I en sådan situation blir barnet utnyttjat och får ta ett ansvar som det inte är moget för och som inte ligger i dess eget intresse.

Att ha ett regelbundet umgänge med den förälder man inte bor tillsammans med är positivt för de flesta barn, men det negativa kan komma att överväga om konfliktnivån efter skilsmässan är fortsatt hög. När de vuxnas behov står i konflikt med varandra och med barnens, är det risk för att barnens behov i praktiken blir av underordnad betydelse eller att man försöker undanröja denna konflikt genom att modifiera bedömningen av vad barn behöver.⁵¹

Barnets reaktioner på separation

Utifrån klinisk barnpsykiatrisk erfarenhet kan vanliga reaktioner hos barn till föräldrar som separerar beskrivas på följande sätt:

De flesta barn kommer över sina föräldrars separation utan större problem. Det finns inget specifikt sätt som barn reagerar på i dessa sammanhang. Det generella reaktionsmönstret vid kriser är regression, det vill säga barnet går utvecklingsmässigt tillbaka och reagerar på ett barnsligare sätt. Saknad, sorg och ångest är grundteman. Hos små barn kan depressivitet vara ett sätt att reagera. När striderna blir långa och destruktiva får barnen illa och får ofta psykiska (och psykosomatiska) symtom.⁵²

Som en reaktion på föräldrarnas separationsprocess blir barn ofta ledsna, oroliga, får ont i magen och sover dåligt. Föräldrarna har i regel i sin egen kris varken tid eller ork med barnen, och barn kan därför känna sig övergivna i denna situation.⁵³

⁴⁹ SOU 1995:79 s. 322

⁵⁰ SOU 1995:79 s. 322

⁵¹ *Någon måste sätta ned foten*, Allmänna Barnhuset (2002) s. 18

⁵² SOU 1995:79 s. 323

⁵³ SOU 1995:79 s. 323

I. Barnets bästa

Det är inte ovanligt med självbegränsande försiktighet – barnet kontrollerar sig, är ständigt medvetet om hur det betar sig och vaktar på sina uttryck för känslor och uppfattningar.⁵⁴

Barn känner en stor saknad när en förälder försvinner och det går lång tid mellan tillfällena då de kan träffas. Små barns tidsuppfattning är annorlunda än vuxnas.⁵⁵

Genomgående är att barn lider av att behöva ta ställning för eller emot föräldrarna. De är angelägna om rättvisa och kan ibland ta på sig ansvar för avgöranden när det gäller vårdnad, boende och umgänge.⁵⁶

Att se barnet

Barnets behov skiftar genom åren. Det lilla barnets behov av trygghet, närhet, omhändertagande m.m. ändras successivt till tonåringens behov av förtroendefull gränssättning, utmaningar, krav etc.

Även barns behov i en separationssituation kan se olika ut beroende på ålder. Det riktigt lilla barnet behöver till exempel enligt utvecklingspsykologisk teori och erfarenhet framför allt kontinuitet, närhet, förutsägbarhet och rutiner samt att den psykologiska och fysiska situationen är sig någorlunda lik från dag till dag.

Barnets umgänge och vård behöver alltså förändras med åldern. För det krävs flexibilitet, både hos föräldrarna och i de formella systemen.⁵⁷

I samband med en separation måste föräldrarna (och andra) även respektera barnets egna relationer till mor- och farföräldrar, andra släktingar, kamrater och övriga viktiga personer så att de får möjlighet att upprätthålla dessa. Barnet behöver och har rätt till ett eget nätverk, delvis skilt från föräldrarnas.

Föräldrarna måste ha förmåga att prioritera barnets behov framför sina egna. En förälder ska kunna sätta sin egen bekvämlighet samt sina egna önskemål och känslor åt sidan, utan att bitterhet och besvikelse ska drabba barnet.⁵⁸

Socialtjänstens uppdrag

Resonemangen ovan om barn och separationer bygger i huvudsak på beprövad erfarenhet och slutsatser utifrån denna. Entydiga forskningsresultat saknas dock till stor del på området, mycket därför att sambanden är

⁵⁴ SOU 1995:79 s. 325

⁵⁵ SOU 1995:79 s. 323

⁵⁶ SOU 1995:79 s. 324

⁵⁷ Ds 1999:57 s. 129 f.

⁵⁸ Ds 1999:57 s. 129 f.

komplexa och det är svårt att dra slutsatser från generella förhållanden till det enskilda barnet. De faktiska och tänkbara konsekvenserna av olika händelser och lösningar måste bedömas individuellt – utifrån det enskilda barnets personlighet, sårbarhet, tidigare erfarenheter, föräldraanknytning, nätverksstöd etc. samt föräldrarnas förmågor, brister och dynamiken mellan dem.

En hel del av den internationella forskningen är dessutom svår att tillämpa på svenska förhållanden, eftersom det är så mycket i villkoren för barn och föräldrar som är annorlunda här jämfört med i många andra länder, bland annat vad gäller värderingar, föräldraansvar, familjeliv och familjelagstiftning.

Det kan vara svårt att hålla fast vid ett barnperspektiv i samarbetsamtal och i samband med avtal och i utredningar om vårdnad, boende och umgänge. När föräldrar har svårt att enas på grund av starka konflikter finns det alltid en risk för att detta skymmer sikten för barnens situation – vuxenperspektivet och de komplexa relationerna mellan föräldrarna kan lätt ta över.

Det akuta förefaller då ofta vara att få klarhet i vad som pågår mellan föräldrarna, vari svårigheterna ligger och att över huvud taget få dem att samtala med varandra för att lösa situationen för sina barn, vilket kan ta tid.

Samtidigt kan barnens situation vara svår, och ibland ohållbar, ”här och nu”. Socialtjänstens familjerätt måste uppmärksamma och bedöma när situationen är sådan att barn riskerar att fara illa och se till att ansvarig enhet inom socialtjänsten meddelas så att den kan bedöma om det ska göras en utredning enligt 11 kap. 1 § SoL. (Se avsnittet Anmälningsskyldighet)

Stöd till barn i samband med separation

Barn utsätts för stora påfrestningar i samband med separationer där det finns svåra konflikter och låsningar mellan föräldrarna. Många barn kan dessutom ha levt i familjer där våld, missbruk, psykisk ohälsa eller andra problem förekommit. Samhället kan behöva ge ett direkt stöd till barnet i dessa situationer. Av 5 kap. 1 § SoL framgår att socialnämnden i sin omsorg om barn och unga ska tillgodose det särskilda behov av stöd och hjälp som kan finnas sedan ett mål eller ärende om vårdnad, boende och umgänge har avgjorts.

Barn som levt med våld

Behovet av insatser kan grovt delas in i olika nivåer. Alla barn som bevittnat våld eller på annat sätt farit illa behöver få sina upplevelser bekräftade

I. Barnets bästa

och giltiggjorda av vuxna. En del barn behöver särskilda stödinsatser, till exempel i form av krisbearbetning, känslomässig bearbetning och jagstödande insatser. Vissa barn som utvecklat en egen problematik utifrån våldsupplevelsen, till exempel posttraumatiskt stressyndrom eller beteendeproblem, behöver dessutom specialiserat stöd med inriktning på sin specifika problematik. Vilken sorts hjälp barnet kan behöva på kort och lång sikt beror bland annat på om våldet utövas av personer som barnet ofta har kontakt med eller om det bevittnat ett tillfälligt övergrepp.

Det är viktigt att ta reda på hur vårdnadshavarna planerar framtiden för sig och barnet samt vilket stöd och vilken hjälp de själva har tagit emot. Föräldrarnas inställning är också viktig av andra skäl. Ett barn som deltar i en stöd- eller hjälpverksamhet mot en förälders vilja kan försättas i en svår lojalitetskonflikt. Om barnet bor i en miljö där det kan finnas risk för att det på nytt utsätts för att bevittna våld måste socialtjänsten, oavsett hur föräldrarna planerar framtiden, ta ställning till vilka insatser som ur ett kortare och längre perspektiv kan vara aktuella utifrån det enskilda barnets behov. Det är inte acceptabelt att ett barn lever i en miljö där det förekommer våld eller andra problem som kan utsätta barnets hälsa och utveckling för fara.

Det är barnets behov av insatser som är styrande. Barnet ska alltid få individuellt anpassade insatser utifrån sina specifika behov. Att det finns ett visst basutbud eller en viss verksamhet i en kommun innebär inte att den passar alla barn, utan en insats kan behöva formas speciellt för ett visst barn. Barn som är aktuella inom socialtjänsten har många gånger behov av insatser från flera myndigheter och verksamheter. Därför behöver socialtjänsten ha en god samverkan med bland annat förskola, skola och hälso- och sjukvård.

Insatser kan behövas både från socialtjänstens sida och från hälso- och sjukvården, till exempel barnpsykiatriska insatser och traumabearbetning. Om barnet är i behov av barnpsykiatriska insatser kan socialtjänsten hjälpa till med att förmedla en sådan kontakt. Om barnet inte tidigare gått i förskola, till exempel om föräldrarna har varit arbetslösa, är det angeläget att barnets eget behov av en förskoleplats bedöms.⁵⁹

Stödgrupper för barn

Barn håller ofta tankar och känslor kring föräldrarnas separation och vad den innebär för sig själva. De kan ändå ha ett stort behov av att tala om detta, inte bara med vuxna, utan också med andra barn. I en del kommu-

⁵⁹ *Se vidare Våld – Handbok om socialnämndens ansvar för våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat Våld*. Socialstyrelsen. (2011)

ner finns därför stödgruppsverksamhet för barn till separerande föräldrar inom ramen för socialtjänstens familjerättsenheter.

Syftet med dessa barngrupper är bland annat att

- erbjuda barnen ett sammanhang där de kan känna sig trygga att uttrycka sina tankar och känslor omkring sina föräldrars separation under konfidentiella former
- ge möjlighet att dela sina erfarenheter med andra barn och därigenom bli bekräftade samt förstå att deras känslor, tankar och reaktioner är normala
- stödja barnens naturliga förmåga till utveckling och till att hantera förändringar.

Samtalen och gruppverksamheten ger dessutom möjlighet för barnen att bearbeta sådant som de bär på, vilket kan hjälpa dem i nuet och med att bli hoppfulla inför framtiden. De får hjälp att hantera förändringarna i sina familjer och att utvecklas i detta. Barnen kan också få förklarat för sig vad som händer vid samarbetssamtal, vårdnadsutredning, domstolsprocess etc. – hur det går till och varför.

Erfarenheter av verksamheten⁶⁰

Barnen

Erfarenheter från gruppverksamheten visar att många barn lever i ovisshet om orsakerna till föräldrarnas separation, med många egna fantasier och skuld-känslor, för att föräldrarna inte har talat med barnen om detta. Barnen känner stor motvilja mot föräldrarnas bråk och upplever ofta att grälen handlar om dem själva. De tar stor hänsyn till båda föräldrarna och undviker ofta att tala om den ena föräldern för att inte oro den andra. Samtidigt kan barnen känna stor oro och skuld i förhållande till den förälder som de inte bor tillsammans med.

Ett vanligt tema i samtalsgrupperna är den ängslan och ilska som orsakats av föräldrarnas eventuella nya partner. Ibland upplever sig barnen som icke önskvärda när en ny partner kommer in i bilden och de är sårade över att den egna föräldern får en delad lojalitet mellan den ”gamla” och ”nya” familjen. Barnen önskar ofta mer egen tid med sin förälder.

⁶⁰ Avsnittet bygger på *Nya möjligheter i skilda världar*. Redovisning av projekt gruppsamtal för skilsmässobarn, Familjerättsenheten i Sundsvall (1998). *Skilda Världar*, FoU Västernorrland (2009), *Barngrupp för barn med skilda föräldrar i Östersund* (2003), *Bubblan... hur gick det sedan?* Östersund (2006), *Mina föräldrar är skilda – Om gruppverksamhet för barn till skilda föräldrar*, BRIS, Stockholm (2006), *Att hålla ballongen flygande – en kompetenshöjning för familjerätten?* Umeå (2007), *Ballongen – barngrupp för barn med skilda föräldrar* UFFE, Umeå (2009).

I. Barnets bästa

Barnens samspel med varandra och grupprocessen är ett kraftfullt verktyg för att hjälpa och stödja barnen, och de har stor nytta av att dela sina erfarenheter, tankar och känslor med andra barn i en trygg och strukturerad verksamhet.

Föräldrarna

Verksamheten har också betydelse för barnens föräldrar. Barnen får hjälp att uttrycka sig och kan också hävda sina rättigheter inför föräldrarna. Även föräldrarna är nöjda med att barnen har fått delta i gruppverksamheten. De beskriver också att en del barn har blivit starkare och mer självständiga samt fått lättare att prata om vad de känner, utan att vara rädda för att såra sina föräldrar.

Samtalsledarna

Samtalsledarna får en inblick i hur barnen har det i samband med föräldrars separation. Det ger också en fördjupad kunskap och insikt som handläggarna har med sig i kontakten med föräldrar. På så sätt blir barnen mer närvarande även i samtalen med de vuxna. Det hjälper till att lyfta fram, stärka och behålla barnperspektivet och fokus på barnets bästa. Genom samtalsledarens direktkontakt med barnen och deras upplevelser blir samtalsledarna också mer trovärdiga när de inför föräldrar betonar barnets behov och barnets verklighet.

Att verksamheten balanserar lek och skapande med dialog och reflektion visar också på att personalen förstår det viktiga i både ickeverbala och verbala uttryckssätt för att utvecklas som människa. Flera av deltagarna som nu är unga vuxna nämner att de tycker att de har hanterat sina föräldrars skilsmässa på ett bra sätt, och att orsaken kan vara att de haft möjlighet att bearbeta den genom stödgruppen.

2. Barnets rätt att komma till tals

Barnets rätt att komma till tals i barnkonventionen

I artikel 12 i FN:s konvention om barns rättigheter står följande:

1. Konventionsstaterna ska tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.

2. För detta ändamål ska barnet särskilt beredas möjlighet att höras, antingen direkt eller genom företrädare eller ett lämpligt organ och på ett sätt som är förenligt med den nationella lagstiftningens procedurregler, i alla domstols- och administrativa förfaranden som rör barnet.

Artikeln innehåller två delar – dels en allmän rätt för barn att komma till tals i alla frågor som rör dem själva, dels en särskild rätt att höras i alla domstolsförfaranden och administrativa förfaranden som rör dem. Barn ska i dessa fall särskilt beredas möjlighet att bli hörda.⁶¹

Svensk lagstiftning har anpassats och utvecklats för att uppfylla barnkonventionens krav.

Barnets åsikt har betydelse vid bedömningen av barnets bästa

För att domstolar och andra myndigheter ska kunna få en uppfattning om vad som är barnets bästa är det viktigt att barnets egen uppfattning och egna önskemål kommer fram och blir beaktade. Rätten för barn att fritt uttrycka sina åsikter och bli hörda är en av barnkonventionens grundläggande principer. Genom att barnet får berätta om sin vardag, om de barn och vuxna som är viktiga för barnet, får utredaren en bild av barnets syn på tillvaron.

På familjerättens område finns en övergripande bestämmelse i 6 kap. 2 a § FB enligt vilken barnets bästa ska vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge. Det finns således inga andra intressen som kan gå före barnets bästa, till exempel rättvisa mellan föräldrarna eller en förälders behov av kontakt med barnet.⁶²

Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet ska det enligt ovan

⁶¹ SOU 1997:116 s. 23 och 186 f.

⁶² Prop. 2005/06:99 s. 85

2. Barnets rätt att komma till tals

nämnda bestämmelse fästas vikt särskilt vid risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp, att barnet olovligen förs bort, hålls kvar eller annars far illa och barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna.

I föräldrabalken anges alltså vissa omständigheter som domstolen och socialnämnden ska fästa särskilt avseende vid i bedömningen av vad som är bäst för barnet. Om en risk kan förutses, ska den väga tungt i bedömningen av vad som är bäst för barnet. Ett tillägg har också gjorts om risken för att någon annan i familjen utsätts för övergrepp. Syftet är att markera att inte bara övergrepp direkt riktade mot barnet utan även övergrepp mot till exempel den andra föräldern eller syskon i familjen kan leda till att barnet far illa.⁶³

Enligt tredje stycket i samma paragraf ska hänsyn tas till barnets vilja, med beaktande av barnets ålder och mognad. Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet kan också den uppräknade av barnets grundläggande rättigheter som görs i 6 kap. 1 § FB vara till hjälp. Ett barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran och ska behandlas med aktning för sin person och egenart. Kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling får inte förekomma. Barnkonventionen utgår från ett aktörperspektiv och lyfter fram barn och ungdomar som aktiva subjekt. Barn, precis som vuxna, mår bäst när de själva kan berätta hur de har det och vad de vill samt då de är delaktiga i beslut som rör dem.⁶⁴ Vad som är barnets bästa måste avgöras i varje enskilt fall utifrån en bedömning av de individuella förhållandena. Bedömningen ska bygga på kunskap och beprövad erfarenhet i kombination med att barnet självt får komma till tals. Hänsyn ska tas till allt som rör barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling. Så långt det är möjligt bör såväl långsiktiga som kortsiktiga effekter för barnet beaktas.⁶⁵ (Se kapitlet Barnets bästa)

För att kunna avgöra vad som är barnets bästa måste det enskilda barnet som ärendet gäller sättas i centrum samt dess berättelse och inställning synliggöras. Det räcker således inte att bedöma barnets bästa utifrån forskning och beprövad erfarenhet, utan det berörda barnet måste få uttrycka vad som är hans eller hennes bästa.⁶⁶

Det innebär att den som gör en utredning i mål om vårdnad, boende och umgänge i de flesta fall ska försöka klarlägga barnets inställning och redovisa den för rätten.⁶⁷ Barnets egen uppfattning ska tillmätas betydelse

⁶³ Prop. 2005/06:99 s. 86

⁶⁴ Arnö S, m.fl. (2006)

⁶⁵ Prop. 2005/06:99 s. 40

⁶⁶ Arnö S, m.fl. (2006)

⁶⁷ Prop. 2005/06:99 s. 45

men i den slutliga bedömningen är det barnets bästa som är avgörande för beslutet. Av regeringens proposition framgår att barnets vilja inte bara bör beaktas vid bedömningen av barnets bästa, utan i vissa fall bör den beaktas fristående från den bedömningen. Frågor om vårdnad, boende och umgänge ska alltid avgöras efter vad som är bäst för barnet. Men man kan tänka sig situationer när det är mycket svårt att avgöra vad som är barnets bästa, och då kan barnets vilja som fristående omständighet bli avgörande för domstolens ställningstagande.⁶⁸

Barnets vilja

Barnets rätt att bli hört och bli taget på allvar är en av de fyra grundprinciperna i barnkonventionen. Svensk lagstiftning är också tydlig med principen om barnets bästa. Innebär detta att det är barnets vilja som ska avgöra vilka beslut som fattas och vilka åtgärder som vidtas?

Inte sällan används begreppen *barnets bästa* och *barnets vilja* parallellt och utan att det ena begreppet har företräde framför det andra. Det händer också att begreppen ställs mot varandra. Båda dessa ståndpunkter är i grunden felaktiga eftersom *barnets bästa* är resultatet av en hel sammanvägning av barnets behov och uppfattning, föräldrarnas förmåga och uppfattning, faktorer i familj och miljö samt utlåtanden från sakkunniga och referenspersoner – snarare att likställa med ett tillvägagångssätt. *Barnets vilja* utgör en del av beslutsunderlaget för att bedöma vad som är barnets bästa.⁶⁹

Inom socialtjänsten är begreppet ”behov” centralt, inte minst kommer detta till uttryck i lagstiftningen. Alla barn har en rad olika och sammansatta behov som behöver tillgodoses för att utvecklingen ska bli gynnsam. Det kan uppstå intressekonflikter mellan *barnets vilja* och *barnets behov*. Ett sätt att lösa denna konflikt kan vara att synliggöra hur *barnets vilja* har inverkat på beslutet, genom att tydligt beakta *barnets vilja* i *barnets bästa*. Barnets behov kan vara utgångspunkten vid prövningar av barnets bästa, men *barnets vilja* ska synliggöras och uppmärksammas i beslutet.⁷⁰ Barn har rätt att få uttrycka sin vilja och de har samtidigt rätt att slippa ta ansvar för svåra beslut.⁷¹

Lagstiftningen bygger på en stor respekt för barnets egen vilja, i det här sammanhanget för att stärka barnets ställning och rättigheter i en situation när det fattas viktiga beslut om barnets framtid. För att lagstiftningen ska

⁶⁸ Prop. 1997/98:7 s. 105

⁶⁹ Mattsson T. (2006)

⁷⁰ Mattsson T. (2006)

⁷¹ *Samtal med barn*, Socialstyrelsen (2004)

2. Barnets rätt att komma till tals

fungera för barnets bästa måste frågan om barnets vilja hanteras professionellt och varsamt.

Genom att indirekt eller direkt uttala sin önskan i en separationssituation kan barnet komma att utsättas för obehag av olika slag. Genom att barnets vilja tillmäts formell betydelse, får barnet en maktposition som kan bli ett redskap för att föra fram föräldrarnas vilja.

Barnets ålder och mognad

När har ett barn tillräcklig ålder och mognad för att delta i och ta ställning till socialtjänstens utredning och förslag till beslut? Detta är en central fråga när det gäller barns rätt att komma till tals. Bedömningsgrunderna ålder och mognad är likvärdiga och ska därmed tillerkännas lika stor betydelse.⁷² Ålder är som regel oproblematiske att bedöma, men barnets mognadsgrad kan vara avsevärt svårare att bedöma.⁷³

Ett sätt för handläggaren att bringa klarhet i mognadsgraden kan vara att fråga vuxna personer i barnets närhet om hur de uppfattar barnets mognad, kombinerat med att handläggaren själv träffar barnet och samtal om hans eller hennes egenskaper, intressen, identitet och relationer. På så sätt kan handläggaren på samma gång få en uppfattning om barnets koncentrationsförmåga, grad av medvetenhet, språk och sinnesstämning. Detta hjälper handläggaren att bedöma barnets mognad samt hur det enskilda barnet ska ges bästa möjliga villkor för att kunna yttra sig och vara med och bestämma i frågor som rör honom eller henne.

Under utredningens gång, då handläggaren som regel genomför flera samtal med barnet eller den unge, kan även barnets grad av trygghet, förmåga att hantera stress och förändringar bedömas. Vidare kan dess grad av utsatthet synliggöras. Detta kan hjälpa handläggaren att bedöma möjligheten till delaktighet och medinflytande.

Barnets rätt att komma till tals inom socialtjänsten

Bestämmelser om barnets rätt att komma till tals finns i 3 kap. 5 § SoL. I andra stycket anges att när en åtgärd rör ett barn ska barnet få relevant information och hans eller hennes inställning så långt det är möjligt klarläggas. Hänsyn ska tas till barnets vilja med beaktande av dess ålder och mognad. Barnets rätt att uttrycka sin åsikt i saker som berör det personliga betyder att dess inställning ska klargöras utan att barnet för den skull

⁷² Mattsson T. (2002)

⁷³ Mattsson T. (2006)

sätts i svåra valsituationer. Uppgiften för socialtjänsten blir att skaffa sig en bild av barnet och dess behov. Barnet får inte pressas på synpunkter.⁷⁴

Enligt 11 kap. 10 § första stycket SoL har barn som fyllt 15 år rätt att själva föra sin talan i mål och ärenden enligt denna lag. Enligt andra stycket samma lagrum bör barn som är yngre höras, om det kan vara till nytta för utredningen och barnet inte kan antas ta skada av det. Bestämmelsen kräver omdöme vid tillämpningen. Lämpligheten av att höra barnet får avgöras med ledning av dess ålder och mognad, vilken betydelse ärendet kan antas ha för barnet men också vilken inställning barnets ställföreträdare har till frågan om barnet ska höras.⁷⁵

För familjerätten finns speciella regler om samtal med barn i 6 kap. FB. Bestämmelser om vårdnad, boende och umgänge finns i 6 kap. 19 § fjärde stycket FB, där det framgår att den som verkställer en sådan utredning, om det inte är olämpligt, ska försöka klarlägga barnets inställning och redovisa den för domstolen. I 6 kap. 20 § andra stycket FB finns en bestämmelse som innebär att den som lämnar upplysningar till rätten ska höra barnet om det är lämpligt.

Barnets rätt till information

En viktig aspekt på rätten att komma till tals för den enskilde är möjligheten att få information i frågor som rör honom eller henne. I 3 kap. 5 § SoL finns en bestämmelse som ger barn och ungdomar rätt att få relevant information, till exempel om vad som pågår, planeras och som har med barnets situation att göra. Informationen bör ges så tidigt som möjligt, dels för att information kan lugna barnet i en obekant och kanske skrämmande situation, dels för att barnet ska kunna ge uttryck för sin inställning tidigt i processen. Barnets inställning ska kunna utgöra en del av bedömningsunderlaget i ärendet eller målet. Vid samtal är det viktigt att ta reda på om barnet kunnat ta emot och förstå den information som lämnats. Informationen behöver ges kontinuerligt under hela tiden som ett ärende pågår. Med hänsyn till vad som är bäst för barnet får den information som lämnas anpassas till situationen, barnets ålder, mognad och tidigare kunskaper.⁷⁶ Det kan förekomma situationer då det är lämpligt att ge ett barn information men olämpligt att efterfråga hans eller hennes inställning eller tvärtom. Bedömningen får göras från fall till fall. Man måste visa förståelse för och respektera att ett barn inte vill yttra sig.⁷⁷

⁷⁴ Prop. 1996/97:124 s. 98

⁷⁵ Regeringens proposition 1979/80:1 *Om socialtjänsten* del A s. 567

⁷⁶ Regeringens proposition 2006/07:129 *Utveckling av den sociala barn- och ungdomsvården m.m.* s. 38 och s.112

⁷⁷ Prop. 2006/07:129 s. 39

Syftet med samtalet

Svensk rätt är tydlig i sitt budskap att barn ska betraktas som ett subjekt, med gradvis stigande möjlighet att kunna agera i samband med frågor som rör henne eller honom personligen.⁷⁸ Barnet ska betraktas som subjekt med fullt människovärde och med egna kunskaper och erfarenheter. Barnet ska betraktas som en individ med handlingsförmåga och med gradvis stigande rätt att få påverka sitt liv. Denna syn på barnet ska råda i relationer mellan barn och offentliga organ (socialnämnd, domstol), halvoffentliga organ (familjehem) och i det privata förhållandet mellan barn och vårdnadshavare. Lagstiftarens krav på att man ska se barn som subjekt och aktör, innebär att man ska beakta barns specifika behov och intressen vid beslut som rör barnet. Det är inte tillräckligt att anlägga allmänna föreställningar om vad som skulle vara bra för barn i en viss ålder eller av ett visst kön. Det skulle vara att betrakta barnet som ett objekt för vuxnas handlande.⁷⁹

Ytterligare motiv – som även delvis utgör grund för gällande bestämmelser – till att lyssna på barns och ungdomars erfarenheter är följande:

- Pragmatiska skäl: Om barn blir lyssnade på och får sina synpunkter genuint betraktade blir socialtjänstens planer bättre och mer hållbara
- Terapeutiska skäl: Om barn involveras i att påverka sitt eget öde underlättar det deras återhämtning från svårigheter, ökar självkänslan och den egna kompetensen
- Etiska skäl: Delaktighet reducerar maktobalansen mellan barn och vuxna och negativa följder av det
- Filosofiska skäl: Om man värdesätter barns välfärd och intressen måste man också värdesätta barns synpunkter och röst.⁸⁰

Inför och under samtal med barn behöver familjerättshandläggaren tydliggöra både för egen del och för barnet vad samtalet syftar till och villkoren för det. I praktiken är det inte alltid så lätt att renodla olika typer av samtal. Olika syften kan gå in i varandra. Inom det familjerättsliga området fyller samtal med barn ofta ett tredubbelt syfte: att informera barnet, att tillgodose barnets rätt att komma till tals och att vara utredande. Samtalen ingår som ett led i att förstå barnets situation, problem och resurser samt att ta del av dess egna tankar och uppfattningar om det som varit, om nuet och om framtiden.

Samtal med barn inom ramen för utredningar syftar både till att ge barnet information och att barnet ska få berätta om sig självt och hur det

⁷⁸ Mattsson T. (2002)

⁷⁹ Mattsson T. (2006)

⁸⁰ Gilligan R. (2002)

har det. Dessutom ska handläggaren få en bild av barnets hela situation och få del av barnets perspektiv på familjen, boendet, förskola eller skola, kamrater, nätverk, framtid, etc.

Samtal som ingår i en utredning syftar oftast till att få fram underlag för bedömningar, förslag och beslut, för att kunna tillvarata barnets intressen och värna om dess eget sociala liv utanför familjen. Att ett barn i samtal ges tillfälle att berätta hur det har det, vad det tycker och tänker, och att någon lyssnar uppmärksamt och bekräftar, är i sig stödande och bearbetande för barnet – även om det inte är det huvudsakliga syftet med samtalen.

Det primära är att se till att samtalet med barnet inte skapar allvarliga problem för det. Det innebär att man alltid behöver ha ett omsorgstagande perspektiv i mötet med barnet.⁸¹

Tala med barn inom ramen för frågor om vårdnad, boende och umgänge

Samtal under utredningar

Vid en utredning om vårdnad, boende och umgänge rekommenderar Socialstyrelsen att utredaren alltid bör träffa barnet både enskilt och tillsammans med respektive förälder. Kontakten bör inledas med att utredaren träffar barnet i vardera föräldrarnas hemmiljö.⁸²

Syftet med att träffa barnet bör vara att ta reda på hur barnet mår, barnets utveckling och mognad samt samspelet och anknytningen till föräldrar, syskon och föräldrarnas nya partner.

Utredaren bör vid mötet ge barnet tillfälle att berätta eller på annat sätt åskådliggöra sin situation. Om våld eller andra övergrepp, hot missbruk eller psykisk ohälsa har förekommit i familjen, bör utredaren ta reda på vilka konsekvenser detta har fått för barnet.⁸³

Av 6 kap. 19 § fjärde stycket FB framgår att den som genomför en *utredning* ska, om det inte är olämpligt, försöka klarlägga barnets inställning och redovisa den för rätten. Om utredningen avser flera barn, bör utredaren ge vart och ett av barnen möjlighet att komma till tals i enskilda samtal, så att de kan uttrycka sina tankar och sin inställning oberoende av varandra. Utredaren bör vidare anpassa samtalens innehåll och längd till barnets ålder och mognad.⁸⁴

⁸¹ Øvreide H. (2011)

⁸² Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2012:4) om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge.

⁸³ SOSFS 2012:4

⁸⁴ SOSFS 2012:4

2. Barnets rätt att komma till tals

När det gäller utredningar konstateras att barn har olika förutsättningar och mognadsgrad och det måste därför i varje enskilt fall göras en bedömning av om det är olämpligt att tala med barnet och vilken betydelse barnets inställning ska tillmätas.⁸⁵ Det går inte att ange någon bestämd ålder för när ett barn bör tillfrågas. Utredaren får med beaktande av ålder och mognad, i varje enskilt fall avgöra om barnet ska höras. Att barnets ålder och mognad ska beaktas i bedömningen betyder i de flesta fall att mer avseende ska fästas vid ett äldre barns inställning än vid ett yngre barns.⁸⁶ Det är en vanlig missuppfattning att barn får bestämma själva så snart de har fyllt tolv år – det finns ingen sådan absolut åldersgräns. Barn anses från fyra år ålder kunna berätta om sina upplevelser förutsatts att de möts respektfullt av utredaren som har förmåga att öppet lyssna på dem.⁸⁷

Att uppgifterna har uppfattats rätt bör alltid kontrolleras med barnet. Om det inte är olämpligt, bör även barnet erbjudas ett avslutande samtal och informeras om vad utredaren har kommit fram till i utredningen.⁸⁸

Samtal under upplysningar

Av 6 kap. 20 § andra stycket FB framgår att den som lämnar *upplysningar* till rätten ska höra barnet om det är lämpligt. Om handläggaren har bedömt att det är lämpligt att tala med barnet, bör han eller hon först tala om varför samtalet förs. Därefter bör handläggaren låta barnet berätta eller på annat sätt åskådliggöra hur han eller hon ser på sin situation samt ge honom eller henne möjlighet att förmedla sin inställning. Om handläggaren gör bedömningen att det inte är lämpligt att tala med barnet, bör orsaken till detta redovisas för domstolen. I sådana fall kan det ibland vara lämpligt att låta barnet komma till tals genom personer i barnets omgivning som känner barnet väl.⁸⁹

Handläggaren bör under samtalet med föräldrarna bilda sig en uppfattning om det är lämpligt att även tala med barnet. I den bedömningen bör också ingå att ta reda på om det finns utrymme för att samtala med barnet under godtagbara former och med den försiktighet som krävs.⁹⁰ Anledningen till att inte höra barnet kan vara att barnet är särskilt känsligt, att barnets inställning redan är känd genom annan utredning eller att ett beslut måste fattas så snabbt att det inte finns utrymme för att samtala med barnet på det sätt som krävs för att barnet ska känna sig tryggt.

⁸⁵ Prop. 2005/06:99 s. 46

⁸⁶ Prop. 2005/06:99 s. 93 och Regeringens proposition 1994/95:224 *Barns rätt att komma till tals* s. 35 och 56

⁸⁷ Gustavsson M. (2011)

⁸⁸ SOSFS 2012:4

⁸⁹ SOSFS 2012:4

⁹⁰ SOSFS 2012:4

Samtal under samarbetsamtal och avtal

I mindre komplicerade ärenden som rör samarbetsamtal och avtal, där det inte är några djupare konflikter mellan föräldrarna, kan ibland en indirekt bild av barnet och dess situation via föräldrarnas beskrivningar vara tillräcklig. Oftast behöver dock socialtjänstens familjerättshandläggare ha en direktkontakt med barnet för att det ska kunna komma till tals och bli synligt i de beslut som rör barnets vardag. Föräldrar som befinner sig i kris eller i svåra vuxenkonflikter är kanske alltför upptagna av sin egen situation. Förmågan att se barnets reaktioner och behov blir då begränsad. En förälder som har det svårt kan ha ett motstånd mot att ta till sig att också barnet mår dåligt. Samtalsledaren bör därför, om det inte är olämpligt, ta med barnet i något skede av samtalen dels för att med utgångspunkt i barnets egna behov och rättigheter ge information och låta barnet berätta om sin situation, dels för att ge barnet möjlighet att förmedla sin inställning.⁹¹

Att ge ett barn möjlighet att samtala om sina tankar och upplevelser i samband med föräldrarnas separation kan vara betydelsefullt för dess hälsa och utveckling. Detta är också ett sätt att tydliggöra – både för barnet självt och för föräldrarna – att barnet har rätt till respekt för sitt eget livsrum, sin vardag och sitt nätverk. Hur barnets egen vilja och uppfattning sedan ska lyftas fram i konflikter mellan föräldrarna kräver noggranna avvägningar.

Barn med funktionsnedsättning

Alla barn måste mötas som de individer de är, utan förutfattade meningar eller stereotypa föreställningar. Att samtala med barn med särskilda svårigheter eller funktionsnedsättningar kan ställa speciella krav på handläggaren vad gäller kunskap, erfarenhet och inlevelseförmåga.⁹² Enligt artikel 7 punkt 3 i *FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning*, ska konventionsstaterna säkerställa att barn med funktionsnedsättning har rätt att fritt uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör dem, varvid deras åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till individens ålder och mognad på samma villkor som för andra barn samt erbjudas stöd anpassat till funktionsnedsättningen och ålder för att utöva denna rättighet. Det kan vara klokt att planera in gott om samtalstid för kontaktskapande och kommunikation. Om man känner sig osäker på om man har tillräcklig kunskap och kompetens i arbete med barn med funktionsnedsättning är det bra att konsultera någon som är väl insatt i vilka

⁹¹ SOSFS 2012:4

⁹² *Samtal med barn*, Socialstyrelsen (2004)

2. Barnets rätt att komma till tals

konsekvenser barnets funktionsnedsättning kan få för samtalet. Speciella kommunikationshjälpmedel kan behövas.⁹³ Handikappförbunden gav år 2011 ut boken *Lyssna på oss!* som är tänkt att bidra med kunskap, åsikter och förslag på lösningar till vuxna som arbetar med barn och ungdomar med funktionsnedsättningar. Boken kan även tjäna som inspiration för socialsekreterare och familjerättssekreterare i deras arbete med att möjliggöra att barn med funktionsnedsättning får utöva sin rätt att fritt uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör dem inom ramen för en barnavårdsutredning eller en utredning om vårdnad, boende eller umgänge.

Samtal med barn

Utredande intervju

Socialtjänsten i Norrköping har tagit fram en intervjumodell som utredaren håller sig till för att barnets rätt bli lyssnad till ska bli tillgodosedd. Modellen används även av utredare vid familjerätten. Metoden skiljer mellan intervju och samtal. Syftet med en intervju är att utredaren med så få ord som möjligt och utan större påverkan ska inbjuda barnet att självt berätta. De olika stegen i modellen handlar bland annat om noggrann förberedelse, ljudupptagning och referat av intervjun, vad intervjuaren ska tänka på inför intervjun och vad intervjuaren ska undvika att göra, intervjuteknik, frågeområden och hur intervjun kan dokumenteras.⁹⁴

Familjerätten träffar barnet utan föräldrar vid tre tillfällen i ett samtalsrum på familjerätten. Om det är praktiskt möjligt så är det önskvärt att föräldrarna följer barnet var sin gång till familjerätten. Syftet är att hålla så stor jämvikt som möjligt i utredningen mellan föräldrarna. Vid det tredje tillfället går utredaren och barnet igenom den text som skrivits utifrån de tidigare samtalen. Barnet får möjlighet att kommentera, lägga till eller ta bort från sin berättelse. Barnet informeras om vilka som kommer få ta del av texten och vem som kommer att fatta beslut.⁹⁵

Att höra barn inför domstol

För att ta reda på ett barns vilja finns en möjlighet att höra barnet inför domstolen, om särskilda skäl talar för det och det är uppenbart att barnet inte tar skada av det (6 kap.19 § sista stycket FB). Det är dock inte meningen att barn mera regelmässigt ska medverka i rättegången, utan det normala bör vara att barnet hörs endast i vårdnads-, boende- eller

⁹³ Jones D. (2003)

⁹⁴ Gustavsson M. (2011)

⁹⁵ Gustavsson M. (2011)

umgängesutredningen.⁹⁶ Lagrådet har yttrat att domstolen bör tillämpa regeln med stor återhållsamhet; värdet av barnets personliga närvaro lär sällan vara så stort att det motiverar att barnet försätts i en konfliktsituation under de förhållandevis dramatiska former som en domstolsförhandling kan innebära.⁹⁷

Det är domstolen som i det enskilda fallet ska ta ställning till om det är lämpligt att barnet hörs. För att kunna bedöma detta är naturligtvis barnets inställning av stor betydelse. Det kan inte komma i fråga att barnet medverkar i rättegången mot sin vilja. Andra omständigheter som måste beaktas är barnets ålder och mognad. Någon bestämd nedre åldersgräns anges inte i lagtexten, utan det ankommer på domstolen att i det enskilda fallet ta ställning till om det är uppenbart att barnet inte kan ta skada av att höras. Barn som är yngre än tolv år torde enligt förarbetena sällan vara så mogna att de bör medverka i rättegången.

För att bilda sig en uppfattning bör domstolen i första hand höra vad föräldrarna och utredaren anser i frågan. Om barnet självt begär att få höras bör domstolen förvissa sig om att detta verkligen är barnets vilja och att det inte utsatts för påtryckningar.⁹⁸

När barn undantagsvis hörs inför domstolen är det av största vikt att förhandlingen går till på sådant sätt att barnet inte utsätts för någon press. Barnet ska inte under några omständigheter behöva ta direkt ställning i en vårdnadskonflikt eller i övrigt i ett vårdnadsmål. Något förhör i egentlig mening kan det inte bli fråga om. Domstolen bör verka för att barnet hörs i en så avspänd atmosfär som möjligt.⁹⁹ Vissa tingsrätter har exempelvis ett rum särskilt anpassat för barn.

JO kritiserade en domare för att denne vid muntlig förberedelse ringde upp parternas barn. Kontakten togs efter samtycke från föräldrarna och i anslutning till att olika samförståndslösningar diskuterades. Barnet som nyss fyllt nio år uppgav att han helst ville träffa sin mamma och pappa tillsammans och att han bestämt inte ville lämna sin pappa. JO konstaterar att barnets åsikt är en viktig faktor som ska vägas in i helhetsbedömningen. Det saknas dock lagstöd för att hålla förhör med ett barn under muntlig förberedelse inför ett interimistiskt beslut. Istället bör barnets inställning, om det är lämpligt, inhämtas genom socialnämndens försorg. Vidare anser JO att det får anses synnerligen olämpligt att rätten håller förhör med ett barn på sätt som skedde i målet. Barn ska inte under några

⁹⁶ Prop. 1981/82:168 s. 57

⁹⁷ Prop. 1981/82:168 s. 89

⁹⁸ Prop. 1981/82:168 s. 56 f., 78

⁹⁹ Prop. 1981/82:168 s. 78

2. Barnets rätt att komma till tals

omständigheter behöva ta direkt ställning i en vårdnadskonflikt mellan föräldrarna.¹⁰⁰

Att samtala med barnet

Det kan vara svårt att avgöra när samtal med barn ska ske, vad samtalen ska syfta till och hur den information som samtalen ger ska användas. Samtal med barn kan till exempel föras för att i en utredning skapa en helhetsbild av barnets situation och för att ta reda på vad barnet självt tycker. Syftet kan också vara att lyssna till hur barnet ser på situationen, ge det information, klargöra vad som pågår och avlasta såväl skuld som ansvar som barnet kan ha tagit på sig. Samtal med barn kan också vara ett sätt att lyfta fram barnets perspektiv, upplevelser och önskemål till föräldrarna för att öka deras förmåga att se barnet och försöka hitta lösningar som utgår från barnets bästa.

Vårdnadshavarens samtycke krävs

Barnet har rätt att uttrycka sin åsikt i saker som rör det personligen – både i vardagliga situationer och i samband med traumatiska händelser som berör barnet.¹⁰¹ I vissa situationer som framgår av 11 kap. 10 § tredje stycket SoL, kan socialnämnden i utredningar som rör barns behov av skydd eller stöd (11 kap. 2 § SoL), höra barnet utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande. Detta gäller alltså inte utredningar, upplysningar, samarbetsamtal och avtal om vårdnad, boende och umgänge. Som framgår av Regeringens proposition (2009/10:192) *Umgångsstöd och socialtjänstens förutsättningar att tala med barn* har behovet av en möjlighet till samtal med barnet utan vårdnadshavarens samtycke inte framstått som tillräckligt stort i utredningar enligt 6 kap. 19 § FB. Vidare konstateras det att endast i ett fåtal fall förekommer det att vårdnadshavaren vägrar att samtal med barnet genomförs och att det sällan ligger i föräldrarnas intresse att motsätta sig att den som verkställer utredningen talar med barnet.¹⁰²

Barnets verkliga vilja

Som tidigare sagts ska barnet, oavsett ålder, ges möjlighet att uttrycka sin vilja, men det är en rättighet och inte ett tvång. Barnets inställning ska klargöras utan att barnet för den skull försätts i svåra valsituationer. Uppgiften för socialtjänsten blir att skaffa sig en bild av barnet och dess

¹⁰⁰ JO 2010/11 s. 52, se även JO 2005/06 s. 27

¹⁰¹ Prop. 1996/97:124 s. 176

¹⁰² Prop. 2009/10:192 s. 18

behov. Barnet får däremot inte pressas på synpunkter.¹⁰³ Det som barnet uttrycker ska bedömas med sakkunskap och med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. Många gånger kan uppgiften att försöka ta reda på vad barnet verkligen vill försvåras av att barnet uttrycker en uppfattning som inte svarar mot dess verkliga, kanske ambivalenta, önskan. Vad barnet gett uttryck för måste därför vägas in i den helhetsbedömning av samtliga omständigheter som ska göras.¹⁰⁴

Bedömningen av barnets bästa får till stor del grundas på partsutsagor i en konfliktsituation då parterna ofta har motstridiga tolkningar. Handläggaren har en svår uppgift i att bedöma dessa motstridiga uppgifter. Det är därför nödvändigt att inhämta barnets perspektiv, men det gör inte uppgiften lättare, utan ibland med nödvändighet svårare.¹⁰⁵

Det är många gånger svårt att utifrån några samtal med barnet i en laddad situation, som dessutom är begränsad i tid och rum, avgöra vad som är barnets vilja. Hur ska barnets vilja tolkas utifrån vad det säger eller uttrycker på annat sätt? I vilken atmosfär lever barnet och hur påverkar den barnets vilja och viljeyttring? Hur har barnet kommit fram till vad det vill? Vad tyckte barnet i förra veckan, och vad vill det nästa dag eller om en månad? Säger barnet olika saker beroende på vilken förälder som det för tillfället är närmast?

Det är svårt, men viktigt, att avgöra effekten för barnet av att dess – kanske tillfälliga – vilja kan få avgörande betydelse för så viktiga beslut som det är frågan om. Hur kommer det som barnet ger uttryck för att användas och vad betyder det i barnets relation till föräldrarna? Det kan bli ett stort ansvar att bära, det kan resultera i förebråelser eller anklagelser från en förfördelad förälder och barnet kan självt komma att ångra vad det har sagt.

Sådana tänkbara effekter kan barnet i vissa fall självt vara medvetet om – och ta hänsyn till genom att avväga vad det ger uttryck för. Troligare är dock att barnet saknar möjlighet att bedöma konsekvenserna av sin viljeyttring, eftersom barn inte har den livserfarenhet och överblick som krävs för detta.

Barnets egen uppfattning om vad som ska föras vidare

Utifrån ovanstående resonemang har utredaren att i ett vidare perspektiv bedöma i vad mån det för varje individuellt barn är till barnets bästa att återge vad barnet har sagt eller gett uttryck för, hur detta i så fall ska beskrivas och vilken betydelse det ska tillmätas. Det handlar både om

¹⁰³ Prop. 1994/95:224 s. 55

¹⁰⁴ Prop. 1981/82:168 s. 66

¹⁰⁵ Andersson G, m.fl. (2001)

2. Barnets rätt att komma till tals

vad som ska återges muntligt till föräldrarna om vad barnet har sagt eller uttryckt på annat sätt och vad som ska återges skriftligt i en utredning.

Barnets rätt att komma till tals bör rimligen också innebära att barnet ska ha rätt att ha en uppfattning om dess tankar och inställning ska föras vidare. I ett forskningsprojekt om barns delaktighet i familjerättsutredningar lyfte barnen själva fram kritik mot utredarna eftersom de inte fått ta del av det som skrivits om dem och inte heller haft möjlighet att påverka vilken information som skulle lämnas vidare.¹⁰⁶ (Se även längre fram i detta kapitel.)

Domstolens bedömning av barnets vilja

Högsta domstolen har vid val av vårdnadshavare för en trettonårig flicka tagit hänsyn till flickans bestämda vilja. Av målet framgår att det fanns en ”blockbildning” mellan mor och son respektive far och dotter. Dottern hade klart och otvetydigt förklarat att hon inte ville leva med sin mamma utan ville att pappan skulle ha vårdnaden om henne. HD menade att även om pappans lämplighet som vårdnadshavare av olika skäl kunde ifrågasättas var förhållandena inte sådana att en lösning i enlighet med flickans bestämda vilja kunde antas medföra bestående fara för hennes hälsa eller utveckling på sätt som sägs i 6 kap. 7 § FB.¹⁰⁷

Högsta domstolen konstaterade i ett annat ärende att en trettonårig pojks utveckling motsvarade hans ålder. Pojkens egna synpunkter borde under sådana förhållanden tillmätas stor vikt i vårdnadsfrågan. HD menade emellertid att pojkens yttranden var motstridiga och att det var svårt att av dem få en klar bild av hans inställning. HD ansåg inte att pojken kunde anses ha uttryckt en så bestämd uppfattning att den kunde få avgörande betydelse i målet.¹⁰⁸

Vidare gav Högsta domstolen en pappa umgängesrätt med sin tolvåriga dotter, trots att flickan motsatt sig umgänge med honom. Flickan hade inte träffat pappan på mer än elva år. Mamman bestred umgänge och åberopade främst att ett sådant skulle innebära risk för flickans psykiska hälsa och strida mot flickans vilja. Flickan motsatte sig allt umgänge med pappan. HD ansåg att flickans inställning i väsentlig mån verkade ha sin grund i påverkan från mammans sida och att det var möjligt att hon, om hon träffade pappan, skulle ändra inställning i umgängesfrågan. Med hänsyn till att det i regel antas vara till ett barns bästa att barnet umgås med båda föräldrarna, borde därför flickans nuvarande inställning inte vara

¹⁰⁶ Eriksson M, Näsman E. (2011)

¹⁰⁷ NJA 1995 s. 398

¹⁰⁸ NJA 1988 s. 448

ett avgörande hinder för umgängesrätt i den begränsade omfattning som pappan yrkat.¹⁰⁹

I ytterligare ett ärende gav Högsta domstolen en pappa umgängesrätt under tre timmar varannan vecka i närvaro av kontaktperson med en treårig dotter. Föräldrarna hade inte varit sammanboende. Mamman motsatte sig umgänge på grund av pappans snabba personlighetsförändringar och växlingar i sitt humör samt att han uppträdde aggressivt och inte hade förmåga se dotterns behov. Umgänget med en tidigare, som pappan uppfattade det, kritisk kontaktperson hade inte heller fungerat. Uppgifterna bekräftas av socialtjänstens utredare. HD ansåg att det för närvarande fanns en viss risk för att barnet skulle kunna fara illa men att den risken motverkas genom att umgänget sker i begränsad omfattning under medverkan av en kontaktperson. Med hänsyn till dotterns intresse av kontakt med pappan får det därför anses vara till dotterns bästa att hon får umgås med fadern.¹¹⁰

Barn påverkas av föräldrarnas konflikter

Barn känner ofta lojalitet med och försöker stödja *båda* föräldrarna i deras inbördes konflikt. De hamnar därmed i en lojalitetskonflikt som de behöver hjälp med. För familjerättshandläggaren är det viktigt att förstå och bekräfta att barnet kan ha fått motstridig och splittrad information.¹¹¹ Man ska undvika frågor som kan hota barnets lojalitetskänsla gentemot familjen.¹¹² Ju djupare konflikt barnet lever i, desto svårare kan det vara att möta barnet i ett samtal. Ett barn i lojalitetskonflikt kan välja mellan olika överlevnadsstrategier – till exempel att liera sig med en av parterna, att bli balanskonstnär (säga en sak till den ena och något annat till den andra) eller att agera ut.¹¹³

Barn som samtalar med någon utanför familjen om sådant som rör föräldrarnas inbördes relation och barnets relation till föräldrarna känner sig inte alltid fria att säga vad de vill eller tycker. Det kan finnas familjehemligheter som de inte får röja och de kan vilja väga sina ord noga utifrån lojaliteter. De kan också aktivt eller omedvetet ha påverkats av någon av föräldrarna att bli budbärare eller ta hennes eller hans parti.

När det finns en stark konflikt mellan föräldrarna kan barnet känna skuld.

¹⁰⁹ NJA 1981 s. 753

¹¹⁰ NJA 2003 s. 372

¹¹¹ Øvreeide H. (2011)

¹¹² Wilson J. (2001)

¹¹³ Nyberg (i Hindberg 1998)

2. Barnets rätt att komma till tals

Därför kan det vara angeläget att ta upp skuldfrågan på ett sätt som avlastar barnet och tydliggör att det varken direkt eller indirekt har någon skuld när det gäller föräldrarnas konflikt.¹¹⁴

En dialog på barnets villkor

Samtal med barn kräver särskild utbildning och kompetens. Utredaren behöver teoretiska kunskaper och praktiska färdigheter av samtal med barn och unga med deras behov i fokus.¹¹⁵ Av förarbetena till lagstiftningen framgår att för att barns bästa ska tillgodoses är det nödvändigt att handläggaren får utbildning när det gäller att samtal med barn på barns villkor och att tolka barns uttryckssätt. Olika utredningsmetoder kan behöva utvecklas.¹¹⁶ Det finns olika metoder och tillvägagångssätt, med eller utan hjälpmedel, för att underlätta samtal med barn (se referenslistan). Här tas bara upp några allmänna principer för barnsamtal.

Det är bra att ta reda på lite om konkreta förhållanden i barnets liv, intressen och situation inför samtalet. Syftet är att kunna gå in i samtalet på barnets premisser, genom att veta något om det som man kan anknyta till.¹¹⁷

Ett tryggt klimat i rummet betyder mycket för att barnet ska kunna prata. Handläggaren ska inte tvinga barnet att prata, utan hellre försöka hitta andra sätt att kommunicera. Den vuxnas sätt att lyssna och svara kan vara avgörande för om barnet vill samtala eller inte. Genom att ge barnet hela uppmärksamheten kan barnets förtroende för sin förmåga att samtala med vuxna växa.¹¹⁸ Barnets tidigare erfarenheter av att samtala med vuxna spelar naturligtvis in – om barnet är vant vid att vuxna lyssnar och visar respekt för barnet eller inte.

Genom att småprata kan handläggaren hitta barnets språkliga nivå och anpassa sitt språk till barnet. Om det är svårt att förstå vad barnet menar, kan man säga det och be henne eller honom att berätta en gång till. Det är också bra att fråga barnet om det förstår vad man säger. Handläggaren kan också sammanfatta vad barnet berättat och fråga om det stämmer med vad barnet menade.¹¹⁹

Innan ett barn kan ta emot ny information om sin verklighet behöver barnets egna upplevelser och verklighetsuppfattning bekräftas. Det kan

¹¹⁴ Øvreeide H. (2011)

¹¹⁵ Socialstyrelsens allmänna råd (2006:14) om personalens kompetens vid handläggning och uppföljning av ärenden som rör barn och unga

¹¹⁶ Prop. 2005/06:99 s. 46

¹¹⁷ Øvreeide H. (2011)

¹¹⁸ Arnell A, Ekbohm I. (1999)

¹¹⁹ Arnell A, Ekbohm I. (1999)

till exempel ske genom att den vuxna har en intresserad och lyssnande hållning till det som barnet berättar. Den första delen av samtalet kan vara en nyfiken kartläggning av neutrala saker i barnets situation, vilket senare kan användas för att få mer djup i samtalen.¹²⁰

Både barnet och samtalsledaren bör ha möjlighet att kontrollera rytmen i samtalet. Den vuxna kan ge tecken, inviter och tid till initiativ från barnet och till dess reaktioner. Barnet ska kunna välja att gå in i och ut ur olika teman på sina egna villkor, särskilt när samtalet rör känslomässigt svåra områden.¹²¹ Ett vanligt fel är att man inte låter barnet tänka färdigt. Om handläggaren väntar det vill säga gör en längre paus kan det innebära att barnet kommer igång att berätta. Handläggaren bör också undvika att gripa in och fylla i barnets svar, utan man ska ge barnet tid att komma med sitt.¹²²

Det är bättre att stödja barnets eget berättande än att ställa direkta frågor.¹²³ En inbjudan till barnet att berätta och beskriva är bättre än att be det om förklaringar. Ledande frågor ska inte användas. Viktigt för samtalet är hur handläggaren följer upp barnets svar. Man bör vara en aktiv samtalspartner, visa intresse, uppmuntra barnet och uppmana det att fortsätta och att berätta mer.¹²⁴

Många välmentade samtalsförsök med barn blir snabbt låsta om den vuxna försöker ”tankeläsa” och reagerar på barnet utifrån sina egna känslomässiga reaktioner på temat och inte utifrån hur barnet självt presenterar sig och reagerar. För att etablera en bra kontakt med barnet och utveckla samtalet är det därför viktigt att känna till sina egna känslomässiga reaktioner.¹²⁵

Det kan vara bra att börja med vida och övergripande frågor, där man uppmanar barnet att berätta om sådant som rör barnets vardagsverklighet, för att sedan alltmer närma sig det specifika område man vill samtala kring. Ju mer man vet om barnets miljö, desto lättare är det att hitta en utgångspunkt för samtalet. Det är också lättare för barnet att reflektera utifrån en konkret situation eller händelse.¹²⁶ Allmänna frågor om vad barnet tycker om personer eller boendalternativ ger inte rättvisande upplysningar, utan påverkas i regel av det sammanhang som barnet befinner sig i när frågan ställs.¹²⁷

¹²⁰ Øvreeide H. (2011)

¹²¹ Øvreeide H. (2011)

¹²² Doverborg-Österberg E, Pramling I. (1985)

¹²³ Arnell A, Ekbohm I. (1999)

¹²⁴ Doverborg-Österberg E, Pramling I. (1985)

¹²⁵ Øvreeide (2011)

¹²⁶ Doverborg-Österberg E, Pramling I. (1985)

¹²⁷ Andersson G. (1998)

2. Barnets rätt att komma till tals

Den vuxna måste vara vaksam på att hon eller han inte får ett barn att tala mer öppet eller berätta mer än det skulle ha önskat, genom skickligt ställda frågor. Man ska inte utforska områden som barnet efteråt kan komma att ångra att det har berättat om.¹²⁸

Barn utvecklar ofta en följsamhet och anstränger sig att lista ut vad den vuxna vill att barnet ska säga. Det innebär att det behövs extra stor lyhördhet när man samtalar med barn.¹²⁹

Barn som bevittnat våld¹³⁰

När ett barn har bevittnat våld behöver socialnämnden ta reda på barnets egen uppfattning om det. Barnet behöver få möjlighet att berätta vad det har bevittnat och hur det upplevt våldet. Syftet med frågor om våldet och om hur barnet uppfattat det, var det har befunnit sig, hur det eventuellt handlat och reagerat, om det har talat med någon om det, om det känner rädsla för att det ska hända igen etc., är att få veta hur barnet påverkats och vad det innebär för relationen till föräldrarna. Det är viktigt att låta barnet berätta i sin egen takt och att förmedla att det aldrig är barnets fel att våldet inträffat. Det är vidare viktigt att ha i åtanke att upplevelser av det som inträffat skiljer sig från barn till barn. Om det finns flera barn i en familj där det förekommit våld eller andra övergrepp behöver varje barn få lämna sin egen beskrivning av hur det upplevt våldet.

En del barn förstår inte att våldet är brottsligt och kan få svårt att begripa sammanhanget om en förälder exempelvis döms till fängelse. Det är därför angeläget att varsamt hjälpa barnet att formulera vad det varit med om och hur det påverkat det dagliga livet och förhållandet till föräldrarna. Det är bara barnet som vet hur det har upplevt situationen.

Det kan finnas många hinder för barn att berätta om sina upplevelser av våld mot eller av närstående. Barnet kan ha svårt att komma ihåg vad som hänt, ha minnesluckor, det kan känna hopplöshet och ångest och vara rädd för konsekvenserna om det berättar vad de varit med om. I vissa fall kan det ha avkrävts tystnadslöfte eller hotats. Om barnet befinner sig i en pressad situation i förhållande till sina föräldrar måste man acceptera att det inte alltid vill eller kan berätta om sina förhållanden. Utredaren behöver också på olika sätt underlätta för barnet, exempelvis genom att visa att hon eller han förstår. Utredaren kan hänvisa till sina erfarenheter av att ha träffat andra barn i liknande situationer eller berätta vad man redan

¹²⁸ Wilson J.(2001)

¹²⁹ Doverborg-Österberg E, Pramling I. (1985)

¹³⁰ *Se Våld – Handbok om socialnämndens ansvar för våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld*, Socialstyrelsen (2011)

känner till om familjens situation. Barnet behöver få veta att våld inte kan accepteras, samtidigt som föräldrarna som personer inte får fördömas. Det är de våldsamma och hotfulla handlingarna som är felaktiga.

Barnet kan behöva stöd efter att i samtal ha berättat om och aktualiserat skrämmande upplevelser. Ibland kan samtal med utredaren få negativa konsekvenser för barnet. Det kan till exempel vara direkt, genom att någon i familjen ser på barnet med misstänksamhet eller straffar det, eller indirekt, genom att samtalen ökar spänningen i relationen till en eller fler närstående. Efter samtalen kan barnet få skuld känslor och i en del fall bli hotat eller på annat sätt ställas till svars för vad det berättat. Naturligtvis bör samtal med barn alltid genomföras varsamt och med hänsyn till barnets situation och individuella förutsättningar. Det är av särskild vikt att respektera den lojalitetskonflikt som barnet kan befinna sig i.

Barn som levt i andra utsatta situationer kan behöva samma stöd och hjälp för att berätta om sin situation som de barn som bevittnat våld. (Se kapitlet Särskilda problem hos föräldrarna.)

Dokumentation av barnsamtal

Regler för handläggning och dokumentation syftar till att garantera den enskildes rättssäkerhet. Avsikten med reglerna är att den enskilde ska få sin sak prövad och avgjord på ett sakligt och opartiskt sätt.¹³¹

Till de generella regler som ska tillgodose barns rättsskydd hör regler om kommunikation, partsinsyn, beslutsmotivering, underrättelse av beslut och överklaganderätt. Eftersom barn inte har full handlingsförmåga behöver socialtjänsten barnanpassa sin handläggning för att uppfylla ett fullgott rättsskydd också för barn.¹³²

Vilken sorts uppgifter ska dokumenteras?

Dokumentationen ska utformas med respekt för den enskildes integritet. Den enskilde bör hållas underrättad om de journalanteckningar och andra anteckningar som förs om honom eller henne. Om den enskilde anser att någon uppgift i dokumentationen är oriktig ska detta antecknas (11 kap. 6 § SoL).

En viktig princip för att skyldigheten att dokumentera ska kunna fylla sin huvuduppgift är att dokumentationen innehåller tillräcklig, väsentlig och korrekt information. Det är viktigt att dokumentationen blir både objektiv och saklig, och att det klart framgår när den enskilde har en annan

¹³¹ *Handläggning och dokumentation*, Socialstyrelsen (2010)

¹³² Mattsson T. (2006)

2. Barnets rätt att komma till tals

uppfattning om det som sagts eller noteras. Omfattningen av dokumentationen för olika delar i ärendeprocessen och för genomförande av insatser varierar beroende på verksamhets- och ärendetyp. Endast de uppgifter som har betydelse med hänsyn till verksamhetens art och det enskilda fallet ska dokumenteras.¹³³ Uppgift om vilken handläggare som har gjort en viss anteckning och när anteckningen gjordes ska framgå.¹³⁴ Handläggning av ärenden som rör enskilda samt genomförande av beslut om stödsatser, vård och behandling ska dokumenteras. Dokumentationen ska utvisa beslut och åtgärder som vidtas i ärendet samt faktiska omständigheter och händelser av betydelse (11 kap. 5 § första stycket SoL).

Anteckningar som görs ska bygga på respekt för den enskildes integritet. Härmed förstås bland annat att den enskilde ska behandlas med aktning. Utgångspunkten är således att uppgifterna i dokumentationen ska vila på ett korrekt underlag och inte vara av nedsättande eller kränkande karaktär. Återhållsamhet bör iaktas när det gäller uppgifter om den enskildes privatliv, om inte uppgifterna är nödvändiga för bedömningen i ärendet. Vidare uttalas att vad som är integritetskränkande kan uppfattas på olika sätt av den enskilde. Man kan inte kräva att uppgifter som skulle kunna uppfattas som kränkande aldrig ska få förekomma i dokumentationen. Uppgifterna kan ju vara befogade i det enskilda fallet. I utredningar som avser skydd för underåriga utan vårdnadshavarens samtycke kan i detta sammanhang föreligga en konflikt mellan barnets intresse och den vuxnes intresse, och den vuxnes integritet kan då få stå tillbaka. Något som alltid måste krävas är att uppgifterna grundas på ett riktigt underlag och är av verklig betydelse för ställningstaganden inom socialtjänsten. Ovidkommande värdeomdömen av allmänt nedsättande eller kränkande karaktär får inte förekomma.¹³⁵

Dokumentation av ärenden som rör vårdnad, boende och umgänge

Utredaren bör i utredningsrapporten bland annat redovisa antalet samtal med barnet. Om uppdraget från rätten avser flera barn, bör varje barn redovisas för sig. Utredaren bör kortfattat beskriva de yttre förhållanden under vilka barnet lever. Även barnets fysiska och psykiska hälsa samt omsorgsbehov bör beskrivas,¹³⁶ till exempel hur barnet har reagerat på

¹³³ Prop. 1996/97:124 s. 153

¹³⁴ 4 kap. 2 § 3. *Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2006:5) om dokumentation vid handläggning av ärenden och genomförande av insatser enligt SoL, LVU, LVM och LSS.*

¹³⁵ Prop. 1996/97:124 s. 182

¹³⁶ SOSFS 2012:4

den ändrade familjesituationen i samband med separationen och hur väl barnet har funnit sig till rätta. Utredaren bör sammanfattat redovisa uppgifterna om barnet från föräldrarna respektive referenspersoner, register och från barnet självt. Utredaren bör dessutom beskriva sin egen bild av barnet¹³⁷ och ange vad den grundar sig på. Om utredaren inte har haft någon kontakt eller något samtal med barnet, bör orsaken till det redovisas. Om det är olämpligt att klarlägga barnets inställning, bör detta liksom skälen anges.¹³⁸

Enligt 6 kap. 19 § fjärde stycket FB ska den som verkställer utredningen lämna förslag till beslut, om det inte är olämpligt. Ett förslag till beslut som lämnas till domstolen bör vara väl motiverat och beskriva vilka konsekvenser det får för barnet. Om det är olämpligt att lämna ett förslag till beslut, bör utredaren ange skälen för detta. Ett resonemang om vad olika alternativ kan innebära för barnet på kort och lång sikt bör alltid redovisas. Om utredningen omfattar flera barn, bör utredaren redovisa förslag till beslut för varje barn för sig.¹³⁹

Dokumentation av samtal med barn i socialtjänsten

Vid utredningssamtal är det ofta nödvändigt att göra minnesanteckningar under samtalet. Efter samtalet ska samtalsledaren sammanfatta sakinnehållet och föra in det i akten.¹⁴⁰

Alla uppgifter som kan vara av betydelse för handläggningen av ett ärende eller genomförandet av en insats, bör utan oskäligt dröjsmål dokumenteras och föras till personakten.¹⁴¹

Enligt vad JO vid flera tillfällen har uttalat räcker det inte med att de uppgifter som inhämtats under en utredning sammanställs när utredningen är slutförd. Det åligger utredaren att kontinuerligt tillföra akten alla de uppgifter som kan vara av betydelse. Anteckningar ska föras löpande och lämpligen i form av journalanteckningar. Detta utgör inte hinder mot att utredaren vid olika kontakter i ärendet gör anteckningar på lösa lappar till stöd för minnet. Uppgifterna ska dock utan dröjsmål tillföras akten. Dokumentationen ska föras så att det är möjligt att vid varje tidpunkt utläsa vad som har kommit fram.¹⁴²

Barnet ska i förhållande till ålder och mognad informeras om det som dokumenteras. Om det är någon uppgift i dokumentationen som barnet

¹³⁷ SOSFS 2012:4

¹³⁸ SOSFS 2012:4

¹³⁹ SOSFS 2012:4

¹⁴⁰ *Samtal med barn i socialtjänsten*, Socialstyrelsen (2004)

¹⁴¹ 4 kap. 6 § SOSFS 2006:5 AR

¹⁴² JO dnr 2139-1992

2. Barnets rätt att komma till tals

inte vill ha med, måste handläggaren försöka hjälpa barnet att förstå varför den ska tas med – om det är en uppgift som måste tas med i utredningen. Man kan förklara för barnet att vissa saker måste komma fram för att man ska kunna hjälpa barnet och familjen. Eftersom samtalen med barnet och slutsatserna därifrån kan få konsekvenser för barnet, är det viktigt att dess bidrag uppfattas och återges korrekt.

I dokumentationen måste det tydligt anges vad som är barnets spontana berättelse, vad som är svar på frågor och vad som är tolkningar av vad barnet har förmedlat. Situationen och förutsättningarna för samtalen måste klargöras i dokumentationen. I dokumentation, utredning och beslut måste det tydligt framgå vad utredarens tolkningar och slutsatser grundar sig på. Det är viktigt också eftersom barnet längre fram kan vilja ta del av det som skrivits. Det är också viktigt att i beslutsunderlaget tydligt skilja på vad som kommer från barnet och vad som är utredarens tolkningar.¹⁴³

Svåra avvägningar om vad som ska dokumenteras

I ärenden om barn och ungdomar, vilkas föräldrar i egenskap av vårdnadshavare är parter, och därmed berättigade att ta del av allt som dokumenteras och som barnen står i beroendeförhållande till, kan det vara svårt att avgöra om uppgifterna som barnet lämnar ska antecknas ord för ord eller kan förkortas. Det kan också vara svårt att avgöra om uppgiften är av betydelse och ska dokumenteras, eller inte.

Till att börja med är det viktigt att vara klar över vilken information man behöver inhämta från barnet eller ungdomen, det vill säga att planera utredningen. Att samla in uppgifter om och få insikt i en familjs livssituation utgör nyckelmoment i utredningen, oavsett om det är en utredning till skydd eller stöd för barn eller en utredning om vårdnad, boende eller umgänge. Noggrann planering underlättar insamlandet av information och bidrar till att fokusera på det som är relevant.¹⁴⁴ Utredningen ska inte bli mer omfattande än nödvändigt.

Under utredningens gång är det användbart att påminna sig om de generella reglerna om dokumentation, det vill säga att dokumentera tillräcklig, väsentlig och korrekt information. Det är också viktigt att i beslutsunderlaget tydligt skilja på vad som kommer från barnet och vad som är utredarens tolkningar. Uppgifterna som dokumenteras ska vara objektiva och sakliga.¹⁴⁵

Om handläggaren är osäker på om en uppgift ska dokumenteras eller

¹⁴³ *Samtal med barn i socialtjänsten*, Socialstyrelsen (2004)

¹⁴⁴ *Grundbok Barns behov i centrum BBIC*, Socialstyrelsen (2006)

¹⁴⁵ *Samtal med barn i socialtjänsten*, Socialstyrelsen (2004)

inte, kan handläggaren samtala mer med barnet och fråga vad hon eller han menar. Genom att göra så kan handläggaren ta reda på dels vad barnet i själva verket menar, dels om uppgiften var förhastad från barnets sida. Det kan också ge klarhet i om uppgiften är av betydelse eller inte. Det kan även komma fram om barnet är pressat av någon eller något i sin omgivning eller tror sig vara tvingad att uttala sig fastän hon eller han egentligen inte vill. Handläggaren kan också pröva att låta barnet eller ungdomen få ha synpunkter på vad av dess uppfattning som ska dokumenteras och hur det ska göras. Om barnet inte anses tillräckligt moget för detta, kan det vara vägledande för handläggaren att själv tänka på hur barnet eller ungdomen skulle vilja att dess uppfattning dokumenterats, om hon eller han läser sin akt om ett antal år. Det är också värdefullt att erinra sig om att man som handläggare ska iaktta återhållsamhet när det gäller att dokumentera uppgifter om en persons privatliv, om inte uppgifterna är nödvändiga för bedömningen i ärendet.¹⁴⁶

Sekretess i förhållande till vårdnadshavare

Enligt 12 kap. 3 § första stycket första meningen offentlighets- och sekretesslagen (2009:400), OSL gäller sekretess till skydd för en enskild, om den enskilde är underårig, även i förhållande till dennes vårdnadshavare. Enligt andra meningen samma lagrum gäller sekretessen dock inte i förhållande till vårdnadshavaren i den utsträckning denne enligt 6 kap. 11 § FB har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör den underåriges personliga angelägenheter, såvida inte

- det kan antas att den underåriga lider betydande men om uppgiften röjs för vårdnadshavaren, eller
- det annars anges i denna lag.

Enligt 6 kap. 11 § FB har vårdnadshavare rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. Vårdnadshavaren ska i det sammanhanget i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets egna synpunkter och önskemål. Om sekretess inte gäller i förhållande till vårdnadshavaren förfogar denne enligt 12 kap. 2 § OSL ensam eller, beroende på den underåriges ålder och mognad, tillsammans med den underåriga över sekretessen till skydd för den underåriga (12 kap. 3 § andra stycket OSL).

Även om vårdnadshavaren enligt 6 kap. 11 § FB har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör den underåriges personliga angelägenheter, gäller alltså sekretess gentemot denne bland annat om det kan antas att

¹⁴⁶ Prop. 1996/97:124 s. 182

2. Barnets rätt att komma till tals

den underårige lider *betydande* men om uppgiften röjs för vårdnadshavaren. Det är inte tillräckligt att den unge tycker att det är obehagligt eller tror att vårdnadshavaren kommer att vidta åtgärder som hon eller han motsätter sig, men som inte kan anses medföra betydande men för henne eller honom. För att ytterligare begränsa de situationer där uppgifter ska kunna hemlighållas bör det dessutom krävas att det men som kan befaras vid utlämnande ska vara betydande, till exempel genom att den unge kan skadas allvarligt psykiskt, fysiskt eller på annat sätt om uppgiften lämnas. Det torde i praktiken betyda att det i det enskilda fallet ska finnas speciella skäl som tyder på att en uppgift om den underårige kan komma att missbrukas av vårdnadshavaren i något avsevärt hänseende.¹⁴⁷ (Se kapitlet Vårdnad, avsnittet Vårdnadshavarens rätt att ta del av uppgifter om barnet som omfattas av sekretess)

Sekretessregeln tar sikte på de mest angelägna fallen där behov kan finnas att skydda barnet mot vårdnadshavaren, främst antingen därför att det är fråga om särskilt integritetskänsliga uppgifter eller därför att även andra uppgifter kan missbrukas av vårdnadshavaren på ett sätt som allvarligt skadar barnet.¹⁴⁸ (Se kapitlet Sekretess)

Uppföljning

Såväl samtalet i sig, sådant som väcks hos barnet och sådant som barnet säger i samtal med handläggaren inom socialtjänstens familjerätt, kan vara bekräftande och avlastande. Men det kan också skapa svårigheter för barnet på olika sätt. När en vuxen lyssnar på ett barn som berättar om sina svårigheter och önskingar väcks också förhoppningar hos barnet om att det ska få hjälp. Socialtjänsten har därför ett ansvar för att följa upp vad som händer med barnet efter samtalet. Om barnet är i behov av fortsatt stöd eller annan hjälp har socialtjänsten skyldighet att hjälpa barnet att få lämplig insats.

Utredaren tar efter samtal och samråd med barnet ställning till vad som ska återges till föräldrarna. Ansvaret för hur samtalet återges till föräldrarna är utredarens. Det krävs en försiktig hantering av barnets berättelse eftersom den ibland kan väcka starka känslor hos föräldrarna. En risk och skyddsbedömning kan behöva göras i samband med återkopplingen till föräldrarna om vad barnet har berättat.

¹⁴⁷ Regeringens proposition 1988/89:67 *Om sekretessfrågor inom undervisningsväsendet m.m.* s. 38

¹⁴⁸ Prop. 1988/89:67 s. 38

Evidensbaserad praktik¹⁴⁹

Idag finns en strävan inom socialtjänsten att arbeta enligt en praktik som utgår från evidensbaserade metoder. Ordet evidens kommer från latinets *evidentia*, tydlighet. Evidens kan också översättas till bevis, visshet eller bestämdhet, som i detta sammanhang kan förstås utifrån att man vill betona hur viktigt det är att alltid använda bästa tänkbara metoder och erbjuda bästa tänkbara insatser.

Evidensbaserade metoder är program eller insatser som är vetenskapligt utprovade och utvärderade i svensk eller internationell litteratur. De flesta insatser som erbjuds inom socialtjänsten bygger inte på evidensbaserade metoder, eftersom det saknas forskning på området. Oberoende av detta är det en lagstadgad skyldighet för socialtjänsten att vid behov tillhandahålla stöd eller skydd i form av olika insatser. Mer forskning om olika insatserns effektivitet är ett angeläget utvecklingsområde för att säkra effektiva insatser av god kvalitet inom socialtjänsten. På Socialstyrelsens webbplats finns information om olika metoder som används, eller kan komma att användas, i socialt arbete. Socialstyrelsen och externa experter och forskare granskar olika metoder löpande, se www.socialstyrelsen.se/evidensbaseradpraktik/metodguide

Evidensbaserad praktik (EBP) definieras som en noggrann, öppet redovisad och omdömesgill användning av den för tillfället bästa evidensen för insatser för enskilda individer. EBP integrerar tre kunskapskällor:

- den för tillfället bästa vetenskapliga kunskapen
- brukarens erfarenhet och önskemål
- den professionelles erfarenhet och förmågor.

Hur informationen från dessa källor vägs samman beror på det nationella och lokala sammanhanget, till exempel den lagstiftning, de riktlinjer och de resurser som finns tillgängliga. Ingen av de tre kunskapskällorna är mer värd än någon annan. Om det saknas vetenskapligt underlag eller om det som finns är klent, bör brukarnas erfarenheter och önskemål väga tungt i det enskilda fallet.¹⁵⁰

Barn och ungdomar som brukare

Brukarinflytande betonas mer på senare år, likaså har patienters och klienters legala ställning stärkts. Detta gäller även barn och ungdomar. Det kan uttryckas som att socialtjänsten väntas gå från att arbeta för barnet till att arbeta med barnet för att kunna uppnå det bästa för just det bar-

¹⁴⁹ Avsnittet bygger på *Dokumentation av barnets bästa – Redovisning av regeringsuppdrag*, Socialstyrelsen. (2012)

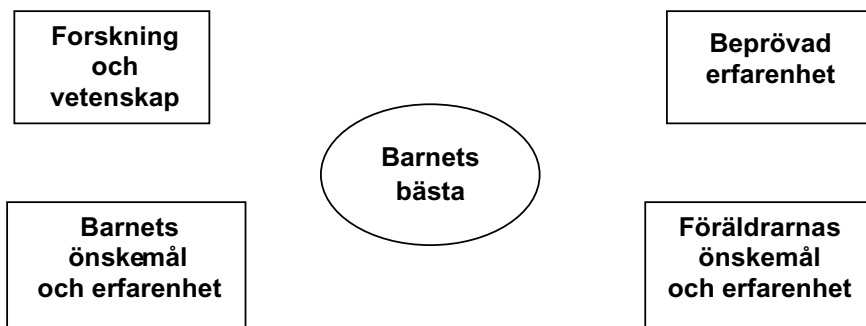
¹⁵⁰ Jergeby U, Sundell K. (2008)

2. Barnets rätt att komma till tals

net. Synen på barn som aktiva subjekt och experter på sin egen situation innebär att barn ska ses som aktörer med egna rättigheter, även om det är viktigt att komma ihåg att de är och måste få vara en del av en familj. Ett dilemma som följer av att betrakta barn som kompetenta och pålitliga subjekt är att barn samtidigt kan vara utsatta och sårbara. När det gäller barn måste det finnas en balans, så att barn kan erbjudas delaktighet utan att de tilldelas alltför stort ansvar för sin livssituation.¹⁵¹

Bodil Rasmusson vid Socialhögskolan, Lunds universitet, presenterade 2009 en modell för sammanvägning av olika perspektiv för att bedöma barnets bästa i det enskilda fallet inom ramen för evidensbaserad praktik i arbetet med barn och deras familjer (Figur 1).

Figur 1. Modell för sammanvägning av perspektiv.

Rasmusson belyser med sin modell att ”brukarens erfarenhet och önskemål” i EBP när det gäller barn- och ungdomsärenden i själva verket består av två delar. Det gäller för handläggaren att hantera både barnets vilja och föräldrarnas vilja, vilka ibland kan vara motstridiga. BBIC har ett uttalat barnfokus, men betonar samtidigt familjens och andra sociala relationers betydelse för barnets utveckling. Kunskapsgrunden i BBIC understryker att vad som är bra för barnet oftast sammanfaller med föräldrarnas intressen. Barnet är dock i beroendeställning till sina föräldrar, och i de fall föräldrarnas intressen strider mot vad som är bäst för barnet, måste barnets behov och intressen ha företräde.¹⁵² Det är handläggarens uppgift att balansera detta och prioritera barnets intressen utan att förlora samarbetet med familjen. Till och med när detta inte är genomförbart och kriterierna för vård med stöd av LVU föreligger, är det handläggarens ansvar att verka för samarbete och meningsfullhet i kontakten mellan socialtjänsten och

¹⁵¹ Andersson G, Rasmusson B. (2006)

¹⁵² Grundbok Barns behov i centrum BBIC, Socialstyrelsen (2006)

föräldrarna och den unge själv, om han eller hon fyllt 15 år och motsätter sig vård. Förhållningssättet måste hela tiden präglas av ett etiskt och professionellt bemötande.

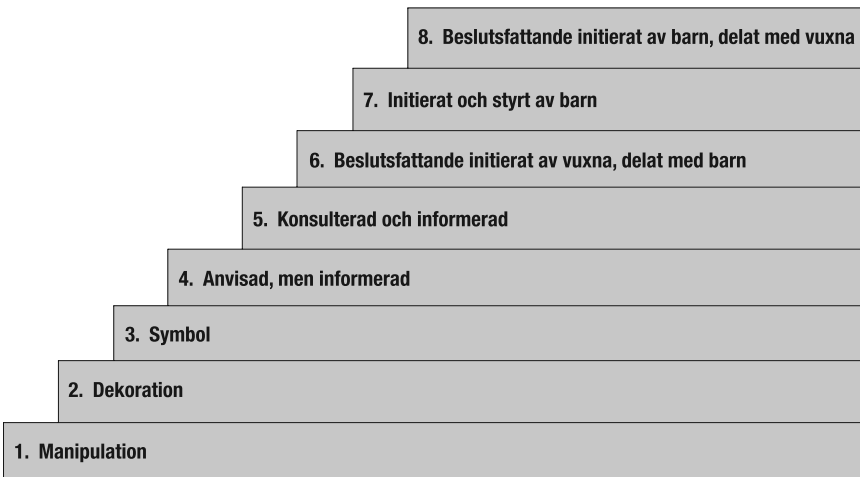
Delaktig men inte ansvarig

Hur berörda familjemedlemmars delaktighet kan ökas och olika perspektiv balanseras är en ständigt pågående process för socialtjänsten att reflektera över och förbättra. Socialtjänsten har på senare år utvecklat sitt arbete vad gäller att tala med och lyssna till barn. Ett område som behöver stärkas ytterligare är hur socialtjänsten kan göra barn mer delaktiga i beslutsprocesserna inom socialtjänsten. I socialtjänstens utredningar framställs som regel numera barnen som personer med egna behov, och deras uppfattningar är dokumenterade i beslutsunderlaget. Hur barns intressen och uppfattningar har beaktats i socialtjänstens analyser och bedömningar framgår dock inte i tillräcklig grad. Barns och ungdomars delaktighet och inflytande i utredningarna sträcker sig inte alltid hela vägen till beslutsfattandet utan detta styrs i mångt och mycket av de vuxna.¹⁵³

Modell för barns deltagande

Roger Hart presenterade 1997 en användbar modell för hur man kan värdera graden av barns och ungdomars deltagande i frågor som berör dem (figur 2).

Figur 2. Modell för barns deltagande.

¹⁵³ Enell S. (2009)

2. Barnets rätt att komma till tals

De tre första stegen innebär inget deltagande:

- *Manipulation*, barn deltar i ett sammanhang utan att veta vad det går ut på.
- *Dekoration*, politikern som lyfter upp ett barn under ett valmöte.
- *Symbolvärde*, barnet bjuds in i ett sammanhang för att det ger ett bra intryck utåt sett. Under skenet av att barnet ska få bli delaktigt tas det inte på allvar och får inget inflytande.

De två nästa stegen innebär viss delaktighet:

- *Anvisad men informerad*, barnet blir informerat om vad saken gäller men det omfattar inget aktörskap i beslutsprocessen.
- *Konsulterad och informerad*, barnet får utrymme att yttra sig. Delaktighet en begränsas av att de vuxna har initierat situationen och tar beslutet.

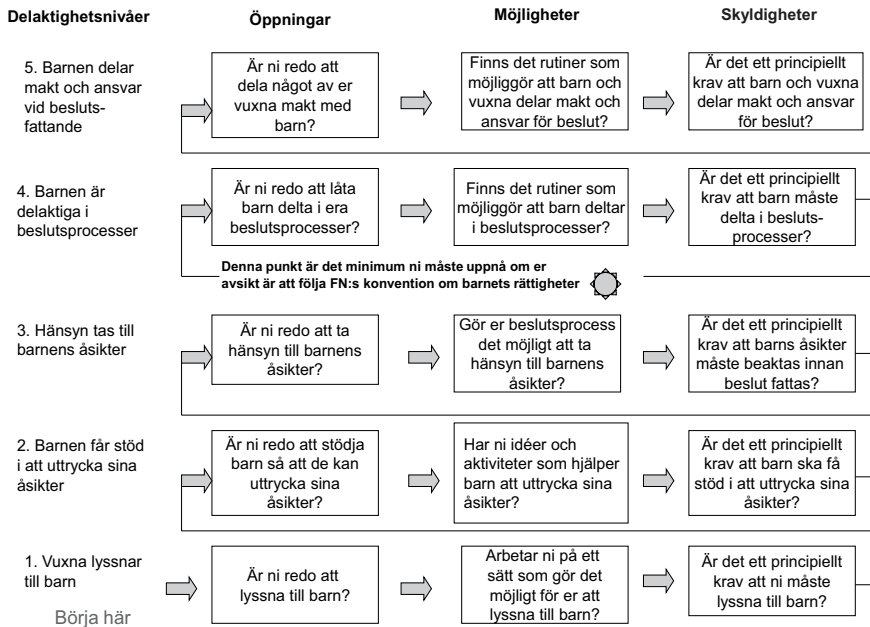
De tre översta stegen innebär delaktighet i någon form:

- *Beslutsfattande initierat av vuxna, delat med barn*, initiativet är de vuxnas men barnet får delta i beslutet.
- *Initierat och styrt av barn*, barnet har utrymme att ta initiativ och fatta beslut.
- *Beslutsfattande initierat av barn, delat med vuxna*, barn kan ta initiativ och beslutet fattas, som för medborgare i allmänhet, tillsammans med andra.

Vägar till inflytande

En annan modell för barns och ungdomars delaktighet har utvecklats 2001 av Harry Shier och kallas ”Pathways to participation: Openings, opportunities and obligations” (figur 3)

Figur 3. Modell för vägar till inflytande.

Även Shier's modell är användbar för att värdera vilken nivå av delaktighet man har uppnått inom sin verksamhet och hur man kan utveckla sitt arbete med att göra barn och ungdomar delaktiga i frågor som berör dem.

Att barn och ungdomar tillåts och ges möjlighet att delta i socialtjänstens beslutsprocesser inkluderar emellertid alltid vuxnas ansvarstagande. Barn ska inte lämnas ensamma med besluten, utan besluten ska fattas i samråd med vuxna. Barn ska heller inte ges ansvar för att ta ställning i frågor som de inte har möjlighet att överblicka konsekvenserna av. I andra sammanhang kan det handla om att ge barnet ansvar, visa förtroende och tillit till barnets egen förmåga att handskas med sitt liv och finna egna strategier. Överlämnande av ansvar måste givetvis ske successivt i förhållande till barnets ålder och mognad. Rätten för barn att uttrycka sina åsikter är ingen skyldighet – barn får aldrig pressas till att uttala sig eller delta i beslutsprocesser om de inte själva vill.¹⁵⁴

Det handlar om att det behöver finnas kända och användbara rutiner som möjliggör att barn kan delta i beslutsprocesser och att de vuxna är redo att dela med sig av makt och ansvar för olika beslut i frågor som rör barnets eller familjens situation.

¹⁵⁴ Mattsson T. (2006)

3. Vårdnad

Vårdnaden

Den som har vårdnaden om ett barn är vårdnadshavare och har rätt och skyldighet att bestämma om barnets personliga förhållanden och ska se till att barnets behov av omvårdnad, trygghet och en god fostran blir tillgodosedda (6 kap. 2 § andra stycket FB). Det innebär att vårdnadshavaren har det rättsliga ansvaret för barnets person samt för att barnet får sina grundläggande behov.¹⁵⁵

Ett barn står under vårdnad av båda sina föräldrar (gemensam vårdnad) eller en av föräldrarna (ensam vårdnad), alternativt en eller två andra personer som utsetts av domstol till särskilt förordnade vårdnadshavare (6 kap. 2 § första stycket FB, se även 6 kap. 7–9 §§ FB). Föräldrar som är vårdnadshavare är också barnets förmyndare (10 kap. 2 § FB). (Se avsnittet Förmyndarskap). Ansvaret för barnets grundläggande behov innebär inte att vårdnadshavaren behöver tillgodose dem personligen, utan den faktiska vården kan utövas även av någon annan, till exempel en umgängesförälder som inte är vårdnadshavare eller en familjehemsförälder.¹⁵⁶

Faktisk vård

Begreppet vårdnad sammanblandas ibland med ordet vård, och orden används ofta i dagligt tal som synonymer. När det i lagen talas om vårdnad menas en vårdnadshavares rättsliga ansvar för sitt barn. Oftast motsvarar dock den rättsliga vårdnaden också den faktiska vården och omsorgen, det vill säga vårdnadshavaren sköter själv om barnet och bor tillsammans med det.

Den faktiska vården kan alltså lämnas över till någon annan utan att detta påverkar vårdnadsansvaret, som ligger kvar hos vårdnadshavaren/vårdnadshavarna. Ett överlämnande av den faktiska vården kan antingen ske efter en frivillig överenskommelse eller efter ett beslut om så kallad tvångsvård enligt lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU. Barnet placeras i båda fallen utanför det egna hemmet. Såväl vid frivillig placering som vid en LVU-placering innebär det att föräldrarna (eller en av dem) vanligtvis står kvar som vårdnadshavare,

¹⁵⁵ Prop. 1981/82:168 s. 60 ff.

¹⁵⁶ Prop. 1981/82:168 s. 61

3. Vårdnad

men vid tvångsplaceringen har de inte längre samma rättigheter och skyldigheter gentemot barnet (se till exempel 11 och 14 §§ LVU).

Om barnets föräldrar har separerat men har gemensam vårdnad ligger vanligtvis ansvaret för den dagliga omsorgen och vården på den av föräldrarna som barnet bor med, utom när barnet har umgänge med den andra föräldern. När barnet bor växelvis hos båda föräldrarna ansvarar den förälder barnet för tillfället bor hos för den dagliga omsorgen.

Vid barns födelse

Ett barn står från födelsen under vårdnad av båda föräldrarna om de är gifta med varandra, i annat fall av mamman ensam. Om föräldrarna senare ingår äktenskap med varandra står barnet därefter under vårdnad av båda föräldrarna (6 kap. 3 § första stycket FB).

Om ett barn har adopterats blir adoptanten/adoptanterna automatiskt barnets vårdnadshavare när adoptionen är genomförd (jfr 4 kap. 8 § FB). Om vårdnadshavarens maka/make adopterar barnet får vårdnadshavaren och adoptanten gemensam vårdnad om barnet.

Gemensam vårdnad enligt föräldrarnas överenskommelse

Föräldrarna kan få gemensam vårdnad efter anmälan från dem båda till socialnämnden i samband med att nämnden ska godkänna en faderskapsbekräftelse eller en bekräftelse av föräldraskap (6 kap. 4 § FB). Detta gäller alla föräldrar, oavsett medborgarskap om barnet är folkbokfört i Sverige. Anmälan kan också göras till Skatteverket, under förutsättning att beslut om vårdnaden inte har meddelats tidigare och föräldrarna och barnet är svenska medborgare¹⁵⁷ och barnet är folkbokfört i Sverige (6 kap. 4 § och 16 § FB). Om föräldrarna vill ha gemensam vårdnad efter det att faderskaps- eller föräldrabeckräftelsen sänts till behörig myndighet kan det ske genom en ansökan till domstolen eller genom en anmälan till Skatteverket – under ovan nämnda förutsättningar.¹⁵⁸ Föräldrarna kan också få gemensam vårdnad genom att skriva ett avtal som godkänns av socialnämnden. Även detta förutsätter att barnet är folkbokfört i Sverige. (Se kapitel Avtal).

¹⁵⁷ Från den 1 juli 2012 krävs det inte längre att barnet och barnets föräldrar är svenska medborgare utan det räcker med att barnet är folkbokfört här i landet för att en anmälan om gemensam vårdnad ska kunna göras direkt till Skatteverket.

¹⁵⁸ Se även Regeringens proposition 1990/91:8 *Om vårdnad och umgänge* s. 58

Domstols beslut om vårdnad

Om en förälder ensam har vårdnaden om ett barn, men föräldrarna vill utöva vårdnaden gemensamt kan de ansöka gemensamt om detta till domstolen. Domstolen ska, om det inte är uppenbart oförenligt med barnets bästa, besluta enligt deras begäran (6 kap. 4 § första stycket FB).

Om föräldrarna inte är överens i vårdnadsfrågan får den förälder som vill ha en ändring i vårdnaden väcka talan vid domstolen (6 kap. 5 § FB).

Om barnets föräldrar har gemensam vårdnad eller en av föräldrarna är ensam vårdnadshavare och någon av dem vill få en ändring i vårdnaden, ska domstolen på talan av en av föräldrarna eller båda, efter vad som är bäst för barnet besluta om gemensam vårdnad eller anförtro vårdnaden åt en av föräldrarna (6 kap. 5 § första och tredje styckena FB).

Om båda föräldrarna motsätter sig fortsatt gemensam vårdnad har lagstiftaren ansett att det saknas förutsättningar för denna vårdnadsform. Domstolen är i en sådan situation skyldig att upplösa den gemensamma vårdnaden och anförtro vårdnaden åt en av föräldrarna (6 kap. 5 § andra stycket FB).

Barnets bästa

Barnets bästa ska vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge (6 kap. 2 a § första stycket FB). Det innebär att det inte finns några andra intressen som kan gå före barnets bästa, till exempel rättvisa mellan föräldrarna eller en förälders behov av kontakt med barnet. Även om andra hänsyn naturligtvis kan finnas med i övervägandena, är det barnets bästa som till slut ska vara bestämmande för beslutet.¹⁵⁹

Begreppet barnets bästa går inte att en gång för alla precisera innebörden av. Vad som är barnets bästa måste därför avgöras i varje enskilt fall. Vid bedömningen måste hänsyn tas till allt som rör barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling, så långt möjligt på såväl kort som lång sikt. I 6 kap. 2 a § andra stycket FB anges några särskilda omständigheter som domstolen ska beakta vid bedömningen av vad som är till barnets bästa, även om det inte är en uttömmande uppräkningslista¹⁶⁰. Där står angivet att särskilt avseende ska fästas vid risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa, och barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Risken för att barnet far illa har lyfts fram som ett förhållande av särskilt viktigt slag.

¹⁵⁹ Prop. 2005/06:99 s. 85

¹⁶⁰ Prop. 1997/98:7 s. 104 f.

3.Vårdnad

Vid alla beslut om vårdnad ska vid bedömningen av barnets bästa hänsyn tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad (6 kap. 2 a § tredje stycket FB). (Se kapitlet Barnets bästa.)

Förmåga att samarbeta

Vid domstolens bedömning av om vårdnaden ska vara gemensam eller anförtros åt en av föräldrarna ska särskilt avseende fästas vid föräldrarnas förmåga att samarbeta i frågor som rör barnet (6 kap. 5 § andra stycket FB). Gemensam vårdnad förutsätter normalt att föräldrarna har ett någorlunda konfliktfritt samarbete i frågor som rör barnet. Det innebär inte att föräldrarna alltid måste ha samma uppfattning, men de måste kunna hantera sina delade meningar på ett sätt som inte drabbar barnet. Möjligheten att döma till gemensam vårdnad mot en förälders vilja måste över huvud taget användas med stor försiktighet och lyhördhet. Gemensam vårdnad kan vara oförenlig med barnets bästa även om en konflikt mellan föräldrarna inte kan sägas vara så svår och djup att det är omöjligt för dem att samarbeta, och någon presumtion för eller emot gemensam vårdnad gäller inte. Avsikten med denna bestämmelse var att åstadkomma en uppstramning av den rättspraxis som har kommit till uttryck i rättsfallen NJA 1999 s. 451 och NJA 2000 s. 345.¹⁶¹

Den nya lagregleringen har prövats i Högsta domstolen (HD). Frågan var om föräldrarnas samarbetsproblem var av sådan omfattning att gemensam vårdnad inte kunde anses vara det bästa för barnet. HD uttalade bland annat att gemensam vårdnad kräver att föräldrarna kan ta ett gemensamt ansvar. Uttryck för brist på förtroende för den andra föräldern liksom för bristande vilja eller förmåga att vara flexibel och jämka samman sin uppfattning med den andra förälderns, är tecken som tyder på att gemensam vårdnad kan vara oförenlig med barnets bästa. En konflikt mellan föräldrarna bör dock inte utesluta gemensam vårdnad, om motsättningarna kan antas vara av övergående natur och därför inte bedöms hindra ett fungerande samarbete på längre sikt i frågor som rör barnet. I det aktuella fallet ansåg HD parternas samarbetssvårigheter vara av sådan omfattning att gemensam vårdnad inte kunde anses vara bäst för barnet.¹⁶²

Gemensam vårdnad mot förälders vilja

Om båda föräldrarna motsätter sig gemensam vårdnad har lagstiftaren ansett att det saknas förutsättningar för denna vårdnadsform. Har föräldrarna gemensam vårdnad är domstolen i en sådan situation skyldig att upplösa den gemensamma vårdnaden och anförtro vårdnaden åt en av

¹⁶¹ Prop. 2005/06:99 s. 87

¹⁶² NJA 2007 s. 382

föräldrarna (6 kap. 5 § andra stycket FB). I förarbetena sägs emellertid att det därmed inte är sagt att gemensam vårdnad alltid är utesluten för att ingen av föräldrarna från början är intresserad av en sådan ordning. Genom samarbetsamtal kan föräldrarna ofta närma sig varandra och förstå att gemensam vårdnad kan vara värd att pröva i barnets intresse.¹⁶³

Det är i och för sig möjligt för domstolen att förordna en förälder som vårdnadshavare mot hennes eller hans vilja, men om en förälder uttryckligen förklarar att hon eller han inte vill ha del i vårdnaden, får det som regel antas att en sådan lösning inte är förenlig med barnets bästa.¹⁶⁴ I förarbetena till 6 kap. 5 § FB betonas att möjligheten att döma till gemensam vårdnad mot en förälders vilja måste användas med stor försiktighet och lyhördhet. Gemensam vårdnad får inte beslutas schablonmässigt och en förälders motstånd mot gemensam vårdnad får inte negligeras.¹⁶⁵

Den ena förälderns motstånd mot gemensam vårdnad kan bygga på en väl motiverad önskan att skydda barnet, och om det finns risk för att barnet får illa vid gemensam vårdnad, ska domstolen givetvis beakta det. Att den ena föräldern utsatt barnet eller den andra föräldern för övergrepp kan till exempel göra gemensam vårdnad olämplig, eftersom barnets möjligheter till en trygg uppväxtmiljö påverkas av förhållandet mellan föräldrarna.¹⁶⁶ Detsamma kan gälla en förälder som missbrukar alkohol eller droger, lider av psykisk ohälsa eller har andra problem som påverkar föräldrarnas möjligheter att samarbeta.

En förälder som har misshandlats eller utsatts för andra övergrepp av den andra föräldern och som lever i ett tillstånd av oro eller till och med skräck för den andra föräldern, kan vid gemensam vårdnad vara dåligt rustad att tillgodose sitt barns behov av trygghet och omsorg.¹⁶⁷ Under riksdagsbehandlingen av propositionen Vårdnad, boende och umgänge uttalade lagutskottet att i de fall den ena föräldern utsätter en familjemedlem för våld, trakasserier eller annan kränkande behandling, bör gemensam vårdnad mot en förälders vilja vara utesluten.¹⁶⁸ (Se kapitlet Särskilda problem hos föräldrarna.)

Samtidigt som domstolen fick rätt att besluta om gemensam vårdnad mot en förälders vilja fick den också möjlighet att besluta dels om vem barnet ska bo tillsammans med, dels om umgänge, även när föräldrarna har gemensam vårdnad, se 6 kap. 14 a § och 15 a § FB.

¹⁶³ Prop. 1997/98:7 s. 50 f.

¹⁶⁴ Prop. 1997/98:7 s. 106

¹⁶⁵ Prop. 1997/98:7 s. 50 f.

¹⁶⁶ Prop. 1997/98:7 s. 107

¹⁶⁷ Prop. 1997/98:7 s. 107

¹⁶⁸ Lagutskottets betänkande *Vårdnad, boende och umgänge* (1997/98:LU12) s. 30 f.

Efter äktenskapsskillnad

Om inte den gemensamma vårdnaden för ett barn upplöses i samband med en skilsmässa fortsätter den automatiskt även efter äktenskapsskillnaden. Domstolen måste emellertid i domen erinra om att vårdnaden alltså är gemensam, se 6 kap. 3 § andra stycket FB. Motsätter sig däremot båda föräldrarna att den gemensamma vårdnaden fortsätter efter skilsmässan är domstolen skyldig att upplösa den och anförtro vårdnaden åt en av föräldrarna, 6 kap. 5 § andra stycket FB.

I mål om äktenskapsskillnad får domstolen utan yrkande anförtro vårdnaden om barnet till en av föräldrarna, om gemensam vårdnad är uppenbart oförenlig med barnets bästa (6 kap. 5 § tredje stycket FB). För att domstolen ska få underlag för sin bedömning av om den gemensamma vårdnaden bör fortsätta, kan rätten underrätta socialnämnden om att en äktenskapsskillnad är aktuell och att ingen av föräldrarna har begärt att få vårdnaden ensam. Om nämnden har upplysningar om föräldrarna som visar att fortsatt gemensam vårdnad kan antas vara uppenbart olämplig för barnet ska nämnden som skydd för barnet informera domstolen. Socialnämnden kan också föra talan vid domstol om en av föräldrarna eller båda brister i omsorgen om barnet (6 kap. 7 § FB).¹⁶⁹

Om samboförhållandet upphör

Om samboförhållandet upphör för föräldrar som har gemensam vårdnad om ett barn fortsätter vårdnaden automatiskt att vara gemensam. Vill en av dem eller båda föräldrarna att den gemensamma vårdnaden ska upplösas kan en av dem eller båda väcka talan i domstol om detta (6 kap. 5 § FB). De kan också upprätta ett skriftligt avtal om att en av dem ska ha vårdnaden. Avtalet gäller under förutsättning att socialnämnden kan godkänna det (6 kap. 6 § FB).

Socialnämndens talerätt är, när ett samboförhållande upphört liksom efter en äktenskapsskillnad, inskränkt till sådana situationer som omfattas av 6 kap. 7 § FB när en av föräldrarna eller båda vid utövandet av vårdnaden brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling.

Vårdnadsansvaret

Vårdnadshavaren har ansvar för barnets personliga förhållanden och ska se till att barnets behov av omvårdnad, trygghet och en god fostran enligt 6 kap. 1 § FB blir tillgodosedda (6 kap. 2 § andra stycket FB). I rätten till

¹⁶⁹ Prop. 1981/82:168 s. 62 f.

omvårdnad ingår inte endast rätten för barnet att få sina materiella behov tillfredsställda. Minst lika viktig är den del som kan hänföras till barnets psykiska behov. I barnets rätt till trygghet ligger bland annat att få leva i ett stabilt förhållande och att ha någon att lita på. Till en god vård och fostran hör att barnet får känna att det behövs och att barnet får pröva sin förmåga och utveckla sina inneboende resurser för att efter hand frigöra sig från sitt beroende av vårdnadshavarna. I en god fostran ligger också att barnet får lära sig att sätta gränser för sitt handlande och ta ansvar.¹⁷⁰

Enligt den inledande bestämmelsen i vårdnadskapitlet ska barn behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling (6 kap. 1 § FB). Vårdnadshavarna ska alltså ta hänsyn till och visa respekt för de individuella egenskaper och de särdrag som ett barn har. Barn har med stigande ålder rätt till ett allt starkare integritetsskydd. Barnets rätt till ett privatliv och skydd mot insyn kan dock av naturliga skäl inte vara absolut¹⁷¹.

Barnets vårdnadshavare svarar för att barnet får den tillsyn som behövs med hänsyn till dess ålder och utveckling och övriga omständigheter samt bevakar att barnet får tillfredsställande försörjning och utbildning. Vårdnadshavaren ska vidare bland annat svara för att barnet står under uppsikt, i syfte att hindra att barnet orsakar skada för någon annan (6 kap. 2 § andra stycket FB).

Vårdnadshavare har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. Vårdnadshavaren ska därvid i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål (6 kap. 11 § FB). Det innebär att vårdnadshavarens beslutanderätt inte är oinskränkt, utan barnet har rätt att självt bestämma i flera personliga frågor. I vissa fall finns uttryckliga bestämmelser, till exempel om arbetsavtal (6 kap. 12 § FB). I andra fall anses barnet kunna bestämma i personliga angelägenheter om det har tillräckligt omdöme. I princip gäller emellertid att barnet ska följa vad vårdnadshavaren beslutar, men denna ska, i takt med barnets stigande ålder och utveckling, ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål (6 kap. 11 § FB). Bestämmanderätten flyttas således successivt över på den unga, men detta får inte leda till att vårdnadshavaren övervältrar sitt ansvar som beslutsfattare på barnet genom att låta det självt bestämma i en omfattning som barnet inte är moget för.

En vårdnadshavares ansvar och bestämmanderätt kvarstår tills barnet fyller 18 år eller dessförinnan ingår äktenskap.

¹⁷⁰ Prop. 1981/82:168 s. 59

¹⁷¹ Prop. 1981/82:168 s. 60

3.Vårdnad

En förälder med vårdnadsansvar har liksom en förälder som inte har del i vårdnaden ett ansvar för underhåll åt barnet efter vad som är skäligt med hänsyn till barnets behov och föräldrarnas samlade ekonomiska förmåga. Föräldrarna ska sinsemellan ta del i kostnaderna för barnets underhåll, var och en efter sin förmåga. Underhållsskyldigheten upphör när barnet fyller 18 år eller barnets gymnasieutbildning är avslutad, dock längst tills barnet fyller 21 år, se 7 kap. 1 § FB.

Bestämmanderätt vid gemensam vårdnad

Om föräldrarna har gemensam vårdnad om barnet gäller bestämmanderätten dem båda tillsammans. Om en av vårdnadshavarna på grund av frånvaro, sjukdom eller någon annan orsak är förhindrad att ta del i sådana beslut rörande vårdnaden som inte utan olägenhet kan uppskjutas, bestämmer den andra ensam. Denna får dock inte ensam fatta beslut av ingripande betydelse för barnets framtid, om inte barnets bästa uppenbarligen kräver det (6 kap. 13 § FB).

När situationen är brådskande kan, om en eller båda vårdnadshavarna motsätter sig en åtgärd inom främst hälso- och sjukvården, allmänna principer om nöd inskränka vårdnadshavarnas rätt att bestämma över barnet.¹⁷²

Daglig omsorg

Bestämmelsen i 6 kap. 13 § första stycket FB ska inte tolkas så att båda vårdnadshavarna ska delta i alla beslut som måste fattas när det gäller vårdnaden om barnen. Det ligger i sakens natur att bestämmanderätten utövas än av den ena och än av den andra föräldern, beroende på vilken av dem som för tillfället är till hands eller på hur föräldrarna har organiserat vården. Om föräldrarna inte sammanbor måste det med nödvändighet bli så att den som har barnet hos sig till stor del kommer att fatta de vardagliga besluten i fråga om vårdnaden.¹⁷³

Om föräldrarna är överens står det dem dessutom fritt att själva besluta hur de ska fördela ansvaret och i vilka frågor de ska samverka, utom när lagstiftningen ställer krav på ett gemensamt handlande (till exempel ansökan om pass, ändring av folkbokföring).

Det kan många gånger vara svårt för föräldrar att veta vad som ska ingå i den dagliga omsorgen och hur ansvaret ska fördelas dem emellan. Dessa frågor kan ofta ge upphov till oenighet och konflikter. I förarbetena

¹⁷² Regeringens proposition 2009/10:192 *Umgängesstöd och socialtjänstens förutsättningar att tala med barn* s. 21

¹⁷³ Regeringens proposition 1975/76:170 *Faderskap och vårdnad* s. 178

till 6 kap. 13 § FB uttalas dock att frågor om bland annat barnets mat och kläder, sovttider och hur barnet ska tillbringa sin fritid hör till den dagliga omsorgen. Däremot undantas beslut av mer ingripande betydelse för barnets framtid, till exempel frågor som rör barnets skolgång och var barnet ska bo.¹⁷⁴

För den förälder som barnet bor hos är frågan om hur barnomsorgen ska ordnas och var barnet ska gå i förskola viktig för att vardagen ska fungera. Huruvida detta är en fråga som ingår i den dagliga omsorgen är emellertid inte helt klart. Det finns stöd för att val av barnomsorg som regel är att hänföra till den dagliga omsorgen, liksom för den motsatta uppfattningen.

JO har i några beslut utvecklat sin syn på frågan om huruvida valet av barnomsorg ingår i den dagliga omsorgen eller inte. I ett beslut har JO bland annat uttalat att det är mycket som talar för att frågan om vilken förskola som ska väljas för ett barn i normalfallet bör kunna hänföras till den dagliga omsorgen.¹⁷⁵ Den vårdnadshavare som barnet bor hos skulle därmed ha beslutanderätten i den frågan. Samtidigt uttalar JO att rättsläget i frågan verkar vara något oklart och att det finns ett behov av ett klagörande av vad som ska anses höra till den dagliga omsorgen. I ett annat beslut har JO tagit ställning till ytterligare ett fall som gäller barnomsorg.¹⁷⁶ Även här anser JO att det är mycket som talar för att frågan om vilken förskola som ska väljas för ett barn i normalfallet bör kunna hänföras till den dagliga omsorgen, men menar att avståndet mellan förskolan och bosättningskommunen kan vara en sådan omständighet som gör att det inte längre är fråga om ett sådant normalfall som får anses innefattas i begreppet daglig omsorg. Det skulle därmed enligt huvudregeln i 6 kap. 13 § FB krävas att beslutet fattas av vårdnadshavarna gemensamt.

I departementspromemorian *Gemensam vårdnad för ogifta föräldrar* uttalas att barnomsorgen normalt sett är en sådan fråga som bör anses ingå i den dagliga omsorgen. När det gäller val av barnomsorg med någon särskild inriktning, till exempel religiös eller pedagogisk, är det mer tveksamt.¹⁷⁷

2002 års vårdnadskommitté har argumenterat för att beslut om var barnet ska gå i förskola måste fattas av föräldrarna gemensamt, om de har gemensam vårdnad. Skälet till att frågan om val av förskola *inte* ska anses ingå i den dagliga omsorgen är enligt kommittén att det pedagogiska perspektivet förtydligats och att valet av inriktning kan få betydelse för

¹⁷⁴ Prop. 1975/76:170 s. 178

¹⁷⁵ JO 1999/2000 s. 283

¹⁷⁶ JO beslut 2002-01-24 dnr 3285-2000

¹⁷⁷ Ds 1999:57 s. 79

3. Vårdnad

barnets fortsatta skolgång. Kommittén betonade också att förskolan hade blivit en egen skolform.¹⁷⁸

Mer genomgripande beslut

När det gäller beslut av mer genomgripande betydelse för barnets framtid, till exempel frågor som rör barnets skolgång och bosättning, måste båda föräldrarna delta, om inte barnets bästa uppenbarligen kräver att ett beslut fattas trots att den ena av föräldrarna är förhindrad att medverka.¹⁷⁹ Ju mer genomgripande ett beslut är för barnet, desto viktigare är det att båda vårdnadshavarna medverkar i det.

Som ovan har redovisats ansåg 2002 års vårdnadskommitté att beslut om var barnet ska gå i förskola måste fattas av föräldrarna gemensamt om de har gemensam vårdnad.¹⁸⁰ Också val av skola vid placering i förskoleklass liksom beslut om huruvida barnet ska gå i förskoleklass eller ej har av Skolverket ansetts vara av så ingripande betydelse för barnet att ett gemensamt beslut av vårdnadshavarna krävs.¹⁸¹ JO har instämt i denna bedömning.¹⁸²

Att beslut om bostadsort för barnet kräver båda föräldrarnas medverkan har givetvis sin grund i att en flyttning kan påverka barnets umgänge med den förälder som det inte bor hos. Mot detta kan dock invändas att det inte finns något som hindrar att umgängesföräldern flyttar och på så sätt försvarar umgänget.¹⁸³

Vårdnadstvistutredningen övervägde att införa en bestämmelse som begränsade en ensam vårdnadshavares möjligheter att flytta inom Sverige.¹⁸⁴ Tanken avvisades emellertid av det skälet att det skulle kunna ses som en form av ”kommunarrest”. Samma invändning skulle kunna anföras vid gemensam vårdnad, särskilt om den gemensamma vårdnaden meddelats mot boföräldrarnas vilja.¹⁸⁵

Av 30 § första stycket folkbokföringslagen (1991:481) framgår att en anmälan om flyttning för ett barn som inte har fyllt 16 år ska göras av barnets vårdnadshavare. Om barnet har två vårdnadshavare ska de göra flyttningsanmälan gemensamt (6 kap. 13 § FB). När föräldrar har gemensam vårdnad om ett barn har den ena av föräldrarna inte utan den andras

¹⁷⁸ *Vårdnad – Boende – Umgänge. Barnets bästa, föräldrars ansvar.* Betänkande av 2002 års vårdnadskommitté (SOU 2005:43) Del A s. 129

¹⁷⁹ Prop. 1975/76:170 s. 178

¹⁸⁰ SOU 2005:43 s. 129

¹⁸¹ Skolverkets beslut 2003-12-14, (dnr 51-2002:3774)

¹⁸² JO 2004/05 s. 342, JO 2005/06 s. 371

¹⁸³ Ds 1999:57 s. 80

¹⁸⁴ SOU 1995:79 s. 102

¹⁸⁵ Ds 1999:57 s. 80

samtycke ansetts ha rätt att överklaga Skatteverkets beslut om barnets folkbokföring.¹⁸⁶

Andra frågor som kräver båda föräldrarnas medverkan är till exempel ansökan om pass och namnval. Även tillstånd till adoption måste lämnas av båda föräldrarna om de har gemensam vårdnad.

Om förhållandena inte är sådana att ett beslut måste fattas snabbt, torde den förälder som inte har deltagit i beslutet i vissa fall kunna hävda att det inte ska gälla. Om vårdnadshavarna inte kan enas i sådana frågor som kräver enighet har föräldrarna, som en yttersta utväg, möjlighet att begära att den gemensamma vårdnaden upplöses.¹⁸⁷

En utomstående person måste i allmänhet kunna utgå ifrån att den förälder som hon eller han har att göra med handlar i samförstånd med den andra föräldern, om det inte finns någon särskild anledning att anta att det finns meningsskiljaktigheter mellan föräldrarna.¹⁸⁸

Socialnämndens beslutanderätt om barns möjligheter att få vård och sociala insatser

Den 1 maj 2012 trädde en ny bestämmelse, 6 kap. 13 a § FB, i kraft som innebär att om föräldrar har gemensam vårdnad och den ena vårdnadshavaren inte samtycker till en åtgärd till stöd för barnet, får socialnämnden besluta att åtgärden ändå får vidtas om det krävs med hänsyn till barnets bästa. Möjligheten gäller för psykiatrisk och psykologisk utredning och behandling enligt hälso- och sjukvårdslagen (1982:763), HSL, liksom för behandling i öppna former efter biståndsbeslut inom socialtjänsten samt utseende av kontaktperson eller kontaktfamilj enligt socialtjänstlagen. Vidare omfattas insatser enligt 9 § 4, 5 eller 6 lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS, det vill säga biträde av kontaktperson, avlösarservice i hemmet och korttidsvistelse utanför det egna hemmet.

Socialnämndens beslut gäller omedelbart. Beslutet kan överklagas till allmän förvaltningsdomstol (6 kap. 13 a § FB).

Om ingen av vårdnadshavarna samtycker, kan bestämmelsen inte tillämpas.¹⁸⁹ Paragrafen tillämpas inte heller när vårdnadshavarnas samtycke inte behövs för att barnet är tillräckligt gammalt att självt bestämma.¹⁹⁰

¹⁸⁶ RÅ 1995 ref. 74

¹⁸⁷ Prop. 1975/76:170 s. 178

¹⁸⁸ Prop. 1975/76:170 s. 178; Walin G. (2011) 6:56; Rother-Schirren, m.fl. (2001) s. 244

¹⁸⁹ Prop. 2011/12:53 s. 26

¹⁹⁰ Prop. 2011/12:53 s. 9

3. Vårdnad

Att hänsyn till barnets bästa krävs för att socialnämnden ska kunna fatta beslut innebär att en bedömning behöver göras om vilket behov barnet har av insatsen och hur nödvändigt det är att socialnämnden ingriper.¹⁹¹

Enligt 11 kap. 1 § SoL är nämnden skyldig att utan dröjsmål inleda en utredning av vad som genom ansökan eller på annat sätt kommit till dess kännedom och som kan föranleda någon åtgärd av nämnden. Det är viktigt att barnets uppfattning inhämtas. Av socialtjänstlagen följer att barnet har rätt att få information och komma till tals och att nämnden kan tala med barnet även om vårdnadshavarna inte samtycker till det, se 3 kap. 5 § SoL och 11 kap. 10 § SoL. Det är också möjligt för socialnämnden att konsultera sakkunniga för bedömningen av behovet av insatser, till exempel barnpsykologisk eller medicinsk expertis. Nämnden kan även i övrigt ta de kontakter som behövs, till exempel med skolpersonal, se 11 kap. 2 § SoL.¹⁹²

Socialnämnden får delegera uppdraget att fatta beslut till en särskild avdelning som består av ledamöter eller ersättare i nämnden (10 kap. 5 § SoL). Uppdraget kan dock inte delegeras till en tjänsteman.

Även om socialnämndens beslut innebär en inskränkning i en vårdnadshavares bestämmanderätt när det gäller den aktuella åtgärden, har vårdnadshavaren kvar sitt vårdnadsansvar. Den vårdnadshavare som inte samtyckt till åtgärden har samma rättigheter som den vårdnadshavare som samtyckt, till exempel när det gäller information om behandlingen. En annan sak är att sekretess i vissa fall kan hindra att uppgifter om barnet lämnas till en vårdnadshavare.¹⁹³

De delar av hälso- och sjukvården som inte utgör psykiatri och psykologi samt icke öppna insatser enligt SoL, till exempel placering i familjehem eller hem för vård eller boende, omfattas inte av bestämmelsen. Inte heller omfattas sådana förebyggande insatser utan biståndsbeslut som är avsedda för särskilda grupper, till exempel barn till missbrukare¹⁹⁴ eller barn till separerade föräldrar.

Föräldrars tillsynsansvar

Vårdnadshavaren svarar för att barnet får den tillsyn som behövs med hänsyn till dess ålder och utveckling och övriga omständigheter (6 kap. 2 § andra stycket FB). I detta tillsynsansvar ligger naturligtvis att skydda

¹⁹¹ Prop. 2011/12:53 s. 26

¹⁹² Prop. 2011/12:53 s. 19

¹⁹³ Prop. 2011/12:53 s. 30

¹⁹⁴ Prop. 2011/12:53 s. 27 f

barnet så att det inte skadar sig självt eller skadas av någon annan eller något annat.

Den rätt till ett privatliv och skydd mot insyn som barnet har som en följd av 6 kap. 1 § FB kan dock inskränkas för att vårdnadshavarna ska kunna fullgöra sin tillsynsskyldighet. Vårdnadshavarna kan till exempel behöva genomsöka barnets privata tillhörigheter eller till och med öppna brev som har adresserats till barnet, om det behövs för att skingra eller få bekräftat misstankar om att barnet deltar i något som kan vara skadligt för barnet eller på annat sätt är olämpligt.¹⁹⁵

Tillsynsansvaret i 6 kap. 2 § andra stycket FB går emellertid längre och inkluderar också den tillsyn över barnet som behövs för att hindra att barnet orsakar skada för någon annan. Försummelse i avseenden som orsakar skada medför skadeståndsskyldighet för vårdnadshavaren.

Vid gemensam vårdnad har båda föräldrarna tillsynsansvar för barnet. I praktiken är det dock den förälder som barnet för tillfället vistas hos som kan utöva ett tillsynsansvar och också blir skadeståndsansvarig om något inträffar som beror på att föräldern försummat tillsynen. En förälder som på överenskommet sätt har överlämnat barnet till den andra vårdnadshavaren får därigenom normalt anses ha tagit ansvar för att barnet får den tillsyn som krävs. Vårdnadshavare är dock skyldig att vidta åtgärder, även om barnet vistas hos den andra vårdnadshavaren, om hon eller han får veta eller har anledning att misstänka att barnet tar sig för något som kan orsaka skada.¹⁹⁶

Ett skärpt skadeståndsansvar för vårdnadshavare infördes i skadeståndslagen (1972:207) under år 2010. Det nya skadeståndsansvaret enligt 3 kap. 5 § skadeståndslagen kompletterar det ansvar som vårdnadshavare har till följd av bristande tillsyn, se 6 kap. 2 § andra stycket FB. Det skärpta ansvaret förutsätter inte att vårdnadshavaren varit vårdslös. Ansvaret gäller för person- och sakskada och skada genom kränkning som barnet vållar genom brott.¹⁹⁷

Om barnet orsakar skada när det vistas hos en *umgängesförälder* (som inte är vårdnadshavare), kan det normalt sett knappast komma i fråga att vårdnadshavaren skulle kunna bli ansvarig på grund av bristande tillsyn. Genom att barnet överlämnas till umgängesföräldern får vårdnadshavaren normalt sett anses ha uppfyllt sitt ansvar. Huruvida umgängesföräldern kan bli ansvarig för skadan regleras inte av 6 kap. 2 § FB, utan får avgöras enligt allmänna skadeståndsrättsliga regler. Umgängesföräldern

¹⁹⁵ Prop. 1981/82:168 s. 60

¹⁹⁶ Regeringens proposition 1993/94:57 *Om vårdnadshavares skadeståndsansvar* s. 26

¹⁹⁷ Se Regeringens proposition 2009/10:142 *Ett skärpt skadeståndsansvar för vårdnadshavare*

3. Vårdnad

har inte någon lagstadgad tillsynsplikt. Däremot får det möjligen anses att umgängesföräldern genom att ta emot barnet för umgänge har åtagit sig att i vårdnadshavarens ställe ha en i varje fall begränsad tillsyn över barnet.¹⁹⁸

Tillsynsplikten har också i vissa hänseenden fått särskild straffsanktion. I till exempel 23 kap. 6 § BrB, stadgas det om straff för föräldrar eller andra uppfostrare eller förmyndare som underlåter att hindra den som står under deras vård eller lydnad från brott, när det kan ske utan fara för dem själva eller deras närmaste och utan anmälan till myndighet.

Skyldighet att tillgodose barnets behov av umgänge

Barnets föräldrar har ett gemensamt ansvar för att barnets behov av umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med så långt möjligt tillgodoses (6 kap. 15 § andra stycket FB). Även den förälder som barnet inte bor tillsammans med har alltså ett uttryckligt ansvar för att barnets behov av umgänge med honom eller henne blir tillgodosett. Föräldrarnas ansvar enligt denna bestämmelse är inte sanktionerat. Om en förälder utan godtagbar anledning flyttar långt bort, kan det emellertid beaktas vid fördelningen av resekostnaderna mellan föräldrarna, se 6 kap. 15 b § första stycket FB). I speciella fall kan även frågor om vem som bör ha vårdnaden om barnet eller vem som barnet ska bo hos påverkas. Det framgår av att man vid bedömningen av barnets bästa ska fästa avseende särskilt vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna, se 6 kap. 2 a § andra stycket FB.¹⁹⁹

Umgänget kan ske genom att barnet och föräldern träffar varandra eller genom att de har annan kontakt (6 kap. 15 § första stycket FB).

Barnets vårdnadshavare har ett ansvar för att barnets behov av umgänge med någon annan som står det särskilt nära så långt möjligt tillgodoses (6 kap. 15 § tredje stycket FB). Detta ansvar vilar alltså bara på den eller de föräldrar som är vårdnadshavare för sitt barn.

Skyldighet att lämna upplysningar som främjar umgänget

Om föräldrarna har gemensam vårdnad och barnet ska umgås med en förälder som det inte bor tillsammans med, ska den förälder som barnet bor hos lämna sådana upplysningar om barnet som kan främja umgänget. Detta gäller dock inte om särskilda skäl talar mot det. Samma ansvar gäller för en förälder som är ensam vårdnadshavare om barnet ska umgås med den förälder som inte är vårdnadshavare (6 kap. 15 § fjärde stycket FB).

¹⁹⁸ Prop. 1993/94:57 s. 26 f.

¹⁹⁹ Prop. 1997/98:7 s. 115

Om umgänget gäller någon annan som står barnet särskilt nära har vårdnadshavaren samma skyldighet att lämna upplysningar om barnet som kan främja umgänget, om inte särskilda skäl talar mot det (6 kap. 15 § fjärde stycket FB). Har föräldrarna gemensam vårdnad tillkommer denna skyldighet dem gemensamt.

Vem som är mottagare av informationen anges inte i bestämmelsen. Den tar främst sikte på de personer som barnet bör få umgås med, det vill säga den andra föräldern eller någon annan som står barnet särskilt nära. Bestämmelsen är emellertid inte inskränkt till dessa. Också andra personer kan behöva upplysningar rörande barnet för att umgänget ska fungera väl, till exempel socialtjänstemän som biträder med praktiska arrangemang för att umgänget ska kunna utövas. Enligt bestämmelsen ska vårdnadshavaren lämna sådana upplysningar som kan främja umgänget och kan till exempel avse sådant som uppehållsort, skolgång, hälso- och sjukdomstillstånd, feriearbete och fritidsintressen. Det är ytterst vårdnadshavaren som bestämmer vilka upplysningar som ska lämnas.²⁰⁰

Vårdnadshavares rätt att ta del av uppgifter om barnet som omfattas av sekretess

I OSL stadgas att sekretess till skydd för en enskild gäller, om den enskilda är underårig, även i förhållande till dennas vårdnadshavare. För att vårdnadshavare ska kunna fullgöra sitt vårdnadsansvar måste de emellertid kunna få del av viss information om barnet från till exempel skola, hälsovård och socialtjänst. Sekretessen gäller därför inte i den utsträckning vårdnadshavaren enligt 6 kap. 11 § FB har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör den underårigas personliga angelägenheter (12 kap. 3 § första stycket OSL). Till den sistnämnda bestämmelsen finns emellertid två undantag. Sekretess gäller mot en vårdnadshavare även om det gäller vårdnadsansvaret om det kan antas att den underåriga lider *betydande men* om uppgiften röjs för vårdnadshavaren (första stycket 1). Sekretess gäller också om det annars anges i OSL (första stycket 2).

Det är således vårdnadshavaren som, i sin egenskap av den ungas ställföreträdare i personliga angelägenheter, normalt utövar den ungas befogenheter när det gäller rätten att ta del av och förfoga över uppgifter som omfattas av sekretess till skydd för barnet. Denna rätt tunnans emellertid ut i takt med att barnet blir äldre och bestämmanderätten flyttas över på den unga själv. När barnet har nått en viss mognad och utveckling i övrigt anses vårdnadshavaren inte längre kunna ta del av personliga förhållan-

²⁰⁰ Prop. 1990/91:8 s. 40–42 och s. 62–64

3. Vårdnad

den rörande barnet, till exempel vad det har berättat för en kurator, läkare eller socialsekreterare.²⁰¹ Någon åldersgräns finns inte angiven, eftersom hänsyn måste tas till barnets mognad och utveckling.

Även om en vårdnadshavare har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör den underårigas personliga angelägenheter har som ovan nämnts en undantagsregel tagits in i 12 kap. 3 § första stycket första punkten OSL. Enligt den bestämmelsen gäller sekretess mot en vårdnadshavare, om det kan antas att den underåriga lider betydande men om uppgiften röjs för vårdnadshavaren. Bestämmelser avser således situationer där vårdnadshavaren i princip har dispositionsrätt över den ungas sekretess (JO 1998/99 s. 464). Den avser alltså inte situationer där den unga självständigt förfogar över sekretessen. Det krävs att det men som kan befaras vid utlämnande ska vara betydande, till exempel genom att den unga kan skadas allvarligt psykiskt, fysiskt eller på annat sätt om uppgiften lämnas. Det torde i praktiken betyda att det i det enskilda fallet ska finnas speciella skäl som tyder på att en uppgift om den underåriga kan komma att missbrukas av vårdnadshavaren i något avsevärt avseende.²⁰²

Om en förälder upphör att vara vårdnadshavare för sitt barn upphör också dennas möjlighet att ta del av och förfoga över uppgifter som omfattas av sekretess till skydd för barnet.

Förmynderskap

Föräldrabalken skiljer mellan två ställföreträdarfunktioner för barn: vårdnad och förmynderskap. Av 12 kap. 1 § första stycket FB framgår att förmyndaren ska förvalta barnets tillgångar och företråda det i angelägenheter som rör tillgångarna, till dess att barnet fyller 18 år. I övrigt företräder förmyndaren barnet när detta enligt lag inte ska göras av någon annan (12 kap. 1 § tredje stycket FB).

Vanligtvis är föräldrarna eller den som är barnets vårdnadshavare också dess förmyndare. En förälders ställning som förmyndare följer utan särskilt beslut av att föräldern är vårdnadshavare för barnet (10 kap. 2 § FB). Av lagstiftningen framgår att en omyndig vårdnadshavare dock inte kan vara förmyndare för sitt barn (10 kap. 1 § FB).

Om barnet gifter sig innan det har fyllt 18 år kvarstår förmynderskapet, vilket framgår av 10 kap. 4 § FB.

²⁰¹ Regeringens proposition 2008/09:150 *Offentlighets- och sekretesslag* s. 370 och regeringens proposition 1979/80:2 *Med förslag till sekretesslag m.m.* Del A s. 330

²⁰² Regeringens proposition 1988/89:67 *Om sekretessfrågor inom undervisningsväsendet m.m.* s. 38 och prop. 2008/09:150 s. 370 f.

4. Behov av ny vårdnadshavare

Om socialnämnden får veta att någon åtgärd behöver vidtas i fråga om vårdnad eller förmynderskap för en underårig, ska nämnden göra framställan eller ansökan om det hos behörig domstol (5 kap. 2 § socialtjänstförordningen (2001:937), SoF).

Socialnämnden kan behöva ta initiativ i frågor om vårdnad i följande situationer:

- om en förälder allvarligt brister i omsorgen om barnet (6 kap. 7 § FB)
- vid överflyttning av vårdnaden till familjehemsföräldrar (6 kap. 8 § FB)
- om en förälder är varaktigt förhindrad att utöva vårdnaden (6 kap. 8 a § FB)
- om barnet står utan vårdnadshavare (6 kap. 9 och 10 c §§ FB)
- vid en förälders återtagande av vårdnaden (6 kap. 10 § FB)
- om en särskilt förordnad vårdnadshavare är olämplig (6 kap. 10 c § FB).

Socialstyrelsen har givit ut *allmänna råd om socialnämndens ansvar vid behov av ny vårdnadshavare* (SOSFS 2006:20). Till dessa allmänna råd finns också en kompletterande handbok *Om barnet behöver ny vårdnadshavare*. Syftet med de allmänna råden och handboken är att ge vägledning vid socialtjänstens utredningar när barn står utan vårdnadshavare eller av andra skäl behöver en ny vårdnadshavare. I handboken finns bland annat de aktuella lagreglerna redovisade samt förarbetsuttalanden till de olika grunderna för vårdnadsöverflyttning.

Det är numera möjligt för utredaren att tala med barnet utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande. Det kan ske i utredningar om överflyttning av vårdnaden på grund av att vårdnadshavaren brister i omsorgen om barnet, eller då ett barn stadigvarande vårdats och fostrats i ett annat enskilt hem än föräldrahemmet (11 kap. 10 § tredje stycket SoL). Socialtjänsten har alltså möjlighet att genomföra samtalet med barnet utan att vårdnadshavaren är närvarande. Detta innebär dock inte att samtalet måste genomföras på det sättet. Utredaren får från fall till fall avgöra om det finns anledning att använda den möjligheten när samtalet ska hållas. Utredaren bör vara lyhörd för vårdnadshavarens och barnets synpunkter. I vissa fall torde ett bättre resultat uppnås om vårdnadshavaren tillåts närvara. Naturligtvis bör samtal med barn alltid genomföras varsamt och med hänsyn till barnets situation och individuella förutsättningar. I de nu aktuella fallen är det av särskild vikt att

respektera den lojalitetskonflikt som barnet kan befinna sig i. Barnet får under inga förhållanden pressas på ställningstaganden och synpunkter.²⁰³

Överflyttning av vårdnaden på grund av brister i omsorgen

Om en förälder vid utövandet av vårdnaden om ett barn gör sig skyldig till missbruk, försummelse eller i övrigt brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling, kan domstolen besluta om ändring i vårdnaden. Barnet ska således befinna sig i en sådan risksituation att ett ingripande med stöd av 2 § LVU kan komma i fråga och det kan antas att situationen blir bestående. Det är inte nödvändigt att vård enligt LVU har meddelats, men det hör till undantagen att flytta över vårdnaden enligt denna paragraf utan en föregående placering enligt LVU.²⁰⁴

Bestämmelser om överflyttning av vårdnaden när en förälder brister i omsorgen om barnet finns i 6 kap. 7 § FB. Här framgår bland annat följande: Om föräldrarna har gemensam vårdnad om barnet och en av dem brister i omsorgen om barnet, ska domstolen anförtro vårdnaden om barnet åt den andra föräldern ensam. Om även den föräldern brister i omsorgen om barnet, ska domstolen flytta över vårdnaden till särskilt förordnade vårdnadshavare. Om barnet står under endast en förälders vårdnad, ska domstolen flytta över vårdnaden till den andra föräldern, eller, om det är lämpligare (till exempel om den andra föräldern inte har visat något intresse för sitt barn eller om hon eller han är olämplig som vårdnadshavare), till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. Detsamma gäller om barnet och den andra föräldern bara har haft sporadisk kontakt och barnet har funnit trygghet och gemenskap hos någon annan som är beredd att ta på sig ansvaret som vårdnadshavare.²⁰⁵

En överflyttning av vårdnaden bör bara ske om det finns någon annan lämplig person som är villig att utöva vårdnaden och som barnet har ett så gott förhållande till att barnet kan (eller rimligen bör kunna) acceptera henne eller honom som vårdnadshavare. Ett beslut om att omedelbart skilja en förälder från vårdnaden, det vill säga redan när myndigheterna får kännedom om omsorgsbristen, kan därför i allmänhet bara ske om den andra föräldern är lämplig att ta över vårdnaden. I övriga fall torde det

²⁰³ Prop. 2009/10:192 s. 33 f.

²⁰⁴ Prop. 1981/82:168 s. 67 f.

²⁰⁵ Prop. 1981/82:168 s. 69

många gånger vara nödvändigt att barnet har bott en tid i ett familjehem för att man ska kunna avgöra hur denna placering har utfallit.²⁰⁶

Om barnet genom socialnämndens försorg placeras i ett annat hem än det egna ska nämnden i princip arbeta för en återförening med föräldrarna. Om en återförening inte kan ske, trots ansträngningar från socialnämnden, kan det bli nödvändigt att begära en överflyttning av vårdnaden.²⁰⁷ När ett barn har varit placerat i samma familjehem under tre år från det att placeringen verkställdes, ska socialnämnden särskilt överväga om det finns skäl att ansöka om överflyttning av vårdnaden enligt 6 kap. 8 § FB, det vill säga till den eller dem som tagit emot barnet (6 kap. 8 § andra stycket SoL och 13 § fjärde stycket LVU).

Av Socialstyrelsen allmänna råd (SOSFS 2006:20) framgår att om socialnämnden vid ett första övervägande enligt denna ”treårsregel” kommer fram till att det inte finns skäl att påbörja en utredning om överflyttning av vårdnaden till familjehemsföräldrarna, bör förnyade överväganden göras varje gång en prövning görs om vården med stöd av 3 § LVU ska upphöra och varje gång ett övervägande görs om vården enligt SoL eller med stöd av 2 § LVU fortfarande behövs.

Socialnämnden kan enligt 6 kap. 7 § fjärde stycket FB föra talan i domstolen om att vårdnaden ska fräntas en vårdnadshavare som gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller i övrigt brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling. (Se även *Våld – Handbok om socialnämndens ansvar för våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld*)

Överflyttning av vårdnaden till familjehemsföräldrar

En förälder kan i vissa undantagsfall bli fräntagen vårdnaden om sitt barn, även om han eller hon inte brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför en bestående fara för barnet. Om ett barn stadigvarande har vårdats och fostrats i ett annat enskilt hem än föräldrahemmet (ett familjehem) och det är uppenbart bäst för barnet att det förhållandet får bestå samt att vårdnaden flyttas över till familjehemsföräldern/familjehemsföräldrarna, ska domstolen utse den eller dessa till särskilt förordnade vårdnadshavare (6 kap. 8 § första stycket FB).

För domstolen blir det nödvändigt att utreda vilken anknytning barnet har till familjehemmet och hur kontakterna med föräldrarna har varit. Om

²⁰⁶ Prop. 1981/82:168 s. 67 f.

²⁰⁷ Prop. 1981/82:168 s. 67 f.

4. Behov av ny vårdnadshavare

föräldrarna inte har visat barnet något intresse under den tid det har vistats i familjehemmet, eller om kontakterna varit sporadiska eller skett under uppslitande former, kan en överflyttning av vårdnaden bli aktuell. Det krävs dock en så stark bindning till familjehemmet att barnet uppfattar det som sitt eget hem. Beslut om överflyttning av vårdnaden ska fattas med utgångspunkt i vad som är bäst för barnet, och vid ställningstagandet måste stor hänsyn tas till barnets egen inställning.²⁰⁸

Det är bara socialnämnden som kan föra talan om en överflyttning av vårdnaden till familjehemsföräldrar (6 kap. 8 § andra stycket FB). Socialnämndens befogenhet att besluta i denna fråga kan inte delegeras till enskilda förtroendemän eller enskilda tjänstemän (10 kap. 5 § SoL).

Om vårdnaden flyttas över till familjehemsföräldrarna och familjehemsuppdraget upphör, faller socialnämndens uppföljningsansvar enligt 6 kap. 8 § SoL och 5 kap. 1 b § socialtjänstförordningen (2001:937), SoF bort. Dock kvarstår nämndens allmänna skyldighet enligt 5 kap. 1 § SoL att verka för att barn och ungdomar får växa upp under trygga och goda förhållanden och skyldigheten att tillgodose det särskilda behov av stöd och hjälp som kan finnas sedan ett mål eller ärende om vårdnad har avgjorts. Om vårdnaden av ett barn flyttas över till familjehemsföräldrarna (eller till familjehemsföräldern om det bara finns en), får kommunen fortsätta att betala skälig ersättning till dem (6 kap. 11 § SoL). Kommunen kan alltså fortsätta att ge hemmet ekonomisk ersättning i den mån barnets egna medel, i form av bidrag, pension och andra medel som vårdnadshavarna kan ta emot för barnets räkning, inte räcker till.

Även om vårdnaden har överflyttats till andra personer är båda föräldrarna fortfarande underhållsskyldiga (7 kap. 2 § FB). Den som har förordnats särskilt till vårdnadshavare och alltså inte är barnets förälder har däremot ingen underhållsskyldighet mot barnet. Av 6 kap. 2 § FB följer att vårdnadshavaren har ansvar för att bevaka att barnet får tillfredsställande försörjning. Det innebär att denna behöver se till att barnet får de bidrag till sin försörjning som det har rätt till.

Överflyttning av vårdnaden på grund av varaktigt förhinder att utöva vårdnaden

Att barnets föräldrar, eller en av dem, är varaktigt förhindrade att utöva vårdnaden är en självständig grund för ändring i vårdnaden, se 6 kap. 8 a § FB.

²⁰⁸ Prop. 1981/82:168 s. 70

Med att en förälder är varaktigt förhindrad att utöva vårdnaden menas att han eller hon under överskådlig tid inte kommer att kunna fatta beslut i frågor som rör barnet. Hindret kan bestå i att föräldern på grund av att han eller hon är skild från barnet inte kan se till att barnet tas om hand eller ens ta ställning till vilka åtgärder som kan vara behövliga för att tillgodose barnets behov. Hindret kan också vara kopplat till att föräldern försvunnit, till exempel i samband med en naturkatastrof eller annan olyckshändelse av något slag. Vidare kan hindret vara av medicinsk art och bestå i att föräldern på grund av till exempel långvarig medvetlöshet eller allvarlig psykisk sjukdom är förhindrad att sörja för sitt barn. Den omständigheten att ett barn har placerats i familjehem på grund av någon omständighet som har att göra med föräldern, är inte tillräckligt för att föräldern ska anses förhindrad att utöva vårdnaden. För att så ska vara fallet krävs att hindret är allvarligt och att någon förbättring inte kan påräknas inom överskådlig tid. Det är alltså bara mer kvalificerade fall av praktisk oförmågenhet att sörja för barnets behov som avses med begreppet varaktigt hinder.²⁰⁹ Bestämmelsen kan också bli tillämplig när ensamkommande barn beviljats uppehållstillstånd här i landet.²¹⁰

Av 6 kap. 8 a § FB framgår att om föräldrarna har gemensam vårdnad om barnet och båda föräldrarna är varaktigt förhindrade att utöva vårdnaden, ska vårdnaden flyttas över till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. Gäller hindret en av föräldrarna ska rätten anförtro vårdnaden åt den andra föräldern ensam.

Står barnet under endast en förälders vårdnad och denna är varaktigt förhindrad att utöva vårdnaden, ska rätten flytta över vårdnaden till den andra föräldern eller, om det är lämpligare, till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare (6 kap. 8 a § andra stycket FB).

Socialnämnden har talerätt i frågor om ändring i vårdnaden när en eller båda föräldrarna är varaktigt förhindrade att utöva vårdnaden (6 kap. 8 a § tredje stycket FB). Av 10 kap. 5 § SoL följer att nämnden inte kan delegera sin beslutanderätt när det gäller att väcka talan i dessa fall.

Vårdnad vid förälders dödsfall

Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna och en av dem dör, blir den andra föräldern automatiskt ensam vårdnadshavare. Om barnet står under vårdnad av endast den förälder som dött ska domstolen anförtro vårdnaden åt den andra föräldern, om det inte är lämpligare att vårdnaden anförtros åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare (6 kap. 9 §

²⁰⁹ Regeringens proposition 2004/05:136 *Stärkt skydd för ensamkommande barn* s. 54

²¹⁰ Prop. 2004/05:136 s. 42

4. Behov av ny vårdnadshavare

FB). Detta innebär alltså att domstolen i första hand ska pröva om den efterlevande föräldern kan anförtros vårdnaden. Vidare framgår av lagrummet att om båda föräldrarna dör ska domstolen anförtro vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Domstolen ska väga in olika aspekter i sin bedömning vid prövningen av vem som ska utses till vårdnadshavare för ett barn efter en förälders död. Sådana aspekter kan vara under vilka förhållanden barnet har levt medan föräldern var i livet och vilka relationer barnet haft och har till den efterlevande föräldern eller någon annan vuxen person, till exempel en släkting eller styvförälder. Det är av stor betydelse för barnets trygghet att det så snart som möjligt efter föräldrarnas död får en anknytning till någon som det kan känna förtroende för och som kan erbjuda barnet stabila förhållanden.²¹¹

Av 6 kap. 10 a § fjärde stycket FB framgår att domstolen ska beakta önskemål som har förts fram av den avlidna föräldern. Föräldrarnas val av vårdnadshavare ska följas, om det inte är olämpligt att förordna den utpekade personen. I en del fall kan dock förhållandena ha ändrats sedan föräldern uttryckt sitt önskemål, så att det är olämpligt att följa önskemålet.²¹² Bedömningen måste givetvis alltid ske utifrån barnets bästa, se 6 kap. 2 a § FB.

För att en förälders önskemål om vårdnadshavare ska tillmätas betydelse torde det i allmänhet krävas att föräldern var vårdnadshavare vid frånfallet. Det är emellertid inte uteslutet att även ta hänsyn till önskemål från en avlidna förälder som inte hade del i vårdnaden, till exempel om inget annat önskemål förts fram. Även i andra fall kan föräldern ha haft en så nära kontakt med sitt barn att den dödas önskan bör ges särskild vikt. Omständigheterna i det enskilda fallet ska avgöra. Om barnet nått tillräcklig mognad och motsätter sig den utpekade personen som vårdnadshavare, kan det däremot inte anses lämpligt att förordna honom eller henne.²¹³

När en förälder som är ensam vårdnadshavare dör står barnet under en period utan vårdnadshavare. Det ligger därför i sakens natur att socialnämnden måste agera skyndsamt. En vanlig ordning är att socialnämnden anmäler behovet av att utse vårdnadshavare och domstolen begär en utredning av nämnden.²¹⁴

Av 3 kap. 1 § SoL följer att socialtjänsten har ett ansvar för att ge den efterlevande föräldern stöd och hjälp att agera i vårdnadsfrågan, till

²¹¹ Prop. 1981/82:168 s. 70 f.

²¹² Regeringens proposition 1993/94:251 *Förmyndarskapslagstiftningen* s. 186

²¹³ Prop. 1993/94:251 s. 186

²¹⁴ Jfr JO 2007/08 s. 289

exempel genom att informera om hur han eller hon ska gå till väga, och även vid behov hjälpa föräldern att formulera en ansökan om vårdnad till domstolen.

Rätten ska ta upp frågan om vårdnad på ansökan av den andra föräldern, på anmälan från socialnämnden eller när förhållandet annars blir känt, till exempel genom att en anhörig anmäler att barnet behöver en vårdnadshavare, se 6 kap. 9 § FB. Det är domstolen i den ort där barnet har sitt hemvist som ska ta upp frågan, se 6 kap. 17 § FB.

Liksom i andra beslut om vårdnad ska domstolen grunda sitt beslut på vad som är bäst för barnet och även se till att barnet får möjlighet att komma till tals, se 6 kap. 2 a § FB. Av 10 kap. 5 § SoL följer att socialnämnden inte får delegera sin uppgift att besluta om anmälan till domstolen i detta fall (10 kap. 5 § SoL). I sin anmälan kan nämnden även föreslå vem som bör bli vårdnadshavare.²¹⁵

Vem kan utses till särskilt förordnad vårdnadshavare?

I föräldrabalken regleras de allmänna krav som ska vara uppfyllda av den som särskilt ska förordnas till vårdnadshavare, se 6 kap. 10 a § FB. Här sägs att det ska vara någon som är lämpad att ge barnet omvårdnad, trygghet och en god fostran. Formuleringen knyter an till vad som stadgas i 6 kap. 1 § FB om vad barnet har rätt till.

I det enskilda fallet måste hänsyn tas till bland annat barnets ålder och utveckling samt den personliga anknytningen till den tilltänkta vårdnadshavaren. Något försteg för exempelvis släktingar till barnet finns inte, men många gånger kan det vara naturligt att utse någon till vårdnadshavare som utöver en personlig kontakt även har en släktrelation till barnet. Även något äldre personer, till exempel mor- och farföräldrar, kan komma i fråga. Om ett barn i stor utsträckning har vistats i ett annat enskilt hem än föräldrahemmet, kan detta också ha stor betydelse vid bedömningen (jfr 6 kap. 8 § FB).²¹⁶

Det kan förekomma fall när fler än en person vill förordnas som särskild vårdnadshavare. Frågan får då avgöras utifrån samma principer som när föräldrar tvistar om vårdnaden.²¹⁷

Två personer kan utses att gemensamt utöva vårdnaden om de är gifta med varandra, har registrerat partnerskap eller är sambor, se 6 kap. 10 a §

²¹⁵ Socialstyrelsens allmänna råd om socialnämndens ansvar vid behov av ny vårdnadshavare (SOSFS 2006:20)

²¹⁶ Prop. 1993/94:251 s. 185

²¹⁷ Prop. 1993/94:251 s. 185

4. Behov av ny vårdnadshavare

andra stycket FB. Den som är underårig (det vill säga inte fyllt 18 år) får däremot inte förordnas till vårdnadshavare, se 6 kap. 10 a § första stycket FB. Samma vårdnadshavare ska utses för syskon, om inte särskilda skäl talar emot det (6 kap. 10 a § tredje stycket FB).

Det rättsliga ansvar som åläggs vårdnadshavaren i 6 kap. 2 § FB innebär inte att vårdnadshavaren alltid personligen måste ombesörja den faktiska vården om barnet.²¹⁸

Överflyttning av vårdnaden från särskilt förordnad vårdnadshavare

Överflyttning till barnets föräldrar

Har en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare vårdnaden om ett barn och vill någon av barnets föräldrar eller båda få vårdnaden överflyttad till sig, får rätten besluta om detta, se 6 kap. 10 § första stycket FB. Domstolen kan flytta över vårdnaden till föräldrarna gemensamt även om en förälder motsätter sig gemensam vårdnad, under förutsättning att det är bäst för barnet. Däremot får domstolen inte flytta över vårdnaden till föräldrarna gemensamt om båda motsätter sig det. Domstolens möjlighet att besluta om gemensam vårdnad mot en förälders vilja när barnet har haft en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare torde i själva verket vara mycket begränsad.²¹⁹

Domstolen ska pröva frågan mot bakgrund av de skäl som en gång låg till grund för att utse en särskilt förordnad vårdnadshavare. Domstolen ska, som i andra vårdnadsmål, pröva hur barnets behov av omvårdnad, trygghet och en god fostran bäst kan tillgodoses. Barnets behov av att växa upp under stabila förhållanden och att skyddas mot omotiverade uppbrott bör särskilt beaktas.²²⁰ Av 6 kap. 2 a § tredje stycket följer att barnet ska få möjlighet att uttrycka sin åsikt.

Domstolen kan pröva frågan på talan av båda föräldrarna eller en av dem. Talan får också föras av socialnämnden (6 kap. 10 § andra stycket FB). Talan väcks vid domstolen i den ort där barnet har sitt hemvist, se 6 kap. 17 § FB.

Upphörande av gemensam vårdnad

Om äktenskapet eller partnerskapet upplöses eller samboförhållandet upphör mellan två särskilt förordnade vårdnadshavare medför detta,

²¹⁸ RH 2001:50

²¹⁹ Prop. 1997/98:7 s. 111

²²⁰ Prop. 1981/82:168 s. 71

precis som för föräldrar efter en skilsmässa, inte att den gemensamma vårdnaden måste upphöra. Om däremot någon av dem vill att vårdnaden inte längre ska vara gemensam, ska rätten anförtro vårdnaden åt en av dem. Talan kan väckas av en av dem eller båda gemensamt (6 kap. 10 b § andra stycket FB). Den möjlighet som finns för en domstol att låta den gemensamma vårdnaden bestå trots att en förälder helst vill ha ensam vårdnad gäller endast barnets föräldrar.

Av 6 kap. 10 b § andra stycket FB framgår vidare att i mål om äktenskapsskillnad kan också domstolen utan att någon part begärt det förordna att vårdnaden inte längre ska vara gemensam, om det är uppenbart att gemensam vårdnad är oförenlig med barnets bästa.

Entledigande på egen begäran

En särskilt förordnad vårdnadshavare har rätt att på begäran bli entledigad från sitt uppdrag (6 kap. 10 b § första stycket FB).

Om ett barn har två särskilt förordnade vårdnadshavare och en av dem entledigas blir den andra ensam vårdnadshavare. Om båda vårdnadshavarna entledigas ska rätten utse en eller två andra personer att vara särskilt förordnade vårdnadshavare (6 kap. 10 c § andra stycket FB).

Vid dödsfall

Om barnet har två särskilt förordnade vårdnadshavare och den ena dör, blir den andra ensam vårdnadshavare. Om båda vårdnadshavarna dör, ska domstolen utse en eller två andra personer till särskilt förordnade vårdnadshavare (6 kap. 10 c § andra stycket FB).

Frågor om ändring i vårdnaden för ett barn på grund av att de särskilt förordnade vårdnadshavarna dör prövas efter ansökan av socialnämnden (6 kap. 10 c § tredje stycket FB). Behörig domstol är rätten i den ort där barnet har sitt hemvist, se 6 kap. 17 § FB.

Entledigande på grund av olämplighet

En särskilt förordnad vårdnadshavare ska entledigas om han eller hon gör sig skyldig till missbruk eller försummelse vid utövandet av vårdnaden eller av någon annan orsak inte längre är lämplig som vårdnadshavare (6 kap. 10 c § första stycket FB). Jämför även 6 kap. 7 § första stycket FB, där det talas om brister som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling. Det krävs alltså mindre för att en särskilt förordnad vårdnads-

4. Behov av ny vårdnadshavare

havare ska entledigas än när det är fråga om en förälder som är vårdnadshavare.²²¹

Vid prövning av frågan om entledigande ska domstolen beakta samtliga omständigheter inklusive ekonomiskt obestånd. Även om det vid försummelse från en särskilt förordnad vårdnadshavare kan finnas större anledning att entlediga denna än när en förälder är vårdnadshavare, kan det i speciella fall vara en tänkbar lösning att låta den särskilt förordnade vårdnadshavaren vara kvar, men entlediga henne eller honom från förmynderskapet, se 10 kap. 10 § FB. Så kan vara fallet om försumligheten består i ekonomiskt obestånd, om det personliga förhållandet mellan den särskilt förordnade vårdnadshavaren och barnet är mycket gott och barnet inte i onödan bör utsättas för att flytta.²²²

Frågor om entledigande av en särskilt förordnad vårdnadshavare och förordnande av en ny prövas efter ansökan av socialnämnden av domstolen i den ort där barnet har sitt hemvist, se 6 kap. 10 c § tredje stycket och 6 kap. 17 § FB. Av 10 kap. 5 § SoL följer att befogenheten att på socialnämndens vägnar besluta om ansökan inte får delegeras.

²²¹ Prop. 1993/94:251 s. 187

²²² Sjösten M. (2009)

5. Boende

Barnets boende

Med begreppet boende avses i detta sammanhang barnets faktiska bosättning, det vill säga där det normalt bor. Att barnet är tillfälligt borta med anledning av till exempel ferier saknar betydelse.²²³

Om föräldrarna har gemensam vårdnad kan de själva besluta vem av föräldrarna barnet ska bo tillsammans med, utan inblandning av vare sig domstol eller socialnämnd. Om föräldrarna inte kan enas, eller när de vill få sin överenskommelse om barnets boende fastställd av domstolen, kan domstolen besluta i frågan på talan av en av föräldrarna eller båda under förutsättning att föräldrarna har gemensam vårdnad om barnet (6 kap. 14 a § första stycket FB). Föräldrar som har gemensam vårdnad och är överens kan träffa avtal om barnets boende (6 kap. 14 a § andra stycket FB). Avtalet ska vara skriftligt och godkänt av socialnämnden för att vara giltigt och verkställbart. (Se kapitlet Avtal.)

Domstols beslut om boende

När barnet står under vårdnad av båda föräldrarna är det möjligt för domstolen att besluta vem av föräldrarna barnet ska bo tillsammans med eller att barnet ska bo växelvis hos föräldrarna (6 kap. 14 a § första stycket FB). Avgörandet får dock inte lämna öppet hur det växelvisa boendet ska utformas, utan föreskrifterna ska vara så noggranna att domen kan verkställas.²²⁴

I vissa fall kan det finnas anledning för domstolen att ta upp frågan om barnets boende, även om något yrkande inte har framställts, till exempel när domstolen mot en förälders vilja finner att barnet ska stå under föräldrarnas gemensamma vårdnad.²²⁵

Det krävs inte att föräldrarna bor isär för att domstolen ska kunna besluta om barnets boende. Även om föräldrarna bor tillsammans när beslutet tas, men avser att flytta isär, kan domstolen förordna om boendet. Om en separation inte är aktuell är det dock knappast förenligt med barnets bästa att förordna om boende.²²⁶

²²³ Prop. 1997/98:7 s. 57

²²⁴ Prop. 1997/98:7 s. 112 f.

²²⁵ Prop. 1997/98:7 s. 112

²²⁶ Prop. 1997/98:7 s. 112

Barnets bästa – domstolens bedömning

Lagstiftningen är tydlig med att det är barnets bästa som i alla lägen ska vara avgörande för samtliga beslut om vårdnad, boende och umgänge. Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet ska det enligt 6 kap. 2 a § FB fästas avseende särskilt vid

- risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligen förs bort, hålls kvar eller på något annat sätt far illa, och
- barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna.

Hänsyn ska, enligt samma paragraf, tas till barnets vilja, med beaktande av dess ålder och mognad. Det innebär att barnets egen uppfattning ska tillmätas betydelse vid bedömningen, men att barnets bästa är avgörande för beslutet.

Domstolens beslut när det gäller barnets boende bygger på en helhetsbedömning av vad som är bäst för barnet. Vid den bedömningen måste hänsyn tas till allt som rör barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling.²²⁷

För att kunna bedöma vad som är till barnets bästa kan domstolen inhämta en utredning från nämnden (6 kap. 19 § FB). Om föräldrarna är oense i boendefrågan behöver utredningen i regel vara mer omfattande än om de är överens. När föräldrarna är överens om hur boendefrågan ska lösas kan i allmänhet den lösning som de har valt antas vara bäst för barnet.²²⁸

Det finns ibland anledning att ta reda på barnets inställning trots att föräldrarna är överens (6 kap. 2 a § FB). Grundprincipen gäller att rätten ska ta hänsyn till barnets vilja. Skulle det komma fram att barnet bestämt motsätter sig den lösning som föräldrarna kommit överens om, är det i sig ett skäl att närmare undersöka om överenskommelsen verkligen är till barnets bästa.²²⁹

Hovrätten har i ett vårdnadsfall gjort en riskbedömning där påståenden om våld förekommit. Frågan var om tillräckliga skäl förelåg att fråga parts medgivande beträffande ett umgänge som motsvarande växelvis boende, då medgivandet inte ansetts vara till barnets bästa. Rätten ansåg det inte lämpligt att fadern fick ensam vårdnad eftersom han hade uppvisat brister i sitt föräldraskap, både genom misshandel, hot och trakasserier samt genom underlåtenhet att främja kontakter med modern och hennes släkt. Det bedömdes finnas en risk för att barnen skulle skadas om de var

²²⁷ Prop. 1997/98:7 s. 104

²²⁸ Prop. 1997/98:7 s. 113

²²⁹ Regeringens proposition 1994/95:224 *Barns rätt att komma till tals* s. 35

i faderns vård. Med hänsyn till parternas oförmåga att kommunicera med varandra ansågs det uteslutet att föräldrarna skulle kunna ha gemensam vårdnad om barnen. Det ansågs bäst för barnen att modern fick ensam vårdnad. Modern hade medgett växelvis boende med hämtning och lämning i skolan eftersom parterna inte klarade av att träffas. Rätten är i dispositiva mål bunden av parternas yrkanden och medgivanden och denna princip upprätthålls som huvudregel även i indispositiva frågor. Hovrätten konstaterade i målet att av särskilda regler kan dock följa att rätten ska pröva en fråga även utan yrkande av part. En sådan särskild regel är 6 kap. 15 a § FB, enligt vilken rätten ska besluta om umgänge efter vad som är bäst för barnet. Rätten ansåg inte att det är bäst för barnen med växelvis boende och tilldömde fadern i stället umgängesrätt torsdag eftermiddag till måndag morgon varannan vecka.²³⁰

Växelvis boende

Domstolen har möjlighet att besluta att barnet ska bo växelvis hos föräldrarna om det bedöms vara det bästa för barnet. En förutsättning för denna boendeform är att föräldrarna har gemensam vårdnad. Med växelvis boende menas vanligtvis att barnet vistas ungefär lika mycket, och har ett varaktigt boende, hos båda föräldrarna. Har föräldrarna gemensam vårdnad kan de avtala om att barnet ska bo växelvis hos dem.

Barnet kan dock bara vara folkbokfört hos en förälder.²³¹ En grundläggande förutsättning för denna boendeform är att föräldrarnas samarbetsförmåga är särskilt god. Föräldrarna måste också bo förhållandevis nära varandra. Barnet ska till exempel inte behöva byta mellan olika förskolor.²³² Det krävs också att föräldrarna bor tillräckligt nära varandra för att det ska kunna fungera med barnens skola, fritidsaktiviteter och kamrater.

Vid växelvis boende kan inte umgänget regleras genom ett domstolsavgörande eller i ett avtal som godkänts av socialnämnden, eftersom en reglering av umgänget förutsätter att barnet inte bor tillsammans med den föräldern (6 kap. 15 § första stycket FB).

HD har uttalat att det normalt är fråga om umgänge, och inte varaktigt boende, när barnet vistas hos den ena föräldern endast en tredjedel av tiden. Även om skillnaden mellan vistelsetiderna hos de båda föräldrarna är mindre, bör bedömningen ofta bli densamma, om det inte finns faktorer som klart pekar i en annan riktning. Detta gäller i särskilt hög grad när barnet den övervägande delen av tiden vistas hos en förälder som är

²³⁰ RH 2005:38

²³¹ *Växelvis boende*, Socialstyrelsen (2004)

²³² Prop. 2005/06:99 s. 53

5. Boende

ensam vårdnadshavare och därmed har hela ansvaret för barnets personliga förhållanden. Faktorer utöver vistelsetiden som kan få betydelse vid bedömningen är var barnet är folkbokfört, hur barnets boende är ordnat, var barnet förvarar sina tillhörigheter och hur barnets försörjning har fördelats mellan föräldrarna.²³³

Alltfler barn bor växelvis hos sina föräldrar

Det växelvisa boendet ökar inom alla åldersgrupper även om antalet barn som bor växelvis skiljer sig åt mellan olika åldersgrupper. Det är minst vanligt i åldern 16–17 år och mest vanligt i åldersgruppen 6–9 år.²³⁴ I och med att allt fler barn bor växelvis²³⁵ hos sina föräldrar har såväl föräldrar som professionella och samhällsdebattörer ställt frågan om det verkligen är bra för barn att flytta mellan föräldrarna. Farhågor som förts fram mot växelvis boende är till exempel att det blir rättvisespekter eller ekonomiska hänsyn snarare än barnens behov som styr. Andra faktorer som lyfts fram är att barn kan bli förvirrade och splittrade utan kontinuitet och en fast punkt och att de inte lär sig att hantera konflikter utan flyr undan. Boendeformen kan också innebära praktiska svårigheter för barnet som hindrar det från att ha naturliga och lättillgängliga kamratrelationer m.m.²³⁶

Det kan också finnas en risk att ett växelvis boende skapar onödiga konflikter mellan föräldrarna genom den samverkan som denna lösning kräver.

Vardagskontakt med båda föräldrarna

Fördelar med växelvis boende som har framhållits är att barn får en naturlig vardagskontakt med båda föräldrarna på ett sätt som inte är möjligt om ett barn bor hos en förälder och har umgänge med den andra föräldern.²³⁷ Barnet behöver inte längta efter en förälder. Barnet känner sig älskat och efterfrågat av båda föräldrarna och riskerar inte att förlora kontakten med en av dem. För växelvis boende talar också att föräldrarnas separation inte behöver upplevas som en förödande förlust och barnet får känna att det är ”rättvist” – det vill säga att ingen av föräldrarna favoriseras.

Även om barnet behöver kontakt med båda sina föräldrar får det inte handla om någon matematisk rättvisa, för då finns risken för att barnet

²³³ NJA 1998 s. 267

²³⁴ Se SOU 2011:51

²³⁵ 32 %–40 % enligt SOU 2011:51

²³⁶ *Växelvis boende*, Socialstyrelsen (2004), *Någon måste sätta ner foten*, Allmänna Barnhuset (2001)

²³⁷ Prop. 2005/06:99 s. 53

hamnar i en skuldproblematik där det ständigt försöker hjälpa föräldrarna att skapa rättvisa.²³⁸ Det är naturligt att barn under sin uppväxt har behov av att boendet ändras från tid till annan, till exempel beroende på fritidsaktiviteter och kamratkontakter²³⁹ men också för att barnet periodvis kan ha mer behov av den ena föräldern. Föräldrarna måste ha förståelse för detta och kunna upprätthålla en sådan flexibilitet utan att kräva millimeterrättvisa. Barnets behov måste alltid få komma i första rummet. Barnets egen inställning har givetvis stor betydelse. Om barnet motsätter sig växelvis boende torde förutsättningarna för ett fungerande samarbete vara små. Även om föräldrarna är ense om växelvis boende är det inte säkert att det är den bästa lösningen för barnet.²⁴⁰

I Socialstyrelsens kunskapsöversikt Växelvis boende konstateras att sammanställningar av forskning visar att det inte går att dra några entydiga slutsatser om vilken boendeform som är bäst för barn till separerade föräldrar. Det går inte heller att säga om – och i så fall när – det är lämpligt att barn bor växelvis hos båda föräldrarna. Det mesta av forskningen är inte relevant för svenska förhållanden eller bygger på ett speciellt urval av barn och föräldrar.²⁴¹

När det gäller anknytning mellan barn och föräldrar finns det inte särskilt mycket forskning som är tillämplig på frågan om växelvis boende. Det mesta pekar dock på att mycket små barn (under det första levnadsåret) i regel mår bäst av att ha en någorlunda kontinuerlig kontakt, utan längre avbrott, med åtminstone en vårdande vuxen. Det finns också goda skäl att tro att anknytningen till den andra föräldern inte behöver ta skada av att hans eller hennes samvarotid med barnet inte är lika stor från början, utan ökar successivt.²⁴²

När det gäller små barn är det också rimligt att anta att korta och täta byten är bättre än att barnet växlar mellan föräldrarna under längre perioder. Förhoppningsvis ökar möjligheten att föräldrarna kan komma fram till en god lösning för barnet om de kan känna sig trygga med att chansen till en djup och nära relation med barnet på sikt inte är beroende av att de delar allting lika från första början.²⁴³

Växelvis boende kan fungera bra för vissa barn och föräldrar men inte för andra. Det kan fungera bra under en period men inte under en annan. Utgångspunkten måste alltid vara barnets behov och inte de vuxnas.

²³⁸ Kihlberg M. (1998)

²³⁹ Prop. 2005/06:99 s. 53

²⁴⁰ Prop. 2005/06:99 s. 53

²⁴¹ *Växelvis boende*, Socialstyrelsen (2004)

²⁴² *Växelvis boende*, Socialstyrelsen (2004)

²⁴³ *Växelvis boende*, Socialstyrelsen (2004)

5. Boende

Om föräldrarna har stora konflikter är det en faktor som talar mot växelvis boende. Om misshandel har förekommit mot förälder eller barn, från den ena förälderns sida, är det också tveksamt med växelvis boende. Föräldrarnas förmåga till gott samarbete är en viktig förutsättning, liksom att det finns utrymme för flexibilitet utifrån barnets behov.²⁴⁴ Ur barnets perspektiv bör boendet inte bestämmas en gång för alla, utan det måste kunna förändras i enlighet med barnets olika behov i olika skeden av dess uppväxt.²⁴⁵

Vidare är det en förutsättning att föräldrarna bor tillräckligt nära varandra så att barnet kan behålla sina kamrater och sin sociala närmiljö i övrigt. Förskola och skola är viktiga inslag i barns liv. Barn har svårare än vuxna att upprätthålla många relationer samtidigt. Att närvara i olika grupper varannan vecka gör att man inte riktigt är med i det som händer på någotdera stället.²⁴⁶ En förutsättning för ett barns utveckling är också att det ges möjlighet att knyta nära kontakter med ett mindre antal vuxna i personalen och en någorlunda stabil kamratkrets.²⁴⁷

Det är viktigt med kontinuitet för att ett barn ska kunna få en utbildning av god kvalitet. För barn som bor växelvis hos sina föräldrar i olika kommuner finns det inte någon rätt att gå växelvis i de olika kommunernas förskolor²⁴⁸, och de har normalt inte särskilda skäl för att gå i grundskolan i en kommun där de inte är folkbokförda.²⁴⁹

Ytterligare förutsättningar för växelvis boende är att föräldrarna själva kommit fram till denna lösning – inte att den har valts efter andras ingripanden eller påtryckningar – samt att de ekonomiska frågorna som följer med denna boendeform inte skapar konflikter.²⁵⁰

De föräldrar som har goda erfarenheter av växelvis boende och anser att det fungerar bra för barnen karaktäriseras av att de har ansträngt sig för att ha barnets bästa i fokus och sätta sina egna behov och konflikter åt sidan. De ser sig alltid som föräldrar, oavsett om barnen är närvarande eller inte, ser att den andra föräldern är viktig för barnet och uppmuntrar kontakten dem emellan. Det finns utrymme för flexibilitet – föräldrarna kan hjälpas åt att hitta lösningar utifrån barnens behov och behöver inte strikt hålla sig till principen om att barnen ska vara hos dem varannan vecka.²⁵¹

²⁴⁴ *Växelvis boende*, Socialstyrelsen (2004)

²⁴⁵ Ds 1999:57 s. 136

²⁴⁶ *Växelvis boende*, Socialstyrelsen (2004)

²⁴⁷ *Skollag för kvalitet och likvärdighet*, Betänkandet av 1999 års skollagskommitté SOU 2002:121 s. 416

²⁴⁸ *Fortsatt föräldrar – om ansvar, ekonomi och samarbete för barnens skull.*, SOU 2002:121 s. 416

²⁴⁹ Regeringens proposition 1985/86:10 *Om ny skollag m.m.* s. 100

²⁵⁰ *Växelvis boende*, Socialstyrelsen (2004)

²⁵¹ *Växelvis boende*, Socialstyrelsen (2004)

Folkbokföring

Var barnet är folkbokfört kan ha betydelse bland annat för frågan om vem av föräldrarna som vid gemensam vårdnad ska få uppbära olika former av bidrag och i vissa kommuner även för var barnet kan få förskoleplats.²⁵² För att öka förutsebarheten kan det vara bra om socialnämnden informerar föräldrarna om folkbokföringen exempelvis vid ett samarbetssamtal eller när ett avtal ska godkännas.²⁵³

Enligt 6 § folkbokföringslagen ska en person folkbokföras på den fastighet och i den församling där han eller hon anses vara bosatt. Bosättningen ska bedömas på grundval av faktiska omständigheter. Ett barn folkbokförs hos den förälder som det faktiskt bor tillsammans med, även om den andra föräldern är ensam vårdnadshavare. Det finns inget formellt samband mellan ett domstolsförordnade eller ett av socialnämnden godkänt avtal om barnets boende och barnets rätta folkbokföringsort, men det är en omständighet som vägs in i bedömningen.²⁵⁴

Ett barn stod efter föräldrarnas skilsmässa under deras gemensamma vårdnad och vistades varannan vecka hos pappan och varannan vecka hos mamman (dubbel bosättning). Barnet var folkbokfört hos mamman. Vårdnadshavarna ville att barnet skulle folkbokföras på pappans adress, trots att någon ändring i förhållandena i övrigt inte var aktuell. Regeringsrätten uttalade att folkbokföringen ska grundas på en officialprövning²⁵⁵, där den enskildas uppfattning om var han eller hon ska anses bosatt visserligen kan beaktas som en omständighet bland flera, men där hans eller hennes egna önskemål inte har någon självständig eller avgörande betydelse. Eftersom vårdnadshavarnas anmälan om flyttning inte hade föranletts av någon inträffad eller nära förestående ändring av förhållandena, ansåg Regeringsrätten inte heller att någon ändring av barnets folkbokföring skulle ske – oavsett vårdnadshavarnas önskemål.²⁵⁶

Det är barnets vårdnadshavare som ska anmäla flyttning till Skatteverket. Barn som har fyllt 16 år har dock rätt att själva göra en sådan anmälan (30 § folkbokföringslagen). Om föräldrarna har gemensam vårdnad ska de i princip göra flyttningsanmälan gemensamt (6 kap. 13 § FB).

Ett beslut om barnets folkbokföring kan överklagas av barnets vårdnadshavare. Detta innebär att ett beslut kan överklagas endast av föräld-

²⁵² Prop. 1997/98:7 s. 58 och prop. 2005/06:99 s. 53

²⁵³ Prop. 2005/06:99 s. 53

²⁵⁴ Prop. 1997/98:7 s. 57 f.

²⁵⁵ Med officialprövning menas att den beslutande myndigheten aktivt utreder saken medan parten själv endast har ett begränsat inflytande.

²⁵⁶ RÅ 1997 ref. 8

5. Boende

rarna gemensamt om föräldrarna har gemensam vårdnad.²⁵⁷ Skatteverket kan också självmant ta upp folkbokföringsfrågan när det finns skäl till det (34 § folkbokföringslagen). Om vårdnadshavarna inte kan komma överens får vardera föräldern ge Skatteverket den information som kan vara relevant för att pröva frågan.

²⁵⁷ RÅ 1995 ref. 74

6. Umgänge

Barns rätt till umgänge

Av 6 kap. 15 § första stycket FB framgår att barn har rätt till umgänge med den förälder som det inte bor tillsammans med. Umgänget är i första hand till för barnet och det är barnets intressen och behov som ska vara avgörande. Barnets rätt till umgänge innebär dock inte att föräldern kan tvingas att umgås med sitt barn. Det finns inte heller någon absolut rätt för en förälder att få umgås med barnet.

Av lagstiftningen framgår att det är barns bästa som ska vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge. Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet ska det enligt 6 kap. 2 a § FB fästas avseende särskilt vid

- risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligen förs bort, hålls kvar eller på något annat sätt far illa, och
- barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna.

Hänsyn ska tas till barnets vilja, med beaktande av dess ålder och mognad. Det innebär att barnets egen uppfattning ska tillmätas betydelse i den slutliga bedömningen av vad som är barnets bästa.

Principiellt sett finns det ingen plikt för ett barn att umgås med föräldern. I praktiken kan ett barn dock inte motsätta sig umgänge om sådant bedöms vara till barnets bästa. En dom om umgänge kan verkställas mot ett yngre barns vilja och, med vissa inskränkningar, även mot äldre barns vilja om det bedöms vara till barnets bästa att träffa den andra föräldern.

Ett umgänge kan fastställas genom ett avtal mellan föräldrarna eller i en dom. Kommunen har skyldighet att erbjuda föräldrar samarbetsamtal och att hjälpa till att upprätta avtal om vårdnad, boende och umgänge (5 kap. 3 § SoL). (Se kapitlet Avtal.)

Barn kan ha umgänge med en förälder genom exempelvis brev eller telefon

Umgänge mellan barnet och en förälder kan ske inte bara genom att barnet och föräldern träffar varandra utan också genom annan kontakt mellan dem (6 kap. 15 § första stycket FB). Umgänge kan till exempel ske genom brev eller telefon. Det som sägs i lagen om umgänge gäller även för en sådan annan kontakt.

6. Umgänge

Möjligheten till umgänge genom till exempel telefon kan bli ytterligare en möjlighet till kontakt i situationer där ett vanligt umgänge i någon egentlig utsträckning inte kan komma till stånd, till exempel när den ena föräldern bor långt ifrån barnet eller när föräldrarnas rörelsefrihet är inskränkt till följd av långvarig sjukhusvistelse. Det kan också vara ett sätt att återuppta en personlig kontakt som sedan en längre tid har varit bruten eller bristfällig.²⁵⁸ Det ska understrykas att avsikten inte är att begränsa barnets rätt att träffa den andra föräldern. Möjligheten bör användas endast i undantagsfall i situationer där vanligt umgänge inte kan komma till stånd i någon egentlig utsträckning.²⁵⁹

Domstolen får alltså besluta att barnet och föräldern ska ha umgänge exempelvis genom brev eller telefon. Socialnämnden får också godkänna ett avtal mellan föräldrarna om sådant umgänge. Denna typ av umgänge kan däremot inte regleras när det gäller barnets umgänge med andra närstående.

Umgänge med kontaktperson eller umgängesstöd

En kontaktperson är en frivillig insats som nämnden kan bevilja föräldrar eller barn som har behov av det. Insatsen kan ges antingen om barnet har behov av det eller om en förälder behöver stöd och hjälp, se 3 kap. 6 § SoL.

Ett umgängesstöd är en person som medverkar vid umgänget när barnet har behov av det, se 6 kap. 15 c § FB. Av denna paragraf framgår vidare att det är rätten som beslutar om umgängesstöd.

För att bedöma om insatserna fungerar och hur länge de ska bestå behöver de följas upp regelbundet. (För mer information se kapitel om Umgängesstöd och kontaktperson.)

Föräldrarnas gemensamma ansvar

En vårdnadshavare har enligt 6 kap. 1–2 §§ FB ett ansvar för barnets personliga förhållanden och för att barnet får sina grundläggande behov tillfredsställda. Reglerna om umgänge utgår från samma synsätt, det vill säga att vårdnadshavaren ska se till att barnet får sitt behov av umgänge med olika personer tillgodosett.

Av 6 kap. 15 § andra stycket FB följer att det är föräldrarnas gemensamma ansvar att barnets behov av umgänge med den förälder som det inte bor tillsammans med tillgodoses, oberoende av om föräldrarna har gemensam vårdnad eller inte. Den förälder som barnet bor tillsammans

²⁵⁸ Prop. 2005/06:99 s. 55

²⁵⁹ Prop. 2005/06:99 s. 89

med har ett ansvar för att underlätta för barnet och uppmuntra barnet att besöka den andra föräldern. Föräldern får inte motverka att umgänge kommer till stånd genom att underblåsa en mer eller mindre tillfällig viljeyttring från barnets sida att inte träffa den andra föräldern.²⁶⁰ Även den förälder som barnet inte bor tillsammans med har ett ansvar för att barnets behov av umgänge med henne eller honom blir tillgodosett.²⁶¹

Barnets rätt till umgänge med en förälder gäller även om vårdnaden om barnet har anförtrotts åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. I detta fall har såväl föräldrarna som de särskilt förordnade vårdnadshavarna ansvar för att barnets behov av umgänge med föräldrarna så långt möjligt tillgodoses vilket följer av 6 kap. 15 § andra stycket FB.

Domstols beslut om umgänge

På talan av en förälder som vill umgås med sitt barn får rätten besluta om umgänge mellan barnet och den föräldern. En sådan talan får också föras av socialnämnden (6 kap. 15 a § första stycket FB). Detta innebär dock inte att varje förälder som vill umgås med sitt barn ska kunna få umgängesfrågan reglerad av domstol, utan det gäller bara föräldrar som inte bor tillsammans med sitt barn. Umgänget kan inte regleras om barnet bor tillsammans med båda föräldrarna. På talan av socialnämnden får rätten även besluta om umgänge mellan barnet och någon annan än en förälder, se 6 kap. 15 a § andra stycket FB.

Umgänge kan fastställas även om barnets föräldrar har gemensam vårdnad. Vanligtvis kommer föräldrar med gemensam vårdnad överens om umgänget, men det kan finnas behov av att också reglera umgänget när domstolen beslutar om gemensam vårdnad mot den ena förälderns vilja.²⁶² Domstolen får också besluta om villkor för umgänget. Detta gäller även om vårdnaden har anförtrotts åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Ett beslut om umgänge ska grunda sig på vad som är bäst för barnet. Denna prövning ska göras med beaktande av samtliga omständigheter i det enskilda fallet. Hänsyn måste tas till bland annat barnets ålder och mognad, barnets anknytning till umgängesföräldern och föräldrarnas förhållande till varandra. Om umgänget blir en konfliktskapande faktor mellan föräldrarna finns det stor risk för att barnet tar skada. Domstolen får i sådana fall göra en avvägning mellan å ena sidan barnets behov och

²⁶⁰ Prop. 1981/82:168 s. 75 och prop. 1990/91:8 s. 61

²⁶¹ Prop. 1997/98:7 s. 61

²⁶² Prop. 1997/98:7 s. 116

6. Umgänge

intresse av att få umgås med föräldern och å andra sidan barnets behov av trygga uppväxtförhållanden.²⁶³

Det umgänge som fastställs av domstolen är inte någon absolut gräns för det umgänge som bör eller får förekomma. Det står föräldrarna fritt att komma överens om att utvidga eller inskränka umgänget, efter vad som är lämpligt för barnet. Barnets egen önskan ska också tillmätas betydelse i takt med dess ålder och mognad. Ett beslut av domstol eller ett av socialnämnden godkänt avtal mellan föräldrarna om barnets umgänge kan ändras vid behov.

Bedömning av lämpligheten

Även om utgångspunkten för umgänge är att det är viktigt för ett barn att ha nära och goda relationer till båda föräldrarna är det inte alltid bäst för barnet att umgås med den förälder som det inte bor tillsammans med. Det är barnets bästa och inte föräldrarnas behov som ska vara avgörande, och det måste göras en individuell prövning med utgångspunkt från vad som är bäst för barnet.²⁶⁴ Ibland är det bäst att det inte sker något umgänge alls eller att det får vänta tills barnet blir äldre. En mamma nekades exempelvis rätt till umgänge med sin tioårige son, eftersom det framgick av socialnämndens utredning att ett sådant umgänge skulle kunna allvarligt skada sonens psykiska hälsa.²⁶⁵ I vissa fall kan det bli aktuellt för domstolen att förordna om umgänge i närvaro av umgängesstöd²⁶⁶, se 6 kap. 15 c § FB. (Se kapitlet Umgängesstöd och kontaktperson)

Umgängets omfattning

Det finns inga bestämmelser om hur ofta och hur omfattande umgänge som bör förekomma. Det är viktigt att umgänget anpassas efter vad som är bäst för barnet. I förarbetena betonas att umgängesfrågan måste bedömas utifrån omständigheterna i det enskilda fallet samt att umgänget behöver vara individuellt anpassat och flexibelt. Högsta domstolen har tagit avstånd från schablonmässigt bestämda umgängestider och framhållit betydelsen av att prövningen görs utifrån omständigheterna i varje enskilt fall.²⁶⁷

En tvist gällde omfattningen av en pappas umgänge med en sjuårig dotter utöver helger och skollov. HD menade att umgängets omfattning ska utgå ifrån vad som är bäst för barnet och med hänsyn till omständig-

²⁶³ Prop. 1981/82:168 s. 75

²⁶⁴ Prop. 1990/91:8 s. 38, prop. 1997/98:7 s. 48 och 114 f.

²⁶⁵ NJA 1981 s. 1225

²⁶⁶ ett umgängesstöd är en särskilt utsedd person som närvarar vid barnets umgänge med en förälder

²⁶⁷ Prop. 1997/98:7 s. 63, NJA 1988 s. 559

heterna i det enskilda fallet. HD menade vidare att det inte kan komma i fråga att utgå från schablonmässigt bestämda umgängestider. Enligt HD måste det vara av värde att umgänge inte bara sker under semestrar och helger utan också under vardagar. Vardagsumgänge är ofta svårt att få till stånd på grund av till exempel föräldrarnas bostadsförhållanden, förvärvsarbete och barnets skolgång. I det aktuella fallet var dock förutsättningarna för ett vardagsumgänge mycket goda, eftersom föräldrarna bodde endast några minuters promenadväg från varandra. Det saknades därför skäl att inte tillerkänna pappan sådant umgänge.²⁶⁸

Om det är möjligt är det värdefullt om barnet får såväl vardags- som helgkontakt med den förälder som det ska umgås med. För små barn är det till exempel viktigt med ett tätt umgänge för att bilden av föräldern inte ska vara svår att hålla kvar. Även för äldre barn är det oftast viktigt med en regelbunden kontakt, för att kunna utveckla relationen till båda föräldrarna.

Villkor för umgänget

Domstolen kan besluta om villkor för umgänget om det behövs för att det ska fungera väl utifrån barnets behov. Sådana föreskrifter kan ha en negativ effekt på umgänget, men de kan ändå vara nödvändiga för att ett umgänge ska kunna komma till stånd. Föreskrifterna kan till exempel handla om att ett umgängesstöd (se kapitlet Umgängesstöd och kontaktperson) förordnas i samband med umgänge. Det kan handla om vilken tid och på vilken plats umgänge ska påbörjas och avslutas, att umgänge bara får ske på en viss plats eller att umgänge bara får utövas i Sverige.

Högsta domstolen konstaterade i ett mål att ordalydelsen av 6 kap. 15 § FB inte är något hinder mot att domstolen anger på vilken plats umgänget ska påbörjas och avslutas eller vem av parterna som ska stå för resekostnader²⁶⁹ och andra utgifter i samband med utövandet av umgänget. HD menade emellertid att det finns flera skäl som talar för att föreskrifter av detta slag endast bör meddelas i undantagsfall. Alltför detaljerade föreskrifter om utövande av umgänge kan minska samarbetsviljan hos parterna. Föreskrifter kan också lätt bli inaktuella på grund av ändrade faktiska förhållanden. Även om domstolarna endast i undantagsfall bör meddela beslut om var ett umgänge ska påbörjas och avslutas och hur umgängeskostnaderna ska fördelas, kan föreskrifter av detta slag vara påkallade om en utebliven reglering skulle innebära att det önskvärda umgänget inte

²⁶⁸ NJA 1988 s. 559

²⁶⁹ Möjligheten att fördela reskostnaderna i samband med umgänge regleras numera i 6 kap. 15 b § FB.

6. Umgänge

kommer till stånd eller minskas i en utsträckning som går ut över barnets intressen.²⁷⁰

Ett annat mål gällde huruvida det fanns tillräckliga skäl att förena umgängesrätten med villkor om att den endast fick utövas i Sverige om inte mamman gett sitt tillstånd till att den fick utövas utomlands. Pappan var jugoslavisk medborgare. Han gifte sig med en svensk kvinna och fick tillsammans med henne en dotter. Några år senare dömde tingsrätten till äktenskapsskillnad mellan makarna, och mamman fick vårdnaden om dottern. Pappan gifte sedan om sig med en jugoslavisk kvinna. Dessa båda fick två barn tillsammans och hade planer att inom fem år flytta tillbaka till Jugoslavien. Mamman gjorde gällande att pappan framfört hotelser att ta med deras åttaåriga flicka till Jugoslavien och inte låta henne återvända. HD uttalade att det fanns flera skäl som talade för att man i allmänhet bör undvika att förena umgängesrätt med särskilda inskränkande villkor som rör annat än tiden för umgänget. Sådana villkor kan vålla praktiska problem när det gäller att utöva umgängesrätten, vilket i sin tur kan inverka negativt på förhållandet mellan den umgängesberättigade och barnet. Vidare kan villkoren, som i detta fall, försvåra eller omöjliggöra för barnet att lära känna den umgängesberättigade föräldrarnas släkt och uppväxtmiljö. En sådan kännedom stärker ofta gemenskapen mellan föräldrar och barn och ger barnet större trygghet i tillvaron. Detta kan antas ha särskilt stor betydelse när det gäller barn till invandrare. Dessa barn får här växa upp i en miljö och under förhållanden i övrigt som i många fall väsentligt skiljer sig från föräldrarnas uppväxtmiljö och utan närmare kontakt med föräldrarnas bakgrund och anhöriga. HD menade därför att man inte utan tungt vägande skäl bör förbjuda den umgängesberättigade föräldern att utöva umgängesrätten i sitt hemland. Vad som kan tala för ett sådant förbud är om det finns en påtaglig risk för att den umgängesberättigade föräldern efter att ha fört barnet utomlands vägrar att återlämna barnet till vårdnadshavaren. I det aktuella fallet ansåg dock inte HD att det fanns tillräckliga skäl för att förena umgängesrätten med ett sådant villkor som mamman hade begärt.²⁷¹

Risk för övergrepp eller försummelse

När domstolen avgör umgängesfrågan ska den, som framgår i tidigare avsnitt, beakta risken för att barnet utsätts för övergrepp, olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa. Ett barn måste ha en absolut rätt att inte

²⁷⁰ NJA 1990 s. 219

²⁷¹ NJA 1981 s. 916

bli utsatt för våld, andra övergrepp eller annan kränkande behandling.²⁷² När uppgifter om våld och andra övergrepp förs fram i ett umgängesärende kan prövningen mynna ut i att något umgänge inte alls bör äga rum. I andra fall kan bedömningen göras att umgänge visserligen är bäst för barnet men att det bör ske i särskilda former till exempel i närvaro av en kontaktperson.²⁷³ Med risk för övergrepp menas dels fysiska övergrepp, till exempel misshandel eller sexuella övergrepp, dels kränkningar och övergrepp av psykisk natur.²⁷⁴

Om föräldern har gjort sig skyldig till övergrepp mot barnet eller den andra föräldern kan ett umgänge vara direkt skadligt för barnet. Det behöver inte vara ställt utom allt tvivel att barnet kan komma att fara illa för att det ska få inverkan på beslutet. Det räcker med att det finns konkreta omständigheter som talar för en sådan risk. Därmed inte sagt att umgänge alltid ska uteslutas då det förekommit övergrepp. En individuell prövning med utgångspunkt från vad som är bäst för barnet ska alltid göras.²⁷⁵ Omständigheter som kan spela in vid bedömningen av risken kan vara umgängesföräldrarnas allmänna attityd till våld, eventuella tidigare övergrepp, hot m.m.²⁷⁶

Hovrätten har i ett ärende tilldömt modern ensam vårdnad då fadern ansetts olämplig som vårdnadshavare eftersom han hotat och misshandlat såväl barnens mor som barnen. I målet hade fadern yrkat ett umgänge som i praktiken innebar att barnen vistades hos honom lika mycket som hos modern. Modern hade medgett detta. Hovrätten gick emot vad parterna hade yrkat och medgivit eftersom de ansåg att risken är stor att fadern fortsätter med sitt negativa beteende. Fadern har inte visat att han fullt ut klarar av att tillgodose barnens emotionella behov och han har inte heller företett några tecken på insikt om att han har handlat fel. Detta skapar otrygghet hos barnen och det är därför inte bra för dem att träffa fadern i längre perioder eftersom det finns en risk att de far illa.²⁷⁷

Domstolen ska också ta hänsyn till risken för att barnet på något annat sätt kan komma att fara illa i samband med umgänge om den förälder som barnet ska umgås med har bristande omsorgsförmåga.²⁷⁸ Det kan till exempel handla om att det finns en risk för att ett barn på grund av en

²⁷² Prop. 2005/06:99 s. 42

²⁷³ Prop. 2005/06:99 s. 42

²⁷⁴ Regeringens proposition 1992/93:139 *Om olovligt bortförande och andra övergrepp mot barn* s. 37

²⁷⁵ Prop. 1990/91:8 s. 38, prop. 1997/98:7 s. 48 och 115

²⁷⁶ Prop. 1992/93:139 s. 37 och prop. 2005/06:99 s. 42 f.

²⁷⁷ RH 2005:38

²⁷⁸ Prop. 1992/93:139 s. 38

6. Umgänge

föräldrarnas psykisk ohälsa eller missbruk försummas, lämnas vind för våg eller vistas i olämpliga miljöer under umgängestillfällena.

Risk för bortförande eller kvarhållande

Att obehörigen skilja ett barn under 15 år från dess vårdnadshavare är ett brott som kallas egenmäktighet med barn och straffet är böter eller fängelse, se 7 kap. 4 § BrB. Risk för att barnet olovligt förs bort eller hålls kvar ska beaktas vid domstolens bedömning av hur ett umgängesbeslut ska utformas. Det kan handla om att den förälder som inte är vårdnadshavare utan lov för bort barnet till okänd ort, utomlands eller inom Sverige, eller inte lämnar tillbaka det inom föreskriven tid.

Egenmäktighet med barn innebär inte bara att barnet förs bort utan också att någon undanhåller barnet. Straff för ett sådant undanhållande kan ådömas även den som tidigare dömts för bortförande av barnet. Särskilt gäller detta när barnet förts bort från Sverige eller är på okänd ort. I första hand handlar det om fall där aktiva åtgärder har vidtagits efter den tidigare domen för att hålla barnet borta från vårdnadshavaren. Om någon som obehörigen fört bort ett barn bara underlåter att återföra barnet till vårdnadshavaren behöver det däremot inte utan vidare innebära att han eller hon undanhåller barnet. Bland annat kan tänkas att han eller hon saknar praktisk möjlighet att göra något åt situationen. Personen kan också gå fri från straff om denna gjort sitt bästa för att barnet ska bli återfört, men att åtgärderna inte visar sig vara tillräckliga.²⁷⁹

Risken att ett barn olovligt förs utomlands eller hålls kvar där är störst om föräldern har sitt ursprung i ett annat land och anknytning till det landet genom anhöriga eller på annat sätt. En omständighet som kan påverka bedömningen kan vara i vilken mån umgängesföräldern har funnit sig i att den andra föräldern tillerkänts vårdnaden om barnet.²⁸⁰

Undantagsvis kan det förekomma att domstolen helt vägrar umgänge med hänsyn till risken att barnet förs ur landet.

En pappa vägrades umgänge med hänsyn till risken för att barnet kunde bli olovligt bortfört. Målet gällde dels vårdnaden om en trettonårig pojke som egenmäktigt förts ur landet av pappan vid tre års ålder och sedan hållits kvar där, dels umgänge mellan denna pojkes yngre bror och pappan. HD ansåg att mammans oro för att pappan skulle komma att föra bort även den yngre sonen inte var ogrundad och att det, under de förhållanden som rådde vid tiden för HD:s dom, inte var förenligt med pojkes bästa att fastställa en rätt till umgänge med pappan mot mammans bestri-

²⁷⁹ NJA 1992 s. 566

²⁸⁰ Prop. 1992/93:139 s. 38

dande. I det aktuella rättsfallet slog HD fast att umgänge ska vägras med hänsyn till risken för att barnet blir olovligen bortfört.²⁸¹

I ett annat fall var omständigheterna sådana att pappan som var syrisk medborgare enligt mamman hade uttalat hot om att föra barnet ut ur landet. HD menade att det inte är tillräckligt att den vars umgänge med barnet är i fråga har sitt ursprung i ett annat land och har anknytning till det landet, genom anhöriga eller på liknande sätt, för att risken för ett bortförande ska få inverka på bedömningen av umgänget. Faran för ett bortförande måste vara mer konkret, till exempel att föräldern vidtagit en faktisk åtgärd för att förbereda ett bortförande eller gjort uttalanden som tyder på ett sådant syfte.²⁸²

Av 7 kap. 4 § BrB följer att egenmäktighet med barn gäller även vid gemensam vårdnad, om en av föräldrarna utan beaktansvärda skäl för bort barnet. Detsamma gäller om den som ska ha vårdnaden om barnet obehörigen bemäktigar sig barnet och själv tar sig rätt.

En sexårig flicka som stod under båda föräldrarnas vårdnad fördes bort av pappan från det gemensamma hemmet. I målet om huruvida pappan skulle dömas för egenmäktighet med barn uppkom frågan hur uttrycket ”utan beaktansvärt skäl” i 7 kap. 4 § BrB ska tolkas. HD menade att det kan finnas beaktansvärda skäl för en vårdnadshavare att egenmäktigt föra bort barnet till en annan miljö, om barnet vistas i en miljö där det riskerar att utsättas för övergrepp eller ohälsa eller av andra skäl utvecklas ogynnsamt och där det inte får det skydd eller stöd som det behöver. Dock bör man då kräva att de risker barnet löper antingen försvinner eller motverkas genom miljöbytet.²⁸³

Umgängessabotage

Lagen ser strängt på så kallat umgängessabotage, det vill säga om en förälder utan godtagbara skäl motarbetar den andra förälderns möjligheter att utöva umgänge med barnet. Utgångspunkten i lagstiftningen är att den förälder som barnet inte bor hos medverkar till att umgänget kommer till stånd.²⁸⁴ Umgängessabotage kan vara en omständighet som gör att vårdnaden eller boendet bör omprövas, vilket följer av 6 kap. 2 a § FB. Det avgörande är dock inte omfattningen av umgängessabotaget, utan domstolen ska ta sikte främst på risken för att det upprepas i framtiden.

²⁸¹ NJA 1992 s. 93

²⁸² NJA 1995 s. 727

²⁸³ NJA 1983 s. 750

²⁸⁴ Prop. 1997/98:7 s. 61

6. Umgänge

Man måste dock beakta vilka motiv en förälder har för att motsätta sig umgänge.

Vårdnaden om en sjuårig flicka gavs till pappan ensam, eftersom mamman hindrat pappan från att utöva vårdnad och umgänge, i strid med överenskommelser och domstolens avgörande. Flickan hade sedan tre års ålder bott med mamman och en halvsystem. Enligt HD fanns det anledning att räkna med att flickan, som var omvittnat trygg och stabil samt hade en mycket god relation till pappan, skulle klara den omställning som ett uppbrott från mammans hem skulle innebära. Det kunde vidare antas att pappan, om han fick vårdnaden, skulle verka för att flickan fick ett omfattande umgänge med mamman och därmed också goda möjligheter till kontakt med halvsystemen.²⁸⁵

I ett annat ärende fick mamman ensam vårdnad om en nioårig flicka trots att hon hindrat pappan från att utöva den umgäingsrätt som hade fastställts av domstol. HD konstaterade att det inte framkommit något som visade att pappan var olämplig som vårdnadshavare. HD ansåg inte att flickans uttalanden om att hon inte ville träffa sin far skulle tillmätas någon avgörande betydelse, eftersom det inte var uteslutet att uttalandena tillkommit under påverkan av mamman. HD menade att mammans agerande talade för att vårdnaden skulle anförtros pappan. Emellertid hade flickan bott tillsammans med mamman hela sitt liv och endast träffat pappan vid ett tjugotal tillfällen. En överflyttning av vårdnaden till pappan skulle därmed innebära en stor omvälvning med ovissa följder för flickan. HD ansåg därför, trots att mamman brustit i sitt ansvar som vårdnadshavare, att det inte under nuvarande omständigheter kunde anses förenligt med flickans bästa att pappan fick vårdnaden.²⁸⁶

I ett ytterligare ärende gavs vårdnaden om ett barn till mamman ensam, trots att hon vägrat barnet umgänge med pappan, utifrån sin principiella övertygelse att barn endast bör få umgås med den förälder som barnet bor hos. HD, som ändrade hovrättens dom, ansåg att det trots mammans umgängessabotage för närvarande inte var förenligt med pojkens bästa att vårdnaden flyttades över till pappan. Pojken var vid tiden för HD:s dom tre och ett halvt år gammal och hade inte träffat pappan på tre år. Två justitieråd anförde skiljaktig mening och ansåg att pappan ensam skulle få vårdnaden.²⁸⁷

Umgängesvägran, det vill säga när en förälder inte vill umgås med sitt barn i en omfattning som svarar mot barnets behov av en nära och god

²⁸⁵ NJA 1989 s. 335

²⁸⁶ NJA 1992 s. 666

²⁸⁷ NJA 1998 s. 675

kontakt med den föräldern, kan också ses som en form av umgängessabotage. Hur man ska förbjuda en förälder till mer umgänge är en ofta förekommande fråga från föräldrar till socialtjänstens familjerättshandläggare. Ingen förälder kan tvingas till umgänge med sitt barn. Om det bedöms som meningsfullt kan socialtjänsten ta kontakt med föräldern i fråga och föreslå samarbetsamtal, som ett försök att bidra till att barnets rätt till umgänge med båda föräldrarna respekteras.

Socialnämnden får väcka talan om umgänge

JO riktade allvarlig kritik mot socialtjänstens tjänstemän i ett ärende där de aktivt verkat för att en förälder inte skulle få utöva det umgänge som domstol hade tillerkänt föräldern. JO konstaterar att det ankommer på domstol att avgöra en tvist om umgänge med barn. Socialnämnden har att utgå från att vad domstol har förordnat står i överensstämmelse med vad som är det bästa för barnet och socialnämnden ska medverka till att en förälder, som av domstol har tillerkänts rätt till umgänge, får möjlighet att utöva denna rätt. Det kan endast i rena undantagssituationer godtas att socialnämnden åsidosätter ett beslut om umgängesrätt som fattas av domstol. Socialförvaltningens bedömning grundade sig på sådant som redan var känt för domstolen när den fattade sina beslut kort tid dessförinnan. Någon sådan undantagssituation där nämnden kunde sätta sig över domstolens beslut kan inte anses ha förelegat.²⁸⁸ I ärendet hade socialtjänstemännen tillskrivit modern och talat om att de inte kunde acceptera ett umgänge mellan henne och barnet eftersom barnet befann sig i en mycket känslig fas av återanknytning till fadern och hans familj. Socialförvaltningen ansåg att barnet behövde närma sig fadern i lugn och ro och uppmanade fadern att inte lämna ut flickan. Umgänget skulle så småningom återupptas och då sannolikt i närvaro av en kontaktperson.

Socialnämnden har dock möjlighet att i vissa situationer väcka talan om umgänge.

Umgänge med en förälder

På talan av en förälder som vill umgås med sitt barn får rätten besluta om umgänge mellan barnet och förälder. En sådan talan får också föras av nämnden (6 kap. 15 a § FB).

Socialnämnden får väcka talan om umgänget och har därigenom nu ytterligare ett verktyg för att på bästa sätt kunna ta hand om barnets behov och intressen. Även om talerätten i huvudsak är motiverad av fall där det

²⁸⁸ JO 2004/05 s. 214

6. Umgänge

kan finnas anledning att få till stånd ett mindre omfattande umgänge, är den inte begränsad till detta utan gäller generellt.²⁸⁹ Det innebär att nämnden även får väcka talan i ärenden där ett barn bedöms ha behov av ett mer omfattande umgänge än barnet har med en förälder. I detta avseende skiljer sig socialnämndens rätt att väcka talan om umgänge alltså från vad som gäller nämndens talerätt om vårdnad (jfr 6 kap. 7 § FB).

Om socialnämnden i en utredning enligt 11 kap. 1 § SoL kommer fram till att barnet mår dåligt eller riskerar att fara illa om umgänget fortsätter i den ordning och omfattning som gäller kan det finnas anledning att väcka talan. Det gäller således både om barnet behöver mer umgänge med den andra föräldern eller ett mindre omfattande umgänge.

Uppföljning

När ett mål eller ärende om bland annat vårdnad, boende och umgänge har avgjorts är socialnämnden skyldig att i sin omsorg om barn och ungdom tillgodose det särskilda behov av stöd och hjälp som då kan finnas (5 kap. 1 § SoL). Det är alltså viktigt att nämnden inte tar sin hand från ett ärende bara därför att frågan har avgjorts.

Det kan förekomma situationer där det efter ett tag visar sig att barnet mår dåligt av det fastställda umgänget eller på annat sätt riskerar att fara illa om umgänget fortsätter i den beslutade ordningen och omfattningen. Det kan ha inträffat något efter rättegången, och det kan inte heller uteslutas att en del omständigheter inte har kommit fram där.²⁹⁰

Det kan bli nödvändigt att utesluta en förälder som gör sig skyldig till övergrepp mot någon i familjen från umgänge med barnet eller att i vart fall begränsa umgänget med honom eller henne. Detsamma kan naturligtvis gälla om föräldern missbrukar alkohol eller narkotika, är psykiskt sjuk eller om det av någon annan anledning inte längre är lämpligt att umgänge sker i den omfattning som domstolen har bestämt. Nämnden kan då komma fram till att umgänget bör begränsas eller upphöra.²⁹¹

Barnet kan komma i ett utomordentligt utsatt läge om ingen av föräldrarna försöker åstadkomma en nödvändig förändring. Socialnämnden ska verka för att föräldrarna tar initiativ till en förändring, och många gånger kan man säkert också räkna med att problemet då får sin lösning. Det innebär således att innan socialnämnden väcker talan bör den verka för att föräldrarna kommer överens om en förändring av umgänget eller

²⁸⁹ Prop. 2005/06:99 s. 56

²⁹⁰ Prop. 2005/06:99 s. 55–56

²⁹¹ Prop. 2005/06:99 s. 56

att någon av föräldrarna väcker talan i domstol.²⁹² Först om ingen av föräldrarna agerar, är det nämndens ansvar att överväga att väcka talan i umgängesfrågan. Avgörande är alltid vad som är barnets bästa.

Om socialnämnden får veta att någon åtgärd behöver vidtas i fråga om umgänge för ett barn, ska nämnden göra en framställning eller ansökan om det hos den domstol till vilken ärendet hör (5 kap. 2 § SoF). Denna skyldighet omfattar situationer där barnet mår dåligt av umgänget eller på annat sätt riskerar att fara illa om umgänget fortsätter. Detta gäller oavsett om frågan om umgänge reglerats i avtal eller varit föremål för domstolsprövning eller över huvud taget inte är reglerad.

Umgänge med andra närstående personer

Barn har behov av umgänge inte bara med sina föräldrar utan även med andra personer som står det särskilt nära. Det kan gälla till exempel mor- och farföräldrar, andra släktingar, familjehemsföräldrar eller en tidigare styvförälder. Det kan också gälla halvsyskon eller barn som växer upp i samkönade familjebildningar, där en ”förälder” inte är juridisk förälder till barnet. För de flesta föräldrar är det också självklart att barnet även efter föräldrarnas separation får möjlighet att efter barnets egna önskemål och behov upprätthålla en god kontakt både med egna släktingar och vänner och med den andra förälderns släktingar och vänner.²⁹³

Vårdnadshavaren har ansvar för att så långt som möjligt tillgodose barnets behov av umgänge med andra personer som står det särskilt nära och ska också lämna upplysningar som kan främja ett sådant umgänge (6 kap. 15 § tredje och fjärde styckena FB). Om vårdnadshavaren inte uppfyller sitt ansvar kan umgängesfrågan bli föremål för domstolsprövning. Socialtjänsten har här en viktig uppgift att försöka få vårdnadshavaren att se till barnets behov.²⁹⁴

Om umgänge begärs av någon annan än en förälder får talan vid domstolen endast föras av socialnämnden. Av 6 kap. 15 a § andra stycket FB framgår också att nämnden vid bedömningen av om en sådan talan ska föras särskilt ska beakta barnets behov av umgänge med sina mor- och farföräldrar och andra som står barnet särskilt nära. Nämnden får inte delegera sin uppgift att besluta om talan angående umgänge, vilket följer av 10 kap. 5 § SoL. När bestämmelsen om umgänge mellan barnet och andra personer än barnets förälder infördes, anförtroddes socialnämnden

²⁹² Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2012:4) om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge.

²⁹³ Prop. 2005/06:99 s. 56–57

²⁹⁴ Prop. 2005/06:99 s. 56

6. Umgänge

rätten att föra talan vid domstol, eftersom nämnden ansågs kunna bedöma i vilka fall det var motiverat utifrån barnets bästa att inleda en umgängesprocess. Det ansågs däremot mindre lämpligt att var och en som anser sig stå barnet särskilt nära skulle kunna föra talan vid domstol om umgänge.²⁹⁵ Det är av största vikt att barnet inte utsätts för fler processer, kanske med åtföljande utredningar, än som är absolut nödvändiga. Av naturliga skäl är en sådan avvägning inte lätt att göra för en utomstående person, som vill ha ett umgänge med barnet men inte får detta till följd av motstånd från barnets vårdnadshavare. Socialnämnden får förutsättas ha ett mera objektivt sätt att överväga om de nackdelar som en process för med sig från barnets synpunkter vägs upp av de fördelar som ett umgänge kan leda till.²⁹⁶

Det är möjligt att socialnämnderna har varit alltför restriktiva med att väcka talan om umgänge med närstående. Nämnden har ett tydligt ansvar för att barnet inte onödigtvis förlorar kontakten med sina närstående vid en separation mellan föräldrarna när ett sådant umgänge är bäst för barnet. Eftersom närstående inte har egen talerätt är det viktigt att socialnämnden verkligen uppmärksammar de situationer där barnet kan ha behov av umgänge med andra än sina föräldrar. En kontinuerlig kontakt med den äldre generationen är av stor betydelse och den kan ge en värdefull trygghet när föräldrar separerar eller dör.²⁹⁷ Exempelvis kan det finnas anledning för nämnden att väcka talan om en förälder motsätter sig att barnet träffar den andra förälderns föräldrar och barnet tidigare har haft en nära och god kontakt med dem, och det skulle gå ut över barnet om kontakten bröts.²⁹⁸

I socialnämndens bedömning av barnets behov av umgänge med andra än föräldrarna behöver det dock vägas in att det kan bli en press för barnet om umgänge sker mot vårdnadshavarens vilja. Om socialnämnden bedömer att ett umgänge med någon annan än en förälder är till barnets bästa, bör nämnden försöka nå en överenskommelse om umgänge på frivillig väg innan den väcker talan vid domstol²⁹⁹.

Socialnämnden kan till exempel erbjuda att en socialsekreterare eller en kontaktperson är närvarande vid ett eller ett par umgängestillfällen för att kunna bedöma hur ett umgänge skulle kunna utformas.

När socialnämnden får information om att ett barn kan vara i behov av umgänge med en närstående, ska nämnden ta ställning till om utredning enligt 11 kap. 1 § SoL ska inledas. Som underlag för den bedömningen

²⁹⁵ Prop. 1997/98:7 s. 61

²⁹⁶ Prop. 2005/06:99 s. 57 f.

²⁹⁷ Prop. 2005/06:99 s. 57

²⁹⁸ Prop. 2005/06:99 s. 90

²⁹⁹ SOSFS 2012:4

kan nämnden hämta in det som tidigare är känt om barnet eller familjen inom den egna socialtjänsten, till exempel sådant som finns i personakten. Socialnämnden kan också ta kontakt med vårdnadshavaren för att ge honom eller henne möjlighet att bemöta uppgifterna. Om uppgifter från en utomstående inhämtas har en utredning inletts.³⁰⁰ Frågan om socialnämnden var skyldig att inleda utredning med anledning av att en mor eller farförälder gjorde en framställning om umgänge med sina barnbarn, diskuterades i ett ärende där nämnden sedan tidigare hade kännedom om barnet och familjen genom att flera utredningar hade genomförts vid förvaltningen. JO konstaterade i sitt yttrande att det inte finns någon absolut skyldighet för nämnden att inleda utredning. När det gäller frågan om nämnden borde ha inlett utredning påpekar JO att det faktum att barnen inte gett uttryck för en önskan om umgänget med farföräldern inte ensamt har utgjort tillräckligt skäl för att inte inleda en utredning.³⁰¹

JO konstaterar i ett annat ärende om närståendes rätt att ta del av en utredning om umgänge att i ett ärende hos en socialnämnd som avser myndighetsutövning mot någon enskild ska bland annat bestämmelsen om kommunikation i 17 § förvaltningslagen (1986:223) FL tillämpas. Den som ska ges tillfälle att yttra sig har också enligt 11 kap. 9 § SoL rätt att få företräde inför nämnden om inte särskilda skäl föranleder annat.³⁰²

Socialnämndens utredning dokumenteras och arkiveras, vare sig det blir ett positivt eller negativt beslut. Anser nämnden att det är till barnets bästa med ett umgänge mellan barnet och den sökande, väcker socialnämnden talan vid domstolen i den ort där barnet har sitt hemvist. Målet handläggs som ett indispositivt tvistemål³⁰³ (6 kap. 17 § FB). Socialnämndens beslut att inte väcka talan kan inte överklagas.³⁰⁴

Domstolen ska bedöma huruvida anknytningen mellan barnet och den andra personen är så pass nära att barnet kan anses ha behov av detta umgänge, och i så fall i vilken utsträckning. Domstolen ska besluta om umgänge efter vad som är bäst för barnet och med hänsyn till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad (6 kap. 2 a och 15 a §§ FB).

³⁰⁰ JO 1995/96 s. 312 och JO 1999/00 s. 238

³⁰¹ JO 2011/12 s. 459

³⁰² JO 2011/12 s. 463

³⁰³ Indispositivt tvistemål: Ett tvistemål som parterna inte disponerar över, det vill säga som inte kan lösas genom förlikning.

³⁰⁴ Prop. 2005/06:99 s. 57

Skyldighet att lämna upplysningar som kan främja umgänget

Oavsett om föräldrarna har gemensam vårdnad eller inte ska den förälder som barnet bor tillsammans med lämna upplysningar som kan främja umgänget till den andra föräldern, om inte särskilda skäl talar mot det, vilket framgår av 6 kap. 15 § fjärde stycket FB. Skäl för att inte lämna upplysningar kan vara att ett äldre barn i förtroende lämnat uppgifter som det inte vill ska komma fram, eller att vårdnadshavaren har flyttat med barnet för att komma undan den andra förälderns trakasserier och därför inte vill uppge barnets, och därmed sin egen, adress.³⁰⁵ Skälet till att ett barns bostadsadress inte kan lämnas ut kan också vara att föräldern har skyddad adress i form av sekretessmarkering eller s.k. kvarskrivning. (Se kapitlet Handläggning och dokumentation.)

Även om barnet ska umgås med någon annan person som står barnet nära, ska vårdnadshavaren lämna upplysningar om barnet som kan främja detta umgänge (6 kap. 15 § fjärde stycket FB). Skyldigheten gäller också att upplysa till exempel socialtjänsten, om den biträder med praktiska arrangemang för umgänget med förälder eller annan.³⁰⁶

Skyldigheten gäller frågor av mera ingripande eller betydelsefull karaktär och inte varje händelse som inträffar i barnets liv. I förarbetena uttrycks att bestämmelsen om att lämna upplysningar syftar till att ge ett pedagogiskt stöd för att främja ett fungerande umgänge; den är inte en reglering av en exakt informationsskyldighet.³⁰⁷ En umgängesförälder kan alltså inte med stöd av bestämmelsen kräva information om alla händelser som inträffar i barnets liv.

Upplysningskyldigheten gäller frågor med påtaglig effekt för umgänget, till exempel längre tids vistelse utomlands eller flyttning till annan ort. Om information lämnas på ett tidigt stadium till den förälder som inte är vårdnadshavare kan det underlätta när det gäller att utforma och praktiskt genomföra umgänge mellan barnet och föräldern. Likaså är det viktigt att lämna information om barnets hälso- och sjukdomstillstånd för att undvika svårigheter och obehag under umgängesperioderna, vilka i sin tur kan leda till att umgänget försvåras.³⁰⁸

För att umgängesföräldern på ett naturligt sätt ska bli delaktig i barnets vardag och ta en mer aktiv del kan det även vara viktigt att upplysa om frågor av mer vardaglig karaktär. Det kan gälla sådant som till exempel

³⁰⁵ Prop. 1990/91:8 s. 42

³⁰⁶ Prop. 1990/91:8 s. 63

³⁰⁷ Prop. 1990/91:8 s. 41

³⁰⁸ Prop. 1990/91:8 s. 63

barnets aktiviteter, skolgång, kamratrelationer, mobbningsproblem eller fritidsintressen.³⁰⁹

Den förälder som ska lämna upplysningarna får ytterst bestämma vilken information den andra föräldern ska få. Ovilja att lämna upplysningar som kan främja umgänget kan i vissa fall likställas med ovilja att främja kontakten mellan barnet och den andra föräldern, vilket i sin tur kan vara ett tecken på att vårdnadssituationen bör omprövas.³¹⁰

³⁰⁹ Prop. 1990/91:8 s. 63

³¹⁰ Prop. 1990/91:8 s. 64

7. Ekonomiska frågor

Även om barnets bästa alltid ska vara utgångspunkten för hur man ordnar vårdnad, boende och umgänge är det ofrånkomligt att också de ekonomiska frågorna och övervägandena kan komma att ha en stor betydelse för föräldrarna. Vissa lösningar kan av ekonomiska skäl omöjliggöras eller bli för ofördelaktiga för någon av parterna. De ekonomiska frågorna kan också hamna i förgrunden i konflikter mellan föräldrarna och vara ett ständigt tvisteämne så länge försörjningsansvaret för barnet kvarstår.

Särskilt lösningen med växelvis boende har ofta visat sig få ekonomiska konsekvenser som föräldrarna inte alltid har räknat med och som de behöver hjälp med att förutse och ta hänsyn till innan de fattar beslut.

Ekonomiska överväganden kan ibland ligga bakom en förälders önskan om växelvis boende (eller vägran att gå med på det). För en umgängesförälder kan reglerna om avdrag på underhållsbidraget få betydelse för när, och i vilken omfattning, hon eller han väljer att umgås med barnet. För boföräldern kan sådana aspekter vägas in i uppfattningen om hur mycket barnet ska umgås med den andra föräldern.

Konflikter föräldrar emellan om ekonomiska frågor och om barnets folkbokföring, boende och umgänge, grundat på ekonomiska hänsynstagen, är inte ovanliga.³¹¹ Många gånger behöver föräldrarna hjälp att diskutera ekonomiska frågor för att kunna ta ställning till vilken lösning som kan vara bäst för barnet. Utredningen om ekonomi och föräldrasamarbete vid särlevnad konstaterar i sitt betänkande att många särlevande föräldrar saknar såväl information och kunskap som stöd och hjälp i frågor som rör ekonomi och barns försörjning. Bristen på denna kunskap kan försvåra föräldrarnas samarbete och bidra till att barnet inte får tillräckligt underhåll för sin försörjning. Utredningen föreslår att samarbetsamtalen även ska behandla ekonomiska frågor som rör barnen.³¹²

Underhållsbidrag

Föräldrarna ska svara för underhåll åt barnet efter vad som är skäligt med hänsyn till barnets behov och föräldrarnas samlade ekonomiska förmåga. Underhållsskyldigheten upphör när barnet fyller arton år. Går barnet i skolan efter denna tidpunkt, är föräldrarna underhållsskyldiga under den

³¹¹ *Växelvis boende*. Socialstyrelsen (2004) och *Någon måste sätta ned foten*. Allmänna Barnhuset (2001)

³¹² SOU 2011:51 s. 537-546

7. Ekonomiska frågor

tid som skolgången pågår, dock längst intill dess den unga fyller tjuogoett år. Till skolgång räknas studier i grundskolan eller gymnasieskolan och annan jämförlig grundutbildning. I kostnaderna för barnets underhåll ska föräldrarna sinsemellan ta del var och en efter sin förmåga (7 kap. 1 § FB). Föräldrarna har således ett gemensamt ansvar för barnets försörjning.

Vårdnadshavaren ska se till att barnet får de bidrag som det har rätt till (exempelvis underhållsstöd, underhållsbidrag och barnbidrag). Särskilt förordnade vårdnadshavare är inte underhållsskyldiga mot barnet. Det är med andra ord i första hand föräldrarna som har det ekonomiska ansvaret för sina barn.

En förälder kan uppfylla sin försörjningsskyldighet genom att ha barnet boende hos sig eller genom att betala underhållsbidrag. Den förälder som barnet inte varaktigt bor hos ska betala underhållsbidrag. Detta gäller såväl när föräldrarna har gemensam vårdnad som vid ensam vårdnad (7 kap. 2 § FB). Storleken på underhållsbidraget räknas ut enligt särskilda beräkningsgrunder som tar hänsyn till föräldrarnas inkomster och vissa fasta utgifter. Hur beräkningen ska göras framgår av 7 kap. 1, 3 – 4 §§ FB. Underhållsbidraget kan fastställas i ett avtal mellan föräldrarna eller i en dom (7 kap. 2 § FB). Ett fastställt underhållsbidrag till barn anpassas en gång om året till ändringar i penningvärdet. Försäkringskassan fastställer det procenttal med vilket underhållsbidragen ska ändras (1 § förordning (1979:321) om ändring av vissa underhållsbidrag). Ändringen sker den 1 februari varje år.

Växelvis boende

Även vid ett växelvis boende ska var och en av föräldrarna ta del i barnets försörjning utifrån sin ekonomiska förmåga. Något underhållsbidrag kan dock inte fastställas. Situationen liknar delvis den då föräldrarna lever tillsammans och gemensamt ansvarar för kostnaderna för barnet. Ingen av föräldrarna är då normalt skyldig att betala underhållsbidrag för barnet till den andra föräldern. Båda föräldrarna tar i stället del i den dagliga omsorgen och fullgör sin underhållsskyldighet genom att svara för de kostnader som uppkommer. Detta kan leda till diskussioner om hur mycket barnet verkligen vistas hos respektive förälder och hindra den flexibilitet som är så viktig ur barnets synvinkel. Frågan om hur föräldrarna ska fördela extraordinära kostnader utöver den dagliga omsorgen behöver också diskuteras.

Särskilt förordnad vårdnadshavare

En särskilt förordnad vårdnadshavare är inte underhållsskyldig för barnet. Föräldrarna ansvar för underhåll oavsett om de är vårdnadshavare eller ej (7 kap. 1 § FB).

Underhållsstöd

Underhållsstöd finns i tre olika former: fullt underhållsstöd, utfyllnadsbidrag och underhållsstöd vid växelvis boende.

Underhållsstöd för barn betalas under vissa förutsättningar ut av Försäkringskassan till den förälder som barnet bor hos och ersätts av den underhållsskyldiga föräldern efter förmåga till Försäkringskassan (18 kap. 2 – 5 §§ socialförsäkringsbalken, SFB). När den förälder som inte bor med barnet betalar ett underhållsbidrag som understiger underhållsstödsbeloppet kan barnet ha rätt till utfyllnadsbidrag, se 18 kap. 21 § SFB. Om barnet har fyllt 18 år kan förlängt underhållsstöd i vissa fall utgå om barnet studerar. Förlängt underhållsstöd betalas ut direkt till den studerande, längst till och med juni det år barnet fyller 20 år (18 kap. 14 och 18 §§ SFB). En förälder som är betalningsskyldig för underhållsstöd enligt 19 kap. SFB, anses ha fullgjort sin underhållsskyldighet intill det belopp som lämnas i underhållsstöd till barnet (7 kap. 2 a § FB). Eventuell mellanskillnad, om det avtalade eller i dom fastställda underhållsbidraget överstiger underhållsstödet, betalas direkt till boföräldern av den betalningsskyldiga föräldern.

Växelvis boende

Om barnet bor växelvis hos föräldrarna och är folkbokförd hos en av dem, kan barnet få underhållsstöd till dess barnet fyller 18 år. Det kallas underhållsstöd vid växelvis boende och kan sökas av båda föräldrarna. Underhållsstöd vid växelvis boende kan utgå till vardera föräldern med högst hälften av 1 273 kr per månad. Beloppets storlek beror på föräldrarnas respektive inkomster (18 kap. 25 § SFB).

Särskilt förordnad vårdnadshavare

Underhållsstöd kan lämnas till ett barn som bor och är folkbokfört hos en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare som bor här i landet. Förlängt underhållsstöd kan lämnas om barnet bodde och var folkbokfört hos en eller två särskilt förordnad vårdnadshavare när barnet fyllde 18 år (18 kap. 7 § SFB). I dessa fall utgår underhållsstödet med dubbla belopp (18 kap. 26 § SFB).

Resekostnader vid umgänge

Kostnaderna för umgängesresor kan leda till konflikter mellan föräldrarna och därmed till en pressad situation för barnet. I värsta fall kan ett umgänge mellan barnet och den förälder barnet inte bor tillsammans med omöjliggöras.

Det primära ansvaret för resorna i samband med umgänge läggs i första hand på den förälder som inte bor tillsammans med barnet. Den förälder som barnet bor med ska dock ta del i kostnaderna efter vad som är skäligt med hänsyn till föräldrarnas ekonomiska förmåga och övriga omständigheter (6 kap. 15 b § första stycket FB). I normalfallet ska samma principer tillämpas som när underhållsbidrag till barn bestäms (7 kap. FB). En förälder som saknar förmåga att bidra till resekostnaderna är inte heller skyldig att göra det.³¹³

För att det ska finnas en skyldighet att bidra till resekostnaderna ska barnet bo tillsammans med bara den ena av föräldrarna. Om barnet bor i stort sett lika mycket hos var och en av föräldrarna, det vill säga växelvis, är frågan inte aktuell.³¹⁴ Frågan om resekostnader uppkommer endast i samband med en förälders umgänge med barnet.

En förälder med otillräcklig inkomst har möjlighet att söka ekonomiskt bistånd hos socialtjänsten för kostnader för umgängesresor.

Skälighetsbedömning

Beräkningsnormerna är inte preciserade i föräldrabalken, utan detaljfrågorna har överlämnats åt parterna och rättstillämpningen. Föräldrarna kan alltså fritt komma överens om hur kostnaderna ska fördelas. I förarbetena förordas dock att föräldrarnas bidragsskyldighet beräknas med en kvotdelningsmetod enligt samma principer som när underhållsbidrag till barn beräknas (Se 7 kap. 3 § FB).³¹⁵ Omständigheterna i de enskilda fallen är emellertid så varierande att ett ganska stort utrymme måste lämnas åt mer skönmässiga överväganden vid bedömningen av betalningsförmågan.

Även andra omständigheter än de ekonomiska kan beaktas vid skälighetsbedömningen. Anledningen till varför barnet och den särlevande föräldern bor på olika orter bör enligt förarbetena normalt inte vägas in i bedömningen. Om en förälder flyttar långt bort utan någon godtagbar anledning kan det emellertid finnas skäl att ta hänsyn till det vid bedömningen.³¹⁶ Även i andra fall kan omständigheterna vara sådana att det

³¹³ Prop. 1997/98:7 s. 72

³¹⁴ Prop. 1997/98:7 s. 118

³¹⁵ Prop. 1997/98:7 s. 71 f.

³¹⁶ Prop. 1997/98:7 s. 72 f. och 118

framstår som skäligt att fördela kostnaderna på ett annat sätt än enligt huvudprincipen.

För att kostnaderna ska fördelas bör de vara av någon betydelse. Avståndet bör vara relativt stort; ett riktmärke kan vara att avståndet överstiger tio mil. Hänsyn måste också tas till antalet umgängesresor. Även om kostnaden för varje enskild resa är låg kan antalet resor göra att kostnaderna totalt sett blir betydande. I skälighetsbedömningen ingår också att endast nödvändiga kostnader ska beaktas, till exempel val av billigaste färdssätt med allmänna kommunikationer. Av betydelse för valet av kommunikationsmedel är också restiden och den tid som barnet har på sig att umgås med föräldern. Det finns exempelvis situationer då bil kan anses vara det bästa alternativet. Kostnader för hotellvistelse torde kunna beaktas om inga andra boendialternativ står till buds. Bestämmelsen omfattar resor både inom och utom landet.³¹⁷

Domstols beslut

Domstolen kan utifrån barnets bästa besluta om kostnadsfördelningen mellan föräldrarna för resorna i samband med barnets umgänge. Frågan om fördelning av resekostnader prövas normalt i samband med att domstolen behandlar frågan om umgänge och omfattningen av detta. Det finns dock inget som hindrar att resekostnaderna prövas av domstol även om umgänget i övrigt inte är föremål för domstolens prövning. Detta kan bli aktuellt om föräldrarna är ense om umgängets omfattning och önskar ett domstolsavgörande endast om resekostnaderna.³¹⁸

Domstolen har ingen skyldighet att utan yrkande från föräldrarna utreda fördelningen av resekostnader, trots att denna fråga anses utgöra en del av umgängesfrågan. Det står parterna fritt att komma överens om fördelning av resekostnaderna.³¹⁹ Domstolen kan således normalt meddela villkor för umgänget oberoende av yrkande, medan resekostnaderna torde förutsätta ett yrkande av part (17 kap. 3 § rättegångsbalken, RB).

Avtal om kostnader för resor

Föräldrarna kan själva träffa avtal om fördelningen av resekostnader. Sådana avtal om resekostnader behöver inte godkännas av socialnämnden för att gälla. Nämndens godkännande medför inte heller att en sådan överenskommelse kan verkställas enligt reglerna i utsökningsbalken.³²⁰

³¹⁷ Prop. 1997/98:7 s. 118

³¹⁸ Prop. 1997/98:7 s. 74 och 119

³¹⁹ Prop. 1997/98:7 s. 117, 119 f.

³²⁰ Prop. 1997/98:7 s. 117

7. Ekonomiska frågor

Kommunens skyldighet att sörja för att föräldrar får hjälp att träffa avtal om umgänge omfattar även fördelningen av de resekostnader som kan uppkomma i samband med umgänget.³²¹ Om föräldrarna vänder sig till kommunen för att få hjälp med ett avtal ska de kunna få upplysningar om de principer – lagregler, domstolspraxis m.m. – som gäller för beräkningen.³²² Liksom i andra situationer i frågor som rör gemensamma barn finns det fördelar om föräldrarna själva kommer överens om fördelningen av resekostnader. Socialnämnden har ett långtgående ansvar att stötta föräldrarna i att nå samförståndslösningar, även vad gäller de ekonomiska frågorna.

Jämkning

En dom eller ett avtal om kostnaderna för resor kan jämkas av rätten för tiden efter att talan har väckts, men inte retroaktivt, om ändring i förhållandena föranleder det (6 kap. 15 b § andra stycket FB).³²³

Rättegångskostnader

I mål eller ärende om vårdnad, boende eller umgänge är huvudprincipen att vardera parten bär sin egen rättegångskostnad. En part som orsakar en onödig rättegång eller gör sig skyldig till vårdslös eller försumlig processföring under rättegången kan dock åläggas att helt eller delvis betala motpartens rättegångskostnader (18 kap. 3 och 6 §§ RB). En part kan också i andra fall helt eller delvis tvingas att betala motpartens rättegångskostnader, till exempel om en förälder (som inte har vårdnaden) gång på gång utan framgång väcker talan om att få vårdnaden överflyttad till sig (6 kap. 22 § andra stycket FB).³²⁴

Rättshjälp

I mål om vårdnad, boende och umgänge uppstår kostnader för parts ombud, bevisning i målet etc. Om en part har beviljats rättshjälp enligt rättshjälplagen (1996:1619) betalar staten en del av kostnaderna för partens rättshjälpsbiträde och bevisning samt vissa andra kostnader. Rättshjälp får dock inte beviljas om den sökande har en rättsskyddsförsäkring eller annat rättsskydd som omfattar tvisten.

³²¹ Prop. 1997/98:7 s. 71, 84 och 132

³²² Wickström (1998)

³²³ Se även prop. 1997/98:7 s. 74

³²⁴ Prop. 1975/76:170 s. 183

Information om rättshjälp och under vilka förutsättningar den kan beviljas kan fås av Rättshjälpsmyndigheten. Frågor om rättsskydd besvaras av det försäkringsbolag där respektive part har tecknat sin hemförsäkring.

8. Föräldrar och separationer

Föräldrar i kris och konflikt

Att separera är en känslomässigt svår process – såväl inom individerna som i relationerna mellan dem. Förutom känslorna i den aktuella situationen kan separationen väcka känslor från tidigare händelser i livet. De flesta är beredda på att separationen inledningsvis kan vara påfrestande, men många blir överraskade över de kriser som kan inträffa längre fram. Exempel på sådana situationer är när det kommer nya partner eller nya barn i familjerna. Krisen kan påverka förmågan att hitta bra lösningar för barnet.

För människor i kris kan den första kontakten med socialtjänsten vara avgörande för om de ska få förtroende för handläggaren. Många som kontaktar socialtjänstens familjerätt befinner sig i en uppslitande situation, där den grundläggande tryggheten i vardagen är rubbad. Kanske är det första gången som föräldrarna sätter ord på sina svårigheter och på sin situation inför en utomstående. Det kan finnas en förhoppning om snabb hjälp eller att få upprättelse och bekräftelse, en önskan om någon som ställer sig på föräldrarnas sida. Behovet av att någon lyssnar och inger hopp kan kännas akut. I en sådan situation ligger det nära till hands att en förälder kan känna sig kränkt om handläggaren inte är tillräckligt lyhörd. Den som har kontakt med föräldern behöver därför ha goda kunskaper om separationer, kriser och konflikter samt kunna bemöta föräldern med lyhördhet och respekt.

Socialtjänstens bemötande

Föräldrarnas kontakt med socialtjänstens initieras på olika sätt. Det kan vara en eller båda föräldrarna som själva tar kontakt, ett ärende som initieras av domstolen eller på annat sätt kommit till nämndens kännedom. Oavsett hur ärendet aktualiseras är det viktigt att handläggaren är medveten om den svåra situation som föräldrarna kan befinna sig i, när frågan om de gemensamma barnen ska lösas. Där kan finnas både rädsla, sorg, ilska och frustration. Handläggaren behöver informera föräldrarna om sin roll, att fokus i kontakten med socialtjänsten kommer att ligga på barnen och deras bästa, men också om vilka övriga stödinsatser som kan erbjudas föräldrar och barn med anledning av separationen och de svårigheter som kan uppkomma i samband med den.

8. Föräldrar och separationer

Kontakt med socialtjänstens familjerättshandläggare uppkommer i olika skeden av föräldrarnas separationsprocess. De behöver få ett bemötande med utgångspunkt i deras aktuella behov. Föräldrar i en akut kris och föräldrar som levt med långa och utdragna konflikter har olika behov av bemötande. Andra föräldrar har kanske bara behov av konkreta svar, rådgivning eller stöd i sina reflektioner eller överenskommelser.

Det gäller att bygga upp en tillitsfull relation. Vid den första telefonkontakten och i det första samtalet behöver respektive förälder få tillfälle att ge sin berättelse, uttrycka sina farhågor och önskemål samt ställa nödvändiga frågor. Handläggaren kan då bilda sig en uppfattning om vad just denna förälder för tillfället är bäst hjälpt av, formulera det och söka få det bekräftat eller korrigerat av föräldern. Detta behöver också upprepas flera gånger under den fortsatta kontakten, eftersom behoven och önskemålen kan ändras. Insatserna och omfattningen av dem kan behöva anpassas till den enskildas behov och till varje föräldrapars förutsättningar, för bästa möjliga långsiktiga resultat för det barn det handlar om.

Konflikthantering

Att inte leva tillsammans, och inte längre vara förenade i ett gemensamt familjeskap, innebär att föräldrarna har mindre möjligheter än tidigare att kontrollera varandra och driva igenom egna uppfostringsidéer. Om barnuppfostran har varit en problematik i förhållandet tänker sig föräldrarna ofta att en av vinsterna med separationen ska bli att de får bestämma själva. Att också den andra parten tänker så är inte alltid något de räknar med. För de flesta föräldrar minskar den ömsesidiga tilliten ytterligare i och med uppsplitande gräl i samband med separationen.³²⁵

En del föräldrar vill ha hjälp med umgängets omfattning, till exempel att umgängesföräldern önskar träffa barnen mer eller att den förälder som barnet bor tillsammans med önskar att den andra föräldern ska träffa barnen mer. En del föräldrar är oroliga för hur barnet har det hos den andra föräldern. Men alla har inte någon djupare konflikt när de kommer till familjerätten – några känner sig helt enkelt villrådigas och vill ha rådgivning och hjälp att lösa konkreta frågor kring barnen.³²⁶

För andra föräldrar har tilltron till och orken att över huvud taget kommunicera med den andra föräldern nötts bort i en ändlös rad av missförstånd, elakheter och sårad självkänsla. Det finns också en del föräldrar för vilka svåra personliga problem, missbruksproblem och allvarliga problem

³²⁵ Hydén & Hydén (2002)

³²⁶ Hydén & Hydén (2002)

i den tidigare relationen, till exempel våld och allvarliga kränkningar, blir ett hinder för ett konstruktivt samarbete.³²⁷

Det råder generellt sett enighet om att rättsprocesser om vårdnad, boende och umgänge så långt möjligt bör undvikas. Frivilliga överenskommelser anses främja samarbetet kring föräldraskapet. Det perspektivet kan dock lätt förloras av föräldrar i konflikt. Föräldrarna behöver göras medvetna om att det till slut ändå är de själva som måste bestämma över sina barns tillvaro och att de själva och barnen ska leva med konsekvenserna av besluten. En central uppgift är därför att hjälpa föräldrarna att samtala, samarbeta och hantera sina konflikter kring barnen på ett konstruktivt sätt.

Det gäller att hitta rimligt goda lösningar, så att båda föräldrarna tycker att framför allt barnen, men även de själva, har vunnit på att förhandla. I bästa fall kan sättet att förhandla bli en modell för att hantera framtida problem, eftersom goda erfarenheter kan leda till att man har tilltro till att söka hjälp även vid nya svårigheter.³²⁸

Handläggaren måste dock vara uppmärksam på om konflikten och omständigheterna är sådana att det är bättre för barnet att saken prövas i domstol. Särskilt behöver det uppmärksammas om det finns tecken på att det förekommit övergrepp inom familjen, om någon av föräldrarna inte lever upp till de krav som barnet har rätt att ställa på en förälder eller om en förälder känner sig tvingad att gå med på en överenskommelse.³²⁹

I mötet med föräldrar kan handläggare för att underlätta förståelsen och ett adekvat bemötande av föräldrar ha nytta av teorier om olika orsaker till att vissa föräldrar hamnar i svåra konflikter i samband med separationer. Deutsch (2009)³³⁰ och Eddy (2011) anser att många av de familjer som socialtjänstens familjerätt möter i samband med vårdnadskonflikter är högkonfliktfamiljer som visar beteenden som gör att de har svårt att leva i harmoniska relationer och svårt att hantera separationer och övergivenhetskänslor. Både Robin Deutsch och Bill Eddy kategoriserar föräldrarnas problematik för att kunna bemöta dem utifrån deras specifika svårigheter. Robin Deutsch delar in högkonfliktföräldrarna i följande tre grupper³³¹:

³²⁷ Hydén & Hydén (2002)

³²⁸ *Växelvis boende*, Socialstyrelsen (2004)

³²⁹ SOU 2005:43 Del A s. 230

³³⁰ Robin Deutsch psykolog vid Massachusetts General Hospital och Harvard Medical School. Föreläsning i Stockholm 2009, Bill Eddy jurist och medlare samt ordförande i High Conflict Institute, USA. Föreläsning i Stockholm 2011, FSR. Familjerättssociologernas Riksförening.

³³¹ Kategorierna kan ses som exempel. Sådana kategorier innebär alltid förenklingar – i praktiken kan det finnas fler varianter och även överlappningar.

8. Föräldrar och separationer

- 1) Föräldrar som har svårt att skilja på sina egna och barnens behov samt att växla perspektiv. Där finns en rigiditet och känslighet för kritik. Ofta medför detta även kognitiva störningar- och/eller perceptionsstörningar vilket gör att de tolkar verkligheten på ett annat sätt än de flesta människor gör.
- 2) Föräldrar som har svårt med separationer vilket kan bero på den egna anknätningshistorien. Förlust av gemenskap och kontroll kan hindra lösningar rörande barnen.
- 3) Föräldrar som har brister som medför att verkligheten tolkas i svart/vitt vilket ger ett emotionellt påslag. Verklighetsuppfattningen blir rigid eller förenklad.

I samarbetsamtal och utredningar kan handläggaren bli utsatt för starka krafter som kan vara svåra att både upptäcka och värja sig mot. Utgångsläget är ofta att handläggaren inom familjerätten kommer in i ett laddat kraftfält, där föräldrarna medvetet eller omedvetet försöker få utredaren på sin sida. För att familjerättssekreteraren inte ska bli indragen i föräldrarnas konflikter krävs professionell kunskap om konflikthantering. Det behövs handledning för att samtalsledarna ska kunna få perspektiv på de känslor som kan väckas, kanske från egna tidigare konflikter, samt för att undvika att de blir ett redskap i föräldrarnas inbördes kamp.

Den personal som arbetar med handläggning och uppföljning av ärenden som avser barn och unga bör få kontinuerligt stöd och kontinuerlig handledning och utbildning i syfte att upprätthålla och utveckla den kompetensnivå som krävs för att kunna utföra arbetsuppgifterna. Personalen bör också ges möjlighet att följa kunskapsutvecklingen inom området.³³²

Vad handlar konflikten om?

Föräldrarnas konflikt kan beskrivas utifrån olika kategoriseringar. Aubert använder termerna värde- och intressekonflikt.³³³ En intressekonflikt karaktäriseras av att den handlar om oförenliga krav om en knapp resurs.

I de fall då en vårdnads-, boende- eller umgängeskonflikt definieras som en intressekonflikt förutsätts konflikten ha uppstått mellan två lämpliga föräldrar som har en konflikt om ett odelbart barn. Intressekonflikter exempelvis föräldrars tid med barnet, barnets boende, föräldrarnas boende, semesterplanering, hämtning och lämning av barn, ekonomi och tillgång till information om barnet, anses ha goda förutsättningar att lösas

³³² Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2006:14) om personalens kompetens vid handläggning och uppföljning av ärenden som rör barn och unga.

³³³ Avsnittet bygger på Stiftelsen Allmänna Barnhuset, Sammanställning av aktuell forskning och kunskap, Kapitel 1 Vårdnadskonflikter – Handläggningsordning, Rejmer A. 2011. Se även Aubert 1989, Development and Continuity. (2003)

genom en kompromisslösning, eftersom inte någon av parterna antas vara villig att riskera att förlora. En värdekonflikt karaktäriseras däremot av att den rör fakta eller värderingar. Det kan handla om barnets skolgång, barnets hälsa, religiösa skillnader, kulturella skillnader, skillnader i synen på uppfostran, föräldrars missbruk eller hälsa, våld eller hot och barnets skyddsbehov. Då det föreligger en vårdnadskonflikt rör värdekonflikten exempelvis föräldrarnas lämplighet att utöva den juridiska vårdnaden om barnet eller föräldrarnas förmåga att samarbeta om barnet inom ramen för en gemensam vårdnad eller föräldrarnas lämplighet för umgänge och boende med barn.

De flesta konflikter är emellertid inte renodlade utan har inslag av både värde- och intressekonflikter.³³⁴ Konflikter kring nya partners och familjebildningar kan exempelvis utgöras av både intresse- och värdekonflikt. En studie visar att advokater, domare och socialsekreterare, det vill säga professionella aktörer, företrädesvis definierar vårdnadskonflikter som intressekonflikter. Föräldrarna menade däremot att deras konflikter främst är att hänföra till värdekonflikter. Det föreligger således en diskrepans mellan föräldrarnas syn på konflikten och de professionella aktörernas syn på konflikten. För att lösa intresse- och värdekonflikter krävs olika tillvägagångssätt.³³⁵ Generellt sett har vårdnadskonflikter som huvudsakligen kan karaktäriseras som intressekonflikter goda förutsättningar att lösas genom samarbetsamtal och resultera i en överenskommelse eftersom inte någon av parterna vill riskera att ”förlora” bestämmanderätten över barnet eller tid med barnet. Vårdnadskonflikter som företrädesvis kan karaktäriseras som värdekonflikter bör utredas i syfte att klargöra föräldra- och samarbetsförmågan. Resultaten från utredningen ger en vägledning om det behövs sättas in specifika insatser anpassade efter barnets och föräldrarnas behov.

Anklagelser

I många fall kompliceras samarbetsamtal, utredningar och tvister om vårdnad, boende eller umgänge av att någon av föräldrarna, eller båda, riktar allvarliga anklagelser mot den andra. Det kan röra sig om anklagelser om våld och övergrepp (mot barnet eller den andra föräldern), bristande omsorgsförmåga, missbruk, allvarliga psykiska problem, kriminalitet m.m. Det är dock inte familjerättens eller domstolens sak att i ett ärende eller mål om vårdnad, boende eller umgänge fälla ett avgörande om de (eventuellt kriminella) handlingar som föräldern påstås ha begått. Inte

³³⁴ Aubert J V. s. 95f.

³³⁵ Rejmer A. (2003)

8. Föräldrar och separationer

desto mindre krävs en bedömning i samband med att man avgör vad som är till barnets bästa och de möjligheter, problem och eventuella risker som finns för barnet med olika lösningar.

Ofta står ord mot ord. Den ena parten kommer med påståenden som den andra förnekar. Hur ska man avgöra om anklagelserna är befogade, överdrivna eller grundlösa? Samtidigt som det enligt samstämmiga bedömningar i såväl svensk som internationell forskning finns ett mörkertal av till exempel kvinnofridsbrott och sexuella övergrepp, vilka ibland kan uppdagas i samband med en separation, så förekommer sannolikt också grundlösa anklagelser om övergrepp, psykisk sjukdom, försummelse och liknande. För dem som ska hjälpa och stödja föräldrarna att själva besluta, eller för dem som i domstol ska besluta om hur barnens situation ska lösas, är det svårt att avgöra på vilket sätt sådana anklagelser ska inverka på beslutet. Detta är ett dilemma.

Det är lika tveksamt ur rättssäkerhetssynpunkt när handläggaren vid familjerätten kommer fram till att det som påstås sannolikt har hänt, och låter det påverka bedömningarna, som att handläggaren utgår ifrån att det inte har hänt, så länge det inte finns någon dom som bekräftar anklagelserna. Det gäller dock att komma ihåg att det inte finns några beviskrav som grund för bedömningar av vad som är barnets bästa. Det räcker med att det finns en *risk* för att barnet ska fara illa, inte att det är ställt utom rimligt tvivel att den utpekade är skyldig. (Se avsnittet Att uppmärksamma om barn far illa)

Konsekvenser för barnet

Föräldrar som använder sina barn som ett redskap i en konflikt med varandra med syfte att vinna över barnet på sin sida, utsätter barnet för påfrestningar. Barn får svårt att upprätthålla goda relationer till sina föräldrar om de är fientligt inställda till varandra. För att bli älskat har barnet ett starkt behov av att vara lojal mot båda föräldrarna. Tvingas barnet ta ställning mot en förälder kan barnet uppleva starka lojalitetskonflikter. Följden kan bli att barnet förnekar en del av sig självt vilket kan påverka barnets identitet. Barns handlingar kan tolkas av föräldrarna som att barnet tar ställning för eller mot den andra föräldern. För att undvika detta kan barnet välja en ”självbegränsande försiktighet”, barnet tvingas att kontrollera sig genom att ständigt tänka på vad det säger eller hur det beter sig och vilka känslor och uppfattningar barnet tillåts ge uttryck för. En förälder kan också välja att gå i koalition med barnet som då riskerar att bära och förmedla den ena förälderns aggressioner mot den andra, vilket kan innebära att barnets identitetsutveckling påverkas negativt. Barn

kan komma att hamna i en sändebudsroll där barnet förväntas förmedla budskap mellan föräldrarna. Denna roll medför att barnet agerar på en nivå som barnet inte är moget för och riskerar att få stå till svars för föräldrarnas negativa budskap. Budbärarrollen blir alltför ansvarskrävande för barnet när föräldrarna utnyttjar dess lojalitet.³³⁶

Kari Killén³³⁷ menar att föräldrar som skiljer sig utan att kunna samarbeta utsätter barnet för psykiska övergrepp. Det kan handla om att barnet pressas till att välja sida i konflikten. Genom att befinna sig i en permanent lojalitetskonflikt riskerar barnet att tvingas förneka delar av sig självt, vilket kan leda till förvirring och ångest. Barnet får inte heller stöd i att sörja den eventuellt frånvarande föräldern. Detta sammantaget kan komma att påverka barnets utveckling och förmåga till nära relationer. Hon anser att det finns fyra förhållanden i samband med skilsmässokriser som kan identifieras som psykiska övergrepp på barnet:

- När kronisk separationsångest och skuld känslor läggs på barnet för att barnet ska ta ställning för den ena eller den andra föräldern.
 - När ett barn medvetet eller omedvetet utnyttjas för att fylla en funktion för en förälder, exempelvis som budbärare, spion och liknande. I sådana situationer utvecklar barnet ofta beteendestörningar och psykosomatiska problem.
 - När ett barn förs bort eller olagligt hålls borta från föräldrarna.
 - När föräldrarna utsätter varandra för fysiska övergrepp i barnets åsyn.
- När det kommer fram uppgifter som talar för att barn kan fara illa har handläggaren en skyldighet att informera den enhet som handlägger ärenden om barn som riskerar att fara illa, så att personalen där kan bedöma om det ska göras en barnavårdsutredning enligt 11 kap. 1 § SoL.³³⁸

Olika kulturella referensramar

I kommuner med många personer med utländsk bakgrund eller minoritetsbakgrund rör en stor del av samarbetsamtalen och utredningarna personer med annan kulturell bakgrund och delvis andra kulturella referensramar. En enkät till socialtjänstens familjerätt i slutet av 1990-talet visade att par med utländsk bakgrund var överrepresenterade i verksamheten, och man trodde att behovet av sådana insatser för den gruppen i själva

³³⁶ *Föräldraskap i konflikt – en studie av konfliktens följder för separerade föräldrar och deras barn.* Göteborgs universitet, SOU 1995:79 s. 321-324.

³³⁷ Killén K. (1999).

³³⁸ Se även *Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2003:16) om anmälan om missförhållanden enligt 14 kap.1 § socialtjänstlagen (2001:453) samt Anmälningskyldighet om missförhållanden som rör barn.* (2006)

8. Föräldrar och separationer

verket var ännu större än enkäten visade.³³⁹ Det finns inget som tyder på att denna överrepresentation har minskat. Socialtjänstens familjerätt kan behöva ta reda på hur tillgängligheten är anpassad till olika delar av befolkningen och deras behov.

Kunskap om det generella och det specifika

En central fråga är vilken betydelse som ska tillmätas familjens etniska tillhörighet (och kulturella förståelse), i förhållande till andra aspekter av mötet med föräldrarna samt till deras individuella förutsättningar.³⁴⁰ I arbetet med föräldrar med utländsk bakgrund eller minoritetsbakgrund behöver socialtjänstens familjerätt kunskap och insikter om såväl generella som specifika aspekter som kan ha betydelse för förståelsen av den enskilda, unika föräldern och familjen.

Den kunskap och insikt som behövs om eventuella generella aspekter har att göra med det kulturella mötet, föräldrars och barns migrationserfarenhet och traumatisering, rättigheter och villkor för nationella minoriteter, villkor för uppväxt och föräldraskap inom flera kulturer, strukturell diskriminering m.m. Det kan vidare finnas behov av särskild information om bland annat familjerättslagstiftningen, socialtjänstens funktion, ansvar och arbetssätt, brukares rättigheter och skyldigheter.

De specifika aspekter som handläggaren inom familjerätten kan behöva bilda sig en uppfattning om kan vara sådant som skälen till migrationen. Hur den gick till, vad familjen var tvungen att lämna (familj, andra anhöriga, vänner, vad man vet om deras nuvarande situation, ansvar, kontakt, status, materiella tillgångar m.m.), vad familjen har varit med om och vad familjemedlemmarna bär med sig. Andra viktiga förutsättningar för hur familjens liv påverkats är hur tiden i Sverige har varit, vilka framtidsplaner som funnits och finns och graden av integration. Familjesituationen, familjestrukturen och positionen i den har stor betydelse, liksom övrigt nätverk. Alla dessa aspekter kan dessutom ställas på sin spets och bli särskilt betydelsefulla i en separationssituation.

Öppenhet och nyfikenhet

I samarbetsamtal och utredningar inom socialtjänstens familjerätt behöver handläggare vara medvetna om och ta hänsyn till hur sådana faktorer kan påverka föräldrarna.

³³⁹ *Att skiljas i främmande land. Invandrades möte med familjerätt och familjerådgivning.* Socialstyrelsen. (1997)

³⁴⁰ *Interkulturellt socialt arbete.* Socialstyrelsen. (2009)

Skillnader i traditioner, värderingar och den familjerättsliga lagstiftningen i olika länder kan behöva tydliggöras som förutsättning för en ömsesidig förståelse. Det kan handla om att man har olika syn på barn och barns behov, mannens och kvinnans roll i familjen och samhället, släktens rätt att ingripa och ta del i tvisten etc. I vissa fall kan till exempel mannen och kvinnan enligt hemlandets seder inte träffas efter en skilsmässa, utan bara kommunicera genom ombud. Det kräver särskilda arrangemang i samband med umgänge med barnen. Alla olikheter beror dock inte på kulturella referensramar.

Interkulturella situationer kräver vidare en medvetenhet om etnocentrism, det vill säga, hur handläggarens egna kulturella referensramar påverkar sättet att tänka och tolka. Det handlar för handläggaren om att vara medveten om att de egna synsätten är lika kulturellt präglade som brukarens, samtidigt som man är nyfiken, intresserad och inbjuder till berättande och beskrivning av såväl situationen, föräldraskapet, konflikter etc. som tankar och föreställningar kring detta. Det är viktigt att ha ett öppet och ickevärderande förhållningssätt till de olikheter i synsätt och levnadsmönster som man möter.

Förutom de frågor man vanligtvis ställer kan det vara bra att be föräldrarna att berätta om sin bakgrund. Exempelvis på vilka grunder de ingick äktenskap, hur och varför de kom till Sverige samt hur barnen har haft det, till exempel i samband med eventuell flykt och väntetid på uppehållstillstånd här i landet. En viktig fråga kan vara hur föräldrarnas nätverk ser ut och hur nätverket ser på paret's separation. Är det parterna själva som bestämmer, eller måste de rätta sig efter andras uppfattningar eller beslut?

Vidare kan det vara bra om föräldrarna redogör för hur en skilsmässa skulle ha gått till i hemlandet och vilka beslut som där skulle ha fattats om barnen. Finns det någon skuldbörda att fördela för separationen enligt hemlandets uppfattning? Hur mycket har respektive part tagit till sig av synsätt i det svenska samhället? Behöver de mer information om svensk lagstiftning om barn och separationer? Vad förväntar sig parterna att socialtjänstens familjerätt ska göra?

Situationen tär ofta på relationerna

Statistik visar att skilsmässor är vanligare i vissa invandrargrupper och i äktenskap mellan personer från olika kulturer än bland svenska par, men skillnaderna mellan olika grupper är stora. Par som har invandrat till Sverige kan ha haft samlevnadsproblem innan de kom hit, som förstärks här. Men det kan också uppstå slitningar på grund av såväl påfrestningar i samband med migrationen som i den nya situationen. När man kommer

8. Föräldrar och separationer

till Sverige lever man annorlunda, ibland mer isolerat utåt och kanske tätare med varandra än tidigare. Då ökar trycket på familjen, och konflikterna kan bli mer påtagliga.³⁴¹

Migration beskrivs ofta som en process med olika faser i den psykiska och sociala omställningen. I processen ingår att hantera de olika förluster som en migration innebär, i synnerhet om den är påtvingad, samt att kunna orientera sig i det nya livet och samhället. Migrationen innebär också positiva motivationsfaktorer med de nya möjligheter som den innebär. Processen kan ta olika lång tid, till exempel för olika familjemedlemmar, och förloppet är individuellt. Det påverkas i hög grad av personliga förutsättningar och strategier, de aktuella villkoren samt till exempel kön och generation.³⁴²

För de familjer som flytt från sitt hemland har det nästan alltid inneburit en stark psykisk press före, under och efter flykten. Många har också varit med om traumatiska upplevelser och en del lider av posttraumatiskt stressyndrom.

Det är inte ovanligt att mannen, kvinnan och barnen hamnar i otakt i sina integrationsprocesser, så att de glider ifrån varandra, eller att rollförändringarna utsätter förhållandet för stora påfrestningar. Tidigare självklara mönster fungerar kanske inte i det nya sammanhanget. Familjelivet kan bli den arena där detta blir särskilt tydligt, när det nya bryts mot det gamla.³⁴³

Konsekvenser för barnet

Det är inte ovanligt att barnen snabbare kommer in i det svenska samhället än föräldrarna.

Motsättningar mellan generationer kan förstärkas av skillnader i kulturell uppväxtmiljö mellan barn och unga och deras föräldrar. Kulturskillnaderna mellan generationerna i en etnisk grupp kan ibland vara större än mellan de yngre i gruppen och majoritetskulturen. Den yngre generationen kan inte i kulturellt avseende likställas med sina invandrade föräldrar. Dessa barns och ungas uppväxtmiljö kräver att de lär sig och tar hänsyn till flera kulturella tanke- och värderingssystem. Ett barn eller ung person från en nationell minoritet eller med annan kulturell tillhörighet kan ibland ha andra önskemål än föräldrarna när det gäller att behålla sin tradition och kultur.³⁴⁴

³⁴¹ *Att skiljas i främmande land. Invandrarens möte med familjerätt och familjerådgivning.* Socialstyrelsen (1997)

³⁴² *Interkulturellt socialt arbete.* Socialstyrelsen. (2009)

³⁴³ *Interkulturellt socialt arbete.* Socialstyrelsen. (2009)

³⁴⁴ *Interkulturellt socialt arbete.* Socialstyrelsen. (2009)

Samtidigt upplever föräldrar ofta att deras föräldraauktoritet undergrävs i kontakten med omgivningen och socialtjänsten. Det kan göra dem osäkra på hur de ska fullgöra sin föräldrauppgift. Trycket från majoritetssamhället kan öka polariseringen inom familjerna och försätta föräldrar i en trängd situation.³⁴⁵

Att ha tvingats lämna sitt land och börja ett nytt liv i en annan kultur och dessutom hamna i en skilsmässosituation kan psykiskt och känslomässigt bli särskilt svårt. Då kan man behöva stöd.

Att arbeta med tolk

När föräldrarna inte talar flytande svenska eller förstår språket helt kan det vara svårt med en djupare förståelse för ordens nyanser, vilket bär för missförstånd och feltolkningar. Kommunikationen är ofta extra ansträngd och sårbar i akuta och känsliga situationer, och risken för både språkliga och kulturella missförstånd är större än annars.³⁴⁶

En myndighet som har att göra med någon som inte behärskar svenska bör anlita tolk om det behövs (8 § FL). Det gäller både muntlig tolkning och skriftlig översättning. Det handlar om att handläggaren behöver försäkra sig om att föräldrarna både förstår och kan göra sig förstådda, det vill säga att även handläggaren kan känna sig trygg med att beslutsunderlaget inte bygger på missförstånd eller feltolkningar av vad föräldrarna – och barnet – vill ha sagt. Det är en fördel om man kan anlita en tolk som är van vid den typ av ärenden som det är fråga om inom socialtjänstens familjerättsliga verksamhet.

Att samtala genom tolk i känsliga frågor är komplicerat, eftersom det ibland kan vara svårt att hitta en tolk som inte känner parterna eller viktiga personer i deras närhet. Det gäller också att vara uppmärksam på om båda parter kan lita på tolken och kan vara fria att tala om det som är väsentligt för att finna hållbara lösningar. Det är också en stor fördel för parterna om de får behålla samma tolk under hela samtalsserien.

Det är viktigt att ha klargjort tolkens roll och funktion och att ta ansvar för att dels förvissa sig om att tolken är införstådd med detta, dels informera föräldrarna.

Samtal genom tolk kräver en särskild medvetenhet och strategier för att hantera svårigheter. Samtalen kompliceras av att man behöver använda tolkhjälp när man diskuterar så känsliga frågor som separationen och de gemensamma barnen. Det kan bli svårare att skapa en bra relation till paret och nyanserna och dynamiken i samtalet kan gå förlorade vid

³⁴⁵ *Interkulturellt socialt arbete*. Socialstyrelsen. (2009)

³⁴⁶ *Interkulturellt socialt arbete*. Socialstyrelsen. (2009)

8. Föräldrar och separationer

tolkningen. Samtalen tenderar att bli längre och det krävs ofta fler samtal. Handläggare som är vana att arbeta genom tolk brukar emellertid lära sig att hantera svårigheterna.

Att uppmärksamma om barn far illa

Det gäller att vara medveten om att barn som har föräldrar med svåra konflikter, där barnen kanske används som redskap i kampen, riskerar att fara illa och kan behöva olika slags insatser från socialtjänstens sida.

Att göra en utredning enligt 11 kap. 1 och 2 §§ SoL om varje barn som är aktuellt i en tvist om vårdnad, boende och umgänge är inte rimligt, även om en sådan tvist alltid innebär påfrestningar för barnen. Å andra sidan är det inte rimligt att barn ska må dåligt, ta ett alldeles för stort ansvar och komma i kläm mellan föräldrar som inte förmår att se till barnens bästa. Barnens situation behöver särskilt uppmärksammas så att de får det stöd de behöver.

Socialtjänstens familjerättshandläggare har ett ansvar för att bedöma när barnets situation är sådan att det kan vara aktuellt att informera ansvarig enhet eller tjänsteman inom nämnden om att det kan behöva göras en barnavårdsutredning.

9. Särskilda problem hos föräldrarna

Såväl samarbetsamtalsledare som utredare bör ta reda på om det förekommit hot, våld, missbruk, psykisk ohälsa eller andra problem i familjen.³⁴⁷ Avsnitten nedan kan vara till stöd för socialtjänstens arbete när det finns särskilda problem som våld och missbruk hos föräldrar men behöver kompletteras med mer specifik kunskap inom området och övriga områden som kan vara aktuella i det enskilda ärendet. Exempel på sådana områden är barn som har föräldrar med psykisk ohälsa, funktionshinder, utvecklingsstörning och sociala problem.

Våld och andra kränkningar

Socialnämnden har enligt 5 kap. 11 § SoL ansvar för stöd och hjälp till personer som utsatts för brott och deras närstående. I 5 kap. 11 § andra och tredje styckena SoL betonas socialnämndens ansvar för att särskilt beakta behoven hos kvinnor som utsatts för våld av närstående och barn som bevittnat våld. I förarbetena markeras hur viktigt det är att brottsoffer, och då framför allt kvinnor som utsatts eller har utsatts för våld eller andra övergrepp av närstående samt barn som bevittnar våld, får det stöd och den hjälp de behöver.³⁴⁸

Våldet kan ha utövats av en man eller en kvinna. I regeringens proposition *Socialtjänstens stöd till våldsutsatta kvinnor*, betonas även socialtjänstens ansvar för stöd och hjälp till dem som utövar våld samt vidare ansvaret för att vidta åtgärder för att förebygga mäns våld mot kvinnor.³⁴⁹

Även män kan utsättas för våld av såväl män som kvinnor. Även om propositionen liksom hittillsvarande forskning, i huvudsak är inriktade på mäns våld mot kvinnor, kan samma resonemang ligga till grund för arbetet att förebygga våld i nära relationer, oberoende av berörda individers kön.³⁵⁰

Socialtjänstens familjerättshandläggare möter föräldrapar där det förekommit våld, hot, kränkningar och kontroll mellan parterna. Men våldsproblematiken är inte alltid uttalad eller känd, och den har inte alltid lyfts

³⁴⁷ Se SOSFS 2012:4

³⁴⁸ Regeringens proposition 2006/07:38 *Socialtjänstens stöd till våldsutsatta kvinnor* s. 11 och 30

³⁴⁹ Prop. 2006/07:38 s. 23 f.

³⁵⁰ *Våld – Handbok om socialnämndens ansvar för våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld*, Socialstyrelsen (2011)

fram och tillmätts den betydelse som den bör ha när det gäller bedömningar och lösningar i frågor om vårdnad, boende och umgänge.³⁵¹

Barn som bevittnar våld och själva utsätts för våld

Tio procent av alla barn bedöms enligt internationella studier ha upplevt våld i hemmet, fem procent ofta.³⁵² I en representativ svensk studie bland tonåringar uppgav knappt elva procent av ungdomarna att det hade förekommit våld mellan vuxna i familjen. Av dessa ungdomar uppgav 58 procent att de själva hade blivit slagna en eller flera gånger, nästan lika ofta av kvinnor som av män.³⁵³

Såväl internationella som nationella undersökningar visar att det är större risk för att barn som lever i familjer där misshandel förekommer själva blir utsatta för fysisk misshandel.³⁵⁴ Enligt olika forskningsöversikter förekommer det i 30–75 procent av fallen. Det kan vara fråga om våld från såväl den förälder som är våldsamt mot den andra som från den förälder som själv är utsatt för våld. I en tredjedel av de närmare 600 polisärenden rörande partnervåld mot kvinnor som Brottsförebyggande rådet (Brå) granskat hade ett eller flera barn befunnit sig i bostaden vid brottstillfället.³⁵⁵

Uppgifter om våld mot en förälder eller ett barn förekommer relativt ofta i ärenden som rör vårdnad, boende och umgänge.³⁵⁶ Av 249 granskade tingsrättsdomar år 2002 innehöll 31 procent utsagor om att den ena föräldern gjort sig skyldig till våld, hot eller liknande mot den andra föräldern. I 16 procent fanns utsagor om våld eller hot mot barn. Enligt familjerättsbyråns statistik år 2001 i Malmö stad fanns uppgifter om misshandel och hot i 43 procent av utredningarna kring vårdnad, boende och umgänge, och i 33 procent av samarbetssamtalen.³⁵⁷

Att uppmärksamma våld

Socialtjänstens familjerättshandläggare kan möta föräldrapar där det förekommit våld och andra kränkningar. En ökad medvetenhet om dessa problem är nödvändig för att skydda barn och hjälpa dem som är utsatta.

³⁵¹ *Att enas kring barnen med samhällets hjälp. Samarbetssamtal när det förekommit våld i relationen*, Socialstyrelsen (2002)

³⁵² *Folkhälsorapport 2009*, kapitel 12 Våld, s. 339–372 (2010)

³⁵³ Annerbäck E-M. *Ett av sju barn misshandlas i hemmet*. Linköpings universitet (2010)

³⁵⁴ *När mamma blir slagen – Att hjälpa barn som levit med våld i familjen*. Socialstyrelsen (2005), *Folkhälsorapport 2009*, kapitel 12 Våld, s.339-372, Socialstyrelsen (2010).

³⁵⁵ *Polisens utredningar av våld mot kvinnor i nära relationer*. Brå; 2008. Rapport 2008:55.

³⁵⁶ SOU 2005:43 s. 117

³⁵⁷ *Handlingsprogram för insatser vid våld mot kvinnor och barn*. Malmö stad (2007)

Vetskapen om att det förekommit våld m.m. ger en bredare bild av familjen och hur den fungerar, vilket är nödvändigt för bedömningen av barnens bästa när det gäller vårdnad, boende och umgänge. Det är bra för alla parter att lyfta fram våldet i ljuset, så att man kan hänvisa till andra instanser för stöd och hjälp. Det kan leda till lösningar som blir bättre för barnen.

Mötet med våldsutsatta och våldsutövande föräldrar, samt insikten om barnens villkor i dessa familjer, är känslomässigt påfrestande. Därmed finns ofta ett inbyggt motstånd, såväl individuellt som i arbetsgruppen inom socialtjänsten, som behöver tydliggöras och övervinnas. Detta förutsätter ett öppet klimat och möjlighet att ta upp värderingsfrågor till diskussion.

Andra viktiga förutsättningar för arbetet är stöd i organisationen, utbildning, återkommande handledning och tillfälle till reflektion i arbetsgruppen. Det är nödvändigt att avsätta tid för diskussioner om värderingar, metoder och konkreta ärenden, liksom utökad tid för det konkreta arbetet med dessa föräldrar. Det behövs kunskap om våldsutsatta respektive våldsbenägna personer, om relationen dem emellan och om barnens villkor i sådana familjer.

En grundläggande förutsättning är ett gott samarbete med ett nätverk av andra instanser där kvinnor, barn och män kan få annan form av hjälp och stöd än det som socialtjänstens familjerätt kan ge. Exempel på sådana instanser är socialtjänstens individ- och familjeomsorg, kvinnojourer eller kriscentrum för kvinnor respektive män samt verksamheter med stöd för barn i dessa situationer.

När socialtjänstens familjerättshandläggare möter par där det förekommit våld, kan det ibland vara fråga om ett förhållande där våldshandlingar, hot, kontroll etc. förekommit under lång tid och varit ett tungt vägande skäl till att paret slutligen brutit upp. I andra fall kan det vara just separationen i sig som utlöst hot eller våld, som en krisreaktion eller som ett desperat försök att hantera en upplevd vanmakt – som en engånghändelse eller upprepade gånger, men där det inte har förekommit våld tidigare. I båda fallen kan det vara fråga om mer eller mindre grovt våld. Även till synes mindre allvarliga eller tillfälliga hotelser eller handlingar kan ge upphov till stark rädsla hos den som utsätts. Tidigare våld eller hot kan påverka den som utsätts även långt tid efter händelsen. Hot behöver inte alltid upprepas för att ändå upplevas som allvarliga och reella för den berörda. För barn kan alla situationer som påminner om tidigare våldshandlingar skapa skräck och obehag för att något farligt ska hända.

Att fråga om våldet

Det centrala är med andra ord hur våldet eller hoten upplevs och påverkar barn och föräldrar i dag, oavsett om det rör sig om tidigare eller aktuella händelser. Att få reda på mer om sammanhanget, hur våld och kränkningar kommer in och uppfattas är viktigt för att kunna bedöma vilka insatser som kan behövas och hur man ska gå vidare. Våld, kränkningar och hot i en relation skapar i regel en komplicerad dynamik, med makt respektive rädsla och en stark känsla av underläge, som kan vara svår att uppfatta för en utomstående. Den som blir utsatt för våld och hot kan till exempel utveckla ett posttraumatiskt stressyndrom.³⁵⁸

Genom att frågor ställs om eventuellt våld ges berörda en möjlighet att berätta om en utsatthet som annars riskerar att förbli okänd för socialtjänsten. Frågor om våld kan avdramatiseras genom att handläggaren framhåller att våld är ett vanligt problem och att man brukar ställa frågor om våld. Genom att fråga signalerar myndigheten också tydligt att våld i nära relationer inte är acceptabelt. Bemötande, lyhördhet och inlevelseförmåga är av grundläggande betydelse. En förutsättning för samtal om så känsliga frågor är att man kan skapa en känsla av förtroende i samtalet. Kunskap om symtom på och följer av våld är avgörande för att den handläggare som kommer i kontakt med våldsutsatta ska kunna vara uppmärksam och på ett aktivt och empatiskt sätt kunna ställa frågor om våld av närstående.³⁵⁹

Att fråga om våld fordrar varsamhet, men det är viktigt att även svåra frågor tas upp med en våldsutsatt person. Det är exempelvis inte säkert att en kvinna uppfattar det som hon utsatts för som våld och därmed inte betraktar sig som ”en misshandlad kvinna”.

Hot eller misshandel kan utlösas eller öka i samband med en separation eller svårigheter i samarbetet kring barnet. Det är därför viktigt att socialtjänsten tänker på vilka säkerhetsåtgärder som kan behövas till exempel i kontakten med föräldrarna. I samband med att föräldrar delges en familjerättsutredning eller en dom om vårdnad, boende eller umgänge kan det finnas risk för att våldet trappas upp. Ett samarbete med individ- och familjeomsorgen är nödvändigt för att den våldsutsatta föräldern ska kunna få hjälp och stöd.

³⁵⁸ *Barn i skuggan av våldet*. Socialstyrelsen (2002).

³⁵⁹ Se även *Våld – Handbok om socialnämndens ansvar för våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld*. (2011)

Vad innebär våld i familjen för barnet?

Ett barn som växer upp i en familj där det förekommit våld mellan föräldrar eller närstående personer far illa och kan bli traumatiserat. Barnet kan få olika symtom, utveckla starka känslor av oro, rädsla och även post-traumatiskt stressyndrom. Barn som lever i familjer där våld förekommer har ofta samma symtom som barn som far illa av andra orsaker medan en del barn inte visar några symtom. Åldern kan spela roll för om symtom överhuvudtaget blir synliga och på vilka sätt de i så fall kommer till uttryck. Små barn tenderar att få somatiska symtom, medan äldre barn ofta utvecklar ett eller flera specifika symtom. Symtombilden är emellertid komplex och avhängig en mängd olika faktorer. Barn kan till exempel drabbas av svåra hälsoproblem men även av långvariga psykiska problem, koncentrationssvårigheter samt skolsvårigheter och genomsnittligt sämre skolresultat.³⁶⁰ En del barn uppfattar att bråken handlar om dem och tar på sig skulden för våldet. Om föräldrarna förnekar det som hänt tystnar kanske barnen och vågar inte tro på sina upplevelser. I en våldssituation kan föräldrarna ha svårt att se barnets behov. Att utsätta en närstående till barnet för våld är att brista i omsorgen om barnet.³⁶¹

Om barnet behöver stöd och hjälp

Våldsproblematiken är inte alltid uttalad eller känd. Den har inte heller alltid lyfts fram och tillmätts den betydelse som är nödvändig när det gäller bedömningar och lösningar i frågor om vårdnad, boende och umgänge. Många gånger förnekar den som uppges vara våldsutövare att han eller hon varit våldsam.

Om det i familjerättens arbete kommer fram uppgifter som talar för att ett barn bevittnat eller varit utsatt för våld ska handläggaren informera den enhet som handlägger barnavårdsärenden om detta. Enheten bör skyndsamt göra en bedömning av om en barnavårdsutredning enligt 11 kap. 1 § SoL ska inledas.³⁶² Det är mycket svårt att utan utredning av barnets förhållanden bedöma om barnet behöver stöd eller hjälp, och hur behoven ser ut. Forskningen visar att barn utvecklar olika strategier för att hantera de våldsamheter de lever under. En del barn drar sig undan och märks nästan inte, medan andra drar uppmärksamheten till sig genom att vara överaktiva, oroliga eller stökiga. En del blir ansvarstagande och

³⁶⁰ Prop.2006/07:38 s. 23

³⁶¹ Se även *Våld – Handbok om socialnämndens ansvar för våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld*. (2011) sid 102-132.

³⁶² *Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2009:22) om socialnämndens arbete med våldsutsatta kvinnor samt barn som bevittnat våld*.

9. Särskilda problem hos föräldrarna

hjälpssamma, tar ansvar för sina föräldrar och syskon. Dessa barn uppmärksammas sällan då de uppfattas som välfungerande.³⁶³

Det är viktigt att familjerätten samarbetar med den enhet som handlägger barnavårdsärendet i bedömningen av barnets bästa när barnet är aktuellt för utredning på båda enheterna. Likaså behöver familjerätten samarbeta med den som handlägger den våldsutsatta föräldrarnas behov av insatser med anledning av hennes eller hans våldsutsatthet. Om familjerätten och enheten för barnavårdsärenden ligger inom samma nämnd kan information mellan enheterna överföras utan hinder av sekretess.

Om det i samband med en familjerättsutredning framkommer att barnet utsatts för våld av någon av sina föräldrar är det viktigt att fråga om även någon av föräldrarna utsatts för våld av den andra för att såväl våldstövaren som den våldsutsatta ska kunna erbjudas stöd och hjälp.

Missbruk och beroende

Barns uppväxtvillkor i en familj där någon av föräldrarna, eller båda, missbrukar kan variera från allvarliga till mindre allvarliga situationer. Problemen kan variera från allvarligt missbruk med omfattande negativa konsekvenser för både föräldern och familjen till sådana som (ännu) inte har fått så genomgripande konsekvenser. Barns och ungas vardag påverkas av den kontinuerliga stress som en förälders drickande innebär, beroende på missbrukets svårighetsgrad, missbruksperioder, återfall etc.³⁶⁴

Det finns övertygande belegg för att barn med förälder som missbrukar är i riskzon.³⁶⁵ Det handlar inte bara om eventuella framtida problem på grund av missbruk i familjen, utan om situationen för barnet här och nu.

Missbruk och beroende får konsekvenser för barnet

En förälders missbruk eller problematiska alkoholvanor påverkar barnen, hela familjen och samvaron. Vardagen kan påverkas, det känslomässiga klimatet, konfliktnivån, förutsägbarheten och föräldraansvaret. Om det inte går att tala om svårigheterna kan det leda till att de förstärks ytterligare. Det kan bli tyst om problemen för att det är tabu, skamfyllt eller för smärtsamt för föräldrarna att tala om dem. Tystnaden kan också lägga sig över andra samtal i familjen – till exempel om hur barnen har det. Tystnaden kan också föra med sig att barn lämnas att på egen hand försöka förstå, hantera och bära problemen. Det leder ofta till att de tar på sig

³⁶³ Att ta ansvar för sina insatser – Socialnämndens stöd till våldsutsatta kvinnor. (SOU 2006:65) s. 100 f.

³⁶⁴ Barn och unga i familjer med missbruk. Socialstyrelsen (2009)

³⁶⁵ Andershed H, Andershed A-K. (2005)

skuld för att situationen är som den är. Det visar såväl forskningen³⁶⁶ som barns och föräldrars, socialarbetares, behandlares och stödgruppledarens erfarenheter.

Vilka långsiktiga konsekvenser detta får för barnet kan man inte säga med säkerhet. Det beror på kombinationen av olika risk- och skyddsfaktorer i varje enskilt fall.³⁶⁷ För ungefär hälften av barnen blir det inga påtagliga negativa konsekvenser på sikt.³⁶⁸ Det säger dock inget om hur påfrestande situationen är för stunden. Men det visar tydligt hur stor betydelse skyddsfaktorer har och att det går att göra mycket för att stödja barnet och förebygga svårigheter, på såväl kort som lång sikt. Därför är det angeläget att alla som får kännedom om att det förekommer missbruk i en familj med barn tar ansvar för att barnets situation uppmärksammas.

Risikfaktorer

Missbruk samvarierar med andra problem. Internationell forskning visar att ca 30–50 procent av dem som söker för missbruk eller beroende har psykisk sjukdom, och omvänt har ca 20–30 procent av dem som söker vård för psykisk ohälsa även missbruk.³⁶⁹ Det är inte ovanligt att det också förekommer våld i de familjer där någon har ett missbruk. Det kan både handla om att barn och unga utsätts för att uppleva våld mellan föräldrarna och att de själva blir utsatta för våld.³⁷⁰

Barn till föräldrar med alkoholproblem löper större risk än andra barn att utsättas för vanvård³⁷¹ samt att utsättas för fysiska övergrepp i hemmet.³⁷² Det finns också ett starkt samband mellan alkoholbruk och kroppslig bestraffning.³⁷³ Alkoholmissbruk hos föräldrar har i forskningen bland annat satts i samband med barnolycksfall, eget senare missbruk, psykisk ohälsa samt kognitiva och psykosociala störningar.³⁷⁴

Några vanliga konsekvenser som missbruk kan leda till för föräldrar, som i sin tur får konsekvenser för föräldraskapet, är utagerande beteende, dålig impuls kontroll, brist på närvaro, nedstämdhet och tillbakadragenhet. Familjelivet kan karaktäriseras av brist på struktur, kontinuitet och planering, det vill säga kaos (periodvis eller konstant). Barn kan svara på

³⁶⁶ Lindgaard H. (2006)

³⁶⁷ *Barn och unga i familjer med missbruk*. Socialstyrelsen (2009)

³⁶⁸ Lindgaard H. (2006)

³⁶⁹ Öjehagen A. *Arbetsmaterial, underlag till Missbruksutredningen*, dir. 2008:48 (2009)

³⁷⁰ *När mamma blir slagen*. Socialstyrelsen (2005)

³⁷¹ Kumpfer KL & Bayes J. (2002)

³⁷² *Strategi för samverkan kring barn och unga som far illa eller riskerar att fara illa*. Socialstyrelsen, Skolverket, Rikspolisstyrelsen (2007)

³⁷³ Janson S, Långberg B & Svensson B. (2007)

³⁷⁴ Lagerberg D & Sundelin C. (2008)

9. Särskilda problem hos föräldrarna

detta med tillbakadragenhet, passivitet, kravlöshet och/eller aggressivitet, ett modererande förhållningssätt eller ett utagerande eller inåtvänt beteende. Konsekvensen kan bli bristfällig jagutveckling, osäkerhet, ångslan, eftersläpningar i utvecklingen och kontaktsvårigheter.³⁷⁵

En förälder med missbruksproblem kan brista i tillsyn och omsorg och orkar kanske inte engagera sig i barnets behov och aktiviteter. Det kan vara svårt för föräldern att organisera tillvaron på ett för barnet betryggande och konsekvent sätt. En förälder som är berusad kan ha svårt att kontrollera sina känslor och kan bli skrämmande, nyckfull, hotfull, avskärmad etc. Barn och unga som växer upp med föräldrar som missbrukar riskerar att utveckla en sämre självbild.³⁷⁶

Forskning visar att familjer där det finns missbruk är dysfunktionella i högre grad än familjer i allmänhet, och dessutom mer dysfunktionella än andra dysfunktionella familjer.³⁷⁷ Samtidigt tycks det innebära fler psykosociala svårigheter för barn att växa upp i en dysfunktionell familj med just alkoholproblem än i andra typer av dysfunktionella familjer.

Det tycks dessutom vara så att barn som växer upp med missbruk i familjen inte i samma utsträckning som andra barn lär sig konstruktiva strategier för att bemästra problem, s.k. copingstrategier. Det kan till exempel bero på att föräldrarna inte är goda förebilder i det avseendet. Barnen har generellt sett färre strategier och använder i högre grad undvikande som strategi. Detta har i sin tur betydelse för hur dessa barn och unga hanterar svårigheter, både här och nu och senare i livet.

Konsekvenserna av föräldrarnas missbruk för barnet beror bland annat på om det är omfattande och/eller av en sådan karaktär att barnet blir involverat, till exempel genom att ta ansvar för de vuxnas problem genom att på olika sätt försöka hindra missbruket, kompensera genom att ”vara snäll” eller medla mellan föräldrarna, skydda syskon och/eller vara den som föräldern anförtror sig åt. När barn och unga i praktiken har övertagit ett vuxenansvar i familjen, under kortare eller längre perioder, kallas det i forskningen för destruktiv parentifiering.³⁷⁸

Vilken belastningen blir för barnet eller den unga i en familj med missbruksproblem kan bland annat ha att göra med samspelet i familjen, till exempel hur involverad den förälder som (eventuellt) inte missbrukar är i ett missbruksrelaterat samspel, och i vilken grad missbruksproblemen blir styrande för samvaron – såväl mellan föräldrarna som mellan för-

³⁷⁵ *Föräldraskap och missbruk*. Socialstyrelsen (2012)

³⁷⁶ *Barn och unga i socialtjänsten. Utreda, planera och följa upp beslutade insatser*. Socialstyrelsen (2006)

³⁷⁷ Lindgaard H. (2006)

³⁷⁸ Mohaupt H & Duckert F. (2009)

äldrar och barn. En annan faktor är hur medvetet och aktivt den missbrukande föräldern arbetar med sina problem, liksom föräldrarnas förmåga att se missbruket och situationen ur barnets eller den ungas perspektiv.³⁷⁹ I sammanhanget är det viktigt att komma ihåg att barn har olika sårbarhet. Barnets ålder har stor betydelse. Ett problematiskt drickande, även om det är mindre omfattande, kan till exempel få allvarliga konsekvenser för små barn och barn som har behov av särskilt stöd eller av andra skäl har en särskild sårbarhet.

Skyddsfaktorer

Forskning³⁸⁰ pekar på några faktorer som generellt sett kan skydda mot att barn med missbruk i familjen utvecklar problem:

- den icke missbrukande föräldern förmår kompensera för de konsekvenser som missbruksproblemet kan få för samvaron i familjen
- den generella konfliktnivån i familjen är låg
- familjen klarar att hålla fast vid den dagliga strukturen med rutiner och vardagsrytm
- barnen exponeras inte för episoder med drickande
- barnen får adekvat information om det som pågår i familjen.

Detta kan dock vara individuellt. Sådant som barnets ålder, utvecklingsnivå och egen sårbarhet har betydelse.

Att fråga strukturerat om missbruk och beroende

Det är viktigt att i utredningen om vårdnad, boende och umgänge ta reda på om det finns risk för missbruk eller missbruk hos någon förälder. Det handlar också om att utreda och bedöma konsekvenserna för barnet och föräldraskapet – tidigare, nu och framöver.

Syftet är att dels ta reda på om barnet behöver stöd och om det kan behövas en barnvårdsutredning, dels bedöma hur missbruket och konsekvenserna påverkar bedömningen av barnets bästa i utredningen. Barn som inte lever eller umgås med en missbrukande förälder kan ändå behöva hjälp, till exempel med att bearbeta tidigare erfarenheter, få veta mer om hur missbruk påverkar den som missbrukar och hela familjen samt få förklaringar på sådant som varit svårt att förstå. Även en icke missbrukande förälder kan behöva hjälp och stöd på grund av missbruket och dess konsekvenser för familjen och för föräldraskapet.

³⁷⁹ *Metoder i familjeorienteret alkoholbehandling – om att inddraga partner og børn*, Sundhedsstyrelsen (2009)

³⁸⁰ Mohaupt H & Duckert F. (2009)

9. Särskilda problem hos föräldrarna

I Socialstyrelsens *Nationella riktlinjer för missbruk- och beroendevård*³⁸¹ lyfts fyra situationer fram som socialtjänsten kan vara extra uppmärksam på som tecken på att vuxna kan ha missbruksproblem:

- parrelaterade problem och våld inom familjen
- försummelse av barnen
- kriminalitet, till exempel rattfylleri och stöld
- upprepade eller långvariga ekonomiska problem.

När socialtjänsten kommer i kontakt med en person som har ett eller flera av dessa problem kan det vara relevant att ställa frågor om alkohol och narkotika.³⁸²

Det finns olika strukturerade instrument som används inom till exempel missbruks- och beroendevården, till exempel ASI, DOK och AUDIT/DUDIT, för att kartlägga missbruket och livssituationen. I en enkät till socialtjänstens familjerätt år 2008, uppgav flera kommuner att de kunde erbjuda kartläggningar av missbruksproblematik och motiverande samtal.³⁸³ Majoriteten av familjerättshandläggarna hade någon form av missbruksrelaterad utbildning. En del var certifierade för att använda missbruksrelaterade bedömningsinstrument.

Såväl riskbruk som allvarligt missbruk och beroende kan vara dolt och svårt att upptäcka. Hela familjens liv kan ha varit organiserat kring missbruket och det kan finnas ett motstånd mot att avslöja missbruksproblemen.³⁸⁴ En förutsättning för att föräldern med missbruk ska kunna tala om problemen är ofta att hon eller han själv blir bekräftad som person, med de svårigheter hon eller han kämpar med, försök till lösningar och egna goda intentioner. Det är också viktigt att förstå den känsla av skuld och skam, och därmed brist på självrespekt, som missbruksproblemen ofta kan föra med sig för föräldern, samt att det därför kan vara smärtsamt att tala om dem och konsekvenserna för barnet eller den unga.³⁸⁵ Motviljan mot att erkänna och tala om missbruksproblem kan naturligtvis vara särskilt påtaglig i en utredning som föranleds av att föräldrarna tvistar om vårdnad, boende och umgänge.

Barn och unga kan av flera olika skäl vara motvilliga till att berätta om missbruket för utomstående. Ofta önskar barnet skydda den missbrukande

³⁸¹ *Nationella riktlinjer för missbruks- och beroendevården*. Socialstyrelsen (2007)

³⁸² *Nationella riktlinjer för missbruks- och beroendevården*. Socialstyrelsen (2007)

³⁸³ *Lägesrapport 2008*. Socialstyrelsen (2009)

³⁸⁴ Mohaupt H & Duckert F. (2009)

³⁸⁵ *Metoder i familjeorienteret alkoholbehandling – om at inddrage partner og børn*. Sundhedsstyrelsen (2009)

de föräldern³⁸⁶, i synnerhet som det finns en oenighet mellan föräldrarna som försätter barnet i en lojalitetskonflikt.

Att utreda konsekvenserna av missbruket

I en utredning inom socialtjänstens familjerätt där det finns missbruk eller misstanke om missbruk behöver missbrukets konsekvenser för barnet, föräldraskapet och familjeklimatet vara i fokus.

Även om det bara är den ena föräldern som har missbruks- och beroendeproblem, kan det ha påverkat även den icke missbrukande föräldern så att barnets behov inte har kunnat tillgodoses.³⁸⁷ Det är inte säkert att en separation gör någon omedelbar skillnad. Barnet kanske bor växelvis eller umgås med den missbrukande föräldern. Även den icke missbrukande föräldern kan fortfarande vara känslomässigt och praktiskt upptagen av de problem som missbruket har förorsakat.

När det finns misstänkt eller konstaterat missbruk är en viktig del i utredningen att ta reda på hur belastande situationen är och har varit för barnet eller den unga, liksom föräldrarnas insikt om detta samt olika risk- och skyddsfaktorer.³⁸⁸ I vilken utsträckning har samvaron och samspelet i familjen påverkats av missbruket och hurdan är konfliktnivån? I vilken utsträckning har barnet tagit på sig ansvar för föräldern i stället för tvärtom (sådant som att ta hand om, trösta, ta ansvar för sysslor, syskon, försöka förhindra missbruk etc.)?³⁸⁹

Nedan följer några frågor³⁹⁰ som fokuserar specifikt på olika aspekter av missbruk och dess konsekvenser, som kan vara viktiga i utredningen:

- Vem av föräldrarna har missbruksproblem? Vilken typ av missbruk? Ges någon form av behandling?
- Om det är den ena föräldern som har missbruksproblem, hur har det påverkat familjeklimatet och den andra föräldern?
- Finns det andra vuxna som är viktiga för barnet och ger barnet stöd i vardagen?
- Finns det några misstankar om eller tecken på att barnet eller den unga kan ha blivit utsatt för påverkan av alkohol eller droger under fosterstadiet?

³⁸⁶ Mohaupt H & Duckert F. (2009)

³⁸⁷ *Metoder i familjeorienteret alkoholbehandling – om at inddrage partner og børn.* Sundhedsstyrelsen, (2009)

³⁸⁸ *Barn och unga i familjer med missbruk.* Socialstyrelsen (2009)

³⁸⁹ *Föräldraskap och missbruk.* Socialstyrelsen (2012)

³⁹⁰ *Barn och unga i familjer med missbruk.* Socialstyrelsen, (2009)

9. Särskilda problem hos föräldrarna

- Hur länge har barnet levt med föräldrarnas missbruk? Har det påverkat anknytningen? Hur har missbruksproblemen påverkat barnet i olika åldrar och utvecklingsfaser?
- Talas det öppet om missbruket i familjen? Vilka förklaringar ger föräldrarna till barnet eller den unga? Är missbruket en familjehemlighet som man inte får tala med andra om? Vilka känner till det?
- Missbrukets omfattning och varaktighet (missbruket har i regel påverkat barn och unga under lång tid innan det kommer till omgivningens kännedom).
- Hur ser familjehistorien (tidigare generationer) ut vad gäller alkohol och droger?
- Föräldrarnas psykiska hälsa. Finns det förutom missbruksproblemen hos någon av föräldrarna psykiska problem eller funktionsnedsättning, till exempel ångest, depression eller personlighetsstörning? Hur ser familjehistorien ut vad gäller psykiska problem?
- Förekommer det eller har det förekommit våld? Vilka har konsekvenserna blivit för barnet eller den unga? Vilken är föräldrarnas insikt om detta?
- I vilken grad upplever barnet eller den unga att hon eller han har ett ansvar för familjemedlemmarnas hälsa och säkerhet? Försöker barnet eller den unga hindra föräldern från att missbruka? Medlar barnet eller den unga mellan föräldrarna? Tröstar och stöttar barnet eller den unga sina föräldrar? Tar barnet eller den unga stort ansvar för syskon? Vad innebär allt detta för barnet eller den unga?
- I vilken grad har föräldrarna insikt om och förståelse för vilka konsekvenser missbruket har och har haft för barnet eller den unga?

Om socialtjänstens familjerätt i samarbetsamtal eller utredning misstänker eller konstaterar att det finns missbruk hos någon av föräldrarna är det viktigt att uppmärksamma barns och ungas behov av stöd och skydd.

Det är inte ovanligt att det vid samarbetsamtal eller utredning om vårdnad, boende och umgänge kommer fram att någon eller båda föräldrarna har ett riskbruk av alkohol eller missbruk/beroende av alkohol eller droger. Ändå är det sällan som detta leder till en utredning av barnets behov. Det visade Socialstyrelsens enkät till familjerätten år 2008.³⁹¹ Mindre än en femtedel av de ärenden där det fanns misstanke om missbruk ledde till att information fördes vidare till den enhet som utreder barn och unga.

³⁹¹ *Lägesrapport 2008*, Socialstyrelsen (2009), Enkät till familjerätten i ett representativt urval av landets kommuner och stadsdelar (drygt 80 procents svarsfrekvens).

Att uppmärksamma när barn kan fara illa

Det behövs tydliga rutiner och ett upparbetat samarbete mellan socialtjänstens familjerätt och barn- och ungdomsvården, så att barn som har föräldrar med missbruksproblem uppmärksammas och får det stöd de behöver.

Missbruk är inte ett statiskt tillstånd, utan kan snabbt förändras till det sämre. Det är därför angeläget att alla som kommer i kontakt med föräldrar med missbruksproblem uppmärksammar i vilken mån barnet eller den unga får det stöd och skydd som hon eller han behöver. Det gäller oavsett om misstanken om missbruk kommer upp i samarbetsamtal eller i en utredning inom familjerätten. Även den missbrukande och icke missbrukande föräldern kan ha behov av egna insatser.

Anmälningsskyldighet

I 5 kap. 1 § SoL finns särskilda bestämmelser om socialnämndens ansvar för barn och unga. Nämnden ska bland annat i nära samarbete med hemmen sörja för att barn och ungdom som riskerar att utvecklas ogynnsamt får det skydd och stöd de behöver. För att kunna ta detta ansvar behöver socialnämnden information från såväl privatpersoner som myndigheter och yrkesverksamma som har kännedom om något som kan innebära att socialnämnden behöver ingripa till ett barns skydd. Även uppgifter som är obestyrkta eller svårbedömbara ska anmälas, om de tyder på att ett barn kan vara i behov av skydd eller stöd från socialtjänsten. Det behöver således inte vara klarlagt att ett barn behöver skydd eller stöd utan det räcker med att det finns en misstanke om att det kan finnas ett sådant behov (14 kap. 1 § SoL). Anmälningsskyldigheten upphör när barnet fyller 18 år.

Det är således nämnden som har det yttersta ansvaret för barns välfärd när vårdnadshavaren av något skäl sviktar i sina uppgifter. Även om en händelse inträffat en tid tillbaka kan socialtjänsten ha anledning att ingripa till barnets skydd. Upplevelserna kan mycket väl vara av den arten att barnet behöver stöd och hjälp för att kunna bearbeta dem.

Det är viktigt att anmälningsskyldigheten fullgörs när det finns förhållanden som kan innebära att socialnämnden behöver ingripa till ett barns skydd, till exempel även när en familj flyttar från en kommun till en annan.

Det kan behövas att socialnämnden i samverkan med andra myndigheter uppmärksammar och tydliggör deras anmälningsskyldighet. Det kan

9. Särskilda problem hos föräldrarna

även finnas behov av att utveckla former och rutiner för hur detta ska gå till, som ett sätt att se till att anmälningsskyldigheten efterlevs.³⁹²

Var och en kan anmäla

Alla har ansvar för att barn inte ska behöva fara illa eller riskera att utvecklas ogynnsamt. Det finns en lagstadgad rekommendation till var och en att anmäla sådana förhållanden om barn som kan innebära att socialnämnden behöver ingripa till ett barns skydd (14 kap. 1 § första stycket SoL).

Med var och en avses privata personer som till exempel grannar eller släktingar. Anmälningsskyldigheten avser också sådana myndigheter där anställda och yrkesverksamma inte omfattas av anmälningsskyldigheten i 14 kap. 1 § andra stycket SoL. Dessa bör anmäla till socialnämnden, om de i sin verksamhet får kännedom om att ett barn kan behöva skydd av nämnden. Det förutsätter att det är möjligt med hänsyn till bestämmelser om sekretess eller tystnadsplikt.³⁹³ Exempel på sådana myndigheter är Arbetsförmedlingen, Kronofogdemyndigheten och miljö- och hälsoskyddsmyndigheter.

Anmälningsskyldiga myndigheter och vissa yrkesverksamma

Vissa myndigheter och yrkesutövare har skyldighet att anmäla till socialnämnden om de i sin verksamhet får kännedom om något som kan innebära att socialnämnden behöver ingripa till ett barns skydd (14 kap. 1 § andra stycket SoL). Anmälningsskyldigheten enligt andra stycket och uppgiftsskyldigheten enligt fjärde stycket samma paragraf bryter sekretessen mellan myndigheter (10 kap. 28 § OSL). Det integritetsskydd som sekretessen syftar till får ge vika för barnets behov av skydd.

Anmälningsskyldigheten gäller myndigheter vilkas verksamhet berör barn och ungdom samt anställda i myndigheten. Även verksamma inom yrkesmässigt bedriven enskild verksamhet på bland annat socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens område har anmälningsskyldighet.

Anmälningsskyldigheten gäller för varje myndighet eller verksamhet för sig. Det går alltså inte att hänvisa till en annan myndighets ansvar eller till att en annan myndighet redan har gjort en anmälan.³⁹⁴ Skyldigheten att anmäla är absolut i den meningen att den inte får bli föremål för övervägande av den anmälningsskyldige själv.³⁹⁵ En anmälningsskyldig person

³⁹² SOSFS 2003:16

³⁹³ SOSFS 2003:16

³⁹⁴ JO 2004/05 s. 299

³⁹⁵ JO 1995/96 s. 247

kan exempelvis inte hänvisa till att en annan handläggare eller tjänsteman lovat att göra en anmälan.

Familjerådgivningen

Anmälningsskyldigheten för dem som är verksamma inom familjerådgivningen är mer begränsad än för andra som är verksamma inom socialtjänsten. Familjerådgivningen ska anmäla om de i sin verksamhet får kännedom om att ett barn utnyttjas sexuellt eller utsätts för psykisk eller fysisk misshandel i hemmet (14 kap. 1 § tredje stycket SoL). Att barnet bevittnat våld kan innebära att barnet far psykiskt illa.³⁹⁶ Familjerådgivningen omfattas inte av uppgiftsskyldigheten enligt fjärde stycket samma paragraf.

Uppgiftsskyldighet

De myndigheter, befattningshavare och yrkesverksamma som enligt 14 kap. 1 § andra stycket SoL omfattas av anmälningsskyldigheten har också en skyldighet att till socialnämnden lämna alla uppgifter som kan vara av betydelse för en utredning av ett barns behov av skydd (14 kap. 1 § fjärde stycket SoL). Det innebär att den enhet som utreder ett barn med stöd av 11 kap. 2 § SoL kan vända sig till exempelvis den enhet som handlägger ekonomiskt bistånd för att få information om en förälder är aktuell där. Det är även anmälares skyldighet att fortlöpande hålla nämnden informerad om sådana förhållanden som kan påverka bedömningen i ärendet.³⁹⁷

Att vidarebefordra information om barn som riskerar att fara illa

Anmälningsskyldigheten i 14 kap. 1 § andra stycket SoL riktar sig inte formellt till anställda inom den egna nämnden. Personalen vid den egna myndigheten har likväl skyldighet att informera den enhet eller handläggare som handlägger barnavårdsärenden när de fått information om att ett barn kan behöva nämndens insatser.³⁹⁸

Ett sådant exempel är när socialtjänstens familjerätt i samband med samarbetsamtal eller utredningsarbete kommer i kontakt med familjer där barnet har, eller misstänks ha, bevittnat våld. Dessa uppgifter ska lämnas vidare till den enhet som handlägger barnavårdsutredningar och som skyndsamt bör göra en förhandsbedömning av om en utredning enligt 11 kap. 1 § SoL ska inledas.³⁹⁹ Att en vårdnadstvist pågår vid domstol

³⁹⁶ Prop. 2002/03:53 s. 48

³⁹⁷ JO 1992/93 s. 341

³⁹⁸ JO 1993/94 s. 264

³⁹⁹ SOSFS 2009:22

9. Särskilda problem hos föräldrarna

och att en vårdnads-, boende- eller umgängesutredning aktualiserats vid socialtjänstens familjerätt fråntar inte socialnämnden ansvaret att göra en barnavårdsutredning för samma barn,⁴⁰⁰ eftersom utredningarna har olika syften. Det är viktigt att det sker ett samarbete mellan familjerätten och den enhet som utreder barnet. Det är av grundläggande betydelse att det finns en fungerande intern samverkan och organisation så att vidarebefordran av information om barn som far illa eller riskerar att fara illa hanteras korrekt.

⁴⁰⁰ JO 2004/05 s. 205

10. Samarbetssamtal

Samarbetssamtal är strukturerade samtal under sakkunnig ledning med föräldrar som är oeniga om hur de ska lösa frågor kring vårdnad, boende eller umgänge. Samtalen kan ske i samband med eller efter en separation men också med föräldrar som inte alls levt tillsammans men är oeniga om hur de ska lösa frågor kring barnet. Syftet med samtalen är att hjälpa föräldrarna att göra överenskommelser kring barnet, utifrån barnets behov och eventuella önskemål. Frågan om föräldrars möjlighet att genom samarbetssamtal få hjälp att nå enighet i frågor om vårdnad, boende och umgänge regleras i 5 kap. 3 § SoL och 6 kap. 18 § FB.

När separerade föräldrar behöver hjälp att hantera svårigheter, problem och konflikter i sitt föräldraskap är samarbetssamtal en väg att gemensamt komma fram till vad som är till barnens bästa. Samtalen ska underlätta samförståndslösningar så att föräldrarna kan lösa sina tvister utanför domstol. Målet är att föräldrarna dels ska kunna enas i frågor kring barnen, dels förbättra sin förmåga att samarbeta som föräldrar.

Kommunens skyldighet

Genom samarbetssamtal får föräldrarna således möjlighet att nå enighet i frågor om vårdnad, boende och umgänge (6 kap. 18 § FB). Kommunen är skyldig att erbjuda föräldrar sådana samtal under sakkunnig ledning (5 kap. 3 § SoL). Samarbetssamtal kan begäras av föräldrarna, men även domstolen kan uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att ordna sådana samtal i barnets intresse (6 kap. 18 § FB).

Det ställs inget krav på att kommunen ska hålla en verksamhet med samarbetssamtal inom sin egen organisation, utan kommunens skyldighet innebär att se till att föräldrar som behöver ska kunna erbjudas samarbetsamtal. Varje kommun avgör hur skyldigheten att erbjuda samarbetssamtal ska fullgöras. Det kan ske inom kommunens egen verksamhet, genom samarbete mellan kommuner eller genom att kommunen på annat sätt sörjer för att föräldrar som vill ha samarbetssamtal kan erbjudas sådana.⁴⁰¹

Hur samarbetssamtalen är organiserade inom kommunen är ofta beroende av kommunens storlek. I de större kommunerna kan samarbetsamtalen vara inordnade under en familjerättsenhet medan de i de mindre kommunerna handläggs av en socialsekreterare som också arbetar med

⁴⁰¹ Prop. 1990/91:8 s 28

10. Samarbetssamtal

andra sociala ärenden. Några kommuner bedriver samarbetssamtal i samarbete med familjerådgivningen.⁴⁰² Ibland är de samarbetssamtal föräldrarna själva initierat organiserade under individ- och familjeomsorgens öppenvårdsverksamhet.

Ansvarig kommun

Om föräldrarna själva begär att samarbetssamtal ska äga rum är kommunen skyldig att se till att sådana samtal kommer till stånd. Om en av föräldrarna till ett barn vänder sig till socialnämnden med begäran om samarbetssamtal, bör nämnden verka för att den andra föräldern samtycker till att samtal kan komma till stånd, om sådana samtal bedöms vara till barnets bästa.⁴⁰³ Om föräldern inte själv kan kontakta den andre föräldern kan socialnämnden ta kontakt med honom eller henne och informera om samarbetssamtal och syftet med dem. Många gånger kan en förälder vara hjälpt av att få information direkt från en samarbetssamtalsledare. Föräldern får möjlighet att ställa konkreta frågor som kan underlätta bedömningen av om samarbetssamtal skulle kunna bidra till en lösning för barnet.

Det finns ingen bestämmelse som särskilt reglerar vilken kommun som ska åta sig ett samarbetssamtal när föräldrarna bor i olika kommuner. Av 2 a kap. 3 § SoL framgår att bosättningskommunen ansvarar för de stöd och hjälpinsatser som den enskilda behöver oavsett om han eller hon vistas i bosättningskommunen eller tillfälligt i en annan kommun. Med bosättningskommun avses normalt sett den kommun där den enskilda är stadigvarande bosatt. Om den enskilda är stadigvarande bosatt i en kommun men har sin starkaste anknytning till en annan kommun, kan bosättningskommunen också vara den sistnämnda kommunen, eller om den enskilda saknar stadigvarande bostad, den kommun till vilken han eller hon har sin starkaste anknytning. Det innebär enligt Socialstyrelsens bedömning att den kommun som mottar en begäran om frivilliga samarbetssamtal ansvarar för ärendet under förutsättning att det är den initiativtagande föräldrarnas bosättningskommun. I annat fall är det viktigt att socialnämnden hjälper den enskilda föräldern till rätt kommun.

När domstolen uppdrar åt socialnämnden att anordna samarbetssamtal i syfte att nå enighet mellan föräldrarna framgår det av beslutet vilken kommun som är ansvarig. Det är därmed den kommunen som har ansvar för att föräldrarna erbjuds samarbetssamtal. Domstolens möjlighet att få till stånd samarbetssamtal förutsätter inte samtycke från föräldrarnas si-

⁴⁰² SOU 1995:79 s. 63 f. och 275

⁴⁰³ SOSFS 2012:4

da.⁴⁰⁴ Det finns dock ingen skyldighet för en förälder att delta i samarbetsamtal och det finns inte heller någon sanktionsmöjlighet för att förmä en förälder att delta i samtal.

Det är dock viktigt att komma ihåg att om samarbetsamtalet utmynnar i ett avtal så ska den kommun där barnet är folkbokfört pröva om avtalet kan godkännas. (Se vidare kapitlet Avtal).

Avgift

Kommunen får ta ut avgift för tjänster eller nyttigheter som den är skyldig att tillhandahålla bara om det är särskilt föreskrivet (8 kap. 3 b § kommunallagen (1991:900), KL). Samarbetssamtal nämns inte särskilt i socialtjänstlagen som en tjänst där kommunen får ta ut avgift (8 kap. 1 – 2 §§ SoL). Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) anser att det saknas stöd i lagen för att ta ut avgift av föräldrarna för samarbetsamtal.⁴⁰⁵

Väntetid

Det är viktigt att samarbetsamtalen inleds så snart det är möjligt efter det att de har aktualiserats.⁴⁰⁶ Det har visat sig att ju tidigare samarbetsamtalen kommer till stånd desto större är i regel möjligheterna att föräldrarna når fram till en överenskommelse.⁴⁰⁷ Den person som ska vara samtalsledare bör erbjuda barnets föräldrar ett första samtal så snart det är möjligt och alltid inom två veckor från det att föräldrarna har kontaktat socialnämnden eller nämnden har fått ett uppdrag från domstolen att anordna samarbetsamtal.⁴⁰⁸ Genom att snabbt kunna erbjuda föräldrar i kris och oenighet en tid för reflexion och diskussion om vad som kan vara bäst för barnet kan en låst position och en domstolsprocess i vissa fall undvikas. En domstolsprocess begränsar många gånger konflikten till vad som är juridiskt relevant och parterna förlorar i viss mån möjligheten att påverka lösningen till vad de själva tycker är väsentligt.⁴⁰⁹

JO har uttalat att värdet av att föräldrarna når en samförstånds lösning är så stort att man får godta att vårdnadsfrågan därmed kan ta längre tid att lösa.⁴¹⁰ Samtidigt betonar JO vikten av att samarbetsamtalen är planerade, målinriktade och koncentrerade. Samarbetssamtal som sträcker

⁴⁰⁴ Prop. 1990/91:8 s. 30 och 64

⁴⁰⁵ Svenska Kommunförbundets (nuvarande Sveriges Kommuner och Landsting, SKL) cirkulär 1998:174 s. 14

⁴⁰⁶ Prop. 1997/98:7 s. 42

⁴⁰⁷ Prop. 1997/98:7 s. 44

⁴⁰⁸ SOSFS 2012:4

⁴⁰⁹ Nordhelle, G. (2006), Norman J. (1999) och Öberg & Öberg (2006)

⁴¹⁰ JO 1982/83 s. 189

10. Samarbetssamtal

sig över flera månader utan påtagliga framsteg kan i allmänhet inte sägas uppfylla dessa krav. Vårdnadstvistutredningen framhöll att det är viktigt att samarbetsamtal inte fortsätter om hoppet att föräldrarna ska nå fram till en överenskommelse är litet.⁴¹¹

Om samtalsledaren bedömer att fortsatta samtal inte kan hjälpa föräldrarna att lösa frågorna om vårdnad, boende eller umgänge, bör de informeras om detta och samtalen avslutas.⁴¹² Om samtal har inletts efter en remiss från domstolen, ska socialnämnden underrätta domstolen om att samtalen har avslutats.

Om samtalen avslutas, bör föräldrarna informeras om möjligheten till stöd och hjälp i annan form, både för sig själva och för barnet. Ett sådant stöd kan vara familjerådgivning, föräldragrupper, familjestödsverksamheter eller barngrupper.⁴¹³

Samtalsledaren

Kompetens

Insatser inom socialtjänsten ska vara av god kvalitet. Av 3 kap. 3 § SoL framgår att det ska finnas personal med lämplig utbildning och erfarenhet för utförandet av socialnämndens uppgifter. Samarbetssamtalen ska erbjudas under sakkunnig ledning (5 kap. 3 § SoL).

Det kan konstateras att de rekommendationer som ges i *Socialstyrelsens allmänna råd* (SOSFS 2006:14) om *personalens kompetens vid handläggning och uppföljning av ärenden som rör barn och unga* gäller för handläggning och uppföljning. Dessa rekommendationer om personalens kompetens bör också gälla för personal som leder samarbetsamtal.⁴¹⁴ Personal som arbetar med handläggning och uppföljning av ärenden som avser barn och unga bör ha socionomexamen och minst ett års yrkeserfarenhet inom socialt arbete.⁴¹⁵

För att självständigt arbeta med att leda samarbetsamtal bör personalen ha minst ett års yrkeserfarenhet inom områdena vårdnad, boende och umgänge.⁴¹⁶

⁴¹¹ SOU 1995:79 s. 63

⁴¹² SOSFS 2012:4

⁴¹³ SOSFS 2012:4

⁴¹⁴ SOSFS 2012:4

⁴¹⁵ SOSFS 2006:14

⁴¹⁶ SOSFS 2012:4

- En samarbetsamtalsledare bör också ha kunskaper om
- lagstiftning och praxis inom det familjerättsliga området,
 - kriser och konflikter som kan förekomma i samband med separationer och
 - problemen med våld, hot och missbruk samt psykiska ohälsa i familjen.⁴¹⁷

Det är av stor vikt att samarbetsamtalen bedrivs av kompetent personal med adekvat utbildning.⁴¹⁸ Samarbetssamtalen kräver en särskild kompetens hos socialtjänstens personal. Kommunerna ansvarar för att all personal har adekvat kompetens och lämplighet för arbetsuppgifterna samt att personalen får fortlöpande kompetensutveckling vilket framgår av 3 kap. 3 § SoL. För att upprätthålla och utveckla kompetensen behövs utbildning och möjlighet att praktisera samarbetsamtal med en viss regelbundenhet. Det kan vara svårt för små kommuner som enbart har några få samarbetsamtal under ett år att hålla tillräcklig kompetens. Ett sätt att se till att kompetensen upprätthålls är att mindre kommuner med få ärenden samarbetar.⁴¹⁹

För att kunna leda samarbetsamtal behöver samtalsledarna ha goda kunskaper om barn och barns behov och utveckling, samtal med barn, relationer människor emellan samt konflikthantering. Viktigt är också att ha kunskaper om konflikt-, kommunikations- och medlingsteori för att kunna bedriva samarbetsamtal på ett konstruktivt sätt. Personal som leder samarbetsamtal bör ha kunskaper om olika modeller för konfliktlösning.⁴²⁰

Utredningen om barnens rätt rekommenderade att samtalsledarna skulle ha socionom- eller psykologutbildning, erfarenhet av relationsbehandling av vuxna i konfliktsituation, eller annan jämförbar utbildning.⁴²¹ Ett minimikrav ansågs vara att åtminstone en av samtalsledarna har genomgått vidareutbildning i socialt behandlingsarbete, eller har annan jämförbar utbildning. Vidare menade utredningen att samtliga samtalsledare dessutom bör ha genomgått någon kurs om barn och barns behov.

Det finns också kortare introduktionsutbildningar för samarbetsamtalsledare. De flesta samtalsledare är socionomer, ofta med vidareutbildning i socialt behandlingsarbete eller familjeterapi. I Sverige finns en

⁴¹⁷ SOSFS 2012:4

⁴¹⁸ *Barnets rätt 2*. Om föräldransvar m.m. Delbetänkande av utredningen om barnens rätt (SOU 1979:63) s. 96 f.

⁴¹⁹ Prop. 1997/98:7 s. 42

⁴²⁰ SOSFS 2012:4

⁴²¹ SOU 1979:63 s. 97

10. Samarbetssamtal

högskoleutbildning som är specifikt inriktad på samarbetssamtal.⁴²² (Se även kapitlet Avtal och kapitlet Utredningsförfarandet, avsnittet Utredarens kompetens.)

Fortbildning och vidareutbildning

För att behålla och utveckla kompetensen hos samtalsledarna är handledning, reflekterande samtal med kolleger och fortbildning viktiga förutsättningar. Den personal som arbetar med handläggning och uppföljning av ärenden som avser barn och unga bör få kontinuerligt stöd och kontinuerlig handledning och utbildning i syfte att upprätthålla och utveckla den kompetensnivå som krävs för att kunna utföra arbetsuppgifterna. Personalen bör också ges möjlighet att följa kunskapsutvecklingen inom området.⁴²³

Personalen bör genom vidareutbildning på magisternivå på ett successivt och planerat sätt fördjupa sina kunskaper inom området, till exempel samtal med barn, barns och ungas utveckling och systematiska analys- och bedömningsinstrument.⁴²⁴

En eller två samtalsledare

I flera sammanhang har man diskuterat om samtalen ska bedrivas med en eller två samtalsledare – och i det senare fallet med personer av olika kön.⁴²⁵ I regeringens proposition *Vårdnad, boende och umgänge* uttalades att det kan finnas anledning att undersöka om det i större utsträckning går att arbeta med en samtalsledare, till exempel när föräldrarna själva är motiverade och tar kontakt med kommunen.⁴²⁶

I komplicerade ärenden kan det många gånger kännas som en trygghet att vara två samtalsledare. Frågan om antalet samtalsledare måste emellertid avvägas i varje enskilt fall. Det finns fördelar med att vara två personer som kan se, agera och diskutera sinsemellan. Det ger till exempel mer perspektiv på samtalen och föräldrarna, och det minskar samtidigt risken för att samtalsledarna dras in i dynamiken mellan föräldrarna.

⁴²² Jfr i till exempel Storbritannien där det finns en särskild behörighetsutbildning för samarbetssamtal med teoristudier, utbildningshandledning samt godkännande.

⁴²³ SOSFS 2006:14

⁴²⁴ SOSFS 2006:14

⁴²⁵ Se bl.a. SOU 1995:79 s. 64

⁴²⁶ Prop. 1997/98:7 s. 42

Syftet med samarbetssamtal

Barnet ska vara i fokus under samarbetssamtalet. Syftet med samtalen är att föräldrarna ska kunna samarbeta bättre om barnet samt om möjligt nå en överenskommelse om barnets framtid.

I samband med en separation måste föräldrarna definiera om sin relation. Trots att parrelationen och ett gemensamt ”familjeskap” upphör, så består det gemensamma föräldraskapet, men det måste rekonstrueras.⁴²⁷ Ett föräldraskap utan gemensam familj och äktenskap bygger på helt nya premisser och på mindre tydliga roller än den traditionella kärnfamiljen. Det kan vara svårt att omdefiniera och omförhandla relationen utifrån de nya förutsättningarna.⁴²⁸

Anledningen till att föräldrar deltar i samarbetssamtal är inte det faktum i sig att de har konflikter och svårigheter, utan det handlar i stället om att de inte klarar av att hantera dessa på egen hand. En förutsättning för att kunna omförhandla det gemensamma föräldraprojektet är att båda parter blir någorlunda klara över hur de ser på sig själva som föräldrar och hur de tänker ta sitt föräldransvar. Erfarenheten visar att det går betydligt lättare att omförhandla sitt föräldraskap om båda parterna har accepterat separationen.⁴²⁹

Klart är att många föräldrar behöver stöd för att förbättra sin förmåga att kommunicera, förhandla, lyssna till och någorlunda respektera varandra.⁴³⁰

Vad skiljer samarbetssamtal från familjerådgivningssamtal?

I familjerådgivningssamtal ligger fokus på relationen mellan parterna och problem och konflikter inom relationen. I samarbetssamtalen ligger däremot fokus på parterna som föräldrar och på barnens situation. Inom båda typerna av samtal tar man i regel upp frågor som har med föräldrarnas relation att göra. Samtalen har dock olika syften – i samarbetssamtalen diskuteras positiva och negativa aspekter av föräldrarnas relation, men inte för att bearbeta relationen i sig, utan för att undersöka och förbättra förutsättningarna för ett fungerande samarbete kring barnen efter en separation.

Samarbetssamtal vid familjerådgivningen

Familjerådgivningens kompetens att arbeta med parrelationen kan vara

⁴²⁷ Hydén M, Hydén L-C. (2002)

⁴²⁸ Hydén M, Hydén L-C. (2002)

⁴²⁹ Hydén M, Hydén L-C. (2002)

⁴³⁰ Hydén M, Hydén L-C. (2002)

en tillgång, när föräldrarna har stora konflikter och samarbetsproblem. Att föra samarbetssamtalen inom ramen för familjerådgivningen kan också innebära att det upprätthålls en tydlig åtskillnad och sekretess mellan samarbetssamtal och eventuella utredningar som kan bli aktuella inom socialtjänsten (se kapitlet Sekretess).

En nackdel med en sådan lösning kan dock vara att samarbetssamtalen mer kan komma att fokusera på föräldrarnas relation än på barnets framtida situation, eftersom familjerådgivarnas kompetens främst är inriktad på parrelationen. Samarbetssamtalsledare inom familjerätten har mer vana av och kunskap om, rättsliga och ekonomiska aspekter av frågor kring vårdnad, boende och umgänge. En handläggare inom familjerätten är dessutom behörig att godkänna de avtal som föräldrarna kan upprätta om vårdnad, boende eller umgänge.

Sekretess

Sekretessen inom socialtjänstens område finns reglerad i 26 kap. OSL. Sekretess inom socialtjänsten gäller för uppgifter om enskildas personliga förhållanden, om det inte står klart att uppgifterna kan röjas utan att den enskilda eller någon närstående lider men (socialtjänstsekretess 26 kap. 1 § OSL). Med socialtjänst avses bland annat verksamhet som enligt lag handhas av socialnämnden. Socialtjänstsekretess gäller vid exempelvis vårdnads-, boende- och umgängesutredningar. Inom den kommunala familjerådgivningen gäller sekretess för uppgifter som en enskild har lämnat i förtroende eller som har inhämtats i samband med rådgivningen (familjerådgivningssekretess 26 kap. 3 § OSL). Sekretessen är i dessa fall absolut, vilket innebär att uppgifterna är hemliga, oavsett om det skulle vara till men eller inte för den enskilda att de kom ut.⁴³¹ Det innebär alltså att sekretesskyddet inom familjerådgivningen är starkare än inom socialtjänsten. Ett undantag från familjerådgivningssekretessen är emellertid anmälningsskyldigheten i 14 kap. 1 § tredje stycket SoL, som innebär att den som är verksam inom familjerådgivningen är skyldig att genast anmäla till socialnämnden om den får kännedom om att ett barn utnyttjas sexuellt eller utsätts för fysisk eller psykisk misshandel i hemmet.

Vilken sekretess som gäller vid ett samarbetsamtal beror på samtalets karaktär. Om samtalet har karaktär av familjerådgivning bör den strängare familjerådgivningssekretessen gälla, medan det i andra fall är tillräckligt med s.k. socialtjänstsekretess.⁴³² Samtalsledaren bör klargöra syftet med samarbetssamtalen och informera om samtalens inriktning och karaktär.

⁴³¹ Prop. 1997/98:7 s. 93 f.

⁴³² Prop. 1997/98:7 s. 97

Vidare bör samtalsledaren informera om vilken sekretess som kommer att gälla för uppgifterna från samtalen.⁴³³ Det ska göras tydligt för föräldrarna om samtalsledaren i ett senare skede kan komma att göra en utredning om vårdnad, boende eller umgänge.⁴³⁴ Många kommuner lämnar skriftlig information om vilken sekretess som gäller i samarbetsamtalen. Ibland får föräldrarna skriva under att de tagit del av informationen.

Om samtalen sker under familjerådgivningssekretess innebär det i praktiken att samtalsledaren inte kan delta i vårdnads- eller umgängesutredning i samma ärende, såvida inte den enskilda efterger sekretessen (12 kap. 2 § OSL). Motsvarande hinder finns inte för en samtalsledare som fört samarbetsamtal under socialtjänstsekretess.

Metod

Motivation

Erfarenheten visar att de samarbetsamtal som sker innan ett domstolsförfarande inletts har störst utsikter att lyckas, men även samtal som kommer till stånd efter en remiss från domstol kan leda till frivilliga överenskommelser mellan föräldrarna. Ofta är den ena föräldern mer motiverad än den andra. En viktig uppgift i inledningen av samarbetsamtalen är att motivera föräldrarna till fortsatta samtal och inge dem hopp om att samtalen kan leda till en bra lösning.

Inflytande från olika teorier och erfarenheter

Socialtjänstens familjerättsenheter i landet använder och utvecklar olika metoder och synsätt när det gäller samarbetsamtal, utifrån olika förutsättningar vad gäller till exempel resurser, kompetens och erfarenheter. Metoderna har ofta sina förebilder i olika familjeterapeutiska metoder, medling enligt norsk modell m.m. Utvecklingen tycks gå mot förhandlingsorienterade och problemlösningorienterade samtal.⁴³⁵ Påverkan finns också från bland annat brittisk och nordamerikansk medling.

Ramen för samarbetsamtalen

Någon enhetlig metod för samarbetsamtal finns inte. Det är önskvärt att samtalen kan vara flexibla och anpassas till de specifika önskemål och svårigheter som ett enskilt föräldrapar har. Samarbetsamtalen bör ha en tydlig struktur och inriktas på

⁴³³ SOSFS 2012:4

⁴³⁴ 1997/98:LU 12 s. 23

⁴³⁵ Hydén M, Hydén L-C. (2002)

10. Samarbetssamtal

- hur barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna bäst tillgodoses,
- barnets behov i övrigt,
- framtiden,
- föräldrarnas samarbetsförmåga och
- att en lösning nås.

Samtalsledaren bör vara särskilt uppmärksam på om destruktiva anklagelser förekommer mellan föräldrarna och i så fall sätta stopp för dem.⁴³⁶

Samtalsledaren bör också ta reda på i vilken utsträckning barnet har bevittnat våld, andra övergrepp eller kränkande behandling och hur barnet har reagerat. Vidare bör samtalsledaren ta reda på om barnet självt har blivit utsatt och om barnet kan behöva stöd.⁴³⁷ Samtalsledaren kan då informera föräldrarna om vilka möjliga stödåtgärder som finns.

Under samtalet kan samtalsledaren försöka hjälpa föräldrarna att sätta ord på separationskrisen eller den kris de befinner sig i. Föräldrarna kan behöva hjälp att hantera känslor av vanmakt, hjälp att tala till varandra, inte om varandra, och hjälp att se nya valmöjligheter och lösningar. Det är viktigt att samtalsledaren ger båda parter bekräftelse och lyfter fram parternas ansvar och kompetens som föräldrar. Samtalsledaren kan också hjälpa föräldrarna att identifiera och synliggöra deras gemensamma intentioner som föräldrar och se till nätverkets betydelse för barnet. De kan också behöva hjälp att förhandla, att ge och ta samt att se barnets och den andra förälderns perspektiv. Samtalsledaren har också en stödjande roll och möjlighet att hjälpa föräldrarna med konkreta lösningsförslag.

Grunden för samarbetsamtalen är att samtalsledaren är neutral i sin professionella roll och inte tar ställning för eller emot någon av föräldrarna eller de lösningar eller överenskommelser som parterna föreslår.⁴³⁸ Det är emellertid ibland en svår balansgång, eftersom samtalsledaren har ett tydligt ansvar att bevaka barnets bästa. Om föräldrarna närmar sig en samförståndslösning som inte är förenlig med barnets bästa, bör samtalsledaren redovisa följderna av förslaget och verka för en lösning som bättre tillgodoser barnets behov.⁴³⁹

En undersökning av innehållet i samarbetsamtalen visar att samtalen i regel är framåtblickande och inriktade mot det som är och ska bli, i stället för till det som varit. Föräldrarna uppmanas att låta historien vara historia och i stället se till nutid och framtid samt vad som är barnets bästa. Regressivt beteende, till exempel utfall mot den andra föräldern genom

⁴³⁶ SOSFS 2012:4

⁴³⁷ SOSFS 2012:4

⁴³⁸ Hydén M, Hydén L-C. (2002)

⁴³⁹ SOSFS 2012:4

anklagelser om gamla oförrätter, uppmuntras inte. Även långdraget aggressiva attacker mot den andra föräldern avbryts, medan det är accepterat att vara ledsn och uttrycka starka känslor av ilska och besvikelse. Konstruktivt resonerande premieras framför känslomässiga utspel.⁴⁴⁰

Avbrytande av samarbetssamtal

Om samtalsledaren anser att fortsatta samarbetssamtal inte kan hjälpa föräldrarna att lösa frågorna om vårdnad, boende och umgänge, bör de informeras om detta och samtalen avslutas. Om samtalsledaren bedömer att samtalen endast är ett sätt att försöka kontrollera den andra föräldern eller få tillfälle att träffa denna, bör samtalen också avslutas.⁴⁴¹

Strukturen i samarbetssamtalet

Det finns många olika modeller av samarbetssamtal. En viss flexibilitet är nödvändig med hänsyn till föräldrarna och deras behov. Lika viktiga faktorer är hur samtalsledarna, om de är två, samarbetar och kompletterar varandra samt hur de anpassar samtalet till konkreta mål i det enskilda fallet och situationen för stunden i samtalsrummet. Följsamhet, flexibilitet, uppfinningsrikedom och improvisation är nyckelord.

Någon modell för samarbetssamtal som skulle kunna fungera för de flesta föräldrarna existerar strängt taget inte. Samtalsledarnas uppgift är att försöka få igång en konstruktiv dialog och en process som gör att parterna själva kan finna lösningar på sina konflikter och problem. Det kan underlättas av om samtalsledaren bidrar med generella erfarenheter och kunskaper om barns utveckling och reaktioner på separationer. Denna pedagogiska uppgift är något som ofta efterfrågas av föräldrar som tar kontakt med socialtjänsten.

Det kan vara klargörande att försöka fånga något av en övergripande struktur i ett samarbetssamtal. Ett sätt att beskriva samtalen är att se det i olika faser, både som en utveckling av kommunikationen och relationerna och ett sätt att skapa ordning och struktur under samtalets gång. Följande delar kan ingå i en sådan struktur⁴⁴²:

- öppning av samtalet
- presentation av samtalets ramar
- probleminventering
- beskrivning av de aktuella barnen och deras behov

⁴⁴⁰ Hydén M, Hydén L-C. (2002)

⁴⁴¹ SOSFS 2012:4

⁴⁴² Bygger på Hydén M, Hydén L-C (2002).

10. Samarbetssamtal

- förhandling om vilka problem som är gemensamma
- förhandling om de presenterade problemen
- försök att föra föräldrarna i riktning mot en överenskommelse (kanske kring praktiska frågor inför nästa samtal)
- avslutning.

I presentationen av ramarna för samtalet kan samtalsledaren både direkt och indirekt presentera en form för samspel, där hon eller han kan fungera som en förmedlande länk mellan föräldrarna.

Att föräldrarna vill ha professionell hjälp med att lösa sina svårigheter och problem handlar i mångt och mycket om att de inte kan kommunicera med varandra. Därför är en central uppgift i samarbetssamtalen att hjälpa föräldrarna att utveckla sin förmåga att kommunicera. Här kan samtalsledaren hjälpa föräldrarna att förnya och förändra de kommunikativa former som de tidigare använt och misslyckats med.⁴⁴³

Ett problem är att föräldrarna ofta börjar gräla, där argumenten hela tiden blir hätskare.⁴⁴⁴ Ett talande begrepp är att ”duellerande verkligheter” kämpar om seger.⁴⁴⁵ Den ena föräldern påstår något som den andra tar avstånd ifrån och den senare formulerar då ett motargument. När ingen av föräldrarna drar sig ur detta argumentativa samspel sker en upptrappning av konflikten. Föräldrarna måste uppmärksammas på detta mönster och få tillgång till redskap som hjälper dem att samspela med varandra på ett sätt som inte leder till en sådan upptrappning och som kan bli mer konstruktivt.⁴⁴⁶

Föräldrarna måste förstå nödvändigheten av att se både barnets och varandras perspektiv, för att väga in dessa i sitt resonemang. Som tredje part kan samtalsledaren aktivt introducera barnets perspektiv, direkt och indirekt. En annan uppgift är att hjälpa föräldrarna att faktiskt lyssna, försöka förstå och ta till sig att den andras synpunkter har betydelse för deras samarbete kring barnen. Detta kan ske till exempel genom uppmaningar, retoriska och cirkulära frågor samt genom att aktivt fördela ordet, så att båda föräldrarna får presentera sin syn på problemen och kommentera vad den andra har sagt.⁴⁴⁷

En grundläggande uppgift för samtalsledaren är att undvika att bli in dragen i konflikterna mellan föräldrarna. Det kan man till exempel göra genom att inte omedelbart och spontant svara på frågor, vädjanden, hot eller provokationer. I stället kan man avstå från att svara eller ge en annan

⁴⁴³ Hydén M, Hydén L-C. (2002)

⁴⁴⁴ Hydén M, Hydén L-C. (2002)

⁴⁴⁵ Anderson, H (1999)

⁴⁴⁶ Hydén M, Hydén L-C. (2002)

⁴⁴⁷ Hydén M, Hydén L-C. (2002)

typ av svar än det som förväntas. Detta kräver att samtalsledaren lägger sina egna känslor och preferenser åt sidan.⁴⁴⁸

Såväl valet av samtalsämnen som sättet att behandla dem är i huvudsak inriktat på att nå fram till det som eftersträvas. Två vanliga strategier för samtalsledaren att föra samtalet dithän är omformulering och perspektivisering.⁴⁴⁹

En omformulering kan ha olika funktioner. Genom att lyfta ut det som är centralt kan samtalsledaren bekräfta den som talat, och genom att omformulera det kan det bli möjligt att samtala om det. Omformuleringar kan också användas för att undvika argumentativ upptrappning och som en reflexiv uppsummering av samtalet för att ge det en fortsatt riktning framåt.⁴⁵⁰

Samtalsledarens uppgift är också att skapa och vidmakthålla ett gemensamt fokus för samtalen. Föräldrarna måste tala om sitt gemensamma föräldraskap på ett ordnat sätt, utifrån att man vill lösa sina problem. Samtalsledarna försöker underlätta och understödja att samtalen utvecklas i riktning mot att en överenskommelse nås, till exempel genom att ta fasta på sådant i samtalet som är möjligt att utveckla.⁴⁵¹

Samtalsledaren kan klargöra det enskilda samtalets och samtalsseriens olika faser genom reflexiva kommentarer om var man befinner sig, vad man uppnått och vart man är på väg. Det är ett sätt att skapa en gemensam uppfattning och tolkning av det pågående samtalet, så att både föräldrarna och samtalsledaren uppfattar vad de tillsammans håller på med.⁴⁵²

Även om det övergripande målet är att få föräldrar att nå samförstånds-lösningar, kan vägarna dit se olika ut. Det är mer regel än undantag att samtalen far i väg åt ett oväntat håll. Detta måste samtalsledaren försöka tackla i stunden, utan alltför färdiga idéer om vad som är bäst.

De främsta kunskapskällorna är egna och kollegornas erfarenheter, tillsammans med vidareutbildning. För att utveckla metoderna är det viktigt att samtalsledare har tid och möjlighet att gemensamt reflektera över och diskutera samarbetssamtal. Många gånger behöver samtalsledaren handledning som stöd i och utveckling av samtalen.

⁴⁴⁸ Hydén M, Hydén L-C. (2002)

⁴⁴⁹ Hydén M, Hydén L-C. (2002)

⁴⁵⁰ Hydén M, Hydén L-C. (2002)

⁴⁵¹ Hydén M, Hydén L-C. (2002)

⁴⁵² Hydén M, Hydén L-C. (2002)

Samarbetssamtal initierade av domstol

En förutsättning för att domstolen ska kunna initiera samarbetsamtal är att föräldrarna inte motsätter sig sådana samtal. Föräldrarna behöver alltså inte samtycka – det räcker att de inte är emot. Föräldrarna är dock inte skyldiga att delta.

En negativ inställning till samarbetsamtal kan vara en faktor som, tillsammans med andra, kan tala emot en förälders lämplighet i rättsprocessen. Det kan dock finnas godtagbara skäl till att en förälder inte vill delta i samarbetsamtal. Föräldern kan till exempel ha tidigare negativa erfarenheter från familjerådgivning eller familjerätt, eller att det förekommit våld, hot eller annat oacceptabelt beteende från den tidigare partners sida.⁴⁵³

En förälder som har godtagbara skäl att avstå från samtalen ska inte känna sig tvingad att genomföra dem, av rädsla för att hon eller han anses sätta sina egna intressen före barnets.⁴⁵⁴

Domstolen ska besluta om samarbetsamtal om det är motiverat i det enskilda fallet. Ett beslut om samarbetsamtal kan enbart innehålla ett förordnande om samarbetsamtal. Det kan inte innehålla något direktiv om inriktningen av samtalet. Det saknas en uttrycklig regel som ger domstolen möjlighet att ge riktlinjer för samtalen.⁴⁵⁵ JO har mot bakgrund av det uttalat att det ligger närmast till hands att dra den slutsatsen att lagstiftaren inte avsett att domstolen ska kunna styra inriktningen på samtalen.⁴⁵⁶ Det finns även goda sakskäl mot att domstolen lämnar sådana direktiv. Sannolikheten för att samtalen leder till det önskade resultatet är större om samtalen är förutsättningslösa.

Ett skäl för domstolen att inte besluta om samarbetsamtal är att det är uppenbart att en av föräldrarna eller båda inte kommer att infinna sig till samtalen. Ett annat skäl är att samarbetsamtal redan har förts utan positiva resultat och att nya samtal därför måste antas vara fruktlösa. Att förordna om samarbetsamtal skulle därmed medföra en onödig tidsspillan. Enbart det förhållandet att en förälder är kallsinnig till samarbetsamtal behöver däremot inte utesluta ett sådant beslut.⁴⁵⁷

När domstolen förordnar om samarbetsamtal, eller när samtal redan inletts mellan parterna, kan beslutet förenas med att målet ska vila under viss tid (6 kap. 18 § tredje stycket FB). För att samtalen inte ska bli för

⁴⁵³ Prop. 1990/91:8 s. 30

⁴⁵⁴ Prop. 1990/91:8 s. 30 f.

⁴⁵⁵ Sjösten M. (2009)

⁴⁵⁶ JO 1995/96 s. 74

⁴⁵⁷ Prop. 1990/91:8 s. 29 f. och 64 f.

utdragna i tiden, och därmed fördröja målets fortsatta handläggning, ska domstolen vid vilandeförklaringen bestämma en tid när målet ska tas upp på nytt. I regel bör inte ett mål förklaras vilande längre än tre till fyra månader. Om samtalen inte är slutförda när tiden gått ut, och fortsatta samtal kan antas vara till nytta, kan domstolen dock förlänga tidsfristen.⁴⁵⁸

Samarbetssamtal när det förekommit våld eller andra problem

När samarbetssamtal kan ifrågasättas

Innan samarbetssamtal inleds bör samtalsledaren genom föräldrarna, i regel genom enskilda samtal, ta reda på om det har förekommit våld eller andra övergrepp, hot, missbruk, psykisk ohälsa eller andra problem i familjen. Om så är fallet, bör samtalsledaren noga överväga om det är lämpligt att påbörja samtal.⁴⁵⁹

Handläggaren kan till exempel redan i det första telefonsamtalet fråga om det är något som kvinnan eller mannen inte vill eller vågar prata om vid gemensamma samtal med den andra föräldern. Det är också möjligt att fråga hur parterna brukar hantera konflikter, för att sedan gå in på frågan om det har förekommit våld eller andra problem i familjen som kan påverka förutsättningarna för samarbetssamtal. Med utgångspunkt i svaret kan mer preciserade frågor ställas för att undersöka om det förekommit våld eller andra problem i familjen och om det finns rädslor hos någon av föräldrarna. I den mån det finns framtagna bedömningsinstrument eller checklistor kan det vara ett lämpligt hjälpmedel vid bedömningen.⁴⁶⁰ Många gånger kan det vara nödvändigt att ha enskilda samtal med föräldrarna för att kunna bedöma om, och i så fall hur, samtalen ska planeras för att söka nå en överenskommelse om barnet.

Enskilda samtal

Syftet med enskilda samtal är att kunna bedöma om föräldrarna kan få ett tillräckligt gott stöd för att hitta en lösning för barnet. I enskilda samtal kan respektive förälder också få en bekräftelse på de svårigheter som finns i den aktuella situationen. I gemensamma samtal är det inte ovanligt att föräldrarna känner sig frustrerade över just avsaknaden av en sådan bekräftelse. I enskilda samtal kan föräldrarna också få hjälp att formulera

⁴⁵⁸ Prop. 1990/91:8 s. 65

⁴⁵⁹ SOSFS 2012:4

⁴⁶⁰ Se *Våld – Handbok för socialnämndens ansvar för våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld* samt www.socialstyrelsen.se/ev evidensbaseradpraktik/bedomningsinstrument

10. Samarbetssamtal

sig och överväga vad som ska tas upp i eventuella gemensamma samtal, alternativt framföras till den andra parten via samtalsledaren.⁴⁶¹

Det enskilda samtalet kan bland annat ägnas åt att kartlägga våld, andra problem som finns i relationen, maktförhållandena samt hur det påverkar barnens situation. I samtalet kan till exempel följande områden ingå:

- Om våld förekommit, dess karaktär, omfattning, skador m.m., utifrån kvinnans respektive mannens beskrivning.
- Uppbrottsprocess, reaktioner på våldet, säkerhetsåtgärder m.m.
- Kvinnans/mannens rädsla – från ingen alls till att känna sig konstant hotad till livet.
- Kvinnans/mannens reaktioner på våldet, ansvarstagande och eventuell lagföring samt våldsbeteende i övrigt.
- Den tidigare relationen, konfliktnivåer, konfliktkällor och separationen.
- I vilken omfattning det som respektive part berättat kan tas upp med den andra föräldern.⁴⁶²

Samtalsledaren bör ta reda på i vilken utsträckning barnet har bevittnat våld, andra övergrepp eller kränkande behandling och hur barnet har reagerat. Vidare bör samtalsledaren ta reda på om barnet självt har blivit utsatt och om barnet kan behöva stöd.⁴⁶³

Det krävs flexibilitet och möjlighet att bedriva samtal i alternativa former (så kallade modifierade samarbetssamtal),⁴⁶⁴ eventuellt i fortsatta enskilda samtal eller till exempel i enskilda samtal med båda parter samtidigt, där samtalsledarna blir budbärare mellan föräldrarna så kallad skyttelmedling etc. Vid bedömningen väger man samman vilka föräldrarna är och deras önskemål, hur stora möjligheterna anses vara att lösa aktuella problem, graden av rädsla och hot etc.

När samtalsledaren kommer fram till att det inte är lämpligt med samarbetssamtal behöver föräldrarna informeras om samtalsledarens bedömning. Om samarbetssamtalen ska genomföras efter en remiss från domstol, underrättar socialnämnden domstolen om att förutsättningar för sådana saknas. Om samarbetssamtal påbörjas, bör föräldrarna underrättas om under vilka former dessa samtal kommer att genomföras och om särskilda åtgärder behöver vidtas i anslutning till samtalen.⁴⁶⁵

⁴⁶¹ Se Hydén M, Hydén L-C. (2002)

⁴⁶² Se Hydén M, Hydén L-C. (2002)

⁴⁶³ SOSFS 2012:4

⁴⁶⁴ *Att enas kring barnen med samhällets hjälp. Samarbetssamtal när det förekommit våld i relationen.*, Socialstyrelsen (2002)

⁴⁶⁵ SOSFS 2012:4

Särskilda åtgärder för samtalen

Om en förälder uppger att det har förekommit våld eller andra problem behöver samtalsledaren göra en bedömning av vilka säkerhetsåtgärder som behövs vid samtalen om samtalen ska påbörjas. Bedömningen görs utifrån dels den utsattas upplevelse och beskrivning, det vill säga hur hon eller han bedömer risker och skyddar sig, dels en riskbedömning av den våldsbenägne, utifrån kända riskfaktorer. Det är viktigt att göra en realistisk bedömning, såväl av möjligheterna att det ska kunna bli konstruktiva samtal, som av säkerhetsaspekterna.

Samtal måste bygga på en seriös vilja hos båda föräldrarna att komma överens i frågor kring barnen. Samtalsledaren behöver vara vaksam på om det finns andra motiv till att delta i samtalen. Om samtalsledaren bedömer att samtalen endast är ett sätt att försöka kontrollera den andra föräldern eller få tillfälle att träffa denna, bör samtalen avslutas.⁴⁶⁶ Detta kan nämligen utgöra en sådan risksituation att det saknas grund för konstruktiva samtal.

En säkerhetsplan görs upp i dialog med den utsatta föräldern. I en sådan kan ingå att föräldrarna till exempel inte ska komma och gå samtidigt eller att tider för enskilda samtal inte bokas i anslutning till varandra. Vid eventuella gemensamma samtal kan den utsatta parten komma en stund tidigare och gå före den andra föräldern. Det måste också finnas möjlighet att vänta i olika rum. Den utsatta föräldern kan också ha någon som följer med och möter eller ha möjlighet att gå ut en annan väg.

Särskilda krav på samtalen

Syftet med samarbetssamtalen – oavsett form – är att föräldrarna ska kunna nå en rimlig och hållbar överenskommelse om barnen som båda kan respektera. En grundförutsättning för att arbeta med dessa föräldrar är att samtalsledaren tror att en förändring är möjlig. En andra viktig förutsättning för samarbetssamtal är att båda föräldrarna inser att barnen påverkas negativt av våld, kränkningar, hot etc. i familjen samt av föräldrarnas konflikter.

Det behöver inte vara någon strävan att föräldrarna ska mötas i gemensamma samtal, såvida inte båda parter själva vill det och det bedöms vara lämpligt och meningsfullt. När den ena föräldern är rädd för att bli utsatt för våld eller andra övergrepp eller om det tidigare har förekommit sådant, kan föräldrarna som sagt erbjudas enskilda samtal som alternativ eller komplement till eventuella gemensamma samtal (s.k. kombinations-

⁴⁶⁶ SOSFS 2012:4

samtal⁴⁶⁷). Dessa samtal kan ligga som grund för förhandlingar i frågor om barnen.

Vanligtvis är det dialogen mellan föräldrarna och betoningen av deras eget ansvar som eftersträvas i samarbetssamtalen. I de enskilda samtalen får samtalsledaren mer en roll som budbärare/förhandlare/medlare, vilket kräver delvis andra kunskaper och ett annat sätt att tänka kring uppgiften, samt en strategi för hur man ska undvika att ta över ansvaret från föräldrarna.

Föräldrarnas versioner av huruvida det förekommit våld eller inte, samt om konflikternas och samarbetssvårigheternas orsaker, stämmer ofta inte överens. Detta gäller oavsett om uppgifterna om våld endast bygger på den ena förälderns berättelse eller om våldet är dokumenterat i en dom, det vill säga om en förälder är dömd för till exempel misshandel. Det krävs ett professionellt förhållningssätt som bekräftar båda föräldrarna och som i möjligaste mån skapar och bibehåller ett förtroende samt lägger grunden för att föräldrarna ska kunna se och ta ansvar för sina barns behov.

Att möta och förhålla sig till den misshandlande parten kan vara särskilt svårt. Det är vanligt att män som misshandlat helt nekar till att de använt våld, på olika sätt förklarar bort det eller försöker komma undan ansvaret för det som har skett. Det är en grannliga uppgift för handläggarna att ändå skapa ett förtroende och lotsa mannen från den uttalade strävan att klara ut frågor kring barnen till att också (om kvinnan vill det) ta upp frågan om våld. Oavsett vad han anser om sanningshalten i kvinnans uppgifter behöver han inse att dessa i sig utgör ett problem i det fortsatta samarbetet kring barnen, och att de behöver hanteras på något sätt.

Om det har förekommit våld finns en risk att tyngdpunkten i samtalen hamnar på de vuxnas relation och att barnen kommer i skymundan. Vikten av att behålla barnen i fokus – deras situation, svårigheter, reaktioner och symptom – måste betonas. Våldet bör inte behandlas som ett problem för sig, utan strävan i samtalen ska vara att lyfta fram kopplingen mellan våldet och svårigheterna att samarbeta som föräldrar.

I gemensamma samtal med föräldrapar där det har förekommit våld är erfarenheten att handläggaren måste arbeta ännu mer aktivt för att styra samtalet, vara medveten om vilket utrymme vardera parten får, avläsa kroppsspråk och stämningar, etc. för att vara uppmärksam på graden av öppenhet, rädsla, hot m.m.

Enskilda och gemensamma samtal kan genomföras, om det bedöms vara lämpligt, även om den ena parten har kontaktförbud. Vid tveksamhet

⁴⁶⁷ Hydén M, Hydén L-C. (2002)

från någondera parten kan han eller hon kontakta den åklagare som beslutat om kontaktförbudet för att höra dennes inställning i frågan.

Att uppmärksamma om barn far illa

Det gäller att vara medveten om att barn som har föräldrar med svåra konflikter eller barn som lever i familjer där våld förekommit, riskerar att fara illa och kan behöva olika slags insatser från socialtjänstens sida.

Socialtjänstens familjerättshandläggare har ett ansvar för att bedöma när barnets situation är sådan att det kan vara aktuellt att informera ansvarig enhet eller tjänsteman inom nämnden om att det kan behöva göras en barnavårdsutredning enligt 11 kap. 1 och 2 §§ SoL.

Kontakten med barnet

Barnet ska vara i fokus i föräldrarnas samarbetsamtal. Om barnet ska vara med i, eller i anslutning till, samtalen är ett ställningstagande som behöver göras med hänsyn till det aktuella barnet och dess situation. Att låta barnens synpunkter komma fram genom föräldrarna i samarbetsamtalen kan vara problematiskt eftersom de inte alltid har samma uppfattning om barnet.⁴⁶⁸

I förarbetena till lagstiftningen om samarbetsamtal har regeringens uppfattning om barnets roll i samarbetsamtal förändrats under åren. Av förarbetena till 1991 års lagändringar framgår att samarbetsamtalen i huvudsak är till för föräldrarna, och att barnets behov av att tala med någon utomstående om sin situation i första hand får tillgodoses på annat sätt.⁴⁶⁹ I förarbetena till 1998 års lagändringar ansåg man däremot att barnet, om det inte är olämpligt, på något stadium måste komma med i samtalen.⁴⁷⁰

Bedömningen av om det är lämpligt att tala med barnet i samband med föräldrarnas samarbetsamtal bör göras utifrån, förutom barnets ålder och mognad, barnets eget behov av att få information och att få berätta om sin situation. Samtalsledaren bör, om det inte är olämpligt, ta med barnet i något skede av samtalen dels för att med utgångspunkt i barnets egna behov och rättigheter ge information och låta barnet berätta om sin situation, dels för att ge barnet möjlighet att förmedla sin inställning.⁴⁷¹

Det kan vara bra för samtalsledaren att träffa barnet i anslutning till samarbetsamtalen för att berätta vad som pågår, vad som är syftet med samtalen och också höra hur barnet har det. I vissa fall kan det kanske vara

⁴⁶⁸ Se SvJT 2009 s. 821-841 Ryrstedt E.

⁴⁶⁹ Prop. 1990/91:8 s. 27 f.

⁴⁷⁰ Prop. 1997/98:7 s. 43

⁴⁷¹ SOSFS 2012:4

10. Samarbetssamtal

bra att barnet får tillfälle att berätta om sin situation i föräldrarnas närvaro – vad det oroar sig för etc. Det är ett sätt att föra in barnets perspektiv och dess rätt till respekt för sitt eget livsrum i föräldrarnas samtal. I andra fall kan det vara onödigt eller mindre lämpligt att involvera barnet i samband med föräldrarnas samarbetsamtal. Det kan exempelvis vara aktuellt om föräldrarna befinner sig i en så djup konflikt att barnen bedöms ha behov av att hållas utanför. Det kanske inte finns utrymme för att fokusera på barnets bästa utan handlar mer om försök att minska konfliktnivån.

Erfarenheter från barnsamtal inom familjerådgivningen kan vara tilllämpliga även när det gäller samarbetsamtal.⁴⁷² Barn kan behöva benämna sina upplevelser, dela dem med någon utomstående och få bekräftelse på att deras känslor och reaktioner är naturliga. De behöver också få veta att de inte ska ta på sig sådant som de vuxna ska ta ansvar för. Vidare behöver barnen få hjälp att inventera vilka andra personer som barnen känner tillit till och som kan vara ett stöd för dem.

Att få fundera kring framtiden kan vara ett sätt att få tilltro till sig själv och sina egna möjligheter i livet, och till att det kan bli bra trots allt. (Se även kapitlet Barns bästa.)

En del av ställningstagandet till eventuella barnsamtal är att bedöma risken för att samtalen får oönskade konsekvenser för barnet. Barnet lever i ett kraftfält av olika lojaliteter gentemot föräldrarna. Dessa påfrestningar kan i sämsta fall accentueras om barnet medverkar i samtalen.

Överenskommelser

Samarbetssamtal kan, men behöver inte, leda till ett avtal mellan föräldrarna enligt 6 kap. 6 §, 14 a § och 15 a § tredje stycket FB. (Se kapitlet Avtal.) Samtalen kan i stället resultera i en muntlig överenskommelse. En sådan ska inte godkännas av socialnämnden och kan inte heller verkställas, med hjälp av förvaltningsdomstol.

Uppföljningssamtal

Av 5 kap. 1 § sjätte strecksatsen SoL framgår att socialnämnden i sin omsorg om barn och ungdom ska tillgodose det särskilda behov av stöd och hjälp som kan finnas sedan ett mål eller ärende om vårdnad, boende eller umgänge avgjorts. Det innebär att socialnämnden har ett särskilt ansvar att vid behov erbjuda råd, stöd och annat bistånd till familjer som behöver det. Det gäller även i de ärenden föräldrar kommit överens och det gäller

⁴⁷² Barnsamtal på familjerådgivningen. Hur stödjade barnen när föräldrarna är i relationskris? Stockholms stad, (2001)

såväl föräldrar som barn. Om föräldrarna når enighet, bör de erbjudas ytterligare ett samtalstillfälle för uppföljning av att överenskommelsen om vårdnad, boende och umgänge fungerar och är till barnets bästa eller om någon förändring behövs.⁴⁷³ Om det inte är olämpligt kan även barnet behöva en tid för att berätta hur det ser på den överenskommelse föräldrarna gjort. En tid för uppföljningssamtal kan också fungera som ett stöd för att hålla överenskommelsen. Dessutom är det ett sätt för socialtjänsten att följa upp resultaten av samarbetssamtalen. Om föräldrarna, när tiden närmar sig, tycker att samtalet är onödigt kan de alltid avboka tiden.

Dokumentation

Handläggning av ärenden som rör enskilda ska dokumenteras (11 kap. 5 § SoL). Med handläggning av ett ärende menas alla åtgärder från det att ett ärende anhängiggörs tills det avslutas med beslut. Av detta följer att det inte finns någon skyldighet att dokumentera rådgivning. Även samarbetssamtal hör därmed till de verksamheter som socialnämnden inte har någon skyldighet att dokumentera. Det finns dock ingen bestämmelse som hindrar socialtjänsten från att dokumentera ett ärende om samarbetssamtal. Många gånger skulle det antagligen underlätta uppföljning och utvärdering av samtalen.

De samarbetssamtal som föräldrar själva begär registreras i allmänhet inte. Vissa arbetsanteckningar kan dock vara nödvändiga, till exempel när samtalen påbörjades och avslutades, hur många samtal man haft, vilka som deltagit och om samtalen lett fram till det som avsågs. Dessa anteckningar, som inte förs in i något register kan underlätta utvärdering av samtalen.

De samtal som remitterats av domstol registreras, precis som andra ärenden som kommer in till socialtjänsten. I dessa ärenden förs journalanteckningar i form av datum för möten, vilka som deltagit samt resultatet av – men inte innehållet i – samtalen. En redovisning skickas till rätten om resultatet, oavsett om det är positivt och man gjort överenskommelser eller om samtalen inte längre tjänar något syfte. Någon redogörelse av samtalens innehåll görs däremot inte till rätten. Handlingarna i ärendet arkiveras på sedvanligt sätt.

JO har uttalat att information om parternas ståndpunkter under samtalen inte bör lämnas till domstolen.⁴⁷⁴

⁴⁷³ SOSFS 2012:4

⁴⁷⁴ JO 1994/95 s. 506

Samförstånds lösningar vid domstol

Av 42 kap. 17 § första stycket RB framgår att rätten ska, om det inte är olämpligt med hänsyn till målets beskaffenhet och övriga omständigheter, verka för att parterna förlikas eller på annat sätt uppnår en samförstånds lösning.

Det innebär att om föräldrarna inte lyckats komma överens inom ramen för samarbetssamtalen har domstolen ett ansvar för att klarlägga om det finns förutsättningar för förlikning eller annan samförstånds lösning. Nästan alltid är det bäst om föräldrarna kan nå en samförstånds lösning eftersom det normalt inte främjar barnet att det finns en konflikt mellan föräldrarna. Om en samförstånds lösning nås är förutsättningarna för att den ska hålla på sikt betydligt större än om föräldrarna överlåter beslutsfrågan till någon annan. Domstolen har därför fått ett ansvar för att verka för att parterna når en samförstånds lösning när det kan antas vara bäst för barnet.⁴⁷⁵

Av 42 kap. 17 § andra stycket RB framgår att rätten kan besluta om medling om parterna samtycker till det. I sådana fall ska rätten förelägga parterna att inställa sig till ett sammanträde inför medlare som förordnas av rätten och ange inom vilken tid medlingen senast ska vara slutförd. Rätten kan förlänga tidsfristen om det finns särskilda skäl för det. Om det inte är olämpligt att verka för förlikning så får rätten således besluta att det ska ske genom medling. Beträffande medling i indispositiva mål som rör vårdnad, boende och umgänge med barn gäller 6 kap. 18 a § FB.⁴⁷⁶

Medling

Av 6 kap. 18 a § FB framgår att rätten får uppdra åt en medlare att försöka få föräldrarna att nå en samförstånds lösning som är förenlig med barnets bästa. Rätten kan lämna medlaren närmare anvisningar om vad han eller hon ska iaktta när uppdraget fullgörs. Vidare framgår att medlaren inom den tid som rätten bestämmer ska lämna en redogörelse för de åtgärder som har vidtagits. Tiden får inte sättas längre än fyra veckor. Rätten får dock förlänga tiden, om det finns förutsättningar att nå en samförstånds lösning.

Enligt samma bestämmelse har medlaren rätt till skälig ersättning för arbete, tidspillan och utlägg som uppdraget krävt. Rätten beslutar om ersättningen. Ersättningen betalas av allmänna medel.

⁴⁷⁵ Prop. 2005/06:99 s. 62-63

⁴⁷⁶ Regeringens proposition 2010/11:128 *Medling och förlikning - ökade möjligheter att komma överens* s. 89 f.

Medling är ett annat sätt att nå en hållbar samförståndslösning som är till barnets bästa. I de fall det är lämpligt kan domstolen uppdra åt en medlare att försöka få föräldrarna att nå en samförståndslösning.⁴⁷⁷

Om samarbetssamtal och samförståndslösning i domstolen inte lyckats kan medling vara ett alternativ. När domstolen gör bedömningen att det ändå kan finnas utrymme för en lösning, kan domstolen besluta om medling. En medlare kan många gånger gå längre i sina försök att nå en samförståndslösning än vad domstolen och en samarbetssamtalsledare kan. Domstolens möjlighet att ge ett uppdrag till en medlare är alltså ytterligare ett sätt för parterna att få en utomstående persons hjälp med att försöka finna en lösning på de tvistiga frågorna. En medlare bör utses framför allt i situationer där samarbetssamtal har förekommit – antingen före rättegången eller efter beslut av domstolen – men föräldrarna trots detta inte lyckats nå en överenskommelse. En förutsättning är att det bedöms finnas möjlighet att nå en samförståndslösning.⁴⁷⁸

Ett beslut om medling förutsätter i och för sig inte samtycke från föräldrarnas sida, men det kan vara svårt för en medlare att utföra sitt uppdrag om en förälder direkt motsätter sig att en medlare utses. Domstolen bestämmer vem som ska utses till medlare. Medlaren måste ha förmåga att sätta barnets bästa i främsta rummet. Medlaren ska också ha förmåga att hantera en känslig situation och kunna vinna förtroende hos såväl föräldrar som barn. Det är naturligt att domstolen lämnar medlaren anvisningar om hur uppdraget ska fullgöras och att medlaren bedriver medlingen på ett aktivt sätt och alltid låter barnets bästa vara i fokus. I samband med att medlarens uppdrag sedan avslutas bör han eller hon lämna en redogörelse till domstolen för de åtgärder som har vidtagits.⁴⁷⁹

Möjligheten att besluta om medling i målet ersätter inte det medlingsförfarande som kan bli aktuellt i ett senare skede i en verkställighetsprocess. (Se kapitlet Verkställighet och överklagande)

⁴⁷⁷ Prop. 2005/06:99 s. 90

⁴⁷⁸ Prop. 2005/06:99 s. 91

⁴⁷⁹ Prop. 2005/06:99 s. 91

11. Avtal

Föräldrar som är överens kan reglera frågor om vårdnad, boende och umgänge genom avtal. Det gäller oavsett om föräldrarna varit gifta med varandra eller inte. För att avtalet ska gälla krävs att det godkänns av socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört. Nämnden kan godkänna avtalet om det är skriftligt, undertecknat av båda föräldrarna och förenligt med barnets bästa. Ett godkänt avtal och kan verkställas på samma sätt som ett domstolsavgörande som har vunnit laga kraft. Frågor om avtal regleras i 6 kap. 6 § (vårdnad), 14 a § andra stycket (boende), 15 a § tredje stycket (umgänge), 17 a och 17 b §§ FB samt 5 kap. 3 § SoL.

Syftet med bestämmelserna om avtal är att i största möjliga utsträckning handlägga frågor om vårdnad, boende och umgänge i mindre konfliktskapande former utanför domstolarna. Ett skäl till det är att utvärdering av samarbetsamtalen har visat att föräldrarna har störst utsikter att nå enighet om samtalen kommer till stånd innan ett domstolsförfarande har inletts.⁴⁸⁰ Genom samarbetsamtal och samförståndslösningar kan föräldrar få hjälp att upprätta avtal. Avtalsmöjligheten innebär dock inte att möjligheten att få ett domstolsutslag beträffande vårdnad, boende och umgänge inskränks. Föräldrar som är överens men föredrar att väcka talan i domstol i stället för att vända sig till socialnämnden för att få ett avtal godkänt, har således möjlighet att göra det. Det kan till exempel inte uteslutas att domstols dom i vissa internationella sammanhang kan väga tyngre än ett av socialnämnden godkänt avtal.⁴⁸¹

Kommunens skyldighet

Det framgår av 6 kap. 17 a § FB att föräldrar kan få hjälp att träffa avtal om vårdnad, boende och umgänge enligt 6 kap. 6 § och 14 a § andra stycket eller 15 a § tredje stycket FB. Skyldigheten att hjälpa föräldrar att träffa avtal om umgänge omfattar även fördelningen av resekostnader som kan uppkomma i samband med umgänget.⁴⁸² (Se vidare kapitlet Ekonomiska frågor). Det är enligt 5 kap. 3 § SoL kommunen, i praktiken socialnämnden, som har skyldighet både att erbjuda samarbetsamtal och att hjälpa föräldrar att upprätta skriftliga avtal. I likhet med vad som gäller för samarbetsamtal får varje kommun själv avgöra hur skyldigheten att

⁴⁸⁰ Prop. 1997/98:7 s. 80

⁴⁸¹ Prop. 1997/98:7 s. 88

⁴⁸² Prop. 1997/98:7 s. 71 och 119 f.

11. Avtal

hjälpa till med avtal ska fullgöras. Det kan ske inom den egna verksamheten, genom att flera kommuner samarbetar i frågan eller på annat sätt.⁴⁸³ Det är socialnämndens sak att ta ställning till avtalet, men uppgiften kan delegeras till ett utskott, en ledamot (eller ersättare) eller en anställd hos kommunen som får besluta på nämndens vägnar (10 kap. 5 § SoL).

Många gånger har föräldrarnas avtal föregåtts av samarbetsamtal. Det finns inga hinder i lagen mot att den som leder samarbetsamtal också kan hjälpa föräldrarna att skriva ett avtal och godkänna det. Enligt förarbetena kan det inte uteslutas att det i vissa fall tvärtom kan vara lämpligt att samtalsledaren också hanterar frågan om godkännande.⁴⁸⁴

En särskild fråga blir då vad som gäller prövningen av ett avtal som har upprättats vid samtal inom ramen för den kommunala familjerådgivningsverksamheten. Vikten av att hålla isär familjerådgivarens roller så att uppgifterna inte blandas samman har betonats i flera sammanhang.⁴⁸⁵ SKL har uttalat att beslut att godkänna eller vägra godkänna avtal inte kan fattas inom familjerådgivningen. Skälet till det är att det inom familjerådgivningsverksamheten inte bedrivs någon myndighetsutövning.⁴⁸⁶

Om kommunens socialtjänst är organiserad i stadsdels- eller kommunaldelsnämnder kan kommunen delegera åt en eller flera av nämnderna att besluta om sådana avtal. Det är däremot inte möjligt att delegera uppgiften till en annan kommun, en tjänsteman i en annan kommun eller att lämna uppdraget åt ett enskilt rättssubjekt.⁴⁸⁷

Flera kommuner kan däremot vara organiserade för att samverka under en gemensam nämnd eller genom att en kommun slutit avtal med en annan kommun som ska utföra uppgifter som rör vårdnad, boende och umgänge, se 2 kap 4 – 5 §§ SoL, 10 kap. 5 § SoL och 3 kap. 3 b § KL.

Avgift

Kommunen får bara ta betalt för tjänster eller nyttigheter som kommunen är skyldig att tillhandahålla om det är särskilt föreskrivet (8 kap. 3 b § KL). Skyldigheten att hjälpa till med avtal nämns inte särskilt i socialtjänstlagen som en tjänst där kommunen får ta ut avgift (8 kap. 1–2 §§ SoL). SKL har också uttalat att det saknas lagstöd för att ta ut avgift av föräldrarna.⁴⁸⁸

⁴⁸³ Prop. 1997/98:7 s. 81

⁴⁸⁴ Prop. 1997/98:7 s. 82

⁴⁸⁵ Regeringens proposition 1993/94:4 *Om familjerådgivningen* s. 7, se även JO 1999/2000 s. 272

⁴⁸⁶ Svenska Kommunförbundets cirkulär (nuvarande SKL) 1998:174 s. 12

⁴⁸⁷ Svenska Kommunförbundets cirkulär (nuvarande SKL) 1998:174 s. 13

⁴⁸⁸ Svenska Kommunförbundets cirkulär (nuvarande SKL) 1998:174 s. 14

Utredarens kompetens

Enligt 3 kap. 3 § SoL ska det för utförande av socialnämndens uppgifter finnas personal med lämplig utbildning och erfarenhet.

Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2006:14) om personalens kompetens vid handläggning och uppföljning av ärenden som rör barn och unga gäller även för dem som arbetar med vårdnad, boende och umgängesärenden. Det innebär att dessa allmänna råd också är tillämpliga för personal som ska pröva om ett avtal ska godkännas.

Personal som arbetar med handläggning och uppföljning av ärenden som avser barn och unga bör ha socionomexamen och minst ett års yrkeserfarenhet inom socialt arbete.⁴⁸⁹

För att självständigt pröva om ett avtal avseende vårdnad, boende och umgänge kan godkännas bör personalen ha minst ett års yrkeserfarenhet inom områdena vårdnad, boende och umgänge.⁴⁹⁰

Personalen bör också ha kunskaper om

- lagstiftning och praxis inom det familjerättsliga området
- kriser och konflikter som kan förekomma i samband med separationer och
- problemen med våld, hot och missbruk samt psykiska ohälsa i familjen.⁴⁹¹

(Se även kapitlet Samarbetssamtal avsnittet Kompetens och kapitlet Utredningsförfarandet avsnittet Utredarens kompetens.)

Behörig kommun

Det är socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört som prövar om ett avtal mellan föräldrarna ska godkännas (6 kap. 17 a § andra stycket FB). Det är alltså nödvändigt att barnet är folkbokfört i en svensk kommun för att nämnden ska ha behörighet att godkänna avtalet. För att nämnden på ett tillfredställande sätt ska kunna pröva om avtalet kan godkännas krävs att en utredning om barnets förhållanden och om föräldrarnas lämplighet kan inhämtas.⁴⁹²

Ibland är frågor om vårdnad, boende och umgänge av internationell karaktär på så sätt att det uppvisar anknytningar till ett eller flera andra länder. Det kan exempelvis vara så att en förälder eller barnet är utländsk medborgare eller att någon av föräldrarna eller barnet har hemvist utomlands. Om föräldrarna eller barnet har anknytning till ett annat land är

⁴⁸⁹ SOSFS 2006:14

⁴⁹⁰ SOSFS 2012:4

⁴⁹¹ SOSFS 2012:4

⁴⁹² Prop. 1997/98:7 s. 82

11. Avtal

det inte tillräckligt att barnet är folkbokfört i Sverige för att barnets folkbokföringskommun ska kunna godkänna avtalet. Socialnämnden måste också pröva vilken anknytning, utöver folkbokföringen, som krävs för att nämnden ska vara behörig att pröva ett avtal. Frågan om sådan behörighet bedöms enligt allmänna internationella processrättsliga principer på familjerättens område.

Om barnet är folkbokfört och har sitt hemvist i Sverige är emellertid socialnämnden alltid behörig att pröva avtalet.⁴⁹³ Innebörden av begreppet hemvist är därför av avgörande betydelse.

Hemvist

Enligt propositionen *Om internationella faderskapsfrågor m.m.* bör det hemvistbegrepp som anges i 7 kap. 2 § lagen (1904:26 s.1) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap och förmynderskap vara utgångspunkten för hur man tillämpar bestämmelserna i föräldrabalken.⁴⁹⁴

Detta hemvistbegrepp innebär bland annat följande:

Ett barn som är bosatt i Sverige, bör anses ha hemvist här om bosättningen anses stadigvarande, utifrån vistelsens varaktighet och omständigheterna i övrigt. Om ett barn har flyttat från ett land till ett annat, bör barnet dels ha ändrat sin vistelseort så att det normalt vistas i det nya landet, dels ha för avsikt att stanna i det nya landet för att hemvisten ska ändras. Avsikten behöver dock inte vara att stanna kvar i landet för all framtid – normalt är det tillräckligt att barnet ska stanna tills vidare. Det kan även finnas fall där barnet ska lämna landet vid en viss tidpunkt i framtiden, men ändå kan anses ha hemvist här. Så kan vara fallet till exempel om vistelsen gäller en längre tid.⁴⁹⁵

Hänsyn måste alltid tas till samtliga omständigheter i samband med vistelsen. Hur stark anknytning barnet har till ett annat land, exempelvis hemlandet eller tidigare vistelseland, har också viss betydelse. Normalt ska dock barnets hemvist anses sammanfalla med vårdnadshavarens, om barnet bor hos den eller dem som har vårdnaden om barnet. Det finns dock vissa omständigheter som innebär att man kan anse att barnet och vårdnadshavaren har olika hemvist.⁴⁹⁶

De aktuella och förväntade uppväxtförhållandena är avgörande. Folkbokföring är en av flera omständigheter som man ska ta hänsyn till vid bedömningen av hemvist. Enbart folkbokföringen i sig är dock varken en

⁴⁹³ Prop. 1997/98:7 s. 121, Wickström (1998) s. 46

⁴⁹⁴ Regeringens proposition 1984/85:124 *Om internationella faderskapsfrågor m.m.* s. 40 f.

⁴⁹⁵ Prop. 1984/85:124 s. 40 f.

⁴⁹⁶ Prop. 1984/85:124 s. 42

tillräcklig eller en nödvändig förutsättning för att avgöra hemvist. Upphållstillstånd är inte heller i sig avgörande för att barnet eller föräldern ska anses ha sitt hemvist här i Sverige, men det är ofta en förutsättning för en varaktig vistelse här. Vissa omständigheter kan dock innebära att hemvist kan anses föreligga, trots avsaknad av upphållstillstånd, till exempel om vistelsen varat lång tid.⁴⁹⁷

Förälder med anknytning till annat land

Av förarbetena framgår att socialnämndens behörighet att godkänna ett avtal om vårdnad, boende eller umgänge endast gäller de fall när barnet är folkbokfört i en svensk kommun, se även 6 kap. 17 a § FB. Det innebär dock inte att föräldrar till barn som inte är folkbokförda här saknar möjlighet att få överenskommelsen prövad i Sverige om de är ense.⁴⁹⁸ De svenska domstolarnas domsrätt påverkas inte av vilken behörighet socialnämnden har. Om barnet inte är folkbokfört i en svensk kommun kan föräldrarna lämna in en gemensam ansökan till domstolen.

Om socialnämnden har behörighet att godkänna ett avtal och avtalet gäller en förälder som har anknytning till ett annat land, till exempel genom medborgarskap eller hemvist, bör föräldern informeras om att det inte är säkert att ett avtal om vårdnad, boende eller umgänge gäller i hemlandet och att han eller hon kan vända sig till det landets ambassad eller konsulat för ytterligare information.⁴⁹⁹

Om barnet flyttar

Om samarbetsamtal har inletts i en kommun, men barnet flyttar och folkbokförs i en annan kommun, är det socialnämnden i den nya kommunen som ska godkänna det avtal som föräldrarna enats om. Nämnden i den nya kommunen har emellertid möjlighet att inhämta upplysningar om familjen från den gamla hemkommunen (6 kap. 17 a § tredje stycket FB). (Se vidare nedan om socialnämndens prövning.)

Socialnämndens prövning

Frågan om nämnden kan godkänna ett avtal kan aktualiseras på olika sätt. Föräldrarna kan genom samarbetsamtal, familjerådgivning, advokat eller på egen hand ha enats om hur de vill ordna frågor som rör barnets vårdnad, boende eller umgänge. Har föräldrarnas överenskommelse utmynnat i ett skriftligt avtal kan avtalet överlämnas till nämnden för godkännande.

⁴⁹⁷ Wickström A. (1998) s. 48 (jfr även Prop. 1984/85:124 s. 20, 42)

⁴⁹⁸ Prop. 1997/98:7 s. 82 (jfr. även NJA 1995 s. 770)

⁴⁹⁹ SOSFS 2012:4

11. Avtal

Det gäller oavsett om nämnden eller någon annan varit behjälplig med utformningen av avtalet.

Socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört prövar om ett avtal mellan föräldrar som rör vårdnad, boende eller umgänge ska godkännas. Vid denna prövning ska nämnden se till att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillbörligt utredda (6 kap. 17 a § andra och tredje styckena FB). Ett avtal om gemensam vårdnad ska godkännas av nämnden om det inte är uppenbart att det är oförenligt med barnets bästa. Avtal om boende och umgänge ska godkännas om det är till barnets bästa. (Se vidare avsnittet Att godkänna avtalet.)

När socialnämnden tar ställning till föräldrarnas avtal ska den göra samma prövning som en domstol gör när föräldrarna är överens. Den socialnämnd som ska pröva avtalet kan inhämta upplysningar från socialnämnden i en annan kommun (6 kap. 17 a § tredje stycket FB). Detta kan bli aktuellt om barnet nyligen har flyttat till kommunen eller om en av föräldrarna är eller har varit bosatt i en annan kommun. Socialnämnden i den andra kommunen är skyldig att lämna upplysningar på begäran av den nämnd som prövar avtalet. Socialtjänstsekretess (sekretess enligt 26 kap. 1 § OSL) hindrar inte att uppgifter av betydelse lämnas till den socialnämnd som ska pröva avtalet eftersom den uppgiftsskyldighet som regleras i föräldrabalken bryter sekretessen (10 kap. 28 § OSL och 6 kap. 17 a § tredje stycket FB). Däremot omfattas inte uppgifter som lämnats under familjerådgivningssekretess (26 kap. 3 § OSL) av denna uppgiftsskyldighet.⁵⁰⁰

Utredningens innehåll

Av utredningen bör det framgå

- vilken uppfattning föräldrarna har,
- hur barnets vilja ser ut,
- om barnet inte har kommit till tals och skälen till det,
- om föräldrarna har vilja och förmåga att samarbeta i frågor som rör barnet,
- vilka uppgifter från socialtjänstens register som har betydelse,
- vilka andra uppgifter som kan vara relevanta i ärendet, och
- hur bedömningen av vad som är barnets bästa har gjorts.⁵⁰¹

⁵⁰⁰ Prop. 1997/98:7 s. 87

⁵⁰¹ SOSFS 2012:4

Barnets bästa

Barnets bästa ska vara avgörande för alla beslut som rör vårdnad, boende och umgänge. Vid nämndens bedömning av vad som är bäst för barnet gäller bestämmelserna i 6 kap. 2 a § andra stycket FB. Det innebär bland annat att nämnden vid sin prövning ska fästa avseende särskilt vid risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa och barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Hänsyn ska också tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad (6 kap. 2 a § tredje stycket FB). (Se vidare kapitlet Barnets bästa.)

Samtal med föräldrarna

Innan socialnämnden godkänner ett avtal om vårdnad, boende eller umgänge bör den som utreder ärendet träffa föräldrarna.⁵⁰² Dessa behöver legitimera sig och styrka att de är barnets föräldrar med ett personbevis. Det personliga mötet är viktigt av flera skäl. Föräldrarna behöver få information om den prövning som socialnämnden gör samt att denna måste utmytna i att avtalet är till barnets bästa för att det ska kunna godkännas av nämnden. Nämnden behöver också informera föräldrarna om avtalets innebörd och ta reda på om det är till barnets bästa samt att innehållet i avtalet överensstämmer med båda föräldrarnas uttryckliga vilja.

Utredaren bör i samtalet med föräldrarna ta reda på om barnet eller någon annan i familjen har utsatts för våld eller andra övergrepp eller om barnet olovligen har förts bort, hållits kvar eller på något annat sätt farit illa. Utredaren bör också ta reda på om det har förekommit hot, missbruk, psykisk ohälsa eller andra problem i familjen och hur barnet i så fall har upplevt detta. I samtalet med föräldrarna bör också tas upp om det föreligger risk för att barnet kan fara illa. I samtalet bör utredaren låta föräldrarna redovisa hur barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna bäst kan tillgodoses.⁵⁰³

Utredaren bör informera föräldrarna om avtalets rättsliga verkan samt om de ekonomiska konsekvenser som avtalet kan få.⁵⁰⁴

Samtal med barnet

Det finns ingen absolut skyldighet för socialnämnden att ta reda på barnets inställning innan den godkänner ett avtal om vårdnad, boende och umgänge.⁵⁰⁵ Men när en åtgärd rör ett barn ska barnet få relevant infor-

⁵⁰² SOSFS 2012:4

⁵⁰³ SOSFS 2012:4

⁵⁰⁴ SOSFS 2012:4

⁵⁰⁵ Prop. 1997/98:7 s. 86

mation och barnets inställning så långt möjligt klarläggas. Hänsyn ska tas till barnets vilja med beaktande av dess ålder och mognad (3 kap. 5 § andra stycket SoL och 6 kap. 2 a § tredje stycket FB). Det innebär att utredaren bör, om det inte är olämpligt, samtala med barnet dels för att med utgångspunkt i barnets egna behov och rättigheter ge information och låta barnet berätta om sin situation, dels för att ge barnet möjlighet att förmedla sin inställning.⁵⁰⁶

Ett barn som har kontakt med socialtjänsten har alltså rätt att utifrån sin ålder och mognad få relevant information, bli delaktig i det som planeras och har med hans eller hennes situation att göra. Det innebär att ett barn som vill, ska få information och möjlighet att uttrycka sin åsikt. Barnet får för den skull inte pressas på åsikter eller sättas i svåra valsituationer.

Ytterst är det dock barnets vårdnadshavare som bestämmer och som därmed avgör om barnet ska få information och möjlighet att uttrycka sin åsikt. Skulle vårdnadshavaren motsätta sig socialnämndens kontakt med barnet är nämnden alltså förhindrad att tala med barnet.⁵⁰⁷ Om det inte är möjligt att tala direkt med barnet bör utredaren bilda sig en uppfattning om barnets inställning genom samtalet med föräldrarna.⁵⁰⁸ Skulle det komma fram att barnet motsätter sig den lösning som föräldrarna kommit överens om, är det ett skäl att närmare undersöka om överenskommelsen verkligen är till barnets bästa.

Att godkänna avtalet

Om barnet står under vårdnad av endast en förälder, och föräldrarna gemensamt vill ha vårdnad om barnet, ska nämnden godkänna avtalet, om det inte är uppenbart att avtalet är oförenligt med barnets bästa (6 kap. 6 § andra stycket FB). Om föräldrarna har gemensam vårdnad och vill att en av dem ensam ska ha vårdnaden om barnet, ska nämnden godkänna avtalet, om överenskommelsen är till barnets bästa. Även avtal om boende och umgänge ska godkännas om det som har överenskommits är till barnets bästa (6 kap. 2 a § FB).

Uppgiften att pröva föräldrarnas avtal är betydligt mer ansvarsfullt än att bara registrera föräldrarnas överenskommelse. Det kan exempelvis inte uteslutas att det finns situationer där föräldrarna ser mindre till barnets behov än till sina egna intressen. Att en överenskommelse inte i tillräcklig grad tar hänsyn till barnets bästa kan ha olika orsaker. Bakom föräldrarnas överenskommelse kan det ligga till exempel ekonomiska

⁵⁰⁶ SOSFS 2012:4

⁵⁰⁷ Regeringens proposition 2006/07:129 *Utveckling av den sociala barn- och ungdomsvården m.m.* s. 38-40

⁵⁰⁸ SOSFS 2012:4

överväganden, ett ”rättvisetänkande” eller en förälders inflytande över den andra.⁵⁰⁹

Utredaren bör vid sin bedömning av avtalet vara uppmärksam på sådana problem hos föräldrarna som kan påverka förutsättningarna för att godkänna avtalet.⁵¹⁰ Det kan vara till exempel missbruk, våld, personlighetsstörning, psykisk ohälsa eller utvecklingsstörning hos någon av föräldrarna. (Se även kapitlet Särskilda problem hos föräldrar).

Socialnämnden ska antingen godkänna avtalet eller vägra att godkänna det. Nämnden får inte ändra på innehållet i avtalet, inte ens i förtydligande syfte. Tvister mellan föräldrarna får i stället avgöras av domstol. Även om nämnden inte kan ändra avtalets innehåll kan den vid behov föreslå föräldrarna att själva göra ändringar i avtalet som svarar mot barnets bästa. Om avtalet inte är tillräckligt klart formulerat kan föräldrarna få hjälp att utforma det på ett sådant sätt att det kan godkännas av nämnden. Särskilt vad gäller vårdsnaden om barnet är det viktigt att avtalet är klart till sin innebörd. Nämnden kan också verka för att oklara avtal görs tydliga och att ofullständiga avtal görs fullständiga. Annars riskerar man att avtalet inte kan läggas till grund för verkställighet.⁵¹¹ (Se nedan Avtalets form.) Det är inte möjligt att överklaga socialnämndens beslut. Om nämnden vägrar att godkänna avtalet, kan föräldrarna väcka talan i domstol. Om föräldrarna är överens kan detta ske genom en gemensam ansökan (6 kap. 4 och 17 §§ FB).⁵¹²

Att inte godkänna avtalet

Om nämnden inte kan godkänna föräldrarnas avtal, ska föräldrarna underrättas om de uppgifter som tillförts ärendet och som ligger till grund för nämndens beslut (17 § FL och 11 kap. 8 § SoL). (Se kapitlet Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten).

När socialnämnden har fattat sitt beslut ska föräldrarna underrättas om innehållet i socialnämndens beslut, det vill säga om avtalet har godkänts eller inte godkänts, och i förekommande fall också om skälen för detta (21 § FL, 11 kap. 8 § SoL). Enligt huvudregeln ska slutliga beslut i ärenden som gäller myndighetsutövning mot enskild innehålla de skäl som bestämt utgången, det vill säga besluten ska motiveras (20 § FL). Det räcker sällan med att enbart hänvisa till ett lagrum, utan man ska kunna utläsa vad som varit avgörande för utgången i det enskilda fallet. Motiveringen kan vara kort, men den får inte vara innehållslös.

⁵⁰⁹ Prop. 1997/98:7 s. 85

⁵¹⁰ SOSFS 2012:4

⁵¹¹ Prop. 1997/98:7 s. 86

⁵¹² Prop. 1997/98:7 s. 121

11. Avtal

Inom socialtjänsten är det främst två undantagsbestämmelser från motiveringsskyldigheten som kan bli aktuella – skälen får utelämnas om beslutet inte går parten emot eller om åtgärderna av någon annan anledning är uppenbart obehövliga.

Vad är ett interimistiskt avtal?

Det finns inget hinder mot att avtalet begränsas i tiden. Inte heller finns det något hinder mot att föräldrarna kommer överens om att avtalet ska gälla till dess att en slutlig överenskommelse har nåtts eller frågan avgjorts av domstol.

För avtal som ska gälla interimistiskt, det vill säga för tiden till dess att frågan slutligt avgörs, ställs inte samma krav på socialnämndens utredning. De uppgifter som socialnämnden kunnat inhämta i samband med att föräldrarna fått hjälp med sitt avtal anses då tillräckliga.⁵¹³ Förfarandet kan jämföras med tingsrättens handläggning inför interimistiska beslut. Är föräldrarna överens kontaktar tingsrätten normalt inte socialnämnden innan de fattar ett beslut (6 kap. 20 § FB).⁵¹⁴ Har föräldrarna själva upprättat avtalet behöver nämnden däremot inhämta visst underlag för sin prövning. Interimistiska avtal kan upprättas för såväl vårdnad som boende och umgänge. Ett interimistiskt avtal kan också ersätta ett interimistiskt domstolsbeslut eller ett tidigare upprättat interimistiskt avtal.

Ändring av tidigare dom eller avtal

Om föräldrarna är överens och vill ändra en tidigare dom eller ett tidigare avtal, kan de upprätta ett nytt avtal. Ett godkänt avtal får samma verkan som en dom. Det betyder bland annat att det kan verkställas.⁵¹⁵

Avtalets form

Det finns inga formella krav på hur ett avtal ska formuleras för att det ska kunna godkännas. För att underlätta handläggningen och åstadkomma tydliga och verkställbara avtal har blanketter för avtal om vårdnad, boende och umgänge tidigare tagits fram av SKL och Socialstyrelsen.⁵¹⁶

Av dessa avtal framgår att de ska undertecknas och dateras av föräldrarna och nämnden (eller nämndens delegat). På avtalet anges barnets och föräldrarnas personnummer och adress, vilken nämnd som godkänt avtalet, samt beslutsdatum.

⁵¹³ Prop. 1997/98:7 s. 121

⁵¹⁴ Prop. 1981/82:168 s. 79f

⁵¹⁵ Prop. 1997/98:7 s. 87

⁵¹⁶ Svenska kommunförbundet (nuvarande SKL)

Föräldrarna får var sin bestyrkt kopia av avtalet. Originalen sparas i personakten.

Separata avtal bör upprättas för de olika områdena vårdnad, boende och umgänge. För varje barn i en syskonskara bör separata avtal upprättas.⁵¹⁷

Avtalets giltighet

Socialnämndens beslut att godkänna eller inte godkänna ett avtal mellan föräldrarna kan inte överklagas. Avtalet gäller från den dag det godkänns av nämnden (eller den som uppgiften delegerats till). Det innebär att fram till dess att avtalet godkänts kan föräldrarna ändra sig, och nämnden har inte längre något avtal att godkänna.⁵¹⁸

Ett avtal kan inte ges retroaktiv verkan (se NJA 1972 s. 350).⁵¹⁹

Ett godkänt avtal kan ändras genom ett nytt avtal som godkänts av socialnämnden eller genom ett domstolsavgörande.⁵²⁰ Det behöver inte ha gått någon viss tid för att ett nytt avtal ska kunna upprättas och godkännas, men syftet med avtalen är att de ska innehålla långsiktiga lösningar för barnet. Genom ett godkänt avtal upphör en tidigare dom eller ett tidigare avtal om samma fråga att gälla, såvida inte det nya avtalet endast delvis ska ersätta eller komplettera det tidigare avtalet.

Tidsbegränsade avtal

Det finns inget hinder mot att avtalet begränsas i tiden. Avtalet kan vara tidsbegränsat, till exempel i avvaktan på ett slutligt avtal eller tills frågan avgjorts av domstol. När det gäller vårdnaden om barnet torde – av hänsyn till barnet – tidsbegränsade avtal i regel inte godkännas.⁵²¹ För avtal om umgänge behöver tidsbegränsning däremot inte vara någon nackdel. Sådana avtal kan ändå behöva ändras vartefter barnet blir äldre. Ett tidsbegränsat avtal kan också ge utrymme för att pröva hur en överenskommelse fungerar eller för att beakta barnets växlande behov av umgänge och kontakt med båda föräldrarna. I förarbetena påpekas att umgänge lämpar sig bättre för tidsbegränsade avtal än avtal om vårdnad och boende.⁵²² Om ett tidsbegränsat avtal vid avtalstidens slut inte ersätts av ett nytt eller av en dom så följer av allmänna principer att förhållandena återgår till det som gällde före avtalets tillkomst. Av ett tidsbegränsat avtal

⁵¹⁷ SOSFS 2012:4

⁵¹⁸ JO beslut 17 april 2009, dnr 926-2008

⁵¹⁹ Prop. 1997/98:7 s. 87

⁵²⁰ Prop. 1997/98:7 s. 87

⁵²¹ SOSFS 2012:4, och prop. 1997/98:7 s. 109

⁵²² Prop. 1997/98:7 s. 87

11. Avtal

bör det framgå vad som gäller när avtalet upphör att gälla.⁵²³ Det behöver alltså tydliggöras i avtalet vad som gäller när det tidsbegränsade avtalet upphör så att inga tveksamheter och oklarheter uppkommer.

Avtal om vårdnad

Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem får föräldrarna avtala att vårdnaden ska vara gemensam eller att en av dem ska ha vårdnaden om barnet (6 kap. 6 § första stycket FB). Föräldrarna kan däremot inte träffa en överenskommelse om vårdnaden om barnet har en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. Inte heller kan föräldrarna med bindande verkan avtala om att vårdnaden om barnet ska anförtros åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Ibland kan det finnas skäl för socialnämnden att i barnets intresse kräva att även boende- eller umgängesfrågan regleras i avtalet, som villkor för att ett avtal ska godkännas.⁵²⁴ Det kan till exempel bli aktuellt om det finns anledning att befara att det kan komma att bli konflikter mellan föräldrarna om boendet eller umgänget.

Det måste med säkerhet gå att utläsa vem som är barnets vårdnadshavare vid varje givet tillfälle. Är det inte möjligt att uppnå en sådan klarhet kan nämnden vägra att godkänna avtalet.⁵²⁵ Tidsbegränsade avtal om vårdnad bör av hänsyn till barnet i regel inte godkännas.⁵²⁶

Avtal om boende

Föräldrar som är överens kan träffa avtal om barnets boende om de har gemensam vårdnad (6 kap. 14 a § FB). Föräldrarna kan alltså inte med bindande verkan avtala om barnets boende om en av dem har ensam vårdnad om barnet.⁵²⁷ Inte heller kan de träffa en juridiskt giltig överenskommelse om att barnet ska bo hos någon annan än en av föräldrarna. Föräldrar som har avtalat om växelvis boende kan inte samtidigt avtala om umgänge.

Det finns inget som hindrar att boendet lämnas oreglerat i ett avtal om vårdnad, men ibland kan det som nämnts vara befogat att i barnets intresse, som villkor för ett godkännande, kräva att även boendefrågan regleras.⁵²⁸

⁵²³ SOSFS 2012:4

⁵²⁴ Prop. 1997/98:7 s. 110

⁵²⁵ Prop. 1997/98:7 s. 110

⁵²⁶ SOSFS 2012:4

⁵²⁷ Prop. 1997/98:7 s. 113

⁵²⁸ Prop. 1997/98:7 s. 113

Det krävs inte att föräldrarna ska bo isär för att boendet ska kunna regleras i ett avtal. Ingenting hindrar alltså att ett avtal upprättas och godkänns i fall då föräldrarna avser att flytta isär men bor ihop vid tidpunkten för avtalets godkännande. Däremot kan det knappast anses vara förenligt med barnets bästa att avtala om boendet om ingen separation är aktuell.⁵²⁹

Om socialnämnden inte godkänner föräldrarnas avtal är boendet reglerat tills föräldrarna har träffat ett annat avtal som har godkänts eller tills domstolen har avgjort frågan. Om det underkända avtalet ändrar det som tidigare gällt om barnets boende gäller den gamla ordningen tills vidare.⁵³⁰

I ett avtal om växelvis boende bör det klart framgå hur barnets boende ska fördelas mellan föräldrarna samt vid vilken tidpunkt, på vilken plats och av vem barnet ska hämtas och lämnas.⁵³¹ Det innebär att barnets växelvisa boende hos föräldrarna under lov och semestrar också tydligt behöver framgå av avtalet. Riktpunkten ska vara att avtalet ska vara så noggrant utformat att avtalet kan verkställas.⁵³²

Vid utredarens bedömning av om ett avtal om växelvis boende är till barnets bästa bör hänsyn särskilt tas till barnets behov av kontinuitet i förskola eller skola, kamratkontakter och fritidsaktiviteter m.m.⁵³³ Växelvis boende ställer krav på att föräldrarnas samarbetsförmåga är särskilt god. Barnets egen inställning har givetvis också stor betydelse vid bedömningen av om ett avtal ska kunna godkännas. Om en överenskommelse framstår som tvivelaktig kan det finnas anledning att kräva in ytterligare underlag för att kunna bedöma vad som är bäst för barnet.⁵³⁴

Det är inte möjligt för föräldrarna att i ett avtal bestämma var barnet ska vara folkbokfört.

Avtal om umgänge

Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem kan de avtala om barnets umgänge med den förälder som barnet inte bor tillsammans med (6 kap. 15 a § tredje stycket FB). Detta innebär att föräldrar som har växelvis boende för sitt barn inte kan träffa avtal om umgänge, eftersom lagen föreskriver att föräldrar endast kan träffa avtal om umgänge med den förälder som barnet *inte* bor tillsammans med.

⁵²⁹ Jfr Prop. 1997/98:7 s. 112

⁵³⁰ Prop. 1997/98:7 s. 55 ff. och 112 f.

⁵³¹ SOSFS 2012:4

⁵³² Jfr Prop. 1997/98:7 s. 112 f.

⁵³³ SOSFS 2012:4

⁵³⁴ Prop. 2005/06:99 s. 53

Föräldrar kan inte heller avtala om umgänget om vårdnaden är anförd till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. Föräldrarna kan inte heller träffa avtal med bindande verkan om barnets umgänge med andra närstående.

För att nämnden ska godkänna ett avtal om umgänge krävs att avtalet är klart och tydligt utformat. Risken är annars att avtalet inte kan verkställas.⁵³⁵ I ett avtal om umgänge bör det klart framgå när umgänget ska äga rum. Det bör även framgå vid vilken tidpunkt, på vilken plats och av vem barnet ska hämtas och lämnas.⁵³⁶ Av 6 kap. 15 § första stycket FB framgår att barnet och föräldern kan ha annan kontakt med varandra än att träffas. I ett avtal om umgänge kan också regleras att barnet och föräldern ska ha kontakt på annat sätt än genom att träffa varandra, till exempel genom brev eller telefon.⁵³⁷ Det kan bli aktuellt i situationer där något vanligt umgänge inte i någon egentlig utsträckning kan bli aktuellt. Sådana situationer kan vara när föräldern bor långt ifrån barnet eller när en förälders rörelsefrihet är begränsad.⁵³⁸ Andra exempel är när en förälder till följd av sjukdom eller funktionsnedsättning inte kan träffa barnet. Det kan också vara ett sätt att återuppta en personlig kontakt som under en längre tid varit bruten eller bristfällig. Avtalet kan således reglera hur barnet och föräldern genom brev, telefon, e-post, sms ska ha kontakt med varandra. Ett sådant avtal ska godkännas av nämnden om det bedöms vara till barnets bästa (6 kap. 15 a § tredje stycket FB).

Ett umgängesavtal kan innehålla villkor av olika slag, till exempel att umgänget bara får ske i närvaro av en kontaktperson. Även sådana villkor kräver socialnämndens godkännande.⁵³⁹ Det är dock inte möjligt att skriva avtal om umgängesstöd. (Se kapitlet Umgängesstöd och kontaktperson.)

Krav på nämndens godkännande gäller inte för eventuella ekonomiska uppgörelser, till exempel fördelning av resekostnaderna i samband med umgänge. Detta är en fråga som föräldrarna själva får besluta om. Nämnden kan dock bistå föräldrarna vid beräkningen av resekostnader men föräldrarnas överenskommelse ska inte godkännas av nämnden. (Se kapitlet Ekonomiska frågor.)

⁵³⁵ Prop. 1997/98:7 s. 86

⁵³⁶ SOSFS 2012:4, jfr 6 kap. 15 § FB

⁵³⁷ SOSFS 2012:4, prop. 2005/06:99 s. 55

⁵³⁸ Prop. 2005/06:99 s. 55

⁵³⁹ Prop. 1997/98:7 s. 117

Socialnämndens uppgiftsskyldighet

När socialnämnden har godkänt ett avtal om vårdnad ska enligt 6 kap. 17 b § FB ett meddelande om avtalets innehåll sändas samma dag till Skatteverket, Centrala studiestödsnämnden (om avtalet gäller ett barn som har fyllt 15 år) och Försäkringskassan.

Uppgiftsskyldigheten omfattar endast godkända avtal om vårdnad, inte avtal om boende och umgänge. Skyldigheten omfattar även interimistiska avtal om vårdnad.

Dokumentation och förvaring

De utredningar som ligger till grund för beslut om att godkänna eller inte godkänna ett avtal om vårdnad, boende och umgänge görs med stöd av 11 kap. 1 § SoL. Allmänt gäller att en utredning ska inledas utan dröjsmål. Varje ärende ska handläggas så enkelt och snabbt som möjligt och på ett sådant sätt att handläggningen inte medför större kostnader än nödvändigt (7 § FL). Utredningsmaterialet ska tas om hand på ett betryggande sätt så att inte obehöriga får tillgång till det, vilket följer av 11 kap. 5 § andra stycket SoL.

Dokumentationen ska innehålla beslut och åtgärder som vidtas i ärendet samt faktiska omständigheter och händelser av betydelse (11 kap. 5 § SoL).

Ärenden som rör godkännande eller inte godkännande av avtal om vårdnad, boende och umgänge hör enligt SKL till den typ av ärenden hos socialnämnden som ska förvaras i en personakt. En personakt läggs upp på varje barn som berörs.⁵⁴⁰

Enligt SKL ska akten innehålla det godkända avtalet i original samt uppgifter av betydelse från den egna socialnämnden och eventuell annan socialnämnd. Om nämnden vägrar att godkänna föräldrarnas avtal ska det icke godkända avtalet förvaras i akten, tillsammans med motivering och datering.⁵⁴¹

Föräldrars avtal samt de utredningar och dokument som utgör underlag för en prövning av om ett avtal om vårdnad, boende och umgänge ska godkännas, omfattas av socialtjänstsekretess (26 kap. 1 § OSL).

I akten ska antecknas att godkända avtal expedierats samt att nämnden meddelat aktuella myndigheter vemsom är barnets vårdnadshavare.⁵⁴² Avtal som godkänts av nämnden får inte gallras förrän barnet fyller 18 år (12 kap. 2 § andra stycket SoL).

⁵⁴⁰ Svenska Kommunförbundets (nuvarande SKL) cirkulär 1998:174 s. 13

⁵⁴¹ Svenska Kommunförbundets (nuvarande SKL) cirkulär 1998:174 s. 13

⁵⁴² Svenska Kommunförbundets (nuvarande SKL) cirkulär 1998:174 s. 14

Uppföljning

Av 5 kap. 1 § sjätte strecksatsen SoL framgår att socialnämnden ska tillgodose det särskilda behov av stöd och hjälp som kan finnas sedan ett mål eller ärende om vårdnad, boende eller umgänge avgjorts. Det innebär att socialnämnden har ett särskilt ansvar att vid behov erbjuda råd, stöd och annat bistånd till familjer som behöver det. Det gäller även i de ärenden föräldrar kommit överens. Och det gäller såväl vuxna som barn. Socialnämnden bör föreslå att en tid för samtal skrivs in i avtalet för uppföljning av att föräldrarnas avtal om vårdnad, boende och umgänge fungerar och är till barnets bästa eller om någon förändring behövs.⁵⁴³ Utredaren bör även erbjuda barnet ett uppföljningssamtal, om det inte är olämpligt.⁵⁴⁴

⁵⁴³ SOSFS 2012:4

⁵⁴⁴ SOSFS 2012:4

12. Upplysningar

Domstolens uppdrag

Frågor om vårdnad, boende och umgänge tas upp av domstolen i den ort där barnet har sitt hemvist. Om det inte finns någon behörig domstol tas målet upp av Stockholms tingsrätt (6 kap. 17 § FB).

Tillfälle att lämna upplysningar

Innan domstolen avgör ett mål eller ärende om vårdnad, boende eller umgänge, ska den ge socialnämnden tillfälle att lämna upplysningar. Bestämmelserna gäller både när föräldrarna är oeniga och när de är överens.

Möjligheten att lämna upplysningar enligt 6 kap. 19 § andra stycket FB är avsedd som ett skydd för barnet, och avsikten är att socialnämnden ska reagera om föräldrarnas överenskommelse inte framstår som förenlig med barnets bästa. Nämnden ansvarar för att uppgiften tilldelas en handläggare och för att upplysningarna lämnas till rätten när dessa kan påverka rättens bedömning. När socialnämnden ges tillfälle att lämna upplysningar, bör uppgifter om barnet och föräldrarna alltid hämtas in från socialtjänstens register.⁵⁴⁵ Om socialnämnden har upplysningar som kan vara av betydelse för frågans bedömning är nämnden skyldig att lämna dessa till domstolen (6 kap. 19 § andra stycket FB). Domstolen avgör om det är tillräckligt att socialnämnden fått tillfälle att lämna upplysningar eller om ytterligare utredning är nödvändig. Om så är fallet får domstolen uppdra åt socialnämnden eller åt något annat organ att utse någon att verkställa en sådan utredning (6 kap. 19 § tredje stycket FB).

Domstolen ska inte slentrianmässigt begära en utredning, utan bara när det behövs ytterligare underlag utöver de upplysningar som socialnämnden har tillfälle att lämna.⁵⁴⁶ Utredningen ska ge rätten ett bredare underlag för beslut i tvister om vårdnad, boende eller umgänge, genom att belysa olika alternativ ur barnets perspektiv.

Upplysningar inför interimistiskt beslut

Innan rätten beslutar om vårdnad, boende eller umgänge för tiden intill dess att frågan slutligen har avgjorts genom dom eller beslut som vunnit laga kraft eller genom att föräldrarna har träffat ett avtal om frågan och

⁵⁴⁵ SOSFS 2012:4

⁵⁴⁶ Prop. 1997/98:7 s. 91, 123

12. Upplysningar

avtalet har godkänts av nämnden, kan rätten inhämta upplysningar (så kallade snabbupplysningar) från nämnden (6 kap 20 § första och andra styckena FB).

Domstolen kan inhämta upplysningar från socialnämnden innan ett interimistiskt förordnande meddelas men är inte skyldig att göra det. En begäran om sådana upplysningar sker vanligen när frågorna om vårdnad m.m. är tvistiga, för att säkerställa att domstolen får tillgång till den information som kan vara av betydelse för beslutet. Något ytterligare beslutsunderlag har domstolen oftast inte tillgång till.⁵⁴⁷ Innan domstolen meddelar ett interimistiskt beslut ska dock motparten få tillfälle att yttra sig (6 kap. 29 § FB).

Domstolen får således fatta interimistiska beslut i mål om vårdnad, boende eller umgänge om det behövs. Eftersom det interimistiska beslutet gäller en relativt begränsad tidsperiod, och när som helst kan ändras, torde det många gånger vara motiverat att inte lösa upp den gemensamma vårdnaden interimistiskt, utan att i stället begränsa det interimistiska beslutet till vem av föräldrarna barnet ska bo tillsammans med.⁵⁴⁸

Domstolen är inte tvungen att omedelbart meddela ett interimistiskt beslut så snart det har begärts. Det kan många gånger vara fördelaktigt att domstolen väntar med detta beslut till dess att ett tillfredsställande underlag finns för beslutet.⁵⁴⁹ Domstolen får fatta ett interimistiskt beslut även om något yrkande om detta inte har framställts.⁵⁵⁰

Ett interimistiskt yrkande ska handläggas skyndsamt av domstolen. I vissa situationer kan det dock vara nödvändigt att domstolen beslutar interimistiskt i ett ärende för att barnet inte ska fara illa. Det kan exempelvis vara aktuellt om det framkommit uppgifter om våld, andra övergrepp eller, att det finns risk för att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar. Det kan också vara aktuellt när föräldrarna bor långt ifrån varandra och frågor om exempelvis barnets skolgång behöver lösas.⁵⁵¹

Det är domstolen som avgör (efter vad som är bäst för barnet) om det interimistiska beslutet ska gälla vårdnaden eller endast vem barnet ska bo tillsammans med.⁵⁵² Det interimistiska beslutet kan även gälla barnets umgänge med en förälder. Interimistiska beslut ska, liksom övriga beslut, fattas utifrån vad som är bäst för barnet och domstolen ska ta hänsyn till

⁵⁴⁷ Prop. 2005/06:99 s. 65

⁵⁴⁸ Prop. 1997/98:7 s 124 f., se även Walin (2011) 6:94

⁵⁴⁹ Prop. 1981/82:168 s. 34

⁵⁵⁰ Rother-Schirren m.fl. (2001)

⁵⁵¹ Prop. 2005/06:99 s. 65-66, se även JO 1986/87 s. 65

⁵⁵² Prop. 1990/91:8 s. 46 f och 67 f. och prop. 1997/98:7 s. 124

barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad (6 kap. 2 a § FB).

Ett interimistiskt beslut får när som helst ändras av rätten eller genom ett avtal mellan föräldrarna som godkänts av socialnämnden. Även avtal kan göras interimistiska, och utformas så att de gäller till dess att frågan avgörs slutligt. Detta anges inte uttryckligen i lagen, men det framgår av att avtalsmöjligheten inte är begränsad till avtal som ska gälla slutligt, se 6 kap. 6 § 14 a § andra stycket och 15 a § tredje stycket FB.⁵⁵³ (Se även kapitlet Avtal.)

För att det ska vara möjligt för domstolen att meddela ett interimistiskt beslut krävs att det finns ett huvudyrkande i målet. Målet måste alltså innehålla ett yrkande om vårdnad för att domstolen ska kunna förordna interimistiskt om vårdnaden.⁵⁵⁴ Tingsrättens interimistiska beslut får överklagas till hovrätten vars beslut i frågan inte får överklagas (20 kap. 11 § FB). För att målet ska tas upp till prövning krävs att hovrätten meddelar prövningstillstånd.⁵⁵⁵

Socialnämndens ansvar

Den socialnämnd som erhållit rättens begäran om upplysningar ansvarar för uppgiften. Nämnden ansvarar för att uppgiften tilldelas en handläggare, för att upplysningarna genomförs och lämnas till rätten i enlighet med domstolens begäran samt för att det finns resurser för att genomföra uppgiften.

Bor barnet och båda föräldrarna i samma kommun är det i allmänhet socialnämnden i den kommunen som får i uppdrag att lämna upplysningar. Om föräldrarna bor i olika kommuner kan domstolen ge uppdraget till den kommun där barnet är folkbokfört eller till båda kommunerna. Om det inte framgår av rättens beslut vilka upplysningar rätten önskar från respektive kommun kan frågan behöva klarläggas med rätten. Kommunerna kan också behöva samråda med varandra kring handläggningen av ärendet. (Se även avsnittet om sekretess.)

Det kan ibland gå lång tid från domstolens interimistiska beslut om vårdnad, boende och umgänge till dess att frågan slutligt avgörs av domstolen. Ofta överensstämmer domstolens slutliga ställningstagande med det interimistiska beslutet. Det är därför angeläget att även domstolens interimistiska bedömning grundas på ett så fylligt underlag som möjligt. Det interimistiska beslutet kan få en styrande inverkan på det slutliga

⁵⁵³ Prop. 1997/98:7 s. 125

⁵⁵⁴ RH 1991:71

⁵⁵⁵ Sjösten, M. (2010) s. 178

12. Upplysningar

avgörandet eftersom domstolen många gånger är försiktig med att flytta barnet från den invanda miljön eller förändra en ordning som fungerar. När socialnämnden ska lämna upplysningar är det dock inte meningen att nämndens utredning ska vara omfattande. Tanken är exempelvis inte att lika många personer ska höras som vid en sedvanlig vårdnadsutredning.⁵⁵⁶ Oftast är det tillräckligt om utredaren, efter kontroll av myndighetens register, hör föräldrarna och barnet, om det bedöms vara lämpligt (6 kap. 20 § andra stycket FB).⁵⁵⁷

Om rätten vill ha upplysningar inför ett interimistiskt beslut, bör den som handlägger ärendet alltid inhämta uppgifter från socialtjänstens register om barnet, föräldrarna och föräldrarnas nya partner. Vidare bör handläggaren överväga om det finns skäl att hämta in uppgifter från Rikspolisstyrelsens belastnings- och misstankeregister.⁵⁵⁸

Samtal med föräldrarna

Handläggaren bör i regel ha ett samtal med var och en av föräldrarna. Samtalet bör handla om:

- barnets situation,
- barnets relation till vardera föräldern, syskon och respektive förälders partner,
- föräldrarnas möjligheter att samarbeta, och
- vilka möjliga lösningar föräldrarna ser med utgångspunkt i barnets behov.⁵⁵⁹

Handläggaren bör i samtalen med föräldrarna ta reda på om barnet eller någon annan i familjen har utsatts för våld eller andra övergrepp eller om barnet olovligen har förts bort, hållits kvar eller på något annat sätt farit illa. Handläggaren bör också ta reda på om det har förekommit hot, missbruk, psykisk ohälsa eller andra problem i familjen och hur barnet i så fall har upplevt detta. I samtalet med föräldrarna bör också tas upp om det föreligger risk för att barnet kan fara illa.⁵⁶⁰ Många gånger är det antagligen mest lämpligt att föra samtalet genom ett möte med var och en av föräldrarna eller med föräldrarna tillsammans. Om det inte är möjligt är ett alternativ att föra samtalet per telefon. I upplysningarna till rätten beskrivs hur samtalen ägt rum.

Om det kommer fram något som ger utredaren anledning att anta att någon av föräldrarna brister i omsorgen om barnet, behöver utredningen

⁵⁵⁶ Prop. 1981/82:168 s. 55 f.

⁵⁵⁷ Prop. 1981/82:168 s. 55 och 80, se även prop. 2005/06:99 s. 65

⁵⁵⁸ SOSFS 2012:4

⁵⁵⁹ SOSFS 2012:4

⁵⁶⁰ SOSFS 2012:4

ibland utvidgas, till exempel genom ytterligare samtal med föräldrarna eller referenspersoner.

I samtalet med föräldrarna bör handläggaren ta reda på barnets nuvarande situation. Det kan till exempel handla om barnets boende och umgänge med den andra föräldern. Hur har föräldrarnas oenighet påverkat barnet? Vilken relation har barnet till föräldrar, syskon, övrig släkt och andra personer i barnets omgivning? Var någonstans har barnet sin förskola eller skola och förhållandena där? Vilka är föräldrarnas möjligheter att samarbeta med varandra och samarbetet med andra för barnet viktiga personer? Hur har de tidigare försökt att lösa samarbetsproblemen? Har de provat samarbetssamtal och vilka erfarenheter har de i så fall av detta? Hur ser de på möjligheten att nå en samförståndslösning? Vilka möjliga lösningar kan föräldrarna se med utgångspunkt i barnets behov?

Kontakten med barnet

I samtalet med föräldrarna bör utredaren bilda sig en uppfattning om det är lämpligt att även tala med barnet. I bedömningen av om det är lämpligt att tala med barnet bör också ingå att ta reda på om det finns utrymme för att samtala med barnet under godtagbara former och med den försiktighet som krävs.⁵⁶¹

Om handläggaren har bedömt att det är lämpligt att tala med barnet, bör han eller hon först tala om varför samtalet förs. Därefter bör handläggaren låta barnet berätta eller på annat sätt åskådliggöra hur han eller hon ser på sin situation samt ge honom eller henne möjlighet att förmedla sin inställning.⁵⁶² Många gånger blir det frågan om ett enda samtal som får en mer informerande och avlastande karaktär för barnet än ett formellt utredande samtal. En del kommuner har olika former av hjälpmedel under samtalet med barnet.

Om handläggaren gör bedömningen att det inte är lämpligt att tala med barnet, bör orsaken till detta redovisas för domstolen. I sådana fall kan det ibland vara lämpligt att låta barnet komma till tals genom personer i barnets omgivning som känner barnet väl.⁵⁶³

Eftersom barnets vilja av praktiska skäl inte kan utredas och redovisas lika utförligt vid snabbupplysningar som i en fullständig vårdnads- eller umgängesutredning, finns det ingen garanti för att barnet kommer till tals fullt ut inför ett interimistiskt beslut. Ett interimistiskt beslut måste med nödvändighet fattas utan att en fullständig utredning kan göras. Socialnämnden bör dock, så långt det är praktiskt möjligt, vara lyhörd för att

⁵⁶¹ SOSFS 2012:4

⁵⁶² SOSFS 2012:4

⁵⁶³ SOSFS 2012:4

12. Upplysningar

barnet kan vilja komma till tals samt i ett yttrande redovisa vad som kommit fram om barnets inställning.⁵⁶⁴

Att lämna upplysningar till rätten

Socialnämnden behöver inte i snabbupplysningarna till domstolen ha någon uppfattning i tvistefrågan, utan det handlar om att bredda underlaget för domstolens bedömning genom att upplysa om sakförhållanden.

Om handläggaren gör bedömningen att det inte är lämpligt att ha ett samtal med föräldrarna, bör orsaken till detta redovisas för domstolen.⁵⁶⁵

Om det blir frågan om ett ställningstagande är det nämnden som ska yttra sig – inte den enskilda tjänstemannen. Det framgår av 10 kap. 5 § SoL att när det gäller nämndens uppdrag att besluta enligt föräldrabalken är detta inte en fråga som nämnden kan delegera till en tjänsteman. Om handläggaren vid inhämtandet av upplysningar gör den bedömningen att det utifrån barnets bästa är viktigt att förmedla ett förslag till beslut, är det således nämnden som beslutar om och vilket förslag till beslut som ska lämnas till rätten. I vissa fall kan det vara lämpligt att redovisa en viss uppfattning i ärendet. Det gäller till exempel om en lösning kan vara direkt olämplig för barnet. Nämnden är i dessa situationer inte endast oförhindrad att ge uttryck för sin egen uppfattning till domstolen utan har även en skyldighet att göra det (6 kap. 19 § FB).

Många gånger uppkommer frågan om nämnden som svar på domstolens begäran om upplysningar enligt 6 kap. 19 § andra stycket FB kan ge in en tidigare barnavårdsutredning, det vill säga en utredning enligt 11 kap. 1 och 2 §§ SoL.

JO har i uttalande angett följande: En barnavårdsutredning ligger till grund för bedömningen om det är påkallat med en åtgärd från socialnämndens sida. Det är inte ovanligt att en utredning innehåller känsliga uppgifter om andra personer än föräldrarna. Sådana uppgifter kan vara relevanta när det gäller att bedöma ett barns behov av stöd från socialtjänsten men har inte alltid samma betydelse när det gäller att ta ställning till vem av föräldrarna som ska ha vårdnaden om barnet. Det är därför påkallat med en viss försiktighet om nämnden, som svar på ett yttrande eller upplysningar, ger in en barnavårdsutredning till domstolen. JO går dock inte så långt att förfarandet behöver anses som helt uteslutet. I vissa fall kan det vara ändamålsenligt att nämnden såsom upplysningar ger in en utredning som nämnden tidigare utfört beträffande barnet. Om nämnden väljer att besvara en begäran från domstolen på det sättet är det angeläget

⁵⁶⁴ Prop. 1994/95:224 s. 36 f.

⁵⁶⁵ SOSFS 2012:4

att nämnden kontrollerar att utredningen inte innehåller i sammanhanget ovidkommande uppgifter, inte minst om de är känsliga för någon utomstående.⁵⁶⁶

I samband med att rätten begär upplysningar inför det interimistiska beslutet bör socialtjänsten i regel erbjuda föräldrarna samarbetssamtal.⁵⁶⁷ I syfte att betona vikten av samförståndslösningar och underlätta för föräldrarna att komma överens ska domstolen aktivt verka för att föräldrarna når en samförståndslösning som är till barnets bästa. Domstolen kan uppdraga till en medlare att försöka få föräldrarna att komma överens (6 kap. 18 a § FB). I en del kommuner har familjerätten som rutin att närvara vid den s.k. muntliga förberedelsen vid domstolen för att erbjuda föräldrarna samarbetssamtal. Det förekommer också att domstolen vid sittande muntlig förhandling kontakter socialtjänstens familjerätt så att föräldrarna kan boka tid för samarbetssamtal. Några kommuner har i samverkan med tingsrätter och i samband med snabbupplysningar arbetat med en medlingsmetod med förankring i norsk lagstiftning, Konflikt och försoning. Syftet är att föräldrarna med stöd ska nå fram till en samförståndslösning som blir varaktig och därmed undvika en fortsatt domstolsprocess.⁵⁶⁸

Ett interimistiskt beslut får meddelas utan att någon förhandling äger rum. Innan ett interimistiskt beslut fattas ska parterna få tillfälle att yttra sig i frågan. Har den ena parten framställt ett interimistiskt yrkande ska motparten få tillfälle att skriftligen eller muntligen vid en förhandling kommentera yrkandet.

Kommunicering

JO har i ett uttalande angett att om det i upplysningarna redovisas ett förslag till lösning av tvisten, bör parterna som regel få information om upplysningarna innan de ges in till tingsrätten. Upplysningarna är dock i allmänhet mindre ingående än vårdnads-, boende- eller umgängesutredningar och brukar inte heller ha karaktären av klara ställningstaganden. Om upplysningarna inte innehåller något ställningstagande får det enligt JO avgöras från fall till fall om kommunikation bör ske med parterna. Även tidsaspekten bör enligt JO beaktas.⁵⁶⁹

Som exempel på fall där nämnden särskilt bör överväga om upplysningarna ska kommuniceras är enligt JO när dessa innehåller grannars, daghemspersonals eller andra utomståendes redogörelser för händelser

⁵⁶⁶ JO 2007/08 s. 285

⁵⁶⁷ SOSFS 2012:4

⁵⁶⁸ Gabrielsson M. (2011)

⁵⁶⁹ JO 1995/96 s. 309

12. Upplysningar

eller iakttagelser med personliga omdömen. Däremot behöver man inte kommunicera yttrandet om det exempelvis endast återger uppgifter som redan är kända för parterna, och som har hämtats från myndigheters register eller andra handlingar.⁵⁷⁰ (Se även kapitlet Sekretess.)

Upplysningarna bör således kommuniceras med parterna om de innehåller ett ställningstagande i sakfrågan eller personliga omdömen från andra än parterna.

Sekretessregler

Av 8 kap. 1 § OSL följer att en uppgift för vilken sekretess gäller enligt OSL inte får röjas för enskilda eller för andra myndigheter om inte annat anges i OSL eller lag eller förordning som denna lag hänvisar till. Som exempel på regler som innebär att uppgift hos en myndighet får lämnas till en annan myndighet, kan nämnas en socialnämnds skyldighet att på begäran lämna ut vissa uppgifter till en annan socialnämnd i samband med att en utredning om vårdnad, boende eller umgänge genomförs (6 kap. 17 a § och 19 § FB). Sekretess hindrar inte att en uppgift lämnas till en annan myndighet, om uppgiftsskyldigheten följer av lag eller förordning (10 kap. 28 § första stycket OSL). Sekretessen hindrar således inte att nämnden lämnar upplysningar till rätten.

⁵⁷⁰ JO 1996/97 s. 297

13. Utredningsförfarandet

Frågor om vårdnad, boende och umgänge tas upp av domstolen i den ort där barnet har sitt hemvist. Om det inte finns någon behörig domstol tas målet upp av Stockholms tingsrätt (6 kap. 17 § FB). I ett äktenskapsmål tas frågor om vårdnad, boende och umgänge upp av domstolen i den ort där makarna har sitt hemvist. Domstolen ska i ett vårdnadsmål inte självmant pröva sin behörighet utan för en prövning krävs att en part gör invändning om att domstolen är fel forum.⁵⁷¹

Domstolen ska se till att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillräckligt utredda (6 kap. 19 § första stycket FB). Bestämmelserna gäller både när föräldrarna är oeniga och när de är överens. Det innebär att innan domstolen avgör ett mål eller ärende om vårdnad, boende eller umgänge, ska socialnämnden ges tillfälle att lämna upplysningar. Har socialnämnden upplysningar som kan vara av betydelse för frågans bedömning är nämnden skyldig att lämna dessa till domstolen (6 kap. 19 § andra stycket FB). Sekretess hindrar således inte att uppgifterna lämnas till domstol (10 kap. 28 § OSL). Möjligheten att lämna upplysningar är avsedd som ett skydd för barnet och avsikten är att socialnämnden ska reagera om den har uppgifter som innebär att föräldrarnas överenskommelser inte framstår som förenliga med barnets bästa.

Domstolen avgör om det är tillräckligt att socialnämnden får tillfälle att lämna upplysningar eller om ytterligare utredning är nödvändig. Om så är fallet får domstolen uppdra åt socialnämnden eller åt något annat organ att utse någon att verkställa en utredning (6 kap. 19 § tredje stycket FB). Vårdnads-, boende- och umgangesutredningar ska inte inhämtas slentrianmässigt. Sådana utredningar bör göras endast när det fordras ytterligare uppgifter och endast när det är nödvändigt för att tvisten ska kunna avgöras.⁵⁷²

När domstolen beslutar om en utredning får den även fastställa riktlinjer för hur denna ska bedrivas (6 kap. 19 § tredje stycket FB). Huruvida det finns anledning att från domstolens sida lägga fast vissa ramar för utredningen får bedömas från fall till fall. Det kan till exempel redan från början stå klart att utredningen kan göras mer begränsad än vanligt och

⁵⁷¹ SOU 2005:43 s. 281

⁵⁷² Prop. 1997/98:7 s. 91 och 123

13. Utredningsförfarandet

inriktas på vissa förhållanden eller, omvänt, att det är nödvändigt att utvidga utredningen genom att hämta in upplysningar från viss expertis.⁵⁷³

Domstolen avgör självständigt vilket värde utredningen ska tillmätas och den kan också begära att den ska kompletteras.⁵⁷⁴ Om någon av parterna anser att det finns fel eller brister i utredningen har de möjlighet att påpeka detta för domstolen.

Socialnämndens ansvar

Socialnämnden är huvudman för utredningen. Nämnden ansvarar för att uppgiften tilldelas en tjänsteman, för att utredningen genomförs i enlighet med domstolens begäran samt för att det finns resurser för att genomföra den. JO har uttalat att nämndens val av utredare ska komma till uttryck i ett beslut, där det tydligt ska framgå vem som utses till utredare, när beslutet har fattats och vem som har fattat beslutet.⁵⁷⁵ Den handläggare som socialnämnden utser som utredare ska själv svara för utredningen och sända den direkt till domstolen.

Utredaren ska vara anställd eller uppdragstagare

Uppgiften att göra en utredning om vårdnad, boende eller umgänge får enligt ett beslut av JO inte läggas ut på entreprenad. Enligt JO måste i princip beredningen och beslutet i ärendet anses vara oskiljaktiga delar av en och samma förvaltningsuppgift.⁵⁷⁶

Även om en utredning inom socialtjänsten som gäller ett yttrande till någon annan myndighet (till exempel en domstol) inte är myndighetsutövning, anser JO att det finns hinder mot att överlämna sådana utredningar till ett privaträttsligt subjekt. Detta beror på att det även finns andra begränsningar än det ovan angivna grundlagsstadgandet för vilka uppgifter som en myndighet inom det s.k. specialreglerade kommunala området kan överlämna till utomstående. Om socialnämnden enligt lag eller annan författning är skyldig att yttra sig, efter en begäran från domstol eller annan myndighet, är detta uppenbarligen en uppgift som nämnden själv ska svara för. När det gäller att skilja mellan själva yttrandet och den utredning som ligger till grund för det gör sig nämligen samma hänsyn gällande som vid ärenden som innefattar myndighetsutövning. JO anser därför att det inte

⁵⁷³ Prop. 1990/91:8 s. 66

⁵⁷⁴ JO 2000/01 s. 285

⁵⁷⁵ JO 2000/01 s. 332

⁵⁷⁶ JO 2001/02 s. 250

finns några förutsättningar att lämna över utredningen till ett privaträttsligt subjekt.⁵⁷⁷

När det gäller utredningar om vårdnad, boende och umgänge ska socialnämnden utse någon att verkställa utredningen (6 kap. 19 § tredje stycket FB). Att det i bestämmelsen sägs att socialnämnden ska utse *någon* att utföra den, skulle i och för sig kunna tas till intäkt för att nämnden kan välja en lämplig person, det vill säga även en privat utredare. JO menar dock att detta inte har varit lagstiftarens avsikt. Av förarbetena framgår att lagstiftaren förutsätter att utredningen ska utföras av en tjänsteman vid nämndens förvaltning. JO anser därför att det inte finns någon anledning att betrakta de utredningar som utförs på uppdrag av domstol enligt 6 kap. 19 § FB på annat sätt än andra utredningar. Enligt JO:s mening strider det således mot lagen att lägga ut en utredning om vårdnad, boende och umgänge på entreprenad. Det finns däremot inget som hindrar att nämnden anlitar en uppdragstagare som har en sådan anknytning till myndigheten att hon eller han kan sägas delta i dennas verksamhet. Sådana uppdragstagare kan dock endast vara fysiska personer.⁵⁷⁸

Utredningsskyldig kommun

När barnet och båda föräldrarna bor i samma kommun är det socialnämnden i den kommunen som får i uppdrag att utse någon att verkställa utredningen. Om föräldrarna bor i olika kommuner ger domstolen vanligtvis uppdraget att utse en utredare åt socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört. I vissa fall kan domstolen dock ge uppdraget åt två socialnämnder.

Av förarbetena framgår att domstolen normalt bör vända sig till socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört (kyrkobokfört). Om någon av föräldrarna är bosatt i en annan kommun, kan det vara lämpligt att domstolen kontaktar även socialnämnden i den kommunen. En annan möjlighet är att socialnämnden i barnets hemkommun inom ramen för sin utredning tar kontakt med den andra socialnämnden. Denna samordningsfråga bör domstolen lösa från fall till fall på det sätt som bäst kan antas tillgodose intresset av att utredningsfrågan blir allsidigt belyst. Det bör exempelvis undvikas att två skilda socialnämnder utan föregående samråd avger yttrande om var sin förälders lämplighet.⁵⁷⁹

⁵⁷⁷ JO 2001/02 s. 250

⁵⁷⁸ JO 2001/02 s. 250

⁵⁷⁹ Prop. 1981/82:168 s. 78

När föräldrarna bor i olika kommuner

Uppdrag till en socialnämnd

Domstolen kan uppdra åt *en* socialnämnd att utse en utredare, i samråd med eller efter hörande av den andra socialnämnden. Det är den socialnämnd som domstolen lämnat uppdraget till som har ansvar för att utredningen verkställs och att en utredare utses. Den utredare som får uppdraget ansvarar för utredningens genomförande. Utredaren ska försöka klarlägga barnets inställning och redovisa den för rätten samt lämna förslag till beslut om det inte är olämpligt, 6 kap. 19 § fjärde stycket FB.

Uppdrag till två socialnämnder

Om domstolen uppdrar åt *två* socialnämnder att utse utredare, är respektive socialnämnd huvudman för utredningens verkställande, med ansvar för att uppgiften tilldelas en handläggare och genomförs i enlighet med domstolens begäran. Det finns inget som hindrar att kommunerna förordnar samma person att verkställa båda utredningarna. Om två utredare utses krävs det att de samråder och samarbetar i utredningsarbetet för att domstolen ska få en allsidig belysning och en redovisning som ger en helhetssyn på barnets livssituation.

Om rätten ger två socialnämnder i uppdrag att var för sig utse en utredare som verkställer var sin utredning, behöver utredarna gemensamt diskutera hur arbetet ska bedrivas för att försäkra sig om att utredningarnas kvalitet blir lika goda. Det är bra om utredarna fortlöpande och i förekommande fall inom ramen för rättens riktlinjer samråder när det gäller till exempel följande:

- antal träffar med föräldrar och barn, när de ska äga rum och vem som ska ansvara för kontakten
- vem eller vilka som ska ansvara för samtal med barnet
- vilka referenspersoner som ska kontaktas och vem som ska ansvara för kontakten.

Om det är möjligt kan båda kommunernas utredare gemensamt vid något eller några tillfällen träffa föräldrarna och eventuellt även barnet.

Domstolen kan också avstå från att ange hur samordningsfrågan ska lösas. Socialnämnden kan då välja mellan att begära hjälp hos den andra kommunens socialnämnd eller att själv låta genomföra utredningen. Ibland är det bättre att *en* socialnämnd tar ansvar för att genomföra utredningen, till exempel om en förälder nyligen flyttat till annan kommun eller om det annars kan vara svårt att få en helhetssyn på barnets livssituation.

Om utredningsarbetet ska ske i samråd med eller efter hörande av en annan kommun, kan ansvarig socialnämnd begära hjälp med utredningen

därifrån. Det är dock den socialnämnd som domstolen lämnat uppdraget till som har ansvar för att utredningen genomförs.

Om en förälder har skyddade personuppgifter

I de fall en förälder har skyddade personuppgifter kan rätten vända sig till socialnämnden i den kommun där den förälder som inte har skyddade personuppgifter bor. Andra möjligheter är att socialnämnden i en kommun där barnet är kvarskrivet får uppdraget. Ytterligare en möjlighet är att en socialnämnd i en kommun där familjen tidigare bott och som har kännedom om den gör utredningen. Syftet med att ärendet inte handläggs i barnets hemvistkommun är naturligtvis att orten där den med skyddade personuppgifter bor inte ska avslöjas. En socialnämnd kan alltid samråda med domstolen om lämplig socialnämnd.

Vilken socialnämnd som verkställt utredningen kan aldrig hemlighållas, då detta enligt JK inte är förenligt med grundläggande rättssäkerhetskrav.⁵⁸⁰

Även om en förälder har skyddade personuppgifter innebär det inte att det alltid är gentemot den andra föräldern, utan av andra skäl, vilket måste vägas in i bedömningen om var ärendet ska handläggas.

Förälder i utlandet

Det förekommer att domstolen uppdrar åt en socialnämnd i Sverige att utse en utredare i fall där en förälder eller båda bor utomlands. Utredaren kan då begära hjälp med den del av utredningen som avser den förälder som är bosatt utomlands från den svenska utlandsmyndigheten (konsulat eller ambassad).

När det gäller personer som är bosatta i något annat nordiskt land kan socialnämnden pröva att vända sig direkt till den sociala myndigheten där. Det finns inget som hindrar en begäran om hjälp av en socialnämnd i ett annat nordiskt land, men den tillfrågade nämnden har ingen skyldighet att medverka.

Utredaren kan också sammanträffa med föräldern eller föräldrarna och barnet om de kommer till Sverige under den tid som ärendet handläggs och då samla in de uppgifter som behövs för utredningen. Ett alternativ kan vara att handläggaren själv reser till utlandet för att träffa den aktuella föräldern och inhämtar uppgifter från de sociala myndigheterna där.

⁵⁸⁰ JK:s beslut 2003-03-31, dnr 2967-01-21

Utredningstiden

Socialnämnden bör så snart som möjligt efter att den har fått en begäran från rätten utse vem som ska genomföra utredningen. Utredaren bör där- efter omgående påbörja den.⁵⁸¹

Det är givetvis angeläget att utredningarna hanteras med den skynds- samhet som krävs för att barnets bästa ska tillgodoses. Föräldrar och barn får inte utsättas för onödigt press och ovisshet inför framtiden. Rätten ska se till att utredningen bedrivs skyndsamt och kan bestämma en viss tid inom vilken utredningen ska vara färdig (6 kap. 19 § tredje stycket FB). Någon fast tidsgräns har inte angetts i lagen, eftersom möjligheterna att åstadkomma en tillfredställande utredning varierar i olika fall och det ib- land kan vara till fördel för barnet att utredningen är mer djupgående och därmed tar längre tid.⁵⁸² En handläggningstid på tre till fyra månader är enligt förarbetena ett riktmärke för vad som kan anses rimligt.⁵⁸³

Utredningstiden kan förlängas av rätten (6 kap. 19 § tredje stycket FB). Det beror då på omständigheter i det enskilda fallet, till exempel att sam- arbetssamtal pågår eller påbörjats, att ett visst umgänge utprovas eller att påstående om övergrepp behöver utredas.⁵⁸⁴ Det kan också gälla om utredningen behöver kompletteras med ett barnpsykiatriskt utlåtande.

JO har uttalat att domstolen normalt ska använda sin rätt att bestämma en viss tid inom vilken utredningen ska vara slutförd. Om en bestämd tidsfrist inte har satts ut är det extra viktigt att domstolen har en bevak- ningsrutin och hör efter om varför en utredning eventuellt drar ut på ti- den.⁵⁸⁵ Oavsett om domstolen bestämt en tid inom vilken utredningen ska vara klar eller ej, har nämnden ett ansvar för att utredningen påbörjas utan dröjsmål (11 kap. 1 § SoL) och att utredningstiden begränsas till vad som enligt förarbetena ansetts rimligt, det vill säga tre till fyra månader.

Utredaren

Utredarens kompetens och kompetensutveckling

I olika förarbeten har utredarnas kompetens betonats. I socialtjänstlagen anges att socialtjänstens uppgifter ska utföras av personal med lämplig utbildning och erfarenhet (3 kap. 3 § SoL). Utredningar av god kvalitet ställer krav på erfarenhet av socialt arbete samt kunskap och kompetens

⁵⁸¹ SOSFS 2012:4

⁵⁸² Prop. 2005/06:99 s. 59

⁵⁸³ Prop. 1997/98:7 s. 91, och *Vårdnad – Boende – Umgänge. Barnets bästa, föräldrars ansvar.* Betänkande av 2002 års vårdnadskommitté (SOU 2005:43) Del B s. 581 f.

⁵⁸⁴ Prop. 2005/06:99 s. 59

⁵⁸⁵ JO 1995/96 s. 79

vad gäller barn, vuxna och relationer. Kunskap och erfarenhet av samtal med barn, förhandling, konflikthantering och kunskap om makt och våld i nära relationer är också av stor betydelse.

Den personal som saknar erfarenhet av arbete med handläggning och uppföljning av ärenden som avser barn och unga bör under en period av minst ett år

- få planerad introduktion,
- få planerat stöd, samt
- successivt få ta ansvar för ärenden.⁵⁸⁶

De rekommendationer som ges i *Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2006:14) om personalens kompetens vid handläggning och uppföljning av ärenden som rör barn och unga* gäller också för

- den personal som i mål eller ärenden om vårdnad, boende eller umgänge enligt 6 kap. 19 och 20 §§ FB lämnar upplysningar till rätten eller utreder och lämnar förslag till beslut till rätten.⁵⁸⁷

Utöver socionomexamen bör personalen ha minst ett års yrkeserfarenhet inom områdena vårdnad, boende och umgänge för att självständigt arbeta med att till rätten lämna upplysningar eller utreda och lämna förslag till beslut.⁵⁸⁸

Personal som arbetar som utredare bör också utöver de kunskaper som anges i SOSFS 2006:14 om till exempel barn och ungas utveckling och behov, utredning och dokumentation, samtalsmetodik och relationer, samverkan, regler och rättsutveckling samt olika insatsers innehåll och uppföljning av dem, ha kunskaper om

- lagstiftning och praxis inom det familjerättsliga området,
- kriser och konflikter som kan förekomma i samband med separationer och
- problemen med våld, hot och missbruk samt psykisk ohälsa i familjen.⁵⁸⁹

Förutom grundutbildning såsom socionomexamen och erfarenhet av socialt arbete behöver handläggarna fortbildning och vidareutbildning. Personalen bör få kontinuerligt stöd och kontinuerlig handledning och utbildning i syfte att upprätthålla och utveckla den kompetensnivå som krävs för att kunna utföra arbetsuppgifterna.⁵⁹⁰ Personalen bör också ges möjlighet att följa kunskapsutvecklingen inom området.⁵⁹¹

⁵⁸⁶ SOSFS 2006:14

⁵⁸⁷ SOSFS 2012:4

⁵⁸⁸ SOSFS 2012:4

⁵⁸⁹ SOSFS 2012:4

⁵⁹⁰ SOSFS 2006:14

⁵⁹¹ SOSFS 2006:14

13. Utredningsförfarandet

Personalen bör genom vidareutbildning på magisternivå successivt och planerat fördjupa sina kunskaper inom området, till exempel samtal med barn, barns och ungas utveckling och systematiska analys- och bedömningsinstrument.⁵⁹²

All personal som arbetar med handläggning och uppföljning av ärenden enligt socialtjänstlagen bör ha teoretiska kunskaper inom området våld eller andra övergrepp av eller mot närstående samt förmågan att praktiskt tillämpa dessa kunskaper.⁵⁹³ All personal som genomför insatser enligt socialtjänstlagen bör regelbundet få kompetensutveckling inom området våld eller andra övergrepp eller mot närstående.⁵⁹⁴ Exempel på kunskaper som personalen behöver är;

- vad som utmärker våld i nära relationer, olika former av våld samt konsekvenserna av att vara utsatt för våld,
- vilka konsekvenser upplevelser av våld och andra övergrepp av eller mot närstående vuxna kan få för barn,
- att identifiera, bemöta, stödja och hjälpa personer som utsatts för våld i nära relationer och barn som bevittnat våld,
- att bedöma risk för ytterligare våld,
- om uppbrottsprocessen från en våldsutövande partner och andra närstående,
- om konflikthantering,
- om hantering av skyddade personuppgifter samt följderna av att leva med skyddade personuppgifter,
- om kommunens organisation, insatser och resurser för personer utsatta för våld i nära relationer, för barn som bevittnat våld och för personer som utövar våld.⁵⁹⁵

Den som bedriver socialtjänst ska ansvara för att det finns ett ledningssystem för verksamheten. Familjerättens verksamhet är socialtjänst. Ledningssystemet ska användas för att systematiskt och fortlöpande utveckla och säkra verksamhetens kvalitet (3 kap. 1 § *Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2011:9) om ledningssystem för systematiskt kvalitetsarbete*. Med kvalitet avses att en verksamhet uppfyller de krav och mål som gäller för verksamheten enligt lagar och andra föreskrifter om hälso- och sjukvård, socialtjänst och stöd och service till vissa funktionshindrade och beslut som har meddelats med stöd av sådana föreskrif-

⁵⁹² SOSFS 2006:14

⁵⁹³ SOSFS 2009:22

⁵⁹⁴ SOSFS 2009:22

⁵⁹⁵ *Våld – Handbok om socialnämndens ansvar för våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld*. Socialstyrelsen (2011)

ter.⁵⁹⁶ Om verksamheten inte når upp till krav och mål i författningar föreligger en avvikelser som verksamheten måste hantera. Den som bedriver verksamhet ska till exempel enligt 5 kap. 3 § SOSFS 2011:9 ta emot och utreda klagomål och synpunkter på verksamhetens kvalitet från en viss krets.⁵⁹⁷ (Se kapitlet Uppföljning och utvärdering.)

En eller två utredare

Det finns för- och nackdelar med att vara ensam utredare respektive att två handläggare gör en utredning tillsammans. Vid enskilda samtal med föräldrar och barn kan det ibland skapa bättre balans att vara ensam handläggare i utredningsarbetet. Två utredare förutsätter ett gott samarbete.

Till fördelarna med två utredare hör att risken för subjektiva värderingar minskar. Därmed ökar rättssäkerheten – och kanske också sannolikheten för att föräldrarna ska ställa sig positiva till utredningen. Föräldrarnas inställning till utredarna och utredningen kan sedan i sin tur ha betydelse för det framtida samarbetet om barnen och föräldrarnas kontakter med socialtjänsten. Med två utredare ökar också möjligheten att skapa en förtroendefull kontakt mellan respektive förälder och åtminstone någon av utredarna.

Att vara två som iakttar, gör reflektioner och tolkar ger även möjlighet till diskussion, perspektiv och nyansering på ett annat sätt än när man är ensam om kontakterna och bedömningarna. Risken att dras in i konflikterna mellan föräldrarna kan minska med två handläggare som kan spegla varandras agerande i samtalen. Att vara två utredare kan ibland också vara en säkerhetsfråga. Med två utredare finns det också möjlighet att fördela ansvaret för olika delar i utredningsarbetet. Till exempel att en utredare är huvudansvarig och en samtalspartner, att utredarna tar vissa svårare samtal tillsammans, att en utredare leder samtalet och en antecknar etc. Det är dock alltid den utredare som av nämnden utsetts till utredare i ärendet som har huvudansvaret för utredningsarbetet och som ska lämna förslag till beslut.

Utredare av båda könen

Ofta framhålls fördelarna med att vara en kvinna och en man som utreder tillsammans, för att undvika att någon av föräldrarna redan på förhand ska känna sig i underläge och missförstådd. För vissa pappor kan det

⁵⁹⁶ 2 kap. 1 § SOSFS 2011:9

⁵⁹⁷ Se även Meddelandeblad Nr 11/2011, *Information om Socialstyrelsens nya föreskrifter och allmänna råd om ledningssystem för systematiskt kvalitetsarbete* (SOSFS 2011:9). (En handbok är under produktion.)

13. Utredningsförfarandet

vara en fördel med en man som utredare, och omvänt med en kvinna för vissa mammor. Å andra sidan finns det en överdriven tro på möjligheter till identifikation och förståelse mellan människor bara för att de är av samma kön, trots skillnader i personlighet, social bakgrund och tillhörighet, erfarenheter, ålder m.m. Skillnaderna inom respektive kön kan ju i många avseenden vara större än mellan dem. Det kan många gånger vara ett mycket större hinder för förståelsen att utredaren har en annan social eller kulturell bakgrund än någon av föräldrarna.

I det enskilda fallet kan det ändå vara viktigt att om möjligt tillmötesgå föräldrarnas önskemål vad gäller utredarna.

Utredare som hållit i samarbetsamtal

Samarbetsamtal kan hållas med såväl socialtjänstsekretess som familjerådgivningssekretess.⁵⁹⁸ (Se kapitlet Samarbetsamtal.) Om samarbetsamtal hållits med familjerådgivningssekretess kan sådant som framkommit i samarbetsamtalen inte tas med i en utredning utan föräldrarnas godkännande. I regel innebär det att en handläggare som har hållit i samarbetsamtal med föräldrarna inte kan göra utredningen, såvida inte föräldrarna samtycker till det.

JO har uttalat att samtalsledarna inte bör göra en efterföljande utredning i samma ärende, oavsett om samtalet hållits med familjerådgivningssekretess eller med socialtjänstsekretess. JO anser att det bör råda vatten-täta skott mellan samarbetsamtal och utredning. Föräldrar som riskerar att uppgifter som de lämnat under samarbetsamtal används i en eventuell kommande utredning kan komma att inta en avvaktande hållning gentemot samtalsledaren. Det finns också en risk att man anpassar sin hållning i saken till vad man uppfattar som bäst, med hänsyn till att samtalsledaren även är vårdnadsutredare.⁵⁹⁹

I mindre kommuner med få handläggare kan detta vara svårt att hålla på i praktiken. Många gånger är det också så att föräldrar föredrar att fortsätta kontakten i utredningen med samma familjerättssekreterare som hållit i samarbetsamtalen.

Innehållet i utredningen

Lagstiftningen innehåller inga tydliga bestämmelser om vad en utredning om vårdnad, boende eller umgänge ska innehålla. Det finns inte heller

⁵⁹⁸ Prop. 1997/98:7 s. 94 f.

⁵⁹⁹ JO 1985/86 s. 273

någon entydig kunskap från forskning, uppföljningar etc. om vad en utredning ska omfatta och hur olika omständigheter ska bedömas.

Metoder och synsätt utvecklas och förändras över tid, och med det också underlaget och förutsättningarna för domstolarnas beslut i dessa frågor. I takt med att barnperspektivet allt mer betonas i lagstiftning och tillämpning har utredningar om vårdnad, boende och umgänge fått en ökad fokusering på barnen och på föräldrarnas förmåga att ta hänsyn till barnens behov.

I olika sammanhang har det konstaterats att utredningar om vårdnad, boende och umgänge måste kunna se olika ut från fall till fall, och därför lämpar sig inte själva förfarandet för lagstiftning.⁶⁰⁰ Innehåll och utformning kan skilja sig åt både på grund av omständigheterna i det enskilda fallet och vilken fråga som ska utredas: vårdnad, boende eller umgänge.

Hur utredningen närmare ska bedrivas är alltså utredarens ansvar, utifrån vad som kommer fram i det fortlöpande utredningsarbetet och kontakterna med berörda parter, oavsett om domstolen lämnat riktlinjer eller inte.⁶⁰¹

Utredaren bör begränsa utredningsrapporten till sådant som kan vara relevant för frågans bedömning.⁶⁰² Hur utredningsarbetet i övrigt ska bedrivas måste bedömas från fall till fall, utifrån de specifika omständigheter som råder och ärendets svårighetsgrad.

Barnets bästa

Barnets bästa ska vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge.

Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet ska fästas särskilt avseende vid

- risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa, och
- barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna.

Hänsyn ska tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad (6 kap. 2 a § FB).

Det innebär att det inte finns några andra intressen som kan gå före barnets bästa, till exempel rättvisa mellan föräldrarna eller en förälders behov av kontakt med barnet. Det gäller såväl för domstolens avgöranden som för socialnämndens beslut. Även om annan hänsyn kan finnas med i över-

⁶⁰⁰ Prop. 1997/98:7 s. 91

⁶⁰¹ Prop. 1990/91:8 s. 46, 66 f. och prop. 1997/98:7 s. 90 f.

⁶⁰² SOSFS 2012:4

13. Utredningsförfarandet

vägandena är det barnets bästa som slutligen ska vara bestämmande för beslutet.⁶⁰³

Att det är barnets bästa som ska vara avgörande när det fattas beslut om vårdnad, boende och umgänge är självklart och framgår av föräldrabalken. Det är barnets tillvaro och framtid som regleras. Visserligen är det som är bra för föräldrarna också oftast bra för barnet. För att tillvaron ska fungera för barnet på bästa sätt måste den också fungera någorlunda för föräldrarna. Frågor om vårdnad, boende och umgänge har inte med rättvisa mellan föräldrarna att göra. Det är barnets intressen som måste stå i fokus. Vad som är barnets bästa måste avgöras i varje enskilt fall utifrån en bedömning av de individuella förhållandena. Bedömningen ska bygga på kunskap och beprövad erfarenhet i kombination med att barnet självt får komma till tals. Hänsyn ska tas till allt som rör barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling. Så långt det är möjligt bör såväl långsiktiga som kortsiktiga effekter för barnet beaktas.⁶⁰⁴

Eftersom syftet med en utredning om vårdnad, boende och umgänge är att ge underlag till domstolens beslut om en lösning till barnets bästa, blir de omständigheter som domstolen ska beakta i sitt beslut också utredarens utgångspunkt för innehållet i utredningen.

I 6 kap. FB anges dock inte vad som närmare bestämt ska anses vara barnets bästa, eftersom det då finns risk för att nödvändig flexibilitet i det enskilda fallet går förlorad. Vissa omständigheter som ska beaktas framhålls emellertid i 6 kap. 1 och 2 §§ FB.

Vid bedömningen av barnets bästa ska särskild uppmärksamhet riktas mot risken för att barnet utsätts för övergrepp, olovligen förs bort, hålls kvar eller annars far illa samt barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Att omständigheter nämns särskilt är i första hand ett uttryck för att de aldrig får glömmas bort vid bedömningen.⁶⁰⁵ Härmed understryks att båda föräldrarna har betydelse för barnets välbefinnande. Barnet måste dock inte under alla förhållanden leva med eller umgås med en förälder. Ett barn måste ha absolut rätt att inte själv bli utsatt för våld, övergrepp eller andra kränkningar.⁶⁰⁶ För att domstolen ska få en uppfattning om vad som är bäst för barnet är det viktigt att barnets egen uppfattning och egna önskemål kommer fram och blir beaktade. Hänsyn ska därför tas till barnets vilja, med beaktande av barnets ålder och mognad (6 kap. 2 a § FB).

⁶⁰³ Prop. 2005/06:99 s. 85

⁶⁰⁴ Prop. 2005/06:99 s. 39 f.

⁶⁰⁵ Prop. 1997/98:7 s. 103 – 105 och prop. 2005/06:99 s. 39 – 43, 85 – 86

⁶⁰⁶ Prop. 2005/06:99 s. 42

Kontakten med föräldrarna

Utredningens pedagogiska innehåll

En utredning är alltid att betrakta som en åtgärd som måste tas till för att positionerna är låsta mellan föräldrarna. Även när föräldrarna inlett en process i en tvist om vårdnad, boende och umgänge bör därför fortsatta strävanden göras för att kunna nå en samförståndslösning. Utredaren bör upplysa föräldrarna om att de när som helst under utredningen kan påbörja samarbetsamtal och i avvaktan på att dessa genomförs, med rättens godkännande, låta utredningen vila.⁶⁰⁷

Det grundläggande budskapet till föräldrarna även under en utredning är att det finns mycket att vinna för alla parter, inte minst för barnet, om föräldrarna själva kan komma överens i stället för att lämna över till samhällets representanter att fatta de viktiga besluten i deras ställe. Föräldrarna måste kunna få hopp om att det fortfarande kan finnas en möjlighet att enas om en lösning som kan betyda en bättre situation för barnet/barnen. Utredningsarbetet kan läggas åt sidan så snart det finns förutsättningar att i stället ha samarbetsamtal.

Det är en pedagogisk och psykologisk uppgift för utredarna att hjälpa föräldrarna att fokusera på barnet och barnets behov, i stället för att sitta fast i oförrätter och ilska gentemot den andra föräldern. Hela utredningsarbetet har barnen i fokus, och det kan därmed bidra till att föräldrarna får stöd att se barnen – deras perspektiv och deras bästa. Föräldrarna kan behöva kunskaper om barns krisreaktioner, reaktioner på konflikter och separationer samt om barns behov, beteenden och deras möjligheter att förstå vad som sker i olika mognadsfaser. Föräldrarna kan också behöva veta mer om vad de kan göra för att stödja barnen.

En grundläggande uppgift även i utredningssammanhang är att bidra till att föräldrarna bättre kan lyssna på varandra, respektera varandra och se den andras perspektiv. Det gäller att lägga en så god grund som möjligt för framtida samarbete kring barnen, oavsett utgången av tvisten. Båda föräldrarna behöver få lika mycket utrymme och möjlighet att komma till tals, och att uttala sina tankar, farhågor och önskningsar. I eventuella gemensamma samtal kan det bli fråga om att vara styrande för att markera och möjliggöra detta.

Enskilda eller gemensamma samtal

Om utredaren planerar att första samtalet ska föras med föräldrarna gemensamt, bör de i kallelsen uppmanas att kontakta utredaren, om någon

⁶⁰⁷ SOSFS 2012:4

av dem anser att något särskilt talar emot ett gemensamt samtal.⁶⁰⁸ Många gånger är konflikten så djup att det åtminstone inledningsvis kan vara bättre för föräldrarna att träffa utredaren enskilt.

Fördelen med gemensamma samtal är att föräldrarna hela tiden får samma information från utredarna och tar del av vad den andra föräldern har att säga. Det kan öka förutsättningarna för att föräldrarna blir positiva till att försöka lösa sin tvist själva och enas om en lösning genom samarbetsamtal i stället för att slutföra utredningen och avgöra tvisten i domstol. Enskilda samtal kan i värsta fall leda till ökad misstänksamhet och misstro mellan föräldrarna och därmed stärka konflikten.

Å andra sidan finns det vid gemensamma samtal risk för att någon av föräldrarna blir dominerande. Av rädsla eller känsla av underläge kanske den ena föräldern inte kan eller vågar framföra sin uppfattning, och han eller hon kan då gå med på något som inte är bra för barnet. I enskilda samtal kan varje förälder känna sig sedd och lyssnad på, få tillfälle att tala fritt och oemotsagd, utan rädsla och utan att styras av gamla relationsmönster. Det ger också föräldern tillfälle att uttrycka sina känslor och genom att sätta ord på sin och barnens situation få perspektiv på den samma. Det i sin tur kan ge nya synvinklar, föra processen framåt och ge förutsättningar för ett bättre samarbete mellan föräldrarna.

För vissa föräldrar är det oproblematiskt med gemensamma samtal, medan andra föredrar enskilda samtal. En del föräldrar vill ha gemensamma samtal för att ha kontroll över situationen och den andra föräldern, medan andra inte klarar att tänka eller formulera sig klart i den andra förälderns närvaro.

I många fall kan en metod med både gemensamma och enskilda samtal vara att föredra. Föräldrarna ges då möjlighet att ta upp olika frågeställningar och välja vilket tillfälle, enskilt eller gemensamt, som passar bäst för att göra detta. Precis som vid samarbetsamtal behöver avvägningar göras utifrån föräldrarnas individuella behov och relation, inte utifrån fastslagna principer för hur utredningar ska gå till, lika för alla.

När man har enskilda samtal kan det ibland uppstå rättvisefrågor mellan föräldrarna som det gäller att vara medveten om och i möjligaste mån undvika. Det rör sådant som vem av föräldrarna man träffar först, att inte den ena ska ges möjlighet till fler enskilda samtal (såvida inte den andra föräldern inte har något emot det) etc. Om det är två utredare kan de eventuellt ha enskilda samtal med var sin förälder och därmed lösa en del av dessa tänkbara problem. Nackdelen är dock att man då mister flera av fördelarna med att vara två utredare.

⁶⁰⁸ SOSFS 2012:4

Inledande samtal med föräldrarna

Den eller de som utsetts till att göra en utredning om vårdnad, boende eller umgänge tar så snart som möjligt kontakt med föräldrarna. I regel sker detta per brev till respektive förälder, med information om utredningsarbetet och förslag till tid för samtal. Föräldrarna förutsätts bekräfta denna information genom att ta kontakt. En del handläggare brukar föreslå att det första samtalet ska vara gemensamt, medan andra vill inleda med enskilda samtal för att låta varje förälder tala fritt och bygga upp ett förtroende för utredaren. För- och nackdelar med olika lösningar har redan diskuterats.

En möjlighet är att be föräldrarna ringa upp för att bestämma tid och i samband med det samtalet ta reda på om de själva föredrar ett enskilt eller gemensamt samtal. Ett annat sätt är att i kallelsen till det första samtalet uppmana föräldrarna att kontakta utredaren, om någon av dem anser att något särskilt talar emot ett gemensamt samtal.

Om någon av föräldrarna inte hörts av kan man skicka en kallelse rekommenderad med mottagningsbevis, med upplysning om att utredningen kommer att göras utifrån tillgängliga handlingar och samtal med den andra föräldern, samt redovisas för rätten. Om den aktuella föräldern inte hör av sig betyder det att hennes eller hans synpunkter inte blir tillvaratagna på ett likvärdigt sätt. Om föräldern har ett juridiskt ombud kan man kontakta ombudet för att ta reda på hur man eventuellt kan nå föräldern.

Syftet med ett inledande samtal är trefaldigt: att få reda på så mycket som möjligt om den aktuella situationen och vad som ska fokuseras i utredningen, att undersöka förutsättningarna för att föräldrarna ska kunna nå en överenskommelse samt att informera om och diskutera uppläggningsav utredningsarbetet och tidplanen med föräldrarna.

Utredaren bör informera föräldrarna om:

- utredningens syfte,
- utredarens, ombudets och rättens olika roller,
- det skriftliga material som utredaren redan har tillgång till,
- planen för utredningen,
- barnets och föräldrarnas delaktighet i utredningen,
- vilka kontakter som med stöd av 10 kap. 2 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) kan komma att tas med referenspersoner och
- att utdrag kan hämtas in från socialtjänstens register samt från Rikspolisstyrelsens belastnings- och misstankeregister.⁶⁰⁹

Föräldrarna är ofta spända inför en utredning och det kan vara svårt för dem att ta till sig utredarens beskrivning av syftet med utredningen, ut-

⁶⁰⁹ SOSFS 2012:4

13. Utredningsförfarandet

redarens, ombudets och rättsens olika roller samt utredningsgången. En schematisk bild kan vara till hjälp – från förhandlingen i domstol och begäran om utredning till utredarens redovisning av utredningsrapporten till domstolen och huvudförhandlingen där (se bilaga). Det är också en fördel om föräldrarna som stöd för minnet kan få en plan för utredningen, det vill säga en kort skriftlig beskrivning av gången i utredningen och syftet med de olika delarna.

Utredaren behöver också informera föräldrarna om varför han eller hon kommer att träffa barnet. Ibland kan det vara en fördel att ge föräldrarna råd om hur de kan berätta för barnet om utredningen och förbereda barnet på utredarens hembesök och samtal. Föräldrarna informeras också om att utredaren efter samtal med barnet tar ställning till vad som ska föras vidare från dessa samtal till föräldrarna och vad som ska tas upp i utredningsrapporten.

En viktig del av det inledande samtalet är att låta föräldrarna beskriva barnet/barnen. Det ger en första bild av barnets utvecklingsnivå och mognad samt information om föräldrarnas bild av barnet. Många gånger är föräldrarna undrande och oroliga över vad samtalen med barnet ska innehålla och vad de ska vara bra för. Utredarna kan därför behöva avdramatisera mötet med barnet och förmedla att det är en naturlig följd av att barnet ska vara i fokus och också självt få berätta om hur det har det.

Utredaren bör informera föräldrarna om vilka eventuella kontakter som, med stöd av 10 kap. 2 § OSL, kan komma att tas med referenspersoner⁶¹⁰. Det kan vara en fördel att utredaren redan i detta skede får föräldrarnas samtycke till att de uppgifter som behövs för bedömningen av barnets bästa lämnas ut av aktuella instanser. Det är viktigt att eftersträva så stor öppenhet i utredningen som möjligt för att föräldrarna ska kunna känna förtroende för utredarna och för att minska deras eventuella oro och misstänksamhet.

Det första samtalet, om det sker gemensamt med båda föräldrarna, kan i bästa fall bli en naturlig utgångspunkt för en dialog mellan dem om familjens situation, som i sin tur ibland kan öppna vägen för upprepade gemensamma samtal.

Fortsatta samtal med föräldrarna

De fortsatta samtalen bör handla om barnet och barnets behov, föräldrarollen, föräldrarnas omsorgsförmåga och föräldrarnas möjligheter att i övrigt tillgodose barnets behov.⁶¹¹

⁶¹⁰ SOSFS 2012:4

⁶¹¹ SOSFS 2012:4

Under samtalen bör utredaren låta respektive förälder beskriva barnets uppväxt, nuvarande situation och vad som planeras för barnets framtid.⁶¹²

Utredaren bör också ta reda på vardera föräldrarnas syn på

- barnets relation till respektive förälder, syskon och respektive förälders partner,
- sin egen situation,
- hur samarbetet med den andra föräldern fungerar,
- den andra parten som förälder och
- hur vårdnaden, boendet och umgänget bör lösas med utgångspunkt i barnets behov.⁶¹³

Insikter om egna styrkor och svagheter i föräldraskapet är en viktig del av samtalen samt att se både positiva och negativa sidor även hos den andra föräldern. Att fråga respektive förälder vad som varit bra i förhållandet med den andra föräldern kan, genom att det påminner om det positiva, stärka förutsättningarna för en nyansering, som en bas för det fortsatta samarbetet.

Det är också viktigt att utredaren får kunskaper om föräldrarnas förmåga att:

- se barnets behov och skilja dem från sina egna,
- se barnets behov av och rätt till eget livsrum,
- se och erkänna barnets behov av den andra föräldern,
- hålla barnet utanför sin egen konflikt.

Utredaren behöver också få information om föräldrarnas inställning till att låta barnet ha fortsatt kontakt med andra viktiga personer.

I samtal med föräldrarna om framtiden kan utredaren anknyta till den information som föräldrarna har lämnat om till exempel inställningen till varandra och ett föräldrasamarbete, synen på varandras föräldraskap och hur viktig den andra föräldern är för barnet, beskrivningen av barnets yttre förhållanden och dess behov, till exempel kontinuitet i en invand miljö, i ett eget nätverk m.m. Respektive förälders grundinställning i dessa frågor blir avgörande för vilka förutsättningar som finns för olika lösningar.

Utredaren bör fråga föräldrarna vilka olika lösningar de kan se och vilka konsekvenser de anser att dessa kan få för barnet.⁶¹⁴ Det kan vara gemensam eller ensam vårdnad, boende hos mamma, pappa eller växelvis, omfattning och utformning av umgänget samt förutsättningarna för att ett umgänge ska fungera. Om barnet stadigvarande bor hos en förälder

⁶¹² SOSFS 2012:4

⁶¹³ SOSFS 2012:4

⁶¹⁴ SOSFS 2012:4

13. Utredningsförfarandet

och har umgänge med den andra, kan föräldrarna få redogöra för hur det fungerar för barnet och vad som krävs av dem själva, till exempel vad gäller samverkan omkring hämtning och lämning.

Föräldrarna önskar ofta diskutera en del praktiska frågor kring umgänge, hämtning och lämning, kläder, föräldramöten etc. Relationen mellan föräldrarna kan vara sådan att de antingen helt har slutat tala med varandra eller inte kan ta upp de enklaste frågor utan att det blir bråk, och då kommer barnen i kläm.

För att underlätta för såväl barn som föräldrar kan det vara bra att föräldrarna får göra vissa överenskommelser – eventuellt skriftligen – i de praktiska arrangemang som rör barnen. Vid nästa träff kan man följa upp hur föräldrarna har följt överenskommelsen och hur detta fungerat för barnen.

Utredaren bör se till att arbetet med utredningen bedrivs på ett strukturerat sätt.⁶¹⁵ I en ofta kaotisk situation för föräldrarna i samband med utredningen blir det särskilt viktigt med en tydlig struktur och väl förberedda samtal. Utredaren kan vid samtalen upprepa vad föräldrarna sagt, så att de kan bekräfta att det är rätt uppfattat eller korrigera. Det är bra att utredaren ställer klagörande frågor om föräldrarna uttrycker sig oklart och att utredaren själv är tydlig i sina uttalanden.

Hur många samtal och möten som behövs med föräldrar och barn samt referenter beror på vilken information som kommer fram. Det är utredaren som avgör vad som behöver fördjupas och när underlaget för bedömningen är tillräckligt.

Våld, missbruk, psykisk ohälsa eller andra problem

Utredaren bör ta reda på om det har förekommit hot, missbruk, psykisk ohälsa eller andra problem i familjen. I samtalen med föräldrarna bör utredaren också ta reda på om barnet eller någon annan i familjen har utsatts för våld eller andra övergrepp eller om barnet olovligen har förts bort, hållits kvar eller på något annat sätt farit illa. I så fall bör utredaren ställa frågor till föräldrarna om vad barnet har upplevt, om barnet självt har blivit utsatt och hur barnet har påverkats. Utredaren bör vidare ta reda på hur föräldrarnas omsorgsförmåga har påverkats och vilka möjligheter de har att tillgodose barnets behov. I samtalet med föräldrarna bör också tas upp om det föreligger risk för att barnet kan fara illa.⁶¹⁶

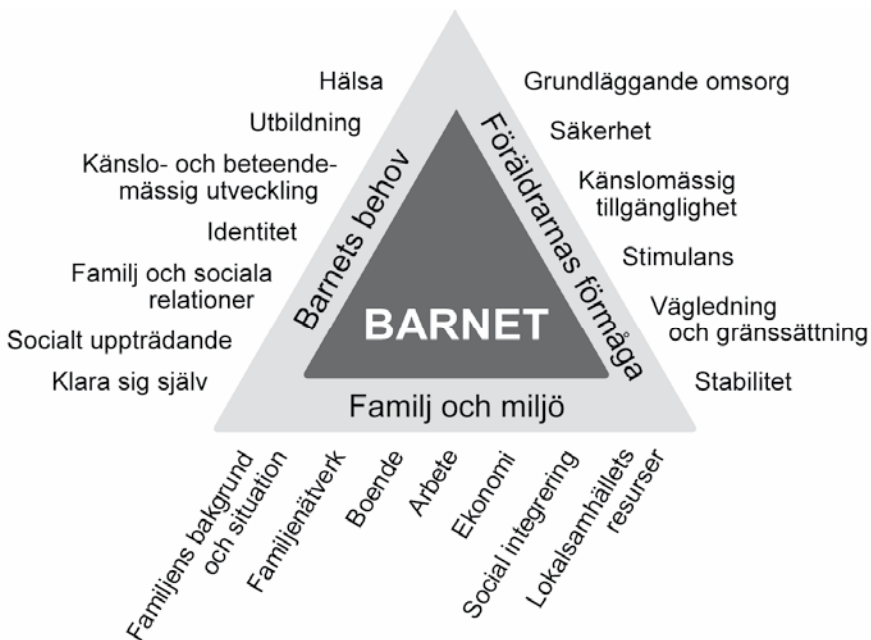
⁶¹⁵ SOSFS 2012:4

⁶¹⁶ SOSFS 2012:4

Föräldrars omsorgsförmåga

En central fråga i en utredning om vårdnad, boende och umgänge är föräldrarnas omsorgsförmåga. Den struktur som handläggnings- och dokumentationssystemet Barns behov i centrum (BBIC) ger åt barnavårdsutredningar är inte prövad i vårdnads-, boende- och umgängesutredningar. Utgångspunkten i BBIC systemet är barnets behov som sätts i relation till föräldrarnas förmåga och faktorer i familj och miljö, det vill säga barnets omgivning. Barnets utveckling sker i samspel med och påverkas av barnets föräldrar och omgivning.

Triangeln nedan ger en struktur för informationsinsamling under utredningen. Barnets situation bedöms utifrån de tre sidorna som alla påverkar barnets förutsättningar för utveckling, vilket inkluderar föräldrarnas förmåga att tillgodose barnets behov. Triangeln kan också användas som en modell för att tänka och tala kring barns utveckling.⁶¹⁷ Informationen behöver dock kompletteras med annan information som rör vårdnads-, boende- och umgängesproblematiken och som är väsentligt för att bedöma vad som är bäst för barnet i just den situationen.

⁶¹⁷ Grundbok Barns behov i centrum (BBIC), Socialstyrelsen (2006)

13. Utredningsförfarandet

Föräldrarnas omsorgsförmåga kan definieras som en rad olika förmågor i förhållande till barnet och föräldrarollen.⁶¹⁸

1. Förmåga att uppfatta barnet realistiskt, åldersadekvat och nyanserat, utifrån dess behov och förutsättningar.
2. Förmåga till realistiska förväntningar om de känslomässiga behov som barnet kan tillfredsställa hos föräldern.
3. Förmåga till realistiska förväntningar på barnets förmåga. Förväntningarna ska varken vara för högt eller för lågt ställda. De får inte vara för omfattande och rigida, och gapet mellan åldersadekvat beteende och förväntningarna får inte vara för stort. Viktiga frågor är hur föräldrar reagerar när barnet inte lever upp till förväntningarna (sker det till exempel med avvisande, förlöjligande, förakt, nedvärdering eller fysiska övergrepp) och på vilket sätt detta påverkar barnets självuppfattning. För låga förväntningar kan innebära att föräldrar infantiliserar barnet, undervärderar det och konsekvent hindrar det från att använda sin potential.
4. Förmåga att engagera sig positivt i samspelet med barnet, acceptera barnet som det är och glädjas åt det, svara på barnets initiativ och stimulera barnet samt sätta gränser utan att barnet känner sig avvisat (det vill säga inte ett negativt engagemang, som kritiserande, bestraffande, invaderande i ord och handling etc.).
5. Förmåga till empati med barnet, och förmåga att kunna leva sig in i barnets behov och upplevelser av olika situationer.
6. Förmåga att prioritera barnets mest grundläggande behov framför de egna. Det handlar om sådana behov som måste tillfredsställas för att barnet ska kunna fortsätta att utvecklas fysiskt, psykiskt, intellektuellt och socialt, till exempel omvårdnad och uppmärksamhet, att få utforska världen samt lek och samvaro med andra barn i trygga former.
7. Förmåga att bära egna smärtor och frustrationer utan att avreagera sig på barnet.

Bristande omsorg kan vara mer eller mindre allvarlig, av kortare eller längre varaktighet, situationsbetingad eller permanent, begränsad eller omfatta flera områden. Det kan vara fråga om vanvård eller fysiska, psykiska eller sexuella övergrepp. Det kan röra sig om bristande förmåga att engagera sig positivt i barnet och att inte kunna prioritera barnets mest

⁶¹⁸ Killén K.(1991)

grundläggande behov framför sina egna. Det kan också röra sig om ett starkt och irrationellt engagemang i barnet.⁶¹⁹

Föräldrafunktionerna är inte statiska utan kan försvagas eller förstärkas, såväl av yttre sociala förhållanden som av inre psykiska. Krissituationer kan till exempel tillfälligt försvaga funktionerna hos en i övrigt relativt välfungerande förälder. Bristande omsorgsförmåga kan således antingen vara situationsbetingad i en övergående krissituation eller ett uttryck för mer grundläggande personlighetsproblem eller omognad hos en förälder.⁶²⁰

När man ska bedöma föräldrarna i deras föräldraroll, är det viktigt att utreda hur de fungerar under normala förhållanden respektive under stress. Det är särskilt viktigt att få en uppfattning om föräldrarnas inbördes relation och hur den påverkar barnet.⁶²¹

Våld och andra problem i familjen

Att utreda frågor om vårdnad, boende och umgänge utifrån varje barns och dess föräldrars specifika förutsättningar och relationerna dem emellan, är alltid komplext och innehåller ofta svåra bedömningar och ställningstaganden. I vissa fall blir det ännu mer komplicerat, till exempel när det finns uppgifter om våld, missbruk, psykisk ohälsa eller andra problem i familjen.

Djupare konflikter mellan föräldrarna, eller en i övrigt svårare situation, ökar risken för att föräldrarna inte själva kan komma överens kring barnen, utan låter tvisten gå till domstol. En undersökning av vårdnadsutredningar i vårdnads mål vid ett representativt urval av svenska tingsrätter visade att dessa föräldrar i högre grad är socialt och ekonomiskt utsatta.⁶²² Det fanns en överrepresentation av en rad svårigheter hos dessa föräldrar, såsom arbetslöshet, kriminell belastning, våld, missbruk och psykiska problem. Det fanns även en överrepresentation av lågutbildade pappor, liksom föräldrar som var registrerade i socialregistret samt polisens misstanke- och belastningsregister. Undersökningen tydde också på att det var den sammantagna effekten av flera olika kriser som ledde till vårdnadstvisten. Liknande resultat har framkommit i andra undersökningar.⁶²³

Fokus i utredningsarbetet ska ligga på barnen. Som bakgrund till detta är det ibland nödvändigt att få veta något om hur relationen mellan föräldrarna har varit. Det är viktigt att vara uppmärksam och försöka ta reda

⁶¹⁹ Killén K. (1991)

⁶²⁰ Killén K. (1991)

⁶²¹ *Grundbok Barns behov i centrum (BBIC)*, Socialstyrelsen (2006)

⁶²² Rejmer A. (2003)

⁶²³ Rooth K. (2011)

13. Utredningsförfarandet

på om det har funnits eller finns maktobalans, rädsla, hot, psykisk press, kränkningar, våld m.m. med i bilden. Enligt erfarenhet förekommer det oftare än vad som tidigare varit känt, eftersom det i regel hemlighålls i det längsta av båda parter.⁶²⁴

Om något tyder på problem hos föräldrarna, behöver utredaren ställa frågor om hur dessa har påverkat barnet, vad det har bevittnat och vad barnet självt eventuellt har utsatts för. Hur svårigheterna påverkat föräldrarnas omsorgsförmåga och vilka möjligheter de har att tillgodose barnets behov är också viktiga frågor.

Inte sällan finns det misstankar eller anklagelser av olika slag gentemot den andra föräldern. Det är inte socialtjänstens uppgift att utreda eller klarlägga huruvida det förekommit till exempel misshandel eller övergrepp. Om en polisutredning inte har lett till åtal, eller om en förundersökning lagts ned, har brott inte kunnat styrkas. Det kan betyda att misstankarna har varit ogrundade, men det kan också bero på ett bristfälligt underlag eller bristfällig bevisning.

Socialtjänstens ansvar är att värna om barn som riskerar att fara illa utifrån egna bedömningar om barnets bästa. Det kan vara motiverat att rekommendera adekvata hjälp- och stödinsatser för såväl barn som föräldrar. Det är viktigt att anmälningskyldigheten enligt 14 kap. 1 § SoL fullgörs och att information om att ett barn kan behöva skydd, stöd eller hjälp förs vidare till den enhet som handlägger barnavårdsärenden.

Socialnämnden ska särskilt beakta att kvinnor som är eller har varit utsatta för våld eller andra övergrepp av närstående kan vara i behov av stöd och hjälp för att förändra sin situation (5 kap. 11 § andra stycket SoL). Det är därför viktigt att handläggningen av en utredning om vårdnad, boende och umgänge i ett ärende där våld förekommit i familjen sker med särskild omsorg och hänsyn till den våldsutsatta och barnen.⁶²⁵

Om en förälder lämnar graverande uppgifter om den andra föräldern, till exempel om missbruk, våldsbenägenhet eller annan svår problematik, bör utredaren så snart det är möjligt låta den andra föräldern bemöta uppgifterna.⁶²⁶

Som tidigare nämnts är våld och kränkningar i nära relationer vanligare än man många gånger tror, och de försiggår oftast i det tysta utan att det kommer till utomståendes kännedom. Det finns ingen anledning att

⁶²⁴ *Att enas kring barnen med samhällets hjälp – Samarbetssamtal när det förekommit våld i relationen*, Socialstyrelsen (2002), *Våld – Handbok om socialnämndens ansvar för våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld*, Socialstyrelsen (2011)

⁶²⁵ *Nationell handlingsplan mot våld i nära relationer. Delbetänkande av Personssäkerhetsutredningen* (SOU 2002:71) s. 51 f.

⁶²⁶ SOSFS 2012:4

tro att det skulle vara mindre vanligt med sådana situationer i familjer där separation leder till svårlösta tvister. Hot och våld kan utlösas eller öka i samband med en separation och svårigheter i samarbetet kring barnen. En medvetenhet om detta är viktig i familjerättens arbete med föräldrar i utredningar.⁶²⁷

Upplysningar om att våld och liknande förekommit är i regel svåra att få fram från föräldrarna vid gemensamma samtal. Att känna till sådana förhållanden är dock av grundläggande betydelse för det fortsatta arbetet med utredningen och föräldrarna eftersom det påverkar ställningstagandet till skyddsaspekter, samt möjligheten till gemensamma samtal och arrangemang i samband med dessa. Det är också nödvändigt att veta vad barnet varit med om, för att kunna bedöma vad som är till barnets bästa samt konkreta lösningar och risker när det gäller vårdnad, boende och umgänge.

Psykiska svårigheter hos föräldrarna

Omognad, psykiska problem, psykoser och utvecklingsstörning påverkar föräldraskapet negativt.⁶²⁸ Psykiska problem kan vara till exempel ångest och/eller depressiva tillstånd, okontrollerade och inadekvata aggressioner, självmordsbeteende eller paranoida drag.⁶²⁹ Omogna föräldrar som inte upplevt omsorgsfulla och kärleksfulla föräldrar i sin egen uppväxt utvecklar ofta ett förhållande till barnen där anknytningen sker utifrån föräldrarnas egna behov och på deras premisser.⁶³⁰ Impulsstyrda föräldrar kan präglas av rastlöshet och oro, häftighet och aggressivitet. Även mindre frustrationer kan utlösa starka aggressioner och de lägger gärna skuld och ansvar på andra. De förväntar sig ofta att barnet ska tillfredsställa det omsorgs- och beroendebestående som de själva har.⁶³¹ (Se även kapitlet Särskilda problem hos föräldrarna.)

Missbruk hos föräldrarna

Föräldrar med missbruk har i regel problem i sitt sätt att fungera som kan leda till omvända roller i familjen, där barnet förväntas fungera som en vuxen och vara omhändertagande, medan föräldern är den som behöver omsorg.⁶³² (Se kapitlet Särskilda problem hos föräldrarna.)

⁶²⁷ Se även *Våld – Handbok om socialnämndens ansvar för våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld*, Socialstyrelsen (2011)

⁶²⁸ Killén K. (1991)

⁶²⁹ Killén K. (1991)

⁶³⁰ Killén K. (1991)

⁶³¹ Killén K. (1991)

⁶³² Killén K. (1991)

Utredning utan kontakt med båda föräldrarna

Det hör till undantagen att en utredning görs utan möjlighet till personlig kontakt och samtal med någon av föräldrarna. Det kan handla om att föräldrar inte vill ställa upp för utredningssamtal, de kan vara aktuella i annat socialt utredningssammanhang eller de kan vara i så dåligt psykiskt skick att det är svårt att genomföra samtalen.

Utredaren måste se till att parterna ändå får tillfälle att ta del av utredningen och yttra sig över den. Om kommunikeringen är förenad med svårigheter kan den ske med hjälp av till exempel ett juridiskt ombud.

Samtal med en ny partner

Ofta kommer barnet att också bo tillsammans eller umgås med föräldrarnas nya partner.

Om en förälder lever i ett nytt förhållande, bör utredaren ha samtal med den nya partnern och ta reda på vilken relation denna har till barnet. Utredaren bör också ta reda på den nya partners syn på föräldrarnas förmåga att samarbeta om barnet.⁶³³

JO har uttalat att, med tanke på att en utredning om vårdnad, (boende och umgänge) görs för att utröna vad som är bäst för barnet, måste möjligheten att hämta uppgifter ur polisens belastnings- och misstankeregister även finnas beträffande föräldrarnas sambor.⁶³⁴

Kontakten med barnet

Om det inte är olämpligt ska utredaren försöka klarlägga barnets inställning i frågan om vårdnad, boende och umgänge och redovisa den för rätten (6 kap. 19 § fjärde stycket FB). Hänsyn ska tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad. (6 kap. 2 a § tredje stycket FB) Barnet har rätt, men ingen skyldighet, att självt komma till tals.

Utredaren bör inte pressa barnet att lämna synpunkter eller ta ställning i sak.⁶³⁵ Samtalsledaren kan låta barnet självt berätta om sin situation och hur det ser på denna. Barn får dock aldrig forceras att tala eller svara på frågor, utan utredaren behöver i en dialog med barnet göra det tydligt att barnet kan välja att inte berätta. Därmed kan barnet också uppleva en frihet att tala. (Se kapitlet Barnets rätt att komma till tals –Samtal med barn.)

Hembesök

Utredaren bör träffa barnet både enskilt och tillsammans med respektive

⁶³³ SOSFS 2012:4

⁶³⁴ JO 1989/90 s. 234

⁶³⁵ SOSFS 2012:4

förälder. Kontakten med barnet bör inledas med att utredaren träffar barnet i vardera föräldrarnas hemmiljö.⁶³⁶ Det kan många gånger vara tryggast för barnet att första gången träffa utredarna i hemmet, hos mamma respektive pappa. Syftet med hembesök hos vardera föräldern med barnet eller barnen närvarande är också att få en bild av relationen och samspelet mellan föräldrar och barn. Det gäller dock att ta hänsyn till att både barn och föräldrar kan känna sig spända i samband med den ovanliga och laddade situation som ett sådant besök innebär, vilket påverkar samspelet. Barn kan till exempel regrediera och fungera på en lägre utvecklingsnivå när de känner sig pressade.

Ibland drar utredarna alltför långtgående slutsatser utifrån barns enstaka beteenden och utsagor i samband med hembesök, trots att dessa kan vara tillfälliga och ha såväl med besökets karaktär som med barnets och föräldrarnas dagsform att göra. Om besöket ger anledning till undran och oro över relationen mellan barn och förälder kan det vara befogat att göra ytterligare hembesök.

Syfte

Utredaren behöver inledningsvis informera barnet om skälet till mötet samt om barnets rättigheter så att barnet så långt möjligt förstår syftet med kontakten.

Syftet med att träffa barnet bör vara att ta reda på

- hur barnet mår,
- barnets utveckling och mognad och
- samspelet med och anknytningen till föräldrarna, syskon och nya partner.⁶³⁷

Utredaren bör vid mötet ge barnet tillfälle att berätta om eller på annat sätt åskådliggöra sin situation. Om våld eller andra övergrepp, hot, missbruk eller psykisk ohälsa har förekommit i familjen, bör utredaren ta reda på vilka konsekvenser detta har fått för barnet.⁶³⁸

När bör mötet ske

Det finns fördelar med att träffa barnet tidigt i utredningen. Då är inte utredaren färgad av föräldrarnas beskrivning av barnet utan kan lättare bilda sig en mer förutsättningslös uppfattning. Det har också visat sig vara lättare att vara mer precis i sina frågor om barnet och behålla fokus på barnet i samtalen med föräldrarna om utredaren redan har en egen bild

⁶³⁶ SOSFS 2012:4

⁶³⁷ SOSFS 2012:4

⁶³⁸ SOSFS 2012:4

13. Utredningsförfarandet

av barnet. Barnet bör informeras om skälet till utredningen.⁶³⁹ För barnet kan det vara bra att tidigt få veta vad som pågår, skälet till det och känna att det finns någon som frågar hur han eller hon mår och vad barnet tycker och tänker.

Å andra sidan menar en del handläggare att de vill vänta med att träffa barnet tills de genom samtal med föräldrarna och eventuella referenter vet lite mer om barnet och dess situation, för att kunna pröva hypoteser, styra samtalet och hjälpa barnet att hålla sig till det som är väsentligt.

Det är utredarens uppgift att söka klarlägga att det inte är olämpligt att efterforska barnets inställning, med hänsyn till barnets bästa, ålder och mognad. Utredaren måste handla med varsamhet och respekt för den lojalitetskonflikt som barnet befinner sig i.

Barnets ålder

Det går inte att säga någon bestämd ålder för när ett barn bör tillfrågas, utan utredaren får bedöma detta från fall till fall. I vissa lägen kan det vara olämpligt att forska i barnets inställning, till exempel om barnet är särskilt känsligt eller om dess inställning redan är känd genom någon annan utredning.⁶⁴⁰ Om det pågår till exempel en barnpsykiatrisk utredning i anslutning till samma tvist kan utredaren överväga att avstå från att samtala med barnet. Å andra sidan är fokus samt innehållet och frågorna i andra utredningar i regel inte desamma som i en utredning om vårdnad, boende och umgänge. Många gånger kan det ändå vara möjligt att samordna samtalet med barnet. Det kan exempelvis vara aktuellt om det samtidigt pågår en barnvårdsutredning. Utredaren måste dock vara observant på att förutsättningarna för att ha samtal med barnet skiljer sig åt mellan barnvårdsutredningar och utredningar som rör vårdnad, boende och umgänge.

Barnet ska inte behöva ta ställning

Barn ska inte behöva ta ställning i frågor om vem som ska ha vårdnaden, var de ska bo och hur de ska umgås med den andra föräldern, såvida de inte är uppenbart mogna nog att ha en bestämd egen uppfattning. Om barn väljer, till exempel hos vem av föräldrarna de vill bo, innebär det samtidigt att de väljer bort den andra föräldern. Det kan innebära ångest, skuld känslor och en vetskap om att hur de än väljer så sviker de någon.

Å andra sidan är barnet en av de viktigaste informationskällorna när det gäller dess egen situation och vad som är viktigt i livet för barnet självt. Strävan måste ju vara att respektera barnets eget livsrum och att

⁶³⁹ SOSFS 2012:4

⁶⁴⁰ Prop. 1994/95:224 s. 54 och prop. 2005/06:99 s. 46

försöka bevara eller återskapa så mycket som möjligt av det som barnet uppfattar som betydelsefullt i tillvaron.

Utredaren kan informera barnet om att det är viktigt vad det tycker och tänker, samt att vuxna ska lyssna på det, men att ansvaret för beslutet ligger hos domstolen. Genom en kontakt med barnet kan utredaren lättare förstå barnet, se förhållandena ur barnets perspektiv och se vilka behov det enskilda barnet har. Det betyder inte att man ska lägga över ansvaret för att fatta svåra beslut på barnet eller ställa barnet inför svåra val. Barnets egna uppgifter ska vägas in i en helhetsbedömning av samtliga omständigheter när det gäller vad som är förenligt med barnets bästa.

Barnet berättar olika saker

I kommunikationen med barn kan vuxna lätt få sina egna hypoteser bekräftade, eftersom barnet kanske försöker motsvara olika vuxnas förväntningar, hellre än att svara utifrån sina egna erfarenheter och upplevelser. Barn söker trygghet i sina relationer, särskilt vid den osäkerhet som råder i en utredningssituation. Det innebär att barnet kan berätta olika saker för olika personer – barnet säger saker utifrån vad det tror att den vuxna förväntar sig, särskilt om den vuxna pressar barnet. Det är därför inte ovanligt i konflikter om till exempel boende och umgänge att barnet ger motstridiga signaler till olika vuxna om med vem, och hur mycket, det önskar vara tillsammans.⁶⁴¹

Det gäller också att komma ihåg att den som leder ett samtal genom sina frågor, kommentarer och förhållningssätt alltid är medskapande i den berättelse som byggs upp i samtalet.

I konfliktsituationer etableras ofta rigida åsikter, som gärna polariseras i motsättningar där parterna söker stöd hos andra. Därmed blir inblandade personer uppbundna i ett system av åsiktslojaliteter, vilka i sig får motståndskraft mot förändringar. Barnet som konflikten gäller blir snabbt uppbundet i sådana lojaliteter, utan att det behöver vara en medveten strävan från de vuxnas sida.⁶⁴² Ofta är upplevelser av våld i familjen förknippat med skam och något som man inte pratar om. Det kan därför vara svårt för barnet att sätta ord på sina upplevelser. Barnet kanske också tar ställning, för att det tycker synd om någon av föräldrarna. Andra barn kan identifiera sig med den våldsamma föräldern och på så sätt minska sin rädsla.

⁶⁴¹ Øvreide H. (2011)

⁶⁴² Øvreide H. (2011)

Om utredningen avser flera barn

Om utredningen avser flera barn, bör utredaren ge vart och ett av barnen möjlighet att komma till tals i enskilda samtal så att de kan uttrycka sina tankar och sin inställning oberoende av varandra.⁶⁴³ I vilket skede, hur och i vilken omfattning det ska ske samt hur informationen ska återföras till föräldrarna, är frågor som utredarna behöver ta ställning till.

Fortsatta samtal med barnet

När barnet har träffat utredarna i respektive hemmiljö är det ofta en fördel att vid nästa tillfälle i stället träffa barnet på en neutral plats för ett enskilt samtal, till exempel i socialtjänstens lokaler – om barnet är moget nog för enskilda samtal. Man kan diskutera med barnet vid hembesöket hur man ska träffas nästa gång.

Fördelen jämfört med att träffas i hemmiljön är att samtalen kan bli mer strukturerade och koncentrerade, och barnet slipper att distraheras av annat eller av att det känner starkast lojalitet med den förälder som det just då är hos. Att träffas hos socialtjänsten ger också möjlighet att samtala i ett rum som är inrett och utrustat för samtal med barn. Den förälder som följer med barnet väntar utanför under samtalet, så att barnet vet var föräldern är.

Utredaren bör anpassa samtalens innehåll och längd till barnets ålder och mognad.⁶⁴⁴ Det är i regel bättre att ha flera korta samtal med bibehållen koncentration än att försöka få fram så mycket som möjligt i ett längre samtal då barnet tröttnar. Om man redan från början förbereder barn och föräldrar på att det kan bli fråga om flera samtal behöver man inte forcera barnet, och man får också möjlighet att fördjupa teman från det första samtalet nästa gång. Ibland kan man välja att lägga ett samtal i början av utredningen och ett i slutet, för att se om det har skett några förändringar i barnets uppfattning, tankar och perspektiv. Att uppgifterna har uppfattats rätt bör alltid kontrolleras med barnet.⁶⁴⁵ Hur detta kontrolleras med barnet måste anpassas efter barnets ålder och mognad. Efter samtal med barnet tar utredaren ställning till vad som ska föras vidare från dessa samtal till föräldrarna och vad som ska redovisas i utredningsrapporten.

I samtalen kan eventuellt olika kontaktskapande hjälpmedel användas. Innehållet i samtalet bör vara noga förberett. Ibland kan det vara lättare för ett barn att vara avspänt och prata om man kan leka tillsammans eller till exempel gå en promenad. (Metoder och tips för samtal med barn finns i särskilda handböcker, se referenslistan.)

⁶⁴³ SOSFS 2012:4

⁶⁴⁴ SOSFS 2012:4

⁶⁴⁵ SOSFS 2012:4

Efter samtalet kan det vara bra att låta föräldrarna komma in så att man tillsammans med barnet kort kan berätta vad man har talat om – i enlighet med vad man kommit överens om med barnet. Barnet kan kanske annars utsättas för frågor och press från föräldrarnas sida. Om det är fråga om flera samtal kan det ibland vara bättre att vänta med att tala med föräldrarna om innehållet till efter sista samtalet, och då om möjligt med båda föräldrarna tillsammans för att undvika oenighet om vad som faktiskt förmedlats.

När det inte är möjligt att tala med barnet

Om föräldrar motsätter sig samtal med barn

Av 11 kap. 10 § SoL framgår att vid en sådan utredning som avses i 11 kap. 2 § SoL om behov av ingripande till ett barns skydd eller stöd får barnet höras utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande. Detsamma gäller vid en utredning på socialnämndens initiativ om överflyttning av vårdnaden enligt 6 kap. 7 eller 8 §§ FB. Bestämmelsen gäller alltså inte utredningar enligt 6 kap. 19 § FB.

Vårdnadshavare har enligt 6 kap. 11 § FB rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. En situation där problem kan uppstå kring detta är när vårdnadshavaren motsätter sig att utredaren samtalar med barnet. Vårdnadshavarens bestämmanderätt är dock inte oinskränkt, utan barnet har rätt att självt bestämma i åtskilliga personliga frågor. Allteftersom barnet blir äldre och mognare ökar dess rätt att bli hört och att självt kunna påverka och bestämma om sin situation. Det som är avgörande för om samtalet kan genomföras mot vårdnadshavarens vilja är barnets ålder, mognad och utveckling, i kombination med vad frågan gäller samt betydelsen och konsekvenserna för barnet av det beslut som ska fattas. För att barnet inte ska komma i kläm och riskera att utsättas för press från föräldrarnas sida är det dock av största vikt att utredaren så långt det är möjligt försöker få föräldrarnas samtycke till att samtala med barnet.⁶⁴⁶

Det framkom i en enkätundersökning som 2002 års vårdnadskommitté gjorde att det visserligen händer att föräldrar motsätter sig att utredaren talar med barnet men att det är mycket sällsynt. Om föräldrarna motsätter sig samtal hanteras det i första hand genom att utredaren informerar dem om hur samtalen går till och varför det är viktigt att utredaren får tala med barnet. Om föräldern ändå motsätter sig att samtal genomförs, redovisas detta till domstolen.⁶⁴⁷

⁶⁴⁶ Prop. 2009/10:192 s. 16

⁶⁴⁷ Prop. 2009/10:192 s. 17

Om utredaren bedömer att det är olämpligt

Om utredaren bedömer att det är olämpligt att tala direkt med barnet, kan barnet komma till tals till exempel genom att utredaren samtalar med personer i barnets omgivning som känner honom eller henne väl.

Referenter

Innan utredaren kontaktar en referensperson bör hon eller han noga överväga syftet med kontakten.⁶⁴⁸ I förarbetena rekommenderas restriktivitet i fråga om att ta in referenser och även JO intar samma hållning.⁶⁴⁹

Utredaren bör vara återhållsam med att ta in uppgifter från släktingar och vänner.⁶⁵⁰ I stället kan utredaren nöja sig med att kontakta personer som står utanför konflikten och som har särskilda kunskaper om barn. Utredaren bör i första hand ta in uppgifter från personer som genom sin professionella roll känner barnet väl, till exempel personal vid förskola, skola och fritidshem⁶⁵¹ och som därmed kan ge viktiga upplysningar om barnet. Det kan också gälla information från exempelvis barnavårdscentral (BVC) och barn- och ungdomspsykiatri (BUP).

En särskild fråga är om man kan inhämta uppgifter från utomstående som är partiska. Även om man i många fall på goda grunder kan anta att dessa personer är mera positivt inställda till den person som har åberopat dem än till motparten, så diskvalificerar detta i och för sig inte dem som referenspersoner. Deras uppgifter måste dock värderas utifrån detta.⁶⁵²

Kontakten med referenterna

Utredaren bör i regel intervjuva en referensperson vid ett personligt sammanträffande.⁶⁵³ Ett personligt samtal får ett större djup och blir mer nyanserat än telefonkontakter. Det tydliggör också för referenten att det som ska diskuteras är angeläget och kräver engagemang och eftertanke.

Det kan ibland vara en fördel att ge referenten möjlighet att förbereda samtalet genom att utredaren informerar om de områden samtalet kommer att föras kring. Det kan också vara bra att låta föräldrarna få kort information om intervjuområden.

⁶⁴⁸ SOSFS 2012:4

⁶⁴⁹ Prop. 1981/82:168 s. 51 och JO 1982/83 s. 189

⁶⁵⁰ SOSFS 2012:4 och JO 1982/83 s. 189

⁶⁵¹ SOSFS 2012:4

⁶⁵² Clevesköld m.fl. (2002)

⁶⁵³ SOSFS 2012:4

Intervjun med referenspersonerna bör inriktas på

- barnets fysiska och psykiska hälsa och utveckling och
- referenspersonernas bild av till exempel relationer och samspel mellan barnet och vardera föräldern.⁶⁵⁴

Frågorna kan röra barnets utveckling och känslomässiga mognad, hur det mår fysiskt och psykiskt, kamratrelationer, intressen, särskilda behov, hur det fungerar tillsammans med andra barn och vuxna samt eventuella reaktioner hos barnet som kan sättas i samband med föräldrarnas separation.

Det är inte referenspersonens ansvar att ta ställning i frågan om vårdnad, boende och umgänge. Men referenspersonernas bild av relationen och samspelet mellan barnet och föräldrarna kan ge viss information för utredarens bedömning. Det kan vara värdefullt att fråga referenten om vad domstolen särskilt bör ta hänsyn till för det aktuella barnet i sitt beslut.

JO har i flera beslut uttalat att personal vid förskolor och skolor ska förhålla sig neutral i tvister rörande vårdnad m.m.⁶⁵⁵ JO har, med anledning av att en förskola på moderns begäran utan att informera fadern utfärdat en skrivelse om dottern, riktat kritik mot förskolans agerande. Skrivelsen har använts i ett pågående vårdnadsfall. JO anser att eftersom det är svårt att utforma ett intyg rörande ett barn på ett sådant sätt att inte personalens neutralitet i en vårdnadskonflikt ifrågasätts, bör förskolepersonal vara återhållsam med att avge intyg på den ena vårdnadshavarens begäran. I förskoleverksamhet gäller sekretess för uppgift om enskilda personliga förhållanden, om det inte står klart att uppgifterna kan röjas utan att den som uppgiften rör eller någon honom närstående lider men. Det innebär att möjligheten att i ett intyg ta in uppgifter som rör den vårdnadshavare som inte har begärt intyget i vissa fall kan begränsas av den sekretess som gäller för uppgiften hos förskolan. Personalen på en förskola kan enligt JO:s mening, när syftet klargjorts att ett intyg ska inges till en domstol i ett vårdnadsfall, hänvisa till att uppgifter om barnet kan komma att inhämtas inom ramen för den aktuella vårdnadsutredningen.⁶⁵⁶

Referenspersonerna bör informeras om att hans eller hennes uttalanden kommer att ingå i utredningen som en del i underlaget för rättsens beslut.⁶⁵⁷ Såväl föräldrarna som domstolen kommer att ta del av det sagda. Utredaren bör låta referenspersonen ta del av och godkänna det nedskrivna och

⁶⁵⁴ SOSFS 2012:4

⁶⁵⁵ JO 2006/07 s. 384, JO 2007/08 s. 473

⁶⁵⁶ JO 2006/07 s. 384

⁶⁵⁷ SOSFS 2012:4

13. Utredningsförfarandet

sammanfattade uttalandet⁶⁵⁸ innan det bifogas utredningen. Referenten kan också själv lämna skriftlig information till utredaren.

Referenspersonen informeras om att utredningen i domstolen kan bli en allmän handling som normalt inte skyddas av sekretess. Referenten kan avstå från att lämna uppgifter till utredaren, men rätten kan ändå kalla vederbörande att höras som vittne i rättegången (såvida hon eller han inte omfattas av vittnesförbudet i 36 kap. RB).

Utredaren kommer överens med referenten om vilken tid hon eller han behöver för att gå genom skrivelsen och återsända den till utredaren.

Barnpsykiatrisk/barnpsykologisk bedömning

Ibland har domstolen redan ett aktuellt utredningsmaterial som bara behöver kompletteras med till exempel ett barnpsykiatriskt utlåtande. I stället för att vända sig till socialnämnden kan domstolen då begära ett sådant utlåtande direkt hos en barn- och ungdomspsykiatrisk klinik.⁶⁵⁹ Redan vid den förberedande förhandlingen kan domstolen anse att en barnpsykiatrisk bedömning är nödvändig och besluta om att begära en sådan. Det kan ske samtidigt med att domstolen beslutar om att begära ett yttrande från socialnämnden.

Initiativet kan också komma från utredaren, som efter kontakt med föräldrar och barn finner det nödvändigt eller önskvärt att få hjälp från barnpsykiatrisk expertis för att kunna bedöma vårdnads-, boende- och umgängesfrågan. Utredaren kan då – efter samråd med domstolen – självt ta kontakt med berörd klinik.⁶⁶⁰ Det ligger dock närmast till hands att domstolen, utifrån sitt ansvar för att frågor om vårdnad, boende och umgänge ska bli tillbörligt utredda, beslutar om att ett barnpsykiatriskt utlåtande ska begäras in.

Om domstolen har beslutat att remittera ärendet till barnpsykiatrisk expertis sänds deras utlåtande vanligtvis direkt till domstolen, som är uppdragsgivare. I de fall som begäran om barnpsykiatrisk utredning kommer från utredaren skickas utlåtandet i stället till socialnämnden. Informationen i det inkomna utlåtandet vägs in i utredarens bedömning och utlåtandet kan läggas som en bilaga till vårdnads-, boende- och umgängesutredningen.

⁶⁵⁸ SOSFS 2012:4

⁶⁵⁹ Prop. 1990/91:8 s. 66

⁶⁶⁰ Prop. 1990/91:8 s. 66

Registeruppgifter

Socialregister

Utredaren bör alltid hämta in uppgifter om föräldrarna och nya partner från socialtjänstens register.⁶⁶¹ Utan hinder av sekretess (26 kap. 1 § första stycket OSL) är en socialnämnd som har tillgång till upplysningar på begäran av en socialnämnd som fått i uppdrag att verkställa en utredning enligt 6 kap. 19 § tredje stycket FB skyldig att lämna sådana upplysningar till utredaren.

Om familjen har haft en sådan kontakt med sociala myndigheter som kan anses vara relevant i det pågående ärendet, redovisas det i utredningen. Det kan exempelvis vara fråga om insatser enligt SoL, placering enligt SoL, åtgärder enligt LVU, stödkontakter på grund av missbruksproblem eller andra svårigheter, till exempel omfattande ekonomiska svårigheter som föranletts av oförmåga eller oaktsamhet. I vissa situationer kan det även finnas anledning för utredaren att ta kontakt med handläggande socialsekreterare som referent. Det kan gälla såväl pågående som avslutade ärenden.

Belastnings- och misstankeregister

Utredaren bör i regel hämta in uppgifter om föräldrarna och nya partner från Rikspolisstyrelsens belastnings- och misstankeregister.⁶⁶² Socialnämnden har rätt att i begränsad omfattning ta del av information i belastningsregistret (11 § 8 förordningen (1999:1134) om belastningsregister) samt misstankeregistret (4 § 9 förordningen (1999:1135) om misstankeregister), även om en förälder motsätter sig det.

Uppgifter ur registren om brott och om misstanke om brott som lett till någon annan påföljd än penningböter, respektive för vilka åtal har väckts, ska lämnas ut om det begärs av en socialnämnd i ärenden om till exempel vårdnad om barn, barns boende och umgänge med barn (11 § 8 förordning om belastningsregister, respektive 4 § 9 förordningen om misstankeregister).

JO har uttalat bland annat följande om lämpligheten av att socialnämnden inhämtar utdrag ur polisregistret (nuvarande belastnings- och misstankeregister) i vårdnads- och umgängesärenden.⁶⁶³ Någon anledning att utgå från att föräldrarna endast därför att de inte kan komma överens i vårdnads- eller umgängesfrågan skulle vara misskötsamma finns inte. Ett rutinmässigt inhämtande av uppgifter från polisregistret beträffande föräldrarna

⁶⁶¹ SOSFS 2012:4

⁶⁶² SOSFS 2012:4

⁶⁶³ JO 1983/84 s. 186

13. Utredningsförfarandet

eller någon av dem i ärenden av denna art kan därför inte vara påkallat eller ens lämpligt. Endast om nämnden på grund av vad som tidigare är bekant eller vad som framkommer vid utredningen i ärendet finner att uppgifter som förekommer i polisregistret kan vara till gagn för utredningen, bör sådana upplysningar inhämtas. Sådan information bör alltså enligt JO inte begäras rutinmässigt.

När det gäller begäran om registerutdrag beträffande föräldrars sambor har JO bland annat anfört följande:⁶⁶⁴ När det i en vårdnadsutredning framkommer att den ena parten är sammanboende med en annan person, måste självfallet utredarna ta hänsyn till detta när man bedömer ifrågasvarande parts lämplighet som vårdnadshavare. Med den restriktivitet som följer av ovan nämnda JO-uttalande⁶⁶⁵ måste med tanke på att utredningen görs för att utröna vad som är bäst för barnet möjligheten att rekvirera uppgifter från polisregistret få utnyttjas även beträffande partens sammanboende.

Utredaren informerar den berörda parten om vad som kommer att tas upp i utredningen i form av uppgifter från detta register. Det som redovisas kommer till den andra partens och även utomstående kännedom, vilket tas med i bedömningen av vilka uppgifter som ska ingå i utredningen.

Beställning av registerutdrag ska ske med hjälp av särskild blankett, vilken kan beställas via Rikspolisstyrelsen.

Avslutande samtal med barnet

Om det inte är olämpligt, bör barnet erbjudas ett avslutande samtal och informeras om vad utredaren har kommit fram till i utredningen.⁶⁶⁶ Barnet får då möjlighet att ställa frågor och lämna synpunkter på utredarens förslag. Även små barn som inte helt förstår sammanhangen kan ha en behållning av detta.

Avslutande samtal med föräldrarna

Utredaren bör erbjuda föräldrarna ett avslutande samtal, enskilt eller tillsammans, för att sammanfatta vad som kommit fram under utredningen och vilka bedömningar och förslag till beslut som kommer att lämnas till rätten.⁶⁶⁷ Det kan vara mindre laddat för föräldrarna att ta del av utredarnas bedömning muntligt innan de läser utredningen. Det ger föräldrarna möjlighet att ställa frågor, kommentera arbetet och slutsatserna samt i

⁶⁶⁴ JO 1989/90 s. 234

⁶⁶⁵ JO 1983/84 s. 186

⁶⁶⁶ SOSFS 2012:4

⁶⁶⁷ SOSFS 2012:4

13. Utredningsförfarandet

bästa fall att besluta sig för att själva enas i stället för att gå vidare i en domstolsprocess. I samband med det avslutande samtalet kan föräldrarna få med sig utredningen hem för att ta del av den.

14. Utredningsrapporten

Att inte stärka konflikterna

I och med att de flesta föräldrar i dag kommer fram till en gemensam överenskommelse genom samarbetsamtal eller på egen hand så är det i regel de allra mest konfliktladdade och komplicerade ärendena som förs upp som tvister i domstol. En domstolsprocess i sig innebär dessutom ofta en skärpning av konfliktläget, i och med att parterna har var sitt ombud som har till uppgift att företräda och driva den egna klientens intressen. Det gör det än mer angeläget att starkt lyfta fram och betona att det är barnets bästa som ska vara avgörande för besluten.

Föräldrar som varit med om en vårdnadsutredning vittnar om en känsla av maktlöshet och osäkerhet under utredningstiden och att utredningen i sig lett till att konflikterna mellan föräldrarna har skärpts.⁶⁶⁸ Strävan i hela utredningsarbetet måste för barnens skull vara att inte ytterligare stärka konflikterna mellan föräldrarna och om möjligt i stället öka respekten och förståelsen dem emellan.

Ett bra samtalsklimat bygger på öppenhet och förtroende. Utredaren behöver förhålla sig saklig och opartisk i förhållande till föräldrarna. Tvisten i sig skapar ofta misstänksamhet och oro hos föräldern. Det är inte ovanligt att en förälder söker utredarens sympati och stöd för sin uppfattning, och därför är det viktigt att utredaren är tydlig och öppen i sin handläggning.

Det gäller också som utredare att vara medveten om sin egen grundläggande inställning till saken, föräldrarna och det aktuella barnet eller barnen. Annars kommer man själv – utan att vara klar över det – att påverka den information man får och kontakten med de berörda personerna.⁶⁶⁹

Om föräldrarna enas under utredningstiden

Det är inte helt ovanligt att föräldrar under utredningens gång kommer överens om hur vårdnad, boende eller umgänge ska lösas. Det är positivt och behöver uppmuntras om lösningen är till barnets bästa.

JO har uttalat att det inte finns någon bestämmelse som hindrar att socialnämnden godkänner ett avtal under en pågående domstolsprocess, men att det förmodligen hör till undantagen att frågan om avtal väcks hos

⁶⁶⁸ Rosvall C. (1996)

⁶⁶⁹ Øvreeide H. (2011)

14. Utredningsrapporten

socialnämnden samtidigt som det pågår en tvist vid domstol. JO menar även att det ligger i sakens natur att nämnden måste agera med försiktighet när det gäller förslag till avtal i frågor som samtidigt är föremål för domstolsbehandling. Självfallet kan dock nämnden alltid informera om möjligheten att sluta avtal och arbeta vidare med frågan om föräldrarna vill att ett sådant avtal upprättas. När det pågår en domstolsprocess om samma fråga är det emellertid viktigt att parterna tar upp frågan om avtal med sina ombud vid domstolen innan avtalet ingås. Socialnämnden bör därför verka för att föräldrarna tar kontakt med ombuden. Det finns dock inget som hindrar att nämnden godkänner ett avtal även om någon av föräldrarna inte har tagit en sådan kontakt.⁶⁷⁰

När de juridiska ombuden fått veta att föräldrarna enats brukar de kontakta föräldrarna och därefter meddela domstolen att föräldrarna kommit överens. Domstolen återkallar då utredningsuppdraget.

Det förekommer också att föräldrar avbryter pågående utredning och i stället vänder sig till sina juridiska ombud för att göra en överenskommelse. Utredarna meddelar domstolen detta och inväntar sedan en återkallelse av utredningsuppdraget.

När ingen överenskommelse nås mellan parterna ska utredaren sammanställa utredningen och lämna förslag till beslut. Följande bör då framgå av utredningsrapporten.

Sammanfattning i utredningsrapporten

Det kan ibland vara bra att ha en sammanfattning i utredningsrapporten för att läsaren i koncentrat ska kunna få reda på det väsentliga, vilket sedan utvecklas i själva utredningen. Sammanfattningen kan kort ta upp alla väsentliga punkter, men den får inte innehålla något utöver det som tagits upp i utredningstexten. Vid förhandlingen i domstolen kan domaren ibland läsa upp sammanfattningen, och det förekommer också att delar av sammanfattningen citeras i rättens dom. Hela utredningsrapporten anses dock utgöra processmaterial och alla inom rätten förutsätts ha läst den.

Sakuppgifter

Utredaren bör i utredningsrapporten bland annat redovisa

- vilka personer ärendet avser,
- vad ärendet gäller,
- de juridiska förhållandena för barnet vad gäller vårdnad, boende och umgänge,

⁶⁷⁰ JO 2001/02 s. 275

- de faktiska förhållandena vad gäller barnets vårdnad, boende och umgänge och
- om barnet har särskilda insatser.⁶⁷¹

Vissa sakuppgifter bör framgå tydligt av rapporten så att läsaren får en bild av de faktiska förhållandena. Hur ser barnets situation ut just nu? Vem har vårdnaden om barnet, var bor barnet och hur ser umgänget med den andra föräldern ut? Är det i överensstämmelse med det avtal eller den dom som finns? Har barnet syskon, var bor de osv.? Sådana uppgifter underlättar läsningen och ger en ram för den situation barnet befinner sig i vid utredningstillfället. Som sakuppgifter räknas också målnummer, utredningsuppdrag och parternas yrkanden om vårdnad, boende och umgänge. En kort beskrivning av tidigare överenskommelser, avtal och domar kan också behövas.

Handläggningen

I rapporten redovisas också vem eller vilka som har gjort utredningen, vem som har varit ansvarig utredare samt hur utredningen bedrivits.

Av rapporten bör det också framgå uppgifter om

- när utredningen påbörjades och avslutades,
- antalet samtal med föräldrar och barn,
- när och var samtalen ägde rum samt i vilka konstellationer och
- vilka referenspersoner som har kontaktats och deras relation till barnet eller föräldrarna.⁶⁷²

Utredaren bör redovisa om det finns brister i utredningen, till exempel att någon av föräldrarna eller barnet inte har medverkat.⁶⁷³ Om det av andra skäl inte förekommit några utredningssamtal eller om handläggaren inte fått föräldrarnas samtycke till att hämta in relevanta upplysningar från skolhälsovården, hälso- och sjukvården eller liknande, framgår det också av rapporten.

I utredningen anges även datum för kommunikering.

Utredaren bör begränsa rapporten till sådant som kan vara relevant för frågans bedömning.⁶⁷⁴

Ett grundläggande perspektiv är föräldrarnas förmåga att *prioritera barnets behov framför sina egna*. Föräldern ska ha förmåga att åsidosätta

⁶⁷¹ SOSFS 2012:4

⁶⁷² SOSFS 2012:4

⁶⁷³ SOSFS 2012:4

⁶⁷⁴ SOSFS 2012:4

14. Utredningsrapporten

sin egen bekvämlighet, sina egna önskemål och känslor när barnets behov så kräver, utan att föräldrarnas bitterhet och besvikelse ska gå ut över barnet.

Ett annat perspektiv är att barn *behöver båda sina föräldrar*. Barnet behöver en levande och realistisk bild även av den förälder som det inte bor hos. Om en förälder har en grundmurad negativ inställning till den andra föräldern är det ofrånkomligt att det ytterst drabbar barnet. Barn har rätt att få tycka om sina inre bilder av den förälder som det inte träffar. Bäst tillgodoses detta behov om barnet får träffa föräldrarna ofta, i vardags-situationer, och om föräldrarna bor nära varandra. Olika omständigheter kan dock ställa särskilda krav, till exempel på glesare umgänge, korta träffar eller skydd av tredje part.

Omständigheterna i det enskilda fallet har betydelse för vilka frågor utredaren ska ta upp och vilka uppgifter som är relevanta att redovisa i utredningsrapporten. Hur noggrant de uppgifter som berörda personer lämnar till utredaren ska redovisas, och hur mycket information om barnet som ska tas med i redovisningen, måste avgöras från fall till fall.⁶⁷⁵

Vad som är relevant innehåll i utredningar om vårdnad, boende och umgänge är inte i lag reglerat. Avsaknaden av entydig kunskap om barnets bästa och utrymmet för att anlägga många olika perspektiv och göra olika bedömningar, gör det särskilt viktigt att utredaren är noggrann med vad som tas med i utredningsrapporten. Utredaren behöver också vara medveten om, och i möjligaste mån redovisa, sina utgångspunkter och tolkningsramar.

För att så långt som möjligt skapa förutsättningar för välgrundade beslut måste underlaget till domstolen uppfylla vissa grundläggande krav:

- Utredaren presenterar fakta på ett sakligt sätt, med fokus på barnets situation och med anknytning till det lagstiftaren anger i bestämmelserna om vårdnad, boende och umgänge – utifrån den specialkunskap som socialtjänstens familjerätt besitter.
- Utredningarna innehåller bara sådant som är *relevant, väsentligt och klart uttalat* – inget sägs underförstått. Vad som är utredarens egna reflektioner och bedömningar redovisas tydligt, med motiveringar.

Kvaliteten på utredningen bygger på utredarens omdöme. Utredaren står både för urvalet av information och för formuleringarna. Vad som utelämnas syns inte och kommer inte att ligga till grund för bedömningarna. Det är därför viktigt att komma ihåg att den skrivna produkten i regel framstår som mer ”objektiv” än den är.⁶⁷⁶

⁶⁷⁵ Prop. 1997/98:7 s. 91

⁶⁷⁶ Aronsson K. (2001)

Det är av största vikt att utredaren är mycket omsorgsfull med sitt ordval. Orden i en utredning följer barnet och föräldrarna från instans till instans, till exempel om ett beslut överklagas. Barn kan också senare i livet själva vilja ta del av vad som framkommit i utredningen. Sådant som sätts på pränt blir också beständigt och riskerar att permanenta konflikter och ömsesidig misstro mellan föräldrarna.

Utredaren behöver därför noga tänka igenom allt som skrivs i utredningen, kunna stå för det och motivera det. Den som skriver en utredningsrapport måste vara medveten om vilka som kommer att läsa den och hur den kan komma att användas. Föräldrarna informeras om att utredningen blir en allmän handling, i domstol i allmänhet offentlig.

Det är ofta en fördel för såväl läsbarhet som tydlighet om en utredningsrapport är kort och sammanfattande snarare än beskrivande. JO har framhållit att en koncentrerad utredning i minst lika hög grad som en omfattande kan tjäna som ett fungerande underlag för domstolens bedömning.⁶⁷⁷

Om barnet

Om rapporten rör flera barn

Om uppdraget från rätten avser flera barn, bör varje barn redovisas för sig.⁶⁷⁸

Det är viktigt att det klart och tydligt går att utläsa vilka uppgifter som gäller vilket barn så att inga missförstånd kan uppkomma vid bedömningen av vad som är barnets bästa.

Sammanfattande bild

Utredaren bör sammanfatta uppgifterna om barnet från föräldrar, referenspersoner, register och från barnet självt.⁶⁷⁹ Utredaren bör också beskriva sin egen bild av barnet⁶⁸⁰ och ange vad den grundar sig på. Utredaren kan även berätta om sin kontakt med barnet och hur den har fungerat. I sin analys eller bedömning kan utredaren till exempel redovisa hur en sammanvägning av olika uppgifter har skett, sina egna intryck och slutsatser samt motivera dem. Fokus ligger på sådant som är av betydelse i vårdnads-, boende- och umgängesfrågan.

⁶⁷⁷ JO 1982/83 s. 189

⁶⁷⁸ SOSFS 2012:4

⁶⁷⁹ SOSFS 2012:4

⁶⁸⁰ SOSFS 2012:4

Ingen kontakt med barnet

Om utredaren inte har haft någon kontakt eller något samtal med barnet, bör orsaken till detta redovisas.⁶⁸¹

Nuvarande situation och viktiga tidigare händelser

Utredaren bör kortfattat beskriva de yttre förhållanden under vilka barnet lever.⁶⁸² En kort belysning ges av kärnpunkterna när det gäller barnets boende och umgänge, förskole- eller skolsituation och kamratrelationer.

Även barnets fysiska och psykiska hälsa samt omsorgsbehov bör beskrivas.⁶⁸³ Hur har barnet reagerat på den ändrade familjesituationen och hur väl har barnet funnit sig till rätta? Nätverk av för barnet viktiga personer, fritidsintressen, eventuella insatser från samhällets sida m.m. framgår också av rapporten. I vilken mån har barnet exempelvis direkt eller indirekt varit utsatt för föräldrarnas konflikter före, under och efter separationen?

En familjs yttre förhållanden och barnets levnadsbetingelser förändras ofta påtagligt av en separation – såväl praktiskt som psykiskt och socialt. Byte av bostad blir i regel aktuellt för någon av parterna och därmed också för barnet. Uppbrott från förskola eller skola kan bli en följd av att föräldrarna separerar. Inte sällan har en av föräldrarna eller båda flyttat samman med en ny partner, vilket också inverkar på barnets situation. Utredningen behöver belysa såväl de förhållanden som fungerar bra som de svårigheter som finns.

Barnets inställning

Utifrån en dialog med barnet och ett försök att se situationen ur barnets synvinkel, är det utredarens uppgift att förmedla till domstolen hur barnet tänker, upplever sin situation och vilka synpunkter barnet har. De uppgifter som barnet lämnar ska dock hanteras varsamt och med hänsyn till barnets integritet.

Det är ibland svårt att avgöra hur mycket som kan lämnas ut av uppgifter från barnet. Med större barn kan utredaren och barnet tillsammans komma överens om vad som ska återges. I vissa situationer kan det vara direkt olämpligt att föra vidare vad barnet sagt och eventuellt uttryckt i en viljeyttring, till exempel om barnet lever i en sådan pressad situation att det finns risk för att det kommer att utsättas för svåra frågor och påtryckningar från någon av föräldrarna.

⁶⁸¹ SOSFS 2012:4

⁶⁸² SOSFS 2012:4

⁶⁸³ SOSFS 2012:4

Utredaren måste i första hand ta hänsyn till barnets integritet och skydd. Ju större delaktighet barnet får i besluten, desto större utsatthet kan det också medföra.

Det kan vara svårt att veta vad som är barnets vilja, eftersom barn lätt påverkas att ha en viss viljeinriktning för stunden. Barnet är ofta indraget i och påverkat av föräldrarnas konflikt och säger kanske sådant som inte överensstämmer med dess verkliga behov och intressen. Det är också svårt, särskilt för yngre barn, att förstå vilka långsiktiga konsekvenser en speciell lösning kan få, till exempel vad gäller boende. Ett problem är också att barnet ofta är ambivalent till olika lösningar och till föräldrarna – det både vill och inte vill, både längtar efter och tar avstånd från dem, både tycker om och är arg på dem.

Om det är olämpligt att klarlägga barnets inställning bör detta liksom skälen anges.⁶⁸⁴

Om föräldrarna

Föräldrarnas beskrivning av barnet och föräldrskapet

Efter en kortfattad beskrivning av de yttre förhållanden under vilka föräldrarna lever bör rapporten främst inrikta sig på deras möjligheter att tillgodose barnets behov och deras samarbetsförmåga.⁶⁸⁵

Att i utredningen, kort, nämna något om föräldrarnas bakgrund kan vara värdefullt för en djupare förståelse av den situation som föräldrar och barn befinner sig i, med fokus på sådant som har betydelse för föräldraansvar, föräldraroll och samarbete kring barnen. Det kan också vara lämpligt att kortfattat beskriva familjeförhållanden, eventuella nya partner och deras barn, bostads- och arbetsförhållanden eller studier, sociala nätverk, planerade förändringar i framtiden m.m.

Även föräldrarnas egen beskrivning av sina levnadsförhållanden och sin omsorgsförmåga, och hur barnet har påverkats och kan komma att påverkas, bör redovisas.⁶⁸⁶

Föräldrarnas beskrivning av sitt barn när det gäller behov, intressen, hälsa, relationer, känslomässig anknytning m.m. återges kortfattat. En viktig del är föräldrarnas bild av sitt eget och den andras föräldraskap samt deras uppfattning om vad respektive förälder ska ge barnet i form av tid, omtanke, delaktighet i aktiviteter, engagemang och omvårdnad. Kan föräldrarna prioritera barnets behov före sina egna och se situationen med barnets behov och upplevelse för ögonen?

⁶⁸⁴ SOSFS 2012:4

⁶⁸⁵ SOSFS 2012:4

⁶⁸⁶ SOSFS 2012:4

Föräldrarnas syn på frågan om vårdnad, boende och umgänge

En viktig del av underlaget till domstolen är föräldrarnas inställning till hur deras konflikter påverkar barnet samt hur de kan hjälpa barnet i denna situation och vid behov göra annorlunda. Föräldrarnas vilja och möjligheter till ett gott samarbete tas upp, och även hur samarbetet fungerar efter separationen, med utgångspunkt från vad barnet behöver.

Om det inte har gått att träffa och samtala med båda föräldrarna, bör orsaken redovisas.⁶⁸⁷

Problem hos föräldrarna

Om någon av föräldrarna har en sådan livsföring som kan inverka på omsorgsförmågan, till exempel missbruk, psykisk ohälsa, våldsbenägenhet eller kriminalitet, bör detta redovisas⁶⁸⁸ i rapporten. Sådana uppgifter redovisas kort och sakligt, utifrån uppgifter från till exempel myndighetsregister, läkarintyg och/eller från parterna och barnet. Uppgifterna vägs in i utredarens bedömning av vad som är bäst för barnet.

Referenspersoner

Utredaren bör kortfattat redovisa vad varje referensperson har sagt⁶⁸⁹ om barnet eller barnen, när det gäller områden som är väsentliga för utredningen. Om en förälder inte gett sitt samtycke till att utredaren inhämtar uppgifter från exempelvis förskola, tar utredaren i rapporten upp skälen till att uppgifter från en viss referent inte gått att få in och vad det fått för konsekvenser för utredningen.

Om en referensperson är släkt eller vän till en förälder, bör utredaren redovisa släktskapet eller vänskapen och skälen till valet av referensperson.⁶⁹⁰

Registeruppgifter

Utredaren bör endast redovisa sådana uppgifter från socialtjänstens register och Rikspolisstyrelsens belastnings- och misstankeregister som är relevanta.⁶⁹¹ Det kan till exempel röra sådant som kan påverka föräldrarnas omsorgsförmåga, föräldransvar och samarbetsförmåga, likaså sådant

⁶⁸⁷ SOSFS 2012:4

⁶⁸⁸ SOSFS 2012:4

⁶⁸⁹ SOSFS 2012:4

⁶⁹⁰ SOSFS 2012:4

⁶⁹¹ SOSFS 2012:4

som rör våldsbenägenhet eller brist på respekt för andras personliga integritet. Redovisningen ska inte vara detaljerad, men innehålla uppgifter om typ av problem och insatser, respektive eventuell brottsrubricering samt straffets omfattning och art.

Utredarens analys och bedömning

Utredningar om vårdnad, boende och umgänge syftar till att bedöma vad som är till barnets bästa. Analysen och bedömningen bygger på en sammanvägning av det material som hämtats in, en bedömning av allmänna risk- och skyddsfaktorer, en konsekvensanalys och en särskild riskbedömning.

Riskbedömning och konsekvensanalys handlar om att försöka förutse *framtida* risker och konsekvenser, på både kort och lång sikt, för barnets utveckling och välfärd.⁶⁹² Det handlar om att bedöma sannolikhet och att göra prognoser. Det handlar i utredningen både om en sammanvägning av allmänna risk- och skyddsfaktorer och om att särskilt bedöma risker för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp, eller att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa.

Av 6 kap. 2 a § FB framgår att barnets bästa ska vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge. Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet ska det fästas avseende särskilt vid

- risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa, och
- barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna.

Hänsyn ska tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad.

Med övergrepp avses exempelvis fysisk eller psykisk misshandel och sexuella övergrepp. Med annars fara illa avses exempelvis att en förälder är kriminell, missbrukar eller inte ger barnet nödvändig omvårdnad och omsorg.⁶⁹³

I bestämmelsen markeras att barnets bästa ska vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge. Det innebär att det inte finns några andra intressen som kan gå före barnets bästa, till exempel rättvisa mellan föräldrarna eller en förälders behov av kontakt med barnet. Även om annan hänsyn kan finnas med i övervägandena, är det barnets bästa som slutligen ska vara bestämmande för beslutet. Det gäller såväl för

⁶⁹² Rasmusson, B. *Analys, bedömning och beslut i utredningar enligt BBIC*, Socialstyrelsen (2009)

⁶⁹³ *Våld – Handbok om socialnämndens ansvar för våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld*, Socialstyrelsen, (2011)

domstolens avgörande som för socialnämndens beslut att godkänna eller inte godkänna ett avtal om vårdnad, boende eller umgänge.⁶⁹⁴

Också den uppräknade av barnets grundläggande rättigheter som görs i 6 kap. 1 § FB kan vara till hjälp vid bedömningen av barnets bästa. (Se kapitlet Barnets bästa.) Ett barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran och ska behandlas med aktning för sin person och egenart. Kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling får inte förekomma. Vad som är bäst för barnet måste avgöras i varje enskilt fall utifrån en bedömning av de individuella förhållandena. Bedömningen ska bygga på kunskap och beprövad erfarenhet i kombination med att barnet självt får komma till tals. Hänsyn ska tas till allt som rör barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling. Så långt det är möjligt ska såväl långsiktiga som kortsiktiga effekter för barnet beaktas. Det är viktigt att såväl domstolar som socialnämnder redovisar hur man resonerat i det enskilda fallet. Det är lämpligt att det i domar förs ett uttryckligt resonemang om barnets relation till båda föräldrarna, barnets egen inställning och föräldrarnas lämplighet som vårdnadshavare, boföräldrar och umgängesföräldrar. Det är också naturligt att domstolen redovisar hur den ser på risken för att barnet far illa, möjligheterna att bäst tillgodose barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna, föräldrarnas vilja och förmåga att samarbeta i frågor som rör barnet och övriga individuella förhållanden såsom barnets eventuella behov av särskilt stöd.⁶⁹⁵

Utredaren bör, efter att ha beaktat eventuella riktlinjer från rätten, särskilt lyfta fram sin bedömning av

- om det finns en risk för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för våld eller andra övergrepp eller att barnet olovligen förs bort, hålls kvar eller på något annat sätt far illa,
- hur barnets behov av en nära och god kontakt med föräldrarna bäst kan tillgodoses,
- barnets känslomässiga anknytning och relation till respektive förälder,
- barnets möjligheter att få sina behov och rättigheter tillgodosedda,
- innebörden och vikten av barnets egen inställning och
- föräldrarnas vilja och förmåga att samarbeta i frågor som rör barnet.⁶⁹⁶

Riskbedömning

Risken för att barnet far illa lyfts i föräldrabalken fram som ett förhållande av särskild vikt vid bedömningen av vad som är bäst för barnet.

⁶⁹⁴ Prop. 2005/06:99 s. 85

⁶⁹⁵ Prop. 2005/06:99 s. 40

⁶⁹⁶ SOSFS 2012:4

Såväl domstolen som socialnämnden ska vid bedömningen av vad som är bäst för barnet fästa avseende särskilt vid risken för att barnet utsätts för övergrepp, olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa. Bestämmelsen tar sikte på att det är risken som ska beaktas. Det behöver alltså inte vara klarlagt att förhållandena kommer att inträffa. Nämnden behöver vara uppmärksam på om det finns en sådan risk. Finns det en risk, ska den väga tungt i bedömningen av vad som är bäst för barnet.⁶⁹⁷

Även risken för att någon annan i familjen utsätts för övergrepp ska vägas in i bedömningen. Inte bara övergrepp som riktats direkt mot barnet utan även övergrepp mot till exempel den andra föräldern eller syskon eller andra personer i familjen kan leda till att barnet far illa. Utredaren behöver därför fästa särskilt avseende även vid detta.⁶⁹⁸

En riskbedömning ska göras och grundas bland annat på vad som är utrett om tidigare inträffade händelser och om andra faktiska omständigheter. De omständigheter som kan ha betydelse för bedömningen är till exempel tidigare övergrepp, hot om övergrepp, allmän attityd till våld, missbruksproblem och psykisk sjukdom. Om polisanmälan gjorts och förundersökningen lagts ned ska riskbedömningen ändå göras.⁶⁹⁹

Är det utrett att en förälder tidigare gjort sig skyldig till övergrepp bör en nyanserad bedömning göras av det inträffade. Om övergreppen har skett systematiskt under en längre tid, varit allvarliga eller riktats mot flera personer finns det ofta skäl att utgå ifrån att barnet skulle fara illa med den föräldern som vårdnadshavare. Detsamma gäller om det framgår att övergreppen är ett utslag av förövarens behov av att utöva makt och kontroll. Ett sådant beteende kan vara svårt att förändra och innebär allmänt sett en större risk för att barnet ska fara illa.⁷⁰⁰

Om en förälder däremot gjort sig skyldig till en enstaka överilad handling mot den andra föräldern, kan risken vara mindre för att barnet kommer att fara illa. Av betydelse är också när i tiden våldet eller kränkningarna ägt rum. Ligger övergreppen längre tillbaka i tiden och har förhållandet mellan föräldern och barnet fungerat väl efter detta, behöver det inte innebära att det alltid finns en risk för att barnet kommer att fara illa. Är det omvänt så att övergreppen nyligen ägt rum och förhållandet mellan barnet och föräldern är osäkert, kan risken vara större. Har föräldern genomgått behandling för att undvika en upprepning är även det en omständighet som måste beaktas i bedömningen.⁷⁰¹

⁶⁹⁷ Prop. 2005/06:99 s. 86

⁶⁹⁸ Prop. 2005/06:99 s. 42 och 86

⁶⁹⁹ Prop. 2005/06:99 s. 42

⁷⁰⁰ Prop. 2005/06:99 s. 42–43

⁷⁰¹ Prop. 2005/06:99 s. 42–43

14. Utredningsrapporten

Om en förälder utsätter ett barn eller någon annan i familjen för våld, trakasserier eller andra kränkningar, är det i de flesta fall bäst för barnet att den föräldern inte får del i vårdnaden.⁷⁰² Prövningen kan också mynna ut i att något umgänge inte bör äga rum eller att det bör ske under särskilda former.⁷⁰³ Det kan till exempel innebära att det bästa för barnet bedöms vara att umgänge sker med umgängesstöd eller genom brev- eller telefonkontakt.

Barnets behov av en nära och god kontakt med föräldrarna

Såväl domstolen som nämnden ska vid sin bedömning särskilt fästa avseende vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Genom bestämmelsen understryks föräldrarnas betydelse för barnets välbefinnande. I de allra flesta fall är det bra för barnet att ha en nära kontakt med föräldrarna, men det innebär inte att barnet måste leva med eller umgås med en förälder under alla förhållanden. Ett barn ska inte behöva bli utsatt för våld, övergrepp eller annan kränkande behandling. Barn som tvingas bevittna föräldrars våld riskerar att fara psykiskt illa. Barn kan känna oro och skuld för våldet och har ingen möjlighet att ingripa till skydd för den som är direkt utsatt och kan därmed inte förhindra våldet.⁷⁰⁴

Barnets vilja

Av socialtjänstlagen framgår att när en åtgärd rör ett barn ska barnet få relevant information och hans eller hennes inställning så långt det är möjligt klarläggas (3 kap. 5 § andra stycket SoL). Hänsyn ska tas till barnets vilja med beaktande av dess ålder och mognad 6 kap. 2 a § FB. I en utredning om vårdnad, boende eller umgänge är utgångspunkten vad som är bäst för barnet. Handläggaren behöver därmed skaffa sig en uppfattning om barnets egna åsikter och önskemål. Utredaren ska, såvida det inte är olämpligt, försöka klarlägga barnets inställning och redovisa den för rätten (6 kap. 19 § fjärde stycket FB). Vad som är barnets verkliga vilja kan vara svårt att utröna. Barns inställning kan förändras från tid till annan. Det är därför viktigt att det barnet ger uttryck för bedöms med sakkunskap och med hänsyn tagen till omständigheter i det enskilda fallet. Om barnet har en bestämd uppfattning och har nått en sådan mognad att domstolen bör respektera barnets önskemål, bör domstolen i allmänhet också följa barnets önskan. Det kan dock inte besvaras generellt när barnet har nått en sådan mognad att domstolen bör respektera dess önskemål och det

⁷⁰² Prop. 2005/06:99 s. 42

⁷⁰³ Prop. 2005/06:99 s. 42

⁷⁰⁴ Prop. 2005/06:99 s. 42

kan vara svårt utreda barnets innersta önskan. Barnets uppgifter ska vägas in tillsammans med samtliga omständigheter i ärendet. Det kan dock finnas situationer där det är svårt avgöra vad som är bäst för barnet och där barnets vilja kan beaktas fristående från den bedömningen.⁷⁰⁵

I utredarens bedömning bör också ingå

- föräldrarnas förmåga att hålla barnet utanför sina konflikter,
- föräldrarnas förmåga att skilja på egna behov och barnets samt att prioritera barnets behov framför sina egna,
- övriga individuella förhållanden, till exempel om barnet har behov av särskilt stöd och
- respektive förälders lämplighet som vårdnadshavare, boförälder eller umgängesförälder.⁷⁰⁶

Att skapa och pröva hypoteser

Det sammantagna underlaget i en utredning kan ibland vara delvis motsägelsefullt eller annars svårbedömt. Ett stöd i analys och bedömning kan vara att till de aktuella frågeställningarna eller tänkbara förslagen utifrån barnets bästa skapa hypoteser. Efter att ha ställt upp tänkbara hypoteser för varje frågeställning/förslag listar man vad som i utredningsmaterialet

- talar för hypotesen
- talar emot hypotesen.

Syftet med att lista vad som talar för och emot en viss hypotes är att granska och ifrågasätta sina egna bedömningar och eventuellt förutfattade meningar. Då kan det också bli tydligt vilken ytterligare information som kan behövas. Utifrån den samlade informationen bedöms sedan vilken hypotes som har minst risk för att vara fel, som stöd för bedömningarna i utredningens förslag.

Om utredningen omfattar flera barn, bör utredaren redovisa bedömningen för varje barn för sig.⁷⁰⁷

Förslag till beslut

Utredarens samlade kunskap om barnet och föräldrarna är värdefull för domstolen. Det är av stort värde att de som är väl insatta i ärendet och har träffat de aktuella barnen resonerar om vad olika alternativ kan innebära för barnet.

⁷⁰⁵ Prop. 1997/98:7 s. 47

⁷⁰⁶ SOSFS 2012:4

⁷⁰⁷ SOSFS 2012:4

14. Utredningsrapporten

Det faktum att en separation alltid innebär svårigheter kan bli till ett hinder, när det gäller att hitta den för barnet ”bästa lösningen”. Eftersom det finns nackdelar med de flesta alternativ, får det ofta bli fråga om att bedöma i vilket fall som nackdelarna är mindre och fördelarna överväger, det vill säga hitta den minst dåliga lösningen.⁷⁰⁸

Den ansvariga utredaren ska om det inte är olämpligt lämna förslag till beslut (6 kap. 19 § fjärde stycket FB). Ett förslag till beslut som lämnas till domstolen bör vara väl motiverat och beskriva vilka konsekvenser det får för barnet.⁷⁰⁹ En konsekvensbeskrivning innebär att utredaren för ett resonemang om vad olika alternativ kan innebära för barnet på kort och lång sikt; detta bör redovisas i rapporten.⁷¹⁰ Utredarens bedömning och slutsatser är av stor betydelse eftersom han eller hon är den som är bäst insatt i barnets situation och den som objektivt kan se till vad som är bäst för det enskilda barnet.⁷¹¹ Det normala är alltså att utredaren ska lämna ett förslag till beslut men det kan finnas särskilt känsliga situationer då det kan vara olämpligt.⁷¹² Om det är olämpligt att lämna ett förslag till beslut bör utredaren ange skälen för detta.⁷¹³

Att utredaren lämnar ett förslag till beslut innebär inte att domstolen kan låta bli att göra en egen analys av de omständigheter som kommit fram i utredningen. Det är domstolen som slutligen ska ta ställning till vad som är bäst för barnet.⁷¹⁴

Ett förslag till beslut som lämnas till domstolen bör vara väl motiverat och beskriva vilka konsekvenser det får för barnet. Ett resonemang om vad olika alternativ kan innebära för barnet på kort och lång sikt bör alltid redovisas.⁷¹⁵

Om utredningen omfattar flera barn, bör utredaren redovisa förslag till beslut för varje barn för sig.⁷¹⁶

Dokumentation

Handläggningen av ett ärende som gäller en utredning om vårdnad, boende eller umgänge ska dokumenteras (11 kap. 5 § SoL). Dokumentationen består bland annat av utredningsrapporten och av journalanteckningar. Av dessa framgår bland annat vem som är aktledare, när ärendet inkom, vad

⁷⁰⁸ SOU 1995:79 s. 325

⁷⁰⁹ SOSFS 2012:4

⁷¹⁰ SOSFS 2012:4 och prop. 2005/06:99 s. 92

⁷¹¹ SOU 2005:43 del A s. 250–251, prop. 2005/06:99 s. 59 och s. 92

⁷¹² Prop. 1990/91:8 s. 66, prop. 2005/06:99 s. 59

⁷¹³ SOSFS 2012:4

⁷¹⁴ Prop. 2005/06:99 s. 60

⁷¹⁵ SOSFS 2012:4

⁷¹⁶ SOSFS 2012:4

ärendet rör, vem som blivit utsedd till utredare och av vem, vilken tingsrätt som begärt utredningen och om rätten fastställt några riktlinjer för utredningen samt om domstolen har bestämt inom vilken tid utredningen ska vara slutförd. (Se vidare kapitlet Handläggning och dokumentation.)

Allt som tillfört ärendet sakuppgift ska bevaras i akten, till exempel kopia på utredningsrapporten, remissen, läkarintyg, referentbrev, nedtecknade uppgifter från utomstående och inkomna handlingar och uppgifter från parterna. Akten bevaras i socialregistret och ska gallras fem år efter sista anteckningen, såvida den inte ska undantas från gallring, av hänsyn till forskningens behov (12 kap. 1 och 2 §§ SoL). (Se vidare kapitlet Handläggning och dokumentation.)

Kommunicering

Ett ärende hos socialnämnden får inte avgöras utan att den som är sökande, klagande eller annan part har underrättats om en uppgift som tillförts ärendet genom någon annan samt fått tillfälle att yttra sig över den (11 kap. 8 § första stycket SoL och 17 § FL). Kommunicering kan i vissa fall underlåtas, men bara om det är uppenbart att det inte är nödvändigt att kommunicera.

Bestämmelserna gäller ärenden som innebär myndighetsutövning mot någon enskild. Detsamma gäller när det är fråga om en ansökan eller ett yttrande till en annan myndighet i ett mål eller ärende som rör myndighetsutövning mot enskild hos denna (11 kap. 8 § tredje stycket SoL).

En vårdnadsutredning är visserligen inte ett yttrande från socialnämnden, men JO har likväl uttalat att den som är part vid allmän domstol i ett mål om vårdnad eller umgänge berörs så nära av en vårdnads- eller umgängesutredning att hon eller han bör ha rätt att få ta del av och yttra sig över utredningen innan den lämnas till domstolen. JO menar att en sådan utredning alltid bör kommuniceras med parterna, oberoende av om den innehåller något ställningstagande i sakfrågan eller ej.⁷¹⁷ (Se kapitlet Handläggning och dokumentation.)

Kommuniceringskravet gäller allt material som har tillförts ärendet – oavsett när under handläggningen som uppgiften lämnats. Det ankommer på myndigheten att bestämma om underrättelsen ska lämnas muntligt, genom vanligt brev, genom delgivning eller på annat sätt. När det gäller utredningar om vårdnad, boende eller umgänge kan kommunicering till exempel ske genom att utredningsrapporten skickas till parterna, vilka sedan får skäligen med tid för att komma in med synpunkter. Respektive

⁷¹⁷ JO 1994/95 s. 363 (se även JO 1989 s. 229)

14. Utredningsrapporten

parts synpunkter skickas sedan till den andra parten för kännedom.

Om två kommuner har gjort var sin vårdnads-, boende- och umgängesutredning ska enligt reglerna för kommunikering (underrättelse) parterna ges tillfälle att yttra sig över båda utredningarna.

Tolkning och översättning

Tolk bör vid behov anlitas i ärenden som rör personer som inte behärskar svenska språket eller som har allvarliga hörsel- eller talskador (8 § FL).

Utredningen kan även behöva översättas till föräldrars/förälders språk. (Se även kapitlet Föräldrar i kris och konflikt, avsnittet Att arbeta med tolk)

Att bli kallad som vittne i rätten

Inför huvudförhandlingen i ett mål om vårdnad, boende och umgänge ombeds parterna att inkomma med en bevisuppgift. Bevisuppgiften kan vara antingen muntlig eller skriftlig. Exempel på muntlig bevisning är förhör med parten själv och vittnesförhör. Till den skriftliga bevisningen hör till exempel vårdnads-, boende- och umgängesutredningen. När parternas bevisuppgift är domstolen tillhanda tar domstolen ställning till vilken bevisning som ska tillåtas och eventuellt avvisas. Det är alltså domstolen som avgör vilket underlag den behöver för sina beslut när det gäller mål om vårdnad, boende och umgänge. Domstolen kallar sedan de personer som ska höras i målet till huvudförhandlingen.

Enligt RB är det en medborgerlig skyldighet att vittna när en domstol begär det. I dessa fall viker i regel tystnadsplikten och en tjänsteman som blir kallad har vittnesplikt och kan inte vägra. Det finns emellertid vissa undantag från vittnesplikten (36 kap. 5 § andra stycket RB). Personer som tillhör vissa yrkesgrupper får till exempel inte höras om något som de har blivit anförtrodda i sin yrkesutövning eller som de i samband med denna har fått reda på (frågeförbud), om det inte är medgivet i lag eller den till vars förmån tystnadsplikten gäller samtycker till det. Frågeförbud gäller advokater, läkare, tandläkare, barnmorskor, sjuksköterskor, psykologer, psykoterapeuter och familjerådgivare enligt socialtjänstlagen. Frågeförbudet gäller också biträden till dessa yrkesgrupper.

Samtal som äger rum inom socialtjänsten kan ibland definieras som familjerådgivning och alltså komma att föras med familjerådgivningssekretess (Se kapitlet Samarbetssamtal). Frågeförbudet i 36 kap. 5 § andra

stycket RB gäller för samtalsledaren inom socialtjänsten som hållit samarbetsamtal med familjerådgivningssekreteress.⁷¹⁸

Det förekommer att en utredare vid socialtjänstens familjerätt kallas som vittne för den ena parten och en annan utredare blir kallad som vittne för motparten, eller att båda parterna kallar samma utredare som vittne i ett mål om vårdnad, boende och umgänge.

Vanligast är att vittnen kallas till huvudförhandlingen för att lämna ett vittnesmål, men det förekommer även vittnesmål via en telefon som kopplas till rättssalen. Vittnesmålen tas alltid upp på band av rätten. Om målet prövas i högre instans väljer rätten, beroende på omständigheterna i det enskilda fallet, antingen att spela upp de tidigare förhören med vittnena eller att kalla vittnena även till den andra rättegången.

Uppföljning

Socialnämnden ska i sitt omsorgsansvar för barn och ungdomar tillgoda det särskilda behov av stöd och hjälp som kan finnas sedan ett mål eller ärende om vårdnad, boende eller umgänge har avgjorts av domstol (5 kap. 1 § SoL).

Efter avslutad utredning och när rättens dom har vunnit laga kraft bör socialnämnden erbjuda föräldrarna en tid för uppföljningssamtal. I samband med detta bör utredaren även erbjuda barnet ett uppföljningssamtal, om det inte är olämpligt.⁷¹⁹

⁷¹⁸ Prop. 1997/98:7 s. 97

⁷¹⁹ SOSFS 2012:4

15. Umgängesstöd och kontaktperson

Medverkan av umgängesstöd eller kontaktperson är ibland en nödvändig förutsättning för att ett umgänge som är till barnets bästa ska kunna komma till stånd. Med umgängesstöd avses en person som medverkar vid umgänget när barnet har behov av det. Det är rätten som beslutar att umgänget ska ske med umgängesstöd och socialnämnden som utser den person som ska medverka vid umgänget (6 kap. 15 c § FB). Beslutet utgör en del av umgängesbeslutet vilket innebär att det för verkställighet krävs att den person som nämnden utsett till umgängesstöd medverkar till umgänget på det sätt som rätten beslutat.⁷²⁰ Det är inte möjligt att träffa avtal om umgängesstöd.

Är föräldrarna överens kan socialnämnden besluta att utse en särskild person att närvara vid barnets umgänge med en förälder. En kontaktperson är till skillnad från umgängesstöd en frivillig insats och kan aldrig utses mot den enskildas vilja.⁷²¹ Även en vårdnadshavare eller en umgängesförälder kan beviljas kontaktperson om någon av dem anser att han eller hon behöver stöd och hjälp vid exempelvis lämning och hämtning av barn (4 kap. 1 § och 3 kap. 6 § tredje stycket SoL). Om föräldrarna är överens kan de enligt 6 kap. 17 a § FB träffa avtal om att en person ska närvara vid umgänget.

Umgängesstöd

Barnets behov är avgörande för rättens beslut

När rätten beslutar om umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med, får rätten, om barnet har behov av det, besluta att en person som socialnämnden utser ska medverka vid umgänget (umgängesstöd) (6 kap. 15 c § första stycket FB). Vid bedömningen av om det enskilda barnet har behov av umgängesstöd ska rätten pröva både ändamålet med stödet och formen för medverkan av en person. Rätten kan alltså besluta om umgängesstöd om barnet behöver trygghet eller stöd under umgänget. Det är inte en umgängesförälders behov av stöd eller den andra förälderns tveksamheter till umgänget som ska ligga till grund för bedömningen av om umgängesstöd behövs eller ej. Dessa faktorer kan ändå ha betydelse

⁷²⁰ Prop. 2009/10:192 s. 29

⁷²¹ Prop. 2009/10:192 s. 10

15. Umgängesstöd och kontaktperson

vid bedömningen av barnets behov av stöd och hjälp vid umgänget med en förälder.⁷²²

Hovrätten ansåg i ett ärende där föräldrarnas förhållande var konfliktfyllt och samarbetsproblemen omfattande att gemensam vårdnad inte var bäst för barnet. I vårdnadsfrågan vägdes även flickans psykiska hälsa in. Fadern tilldömdes vårdnaden. Barnet hade vid upprepade tillfällen uttryckt rädsla för moderns sambo. Flickan gick i terapi och ansågs därmed ha extra stort behov av trygghet och kontinuitet. Hovrätten ansåg att umgänget skulle ske med umgängesstöd under ett år.⁷²³

Syftet med umgängesstödet är att det ska bidra till trygghet när barnet saknar en nära relation till föräldern, när något umgänge inte ägt rum under lång tid eller när barnet av något annat skäl känner oro eller inte har tillit till föräldern. Oron kan också böttna i att den förälder barnet bor hos känner oro över att ett umgänge ska ske och, oavsett om oron är befogad eller ej, överför sin oro till barnet. Det kan också finnas behov av umgängesstöd när umgängesföräldrarnas omsorgsförmåga i något avseende brister. Ytterligare skäl kan vara att en person behöver medverka vid hämtning och lämning för att barnet ska slippa uppleva konfliktfyllda konfrontationer.⁷²⁴

Det är således barnets behov som är avgörande för om umgänget ska ske med umgängesstöd eller ej. Det går inte att förutsätta att umgängesstödet är en garant mot skadliga åtgärder från en förälders sida. Umgängesstödet är inte heller en person med särskilda mandat att fysiskt förhindra att barnet bortförs eller kränks. Om barnet inte kan anses vara tryggt utan sådant skydd är umgängesstöd inte något alternativ.⁷²⁵ Allt detta måste vägas in när domstolen beslutar om umgängesstöd är en lämplig lösning för barnet.

Förordnandet gäller för viss tid

Rättens beslut om umgängesstöd är en tillfällig åtgärd för att få umgänget att fungera och ska gälla under en begränsad tid. I allmänhet bör umgänget kunna normaliseras inom det närmaste året. En rimlig utgångspunkt har därför ansetts vara att rätten bestämmer tiden för umgängesstödet till högst ett år. En viss flexibilitet har dock ansetts nödvändig eftersom det inte kan uteslutas att det kan finnas enskilda fall med särskilda omständigheter som gör att umgängesstödet bör pågå något längre än ett år.⁷²⁶

⁷²² Prop. 2009/10:192 s. 10 f. och 29

⁷²³ Svea Hovrätt T 5486-11

⁷²⁴ Prop. 2009/10:192 s. 10 f. och s. 29

⁷²⁵ Prop. 2009/10:192 s. 10 f. och 29

⁷²⁶ Prop. 2009/10:192 s. 29 f.

Avsikten med umgängesstödet är dock inte att personen ska finnas med under stora delar av barnets uppväxt.

När umgänge med en förälder är uteslutet, på grund av att stödet inte bedöms kunna begränsas i tid eller när förutsättningarna i övrigt inte är uppfyllda, kan följden bli att ett umgänge där barnet och föräldern träffas inte kan äga rum. Sådana exempel kan vara när det finns risk för övergrepp eller bortförande av ett barn. Det kan då bli aktuellt med umgänge genom till exempel brev- eller telefonkontakt. I vissa fall kan det bästa för barnet vara att ingen kontakt alls äger rum.⁷²⁷

Inhämta yttrande

Rätten ska innan beslut om umgängesstöd inhämta yttrande från socialnämnden (6 kap. 15 c § andra stycket FB). Socialnämnden redovisar i sitt yttrande vilka förutsättningar nämnden har att genomföra ett beslut om umgänge med umgängesstöd. Nämnden ska inte uttala sig om ett umgänge med umgängesstöd är lämpligt eller inte. (Frågan om umgängets lämplighet och omfattning behandlar nämnden i samband med att upplysningar eller yttrande enligt 6 kap. 19 och 20 §§ FB lämnas till rätten.) Utgångspunkten för socialnämnden bör vara att det i någon utsträckning alltid är möjligt för nämnden att genomföra rättens beslut om umgängesstöd⁷²⁸ när rätten har bedömt att barnet har behov av det. Om umgänget blir kraftigt inskränkt på grund av att nämnden förklarat sig inte kunna ställa upp med umgängesstöd i önskvärd utsträckning, finns en risk för att umgänget inte kan beslutas utifrån vad som är bäst för barnet.

Vid kontakten med socialnämnden är det naturligt att rätten tar upp frågor om omfattningen av umgängesstödet, men också de speciella krav som kan gälla vid umgänget, till exempel språkkunskaper. Uppgiften att avge ett yttrande torde i allmänhet kunna utföras av en tjänsteman hos nämnden.⁷²⁹ I normalfallet är det lämpligt att socialnämndens inställning anges i ett skriftligt yttrande som ges in till domstolen. Om ett muntligt yttrande lämnas till rätten är det viktigt att dokumentera den information som lämnats. Socialnämnden bör i sitt yttrande till domstolen redovisa vilka praktiska förutsättningar som finns för att ett umgänge ska kunna genomföras med umgängesstöd, till exempel tid, plats och personalresurser.⁷³⁰

Domstolen är inte bunden av nämndens besked om vilka förutsättningar

⁷²⁷ Prop. 2005/06:99 s. 88 f. och prop. 2009/10:192 s. 12 f.

⁷²⁸ Prop. 2009/10:192 s 12-13

⁷²⁹ Prop. 2009/10:192 s. 13 och s. 30

⁷³⁰ SOSFS 2012:4

15. Umgängesstöd och kontaktperson

ar som finns att tillgodose behovet av umgängesstöd. Nämndens ställningstagande får ändå stort inflytande på domstolens bedömning. Vid sitt beslut måste domstolen beakta omständigheter som tyder på att någon person med de kvalifikationer som krävs i ett specifikt fall inte finns att tillgå eller endast kan anlitas under en kortare period än vad som i utgångsläget framstår som önskvärt.

Socialnämnden utser viss person

Socialnämnden ska efter rättens beslut om umgängesstöd utse en viss person att medverka vid umgänget. Nämnden är alltså skyldig att verkställa rättens beslut om umgängesstöd.⁷³¹ Uppgiften att utse en person att medverka vid umgänget får delegeras till tjänsteman (10 kap. 5 § SoL). Det ska alltså finnas en särskilt utsedd person som är med vid umgänget i enlighet med rättens beslut. Vid valet av umgängesstöd är det viktigt att försöka bedöma lämpligheten utifrån barnets synvinkel. Barnet behöver känna förtroende för och trygghet med umgängesstödet. Kontinuiteten kan också vara en viktig förutsättning för barnets välbefinnande vilket innebär att uppdraget helst bör genomföras av en person. Normalt är det därför lämpligt att socialnämnden utser en person för hela den tid som beslutet om umgängesstöd gäller, men inget hindrar att en person, av praktiska eller andra skäl, utses för ett visst tillfälle. Socialnämnden kan i undantagsfall utse mer än en person som umgängesstöd, om det är nödvändigt för att umgänget ska kunna genomföras på det sätt som barnet har behov av.⁷³² Det torde i vissa speciella situationer kunna aktualiseras att utse två personer som ska medverka växelvist vid umgänges-tillfällena. Det gäller om det inte går att finna ett lämpligt umgängesstöd som kan närvara vid samtliga tillfällen och det bedöms vara till barnets bästa att umgänget ändå kommer till stånd. Nämnden kan även, om det behövs, ersätta en person som utsetts att vara umgängesstöd med en annan person⁷³³, utan att domstolens beslut behöver omprövas. Det gäller exempelvis om umgängesstöd inte kan fullfölja uppdraget på det sätt som ursprungligen var tänkt.

Inom flera kommuner i landet finns olika former av umgängesstödsverksamheter som tar emot barn och föräldrar för umgänge när rätten beslutat om umgängesstöd. Även om umgänget äger rum inom ramen för en sådan verksamhet ska en bestämd person utses att närvara när barn och förälder träffas.

⁷³¹ Se även JO 1992/93 s. 309

⁷³² SOSFS 2012:4

⁷³³ SOSFS 2012:4

Lämplighet

Den person som utses till umgängesstöd ska ha lämplig utbildning och erfarenhet, (3 kap. 3 § SoL). Det innebär att den person som utses till umgängesstöd behöver ha nödvändiga kvalifikationer, kunskaper och erfarenheter för att kunna vara ett tryggt stöd för barnet. Umgängesstödet kan också behöva ha särskilda kvalifikationer för att utses till umgängesstöd i det enskilda ärendet. En viss lyhördhet för föräldrarnas och barnets inställning till att en viss person utses behöver finnas, men nämnden är inte bunden av deras eventuella uppfattning i frågan.⁷³⁴ Många gånger kan det antagligen vara svårt att finna en lämplig person som alla involverade kan acceptera. Det är då nämnden som avgör vilken person som bäst bör kunna tillgodose barnets behov av stöd. JO har tidigare uttalat att en vårdnadsutredare inte bör utses till umgängesstöd (kontaktperson) i samband med umgängestillfällena utan båda parter samtycke.⁷³⁵ Socialnämnden bör, med samtycke från den person som planeras att bli utsedd som umgängesstöd, begära uppgifter om honom eller henne från socialtjänstens register, från Rikspolisstyrelsens belastnings- och misstankeregister samt från eventuella referenspersoner.⁷³⁶ Om det tilltänkta umgängesstödet inte lämnar samtycke till att uppgifterna inhämtas kan det finnas skäl att väga in detta i bedömningen av personens lämplighet.

Beslut

Socialnämndens utseende av person som ska medverka vid umgänget måste komma till uttryck i ett beslut, som dock kan ges en ganska enkel utformning.⁷³⁷ Av beslutet ska framgå vem eller vilka personer besluter avser, vad som har beslutats, när beslutet har fattats samt vilken nämnd som fattat beslutet. Av dokumentationen ska också framgå vilket lagrum som ligger till grund för beslutet. Om beslutet har fattats på delegation av nämnden ska dokumentationen dessutom innehålla uppgifter om namn och befattning eller titel på den som har fattat beslutet.⁷³⁸

Uppdraget att vara umgängesstöd bör formuleras tydligt och detaljerat i ett skriftligt dokument. Av dokumentet bör det bland annat framgå

- vad syftet med umgängesstödet är,
- vilka dagar och vid vilka tidpunkter den person som är utsedd att vara umgängesstöd ska medverka,

⁷³⁴ Prop. 2009/10:192 s. 31

⁷³⁵ JO 1994/95 s. 283 och JO 2002/03 s. 252

⁷³⁶ SOSFS 2012:4

⁷³⁷ Prop. 2009/10:192 s. 31

⁷³⁸ 5 kap. 4 § SOSFS 2006:5

15. Umgängesstöd och kontaktperson

- att den person som är utsedd att vara umgängesstöd ska vara neutral och sätta barnets bästa främst,
- vilka särskilda instruktioner som ska gälla för uppdraget,
- hur återrapporteringen till socialnämnden ska göras och
- hur uppföljningen ska göras av hur uppdraget som umgängesstöd har fungerat⁷³⁹ för barnet.

Uppgiften att vara umgängesstöd kan många gånger vara komplicerad. Det finns en risk att personen involveras i konflikter mellan föräldrar, utvald till någon av föräldrarnas förtrogna och därmed använd som stödperson eller rådgivare och ombedd att hjälpa till med sådant som ligger utanför själva uppdraget. Umgängesstödet kan dessutom hamna i situationer där han eller hon behöver fatta snabba beslut som rör barnet. Det kan röra sig om hur en förälder handhar eller tilltalar barnet, bedömning av om föräldern är drogpåverkad eller i stark psykisk obalans och andra frågor som rör svåra gränsdragningar. Om inte uppdraget är tydligt finns en risk att umgängesstödet börjar agera som medlare mellan föräldrarna eller på annat sätt går utanför uppdraget. För att umgängesstödet ska kunna vara tydlig gentemot föräldrar och barn med vad gränserna för uppdraget går, och också själv kunna hålla dessa, behövs det tydliga instruktioner samt möjlighet till handledning och fortbildning. Det är också viktigt att nämnden klargör för umgängesstödet att denne inte har i uppdrag att avrapportera uppdraget till föräldrar eller deras ombud utan att det sker direkt till nämnden men också att umgängesstödet i ett senare skede kan komma att kallas in som vittne i domstolen och vad uppgiften att vittna i domstol innebär.

Socialnämnden bör klargöra uppdragets innehåll för föräldrarna och informera om de instruktioner som nämnden har givit till den person som ska vara umgängesstöd.⁷⁴⁰ Nämnden bör också med hänsyn tagen till barnets ålder och mognad informera barnet om vilken roll denna person ska ha under umgänget.⁷⁴¹ Det innebär att barnet behöver informeras och ges möjlighet att ställa frågor så att han eller hon kan förstå innebörden av beslutet. Barnet behöver också få veta att beslutet om umgängesstöd ska följas upp, med hänsyn till ålder och mognad, och att han eller hon då får möjlighet att berätta hur det har fungerat.

Handledning

Socialnämnden bör se till att den person som är utsedd att vara umgänges

⁷³⁹ SOSFS 2012:4 och SOU 2005:43 s. 176

⁷⁴⁰ SOSFS 2012:4, JO 1994/95 s. 285

⁷⁴¹ SOSFS 2012:4

stöd har tillgång till stöd från den ansvarige handläggaren och, i komplicerade fall, också i form av kvalificerad handledning.⁷⁴²

Uppföljning

Socialnämnden ska följa upp hur umgänget fungerar och verka för att stödet inte består längre än nödvändigt (6 kap. 15 c § fjärde stycket FB). Vid socialnämndens uppföljning av hur umgänget fungerar och om umgängesstödet fortfarande behövs, bör nämnden tala med såväl föräldrar som barn samt den person som utsetts att vara umgängesstöd.⁷⁴³

Uppföljningen av hur umgänget har fungerat bör göras efter det första umgängestillfället och därefter regelbundet.⁷⁴⁴ Hur omfattande behovet av uppföljning är i ett visst fall får avgöras utifrån ärendets karaktär. Särskilda händelser i anslutning till umgängestillfällena kan påverka behovet av uppföljning. Socialnämnden måste under alla förhållanden hålla sig underrättad om umgänget.⁷⁴⁵

Om rätten beslutat att umgängesstöd ska förordnas interimistiskt i avvakten på slutligt beslut, finns skäl för nämnden att närmare redogöra för hur umgänget fungerat för barnet i den utredning som nämnden har i uppdrag att genomföra.

Vid uppföljningen rörande behovet av fortsatt umgängesstöd står faktorer som talar för att umgänget ska kunna ske utan umgängesstöd i fokus. Om umgänget enligt nämndens bedömning kan fortsätta utan umgängesstöd kan nämnden verka för att föräldrarna träffar ett avtal om umgänget. Ett sådant avtal gäller om nämnden godkänner det, och ersätter domstolens tidigare beslut.⁷⁴⁶ (Se kapitlet Avtal.) Kan föräldrarna inte komma överens kan nämnden föreslå föräldrarna att själva ta initiativ till en ändring i umgänget. Det kan ske genom att någon av dem väcker talan om umgänget. Även nämnden har möjlighet att väcka talan i en fråga som rör ett barns umgänge med sin förälder (6 kap. 15 a § FB). (Se även avsnitt om Umgänge).

Socialnämnden har anledning att överväga om det tillkommit omständigheter som talar för att umgänget inte har förutsättningar att fortsätta utan umgängesstöd när den tid som bestämts för stödet löpt ut. Det kan till exempel visa sig att barnets behov av umgängesstöd är större än vad domstolen förutsatte när den fattade sitt beslut. Nämnden har även en skyldighet att agera om umgänget enligt nämndens bedömning bör av-

⁷⁴² SOSFS 2012:4

⁷⁴³ SOSFS 2012:4

⁷⁴⁴ SOSFS 2012:4

⁷⁴⁵ Prop. 2009/10:192 s. 31

⁷⁴⁶ Prop. 2009/10:192 s. 31

15. Umgågesstöd och kontaktperson

brytas, till exempel för att barnet mår dåligt eller riskerar att fara illa om umgänget fortsätter. Förutom möjligheterna att föreslå för föräldrarna att ta initiativ till att väcka talan om ändringar i umgänget eller att nämnden själv väcker talan kan det bli fråga om att inleda utredning enligt socialtjänstlagen av om socialnämnden behöver ingripa till ett barns skydd eller stöd.⁷⁴⁷ (Se vidare avsnitt om Umgänge).

Dokumentation

Av 11 kap. 5 § SoL följer att handläggning av ärenden som rör enskilda samt genomförande av beslut om stödinsatser ska dokumenteras. (Se vidare avsnitt Dokumentation och handläggning).

Kontaktperson vid umgänge

En kontaktperson som utses enligt 3 kap. 6 § SoL på begäran eller efter samtycke från en enskild person kan bistå honom eller henne även i samband med umgänge. En sådan kontaktperson är till skillnad från umgågesstöd en frivillig insats.

Socialnämndens ansvar

I socialnämndens övergripande ansvar (2 kap. 1 § och 5 kap. 1 § SoL) för barns och ungdomars behov av stöd och hjälp ligger en skyldighet att medverka till ett barns umgänge med den förälder som barnet inte stadigvarande bor tillsammans med. Beslut om att tillsätta kontaktperson fattas med stöd av 4 kap. 1 § SoL. Denna kontaktperson kan vara ett stöd för föräldrar och barn och underlätta kontakten dem emellan, till exempel vid hämtning och lämning i samband med umgängestillfällena. Ibland kan kontaktpersonen behövas för att barnet ska slippa bevittna föräldrarnas gräl om dessa är i konflikt med varandra.

Frivillig insats

Kontaktperson för barn är en frivillig insats som förutsätter att vårdnadshavaren/vårdnadshavarna begär den eller samtycker till den. Kontaktperson kan även utses för en umgängesberättigad förälder som anser sig behöva stöd och hjälp vid umgängestillfällena. Vårdnadshavarens medgivande krävs inte i ett sådant fall. Har barnet fyllt 15 år får kontaktperson utses endast om barnet självt begär eller samtycker till det (3 kap. 6 § tredje stycket SoL).

Om båda föräldrarna är vårdnadshavare kan kontaktperson för barnet

⁷⁴⁷ Prop. 2009/10:192 s. 31

således beviljas endast under förutsättning att båda samtycker till det. Om en av föräldrarna, vid gemensam vårdnad, ansöker om kontaktperson som bistånd till barnet (till exempel vid problem vid hämtning och lämning av barnet) men den andra motsätter sig medverkan av kontaktperson, så finns det för närvarande ingen annan lösning än att föräldern går till domstol med en begäran om umgängesstöd.⁷⁴⁸ Det gäller under förutsättning att det inte är möjligt att lösa situationen genom att bevilja bistånd i form av en kontaktperson som stödinsats till föräldern.

En vårdnadshavare eller en umgängesförälder kan beviljas kontaktperson, med stöd av 4 kap. § 1 § SoL, om någon av dem anser att han eller hon behöver stöd och hjälp vid till exempel lämning och hämtning av barnet. Även om ett samtycke inte krävs från den andra föräldern i dessa fall underlättar ett sådant naturligtvis syftet med umgänget, och det blir sannolikt bättre för barnet när föräldrarna är överens om det.

Lämplighet

Det finns inga formella krav på kvalifikationer för en kontaktperson. Men socialtjänstens insatser ska genomföras av personer med lämplig erfarenhet och utbildning (3 kap. 3 § SoL). Det ligger dock i sakens natur att den som utses måste vara lämplig för uppgiften. Det blir den enskildas hjälpbehov som blir avgörande för vilka kvalifikationer kontaktpersonen behöver. En kontaktperson vid umgänge kan därför behöva särskilda kunskaper om de svårigheter och konflikter som kan uppkomma i samband med föräldrars separation. Socialnämnden bör, med den tilltänkte kontaktpersonens samtycke, begära uppgifter om honom eller henne från socialtjänstens register, Rikspolisstyrelsens belastnings- och misstankeregister samt från eventuella referenspersoner.⁷⁴⁹ Om den tilltänkta kontaktpersonen inte lämnar samtycke till att uppgifterna inhämtas kan det finnas skäl att väga in detta i bedömningen av personens lämplighet.

Beslut

Socialnämndens beslut om kontaktperson som ska medverka vid umgänget ska komma till uttryck i ett beslut. Av beslutet ska framgå vem eller vilka personer beslutet avser, vad som har beslutats, när beslutet fattades samt vilken nämnd som fattat beslutet. Av beslutet ska också framgå vilket lagrum som ligger till grund för beslutet. Uppdraget till kontaktpersonen bör vara skriftligt. Vidare bör uppdraget vara detaljerat och tydligt. Det bör bland annat framgå vad syftet med insatsen är, under vilka dagar och vid vilka tidpunkter kontaktpersonen ska medverka, att kontaktpersonen

⁷⁴⁸ Ny lagstiftning träder i kraft 1 maj 2012, (se kapitlet om Vårdnad)

⁷⁴⁹ SOSFS 2012:4

15. Umgängesstöd och kontaktperson

sonen ska vara neutral och sätta barnets bästa främst och hur uppföljning av insatsen ska göras.⁷⁵⁰

Socialnämnden bör klargöra kontaktpersonens roll för föräldrarna. Nämnden bör också med hänsyn tagen till barnets ålder och mognad informera barnet om vilken roll kontaktpersonen ska ha i samband umgänget.⁷⁵¹ Även om det är en frivillig insats så är det viktigt att nämnden tydliggör för föräldrar och barn vilken uppgift kontaktpersonen har i samband med umgänget så att oklarheter så långt möjligt undviks.

Flera kommuner i landet har olika former av verksamheter som kan fungera som stöd vid ett barns umgänge med sin förälder. Verksamheterna kan användas som råd och stöd till exempel vid samarbetsamtal för att få igång ett umgänge. De används också när en umgängesförälder som bor långt bort behöver ett lämpligt ställe att umgås med barnet på.

Handledning

Socialnämnden bör se till att kontaktpersonen har tillgång till stöd från den ansvariga handläggaren och, i komplicerade fall, också i form av kvalificerad handledning.⁷⁵²

Uppföljning

En insats i form av kontaktperson behöver följas upp regelbundet för att nämnden ska kunna se hur den fungerar och för att kunna göra förändringar och bedöma hur länge den ska pågå. För såväl föräldrar som barn och kontaktperson kan det också vara viktigt att insatsen avslutas på ett strukturerat sätt till exempel med ett gemensamt samtal med handläggaren.

Dokumentation

Av 11 kap. 5 § SoL följer att handläggning av ärenden som rör enskilda samt genomförande av beslut om stödinsatser ska dokumenteras. (Se kapitlet Dokumentation och handläggning).

En kontaktperson bör inte vara skyldig att avge rapporter till nämnden.⁷⁵³ Det gäller att bygga upp förtroendefulla relationer mellan förälder och kontaktperson. Redovisning och genomgång av ärendet bör kunna genomföras till exempel i form av samtal mellan föräldern, kontaktpersonen och handläggaren. Handläggaren kan sedan skriva en sammanfattning som tillförs akten.

⁷⁵⁰ SOSFS 2012:4 , SOU 2005:43 s. 176

⁷⁵¹ SOSFS 2012:4

⁷⁵² SOSFS 2012:4

⁷⁵³ Prop. 1979/80:1 *Om socialtjänsten*. Del A s. 229

16. Sekretess

Huvudregeln inom socialtjänsten

Socialtjänstens verksamhet ska bygga på respekt för människornas självbestämmanderätt och integritet (1 kap. 1 § tredje stycket SoL). Detta kräver bland annat att det finns sekretessregler som skyddar den som vänder sig till socialtjänsten från obehörig insyn i dennas privatliv. Sekretessreglerna är samtidigt grundläggande för socialtjänstens möjligheter att få till stånd ett förtroendefullt förhållande till den enskilda.⁷⁵⁴

Huvudregeln när det gäller sekretess inom socialtjänsten är att sekretess gäller för uppgift om en enskilds personliga förhållanden, om det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den enskilda eller någon honom eller henne närstående lider men (s.k. omvänt skaderekvisit) (26 kap. 1 § första stycket OSL). Med socialtjänst avses bland annat all verksamhet som enligt lag handhas av socialnämnd, till exempel handläggning av ärenden som rör vårdnad, boende och umgänge.

Presumtionen är att sekretess gäller, och uppgiften får inte röjas om man inte är säker på att det inte kan leda till men. Begreppet ”men” har givits en mycket vid innebörd. I första hand åsyftas att någon blir utsatt för andras missaktning om hans eller hennes personliga förhållanden blir kända. Redan den omständigheten att vissa personer känner till en för någon enskild ömtålig uppgift kan i många fall anses tillräckligt för att medföra men. Utgångspunkten för en bedömning av om men föreligger är den berörda personens egen upplevelse.⁷⁵⁵

Vad som menas med personliga förhållanden ska bestämmas med ledning av vanligt språkbruk. Uttrycket avser så vitt skilda förhållanden som till exempel en persons adress eller yttringar av ett psykiskt sjukdomstillstånd. Även uppgifter om en persons ekonomi kan falla under begreppet personliga förhållanden.⁷⁵⁶ Också uppgifter om en enskilds namn anses omfattas av begreppet.⁷⁵⁷

Om sekretess gäller för uppgifter hos en myndighet får uppgifterna inte röjas för en enskild eller andra myndigheter i andra fall än som anges i offentlighets- och sekretesslagen eller i någon av de lagar eller förordningar som nämnda lag hänvisar till (8 kap. 1 § OSL).

⁷⁵⁴ Jfr JO:s beslut den 4 juni 1999, dnr 1097 – 1998

⁷⁵⁵ Regeringens proposition 1979/80:2 med förslag till sekretesslag m.m. Del A s. 83

⁷⁵⁶ Prop. 1979/80:2 Del A s. 84

⁷⁵⁷ Regeringens proposition 2003/04:93 *Några frågor om sekretess*, m.m. s. 45 och RÅ 1994 not 516

Sekretess mellan myndigheter

Sekretessen gäller såväl gentemot enskilda som myndigheter emellan. Inom en kommun finns flera olika myndigheter, och kommunallagen ger kommunerna en stor frihet att organisera nämndarbetet som de själva önskar. Det är bland annat möjligt att dela upp socialtjänstens uppgifter på flera nämnder genom en geografisk uppdelning på sociala distriktsnämnder alternativt kommundelsnämnder eller att göra en uppdelning efter sakkompetens. Varje nämnd i en sådan organisation är, tillsammans med underlydande förvaltning, att anse som en egen myndighet i offentlighets- och sekretesslagens mening.

Sekretess gäller således som huvudregel såväl mellan de olika nämnderna inom samma kommun som gentemot andra myndigheter.

Sekretess mellan självständiga verksamhetsgrenar

Bestämmelserna i offentlighets- och sekretesslagen gäller även mellan olika verksamhetsgrenar inom samma myndighet under förutsättning att dessa är att betrakta som självständiga i förhållande till varandra (8 kap. 2 § OSL).

Vad som bryter sekretessen

Uppgiftsskyldighet

Sekretessen hindrar inte att en uppgift lämnas till en annan myndighet om det finns en uppgiftsskyldighet enligt lag eller förordning (10 kap. 28 § första stycket OSL). På familjelagstiftningens område finns ett flertal sådana bestämmelser, bland annat när uppgifter begärs av allmän domstol (till exempel enligt 6 kap. 19 § andra stycket FB).

En socialnämnd som har tillgång till upplysningar som kan vara av betydelse för en annan socialnämnds utredning om vårdnad, boende eller umgänge enligt 6 kap. 19 § tredje stycket FB, är skyldig att lämna sådana upplysningar på begäran av den utredningsansvariga socialnämnden (6 kap. 19 § femte stycket FB). Denna uppgiftsskyldighet bryter alltså socialtjänstsekretessen enligt 26 kap. 1 § OSL och gäller också om uppgifterna begärs av den som socialnämnden utsett att verkställa utredningen. En sådan skyldighet att lämna uppgifter till en annan nämnd eller utredare finns emellertid inte när det är fråga om att nämnden ska lämna upplysningar till domstolen enligt 6 kap. 19 § andra stycket och 20 § andra stycket FB.

En annan bestämmelse om sådan uppgiftsskyldighet finns i 14 kap. 1 § andra stycket SoL. Där föreskrivs att myndigheter, vars verksamhet berör

barn och ungdom samt andra myndigheter inom hälso- och sjukvården och socialtjänsten, är skyldiga att genast anmäla till socialnämnden om de i sin verksamhet får kännedom om något som kan innebära att socialnämnden behöver ingripa till ett barns skydd. Detta gäller även dem som är anställda hos sådana myndigheter. Sådan anmälningskyldighet gäller också dem som är verksamma inom yrkesmässigt bedriven enskild verksamhet som berör barn och ungdom eller annan yrkesmässigt bedriven enskild verksamhet inom hälso- och sjukvården eller på socialtjänstens område. Dessa personer är även skyldiga att lämna uppgifter av betydelse för socialnämndens utredning av en sådan anmälan (14 kap. 1 § fjärde stycket SoL).

Möjlighet att lämna ut uppgifter

I 10 kapitlet OSL finns bestämmelser om myndigheternas möjlighet att lämna ut uppgifter till vissa andra myndigheter. Exempelvis kan socialnämnden utan hinder av sekretess lämna uppgifter till polis och åklagare om misstankar om vissa grövre brott liksom försök till sådana brott samt misstankar om vissa begångna brott mot unga (10 kap. 21 och 23 §§ OSL).

För att socialtjänsten ska kunna fullgöra sina arbetsuppgifter är det i vissa fall nödvändigt att man lämnar ut uppgifter även utanför den egna myndigheten. Sekretess utgör inget hinder mot att sådana uppgifter lämnas ut, om det är nödvändigt för att den utlämnande myndigheten ska kunna fullgöra sin verksamhet (10 kap. 2 § OSL). Det gäller till exempel yttranden till domstolar och andra myndigheter i mål och ärenden om vårdnad, boende och umgänge. Utredaren kan också med stöd av denna bestämmelse kontakta de referenter som behövs för en utredning om vårdnad, boende eller umgänge och då också lämna ut nödvändiga uppgifter, oberoende av den enskildas eget samtycke. Den utlämnande myndigheten avgör emellertid utifrån sin sekretess huruvida de efterfrågade uppgifterna kan lämnas till utredaren. Uppgifter får dock *inte* lämnas ut med stöd av denna bestämmelse för att den *mottagande* myndigheten ska kunna fullgöra sin uppgift.

Klara uttalanden finns dock i förarbetena att denna bestämmelse ska tillämpas restriktivt. Sekretessen får efterges endast när det är en nödvändig förutsättning att en sekretesskyddad uppgift lämnas ut, för att en myndighet ska kunna fullgöra ett visst åliggande. Endast bedömningen att effektiviteten i myndighetens handlande minskar genom sekretessen får alltså inte leda till att sekretessen åsidosätts.⁷⁵⁸ Möjligheten för soci-

⁷⁵⁸ Prop. 1979/80:2 Del A s. 465

altjänsten att lämna ut information om det är nödvändigt för att kunna hämta in vissa uppgifter säger dock ingenting om möjligheten att *få* information, eftersom denna styrs av den tillfrågade myndighetens sekretessbestämmelser och eventuella uppgiftsskyldighet.

Samtycke

Sekretess till skydd för en enskild gäller inte i förhållande till den enskilda själv och kan helt eller delvis efterges av honom eller henne (12 kap. 1 och 2 §§ OSL). Det gäller dock inte om något annat följer av en bestämmelse i offentlighets- och sekretesslagen. Detta innebär att det i regel är möjligt att lämna ut uppgifter efter samtycke från den som skyddas av sekretessbestämmelsen.

Den enskildas egen inställning till vilka uppgifter som ska hämtas in från annat håll har i dessa utredningar i princip begränsad betydelse.⁷⁵⁹ Trots detta ska naturligtvis utredningen så långt möjligt bedrivas i samförstånd med den som berörs. En utredning ska aldrig utsätta någon för skada eller olägenhet i onödan. När det gäller en utredning om vårdnad, boende eller umgänge är det naturligt att vårdnadshavaren ges ett större inflytande över hur utredningen ska bedrivas, än när det till exempel är fråga om en utredning som gäller frågan om socialnämnden behöver ingripa till ett barns skydd eller stöd.⁷⁶⁰

Som redovisats ovan kan alltså utredaren kontakta de referenter som behövs för utredningen och då också lämna ut uppgifter som är nödvändiga för att få svar tillbaka. Den utlämnande myndigheten avgör emellertid utifrån sin sekretess huruvida de efterfrågade uppgifterna kan lämnas till utredaren.

Det kan vara en fördel att utredaren redan vid det inledande samtalet med föräldrarna begär deras samtycke till att uppgifter lämnas ut till utredaren. Ett samtycke innebär dock ett eftergivande av sekretessen bara i förhållande till dem som föräldern går med på att uppgifter hämtas in ifrån. Samtycket bör vara informerat, det vill säga, föräldern ska veta vilka myndigheter eller enskilda som handläggaren avser att vända sig till.⁷⁶¹

Offentlighets- och sekretesslagen ställer inga krav på att samtycket ska vara skriftligt. JO menar dock att man inom socialtjänsten, i de fall samtycke behövs, bör införskaffa ett uttryckligt och skriftligt samtycke, eftersom det ofta är fråga om uppgifter av mer känslig natur. Samtycket

⁷⁵⁹ Clevesköld L. m.fl. (2003)

⁷⁶⁰ Clevesköld L. m.fl. (2002)

⁷⁶¹ Prop. 1979/80:1 Del A s. 400

kan formuleras av en tjänsteman på socialförvaltningen, men det bör undertecknas av den enskilda själv. Vid utformningen bör man iaktta noggrannhet, så att inte samtycket till exempel blir mer omfattande än vad den enskilda avsett.⁷⁶²

JO har vidare pekat på det olämpliga i att använda förtryckta blanketter om samtycke för utredningskontakter.⁷⁶³ Samtycket kan då bli mer omfattande än nödvändigt, utan att den enskilda vågar ifrågasätta förvaltningens behov av att kontakta en viss referensperson.

Ett samtycke kan även vara partiellt – dels så att det avser endast vissa uppgifter, dels så att samtycket endast gäller utlämnande till en viss person. Den som har lämnat sitt samtycke till att en annan person får del av sekretessbelagda uppgifter om honom eller henne kan kräva att myndigheten vid utlämnandet ställer upp förbehåll som begränsar mottagarens rätt att lämna uppgiften vidare eller nyttja den (12 kap. 2 § andra stycket OSL). Det är emellertid inte möjligt att ställa upp något sådant förbehåll när en uppgift lämnas till en myndighet.

Förbehåll får till exempel ställas upp för uppgifter i en handling eller annat material som lämnas till part, ställföreträdare, ombud eller biträde som vill ta del av det som tillförts ärendet. Förbehållet får inte innebära förbud mot att utnyttja uppgiften i målet eller ärendet eller mot att lämna muntlig upplysning till part, ställföreträdare, ombud eller biträde (10 kap. 4 § OSL första stycket). Om den som förbehållet riktar sig mot inte följer villkoren i förbehållet kan ansvar för brott mot tystnadsplikt (20 kap. 3 § BrB) komma i fråga.

Det är möjligt att lämna samtycke i förväg med tanke på en kommande situation, men samtycket kan i så fall när som helst återkallas. Ett samtycke får inte heller ges ett så generellt innehåll att den enskilda allmänt förklarar sig avstå från sekretessen hos en viss myndighet eller hos en viss tjänsteman.

Generalklausulen

10 kap. 27 § OSL innehåller den s.k. generalklausulen. Av den följer att en uppgift får lämnas till en myndighet om det är uppenbart att intresset av att uppgiften lämnas väger tyngre än det intresse som sekretessen ska skydda. Bestämmelsen gäller emellertid inte för socialtjänsten och hälso- och sjukvården. Den kan emellertid få betydelse för socialtjänsten när man behöver inhämta uppgifter från andra myndigheter, till exempel från Försäkringskassan eller Skatteverket, vars verksamhet omfattas

⁷⁶² JO 1990/91 s. 366

⁷⁶³ JO 1997/98 s. 328

av regeln. Uppgifter som är sekretesskyddade hos Skatteverket får alltså lämnas till socialtjänsten efter en sådan intresseavvägning som uttrycks i generalklausulen.

Parts rätt till insyn i ett ärende

På parts eget initiativ

En sökande, klagande eller annan part har rätt att ta del av det som har tillförts ärendet, om det gäller myndighetsutövning mot någon enskild. Rätten att ta del av uppgifter gäller med de begränsningar som följer av 10 kap. 3 § offentlighets- och sekretesslagen (16 § FL). Huvudregeln innebär alltså att sekretessen inte hindrar en part från att ta del av en handling eller annat material i sitt eget ärende. Undantag från huvudregeln kan bara göras under de förutsättningar som finns i 10 kap. 3 § OSL när ”det av hänsyn till allmänt eller enskilt intresse är av synnerlig vikt att sekretessbelagd uppgift i materialet inte röjs”.

Tillämpningen av undantagsbestämmelsen förutsätter att det finns en bestämmelse som sekretessbelägger uppgiften. Myndigheten kan alltså inte på allmänna grunder undanhålla uppgifter för den som är part i ett ärende, för att myndigheten anser att det är av ”synnerlig vikt” att parten inte får ta del av dessa. Om myndigheten utifrån undantagsbestämmelsen inte anser sig kunna lämna ut en sekretessbelagd uppgift till den som är part i ärendet, ska myndigheten på annat sätt lämna upplysning om vad materialet innehåller, i den mån det behövs för att parten ska kunna ta tillvara sin rätt.

En utredning om vårdnad, boende och umgänge är inte ett yttrande från socialnämnden men JO har likväl uttalat att den som berörs av en vårdnadsutredning bör ha rätt till insyn i det material som ligger till grund för utredningen.⁷⁶⁴

Kommunikationsprincipen

Bestämmelserna om en parts rätt till insyn förutsätter ett initiativ från den enskilda. Det finns också en skyldighet för myndigheterna att på eget initiativ se till att en part får del av uppgifter, den s.k. *kommunikationsprincipen*. Den innebär att ett ärende inte får avgöras utan att den som är part har underrättats om en uppgift som har tillförts ärendet genom någon annan än honom eller henne själv, och att han eller hon har fått tillfälle att yttra sig över den, om ärendet avser myndighetsutövning mot någon enskild (11 kap. 8 § SoL och 17 § FL). En part får på så sätt kännedom om

⁷⁶⁴ JO 2000/01 s. 317

alla de omständigheter som myndigheten grundar sitt avgörande på, och också ett tillfälle att kontrollera och komplettera utredningen.

En utredning om vårdnad, boende och umgänge är inte ett yttrande från socialnämnden men JO har likväl uttalat att den som är part vid allmän domstol i ett mål om vårdnad, (boende) eller umgänge med barn berörs så nära av en vårdnads-, (boende-) eller umgängesutredning att hon eller han bör få ta del av och yttra sig över den innan den ges in till domstolen. JO menar att en sådan utredning alltid bör kommuniceras med parterna, oberoende av om den innehåller ett ställningstagande i sakfrågan.⁷⁶⁵

Motsvarande resonemang gäller också så kallade snabbupplysningar, inför ett interimistiskt beslut i domstolen. JO har uttalat att upplysningarna bör kommuniceras med parterna innan de ges in till tingsrätten, om det i dessa redovisas ett förslag till lösning av tvisten. Snabbupplysningar är dock i allmänhet mindre ingående än vårdnads-, boende- eller umgängesutredningar och brukar inte ha karaktären av klara ställningstaganden. Om upplysningarna inte innehåller något ställningstagande får det enligt JO avgöras från fall till fall om kommunikation bör ske, och här bör även tidsaspekten beaktas.⁷⁶⁶ Som exempel på fall där nämnden särskilt bör överväga om kommunikation av snabbyttrande ska ske är enligt JO när snabbupplysningarna innehåller grannars, daghems personals eller annan utomstående redogörelser för händelser eller iakttagelser med personliga omdömen. Däremot bör man kunna avstå från kommunikation om yttrandet exempelvis endast återger uppgifter som har hämtats från myndigheters register eller andra handlingar, och redan är kända av parterna.⁷⁶⁷

På vilket sätt kommunikationsplikten ska fullgöras får myndigheten själv avgöra och också hur detta ska ske, utifrån omständigheterna i det enskilda fallet. Det kan ske muntligt om utredningen och underlaget för beslutet är kortfattade, eller när det bara är någon enstaka uppgift som behöver kommuniceras. I andra fall kan det vara lämpligt att kommunikationen sker skriftligt.

Kommunikationsprincipen preciserar vilket material som måste kommuniceras. I många fall kan det dock vara lämpligt att kommunicera hela beslutsunderlaget – inte enbart de delar som tillförts av någon annan.

⁷⁶⁵ JO 1994/95 s. 363

⁷⁶⁶ JO 1995/96 s. 309

⁷⁶⁷ JO 1996/97 s. 297

I vissa fall är kommunikation inte nödvändig. Det gäller bland annat i följande fall:

- Uppgiften *saknar betydelse*, till exempel om en annan person har lämnat en uppgift som man redan känner till eller som inte behövs för beslutsfattandet.
- Det är av någon anledning *uppenbart obehövligt* att kommunicera.

En bedömning får göras i varje enskilt ärende om huruvida huvudregeln om kommunikationsskyldighet är tillämplig eller om myndigheten kan använda sig av någon av undantagsbestämmelserna. I tveksamma fall är det bättre att kommunicera beslutsunderlaget än att låta bli. JO har påpekat att kommunikation bara får underlåtas när det är uppenbart obehövligt.⁷⁶⁸

Sammanfattningsvis kan konstateras att en part vanligtvis har rätt att på eget initiativ ta del av materialet i ett ärende. Dessutom har myndigheten genom kommunikationsprincipen skyldighet att se till att en part får del av uppgifter och tillfälle att yttra sig över dessa.

Utlämnande av akter

En allmän handling som får lämnas ut ska på begäran genast eller så snart det är möjligt tillhandahållas den som önskar ta del av den (2 kap. 12 § tryckfrihetsförordningen (1949:105), TF). Att det är tidsödande och besvärligt att få fram handlingar är inget skäl för att avslå en begäran. Sökanden ska informeras om vilken tid det kan tänkas ta och att socialnämnden återkommer när handlingarna tagits fram. Om den som begär handlingar bor på annan ort så skickas dessa som rekommenderat brev. Om handlingar på grund av sekretess inte kan lämnas ut ska sökanden informeras om sin rätt till ett beslut av myndigheten. Sökanden har rätt att överklaga ett avslag antingen det är helt eller delvis. Vid ett avslagsbeslut ska information om hur ett överklagande går till bifogas.

⁷⁶⁸ JO 1993/94 s. 307

17. Handläggning och dokumentation

Socialtjänstens dokumentationsskyldighet

I förvaltningslagen (1986:223) FL finns grundläggande regler om hur förvaltningsmyndigheter i stat och kommun ska handlägga sina ärenden. Med handläggning av ett ärende avses alla åtgärder som vidtas från det att ett ärende anhängiggörs till dess att det avslutats genom ett beslut. FL innehåller bland annat bestämmelser om allmänna krav på handläggningen av ärenden (7 §), anteckning av uppgifter (15 §) och parTERS rätt att få del av uppgifter (16 och 17 §§). När det gäller socialtjänstens dokumentationsskyldighet finns mer detaljerade bestämmelser i 11 kap. 5 och 6 §§ SoL. Dessa bestämmelser kompletteras dessutom med *Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2006:5) om dokumentation vid handläggning av ärenden och genomförande av insatser enligt SoL, LVU, LVM och LSS*.

I det följande redovisas i korthet vad som gäller enligt FL, SoL och Socialstyrelsens föreskrifter i SOSFS 2006:5. För ytterligare information hänvisas till Socialstyrelsens handbok om handläggning och dokumentation som kompletterar bestämmelserna i SOSFS 2006:5.⁷⁶⁹

Syftet med dokumentationen

Dokumentationen och den enskildes rätt till insyn i ärenden som rör myndighetsutövning stärker den enskildes skydd mot felaktig eller bristande myndighetsutövning.⁷⁷⁰ Att handläggningen av ett ärende dokumenteras på ett tillfredsställande sätt har därför stor betydelse för den enskildes rättssäkerhet. Dokumentationen är dessutom nödvändig för intern kontroll och statlig tillsyn liksom vid överprövning av beslut i förvaltningsdomstolarna.

Dokumentationen är också viktig för personalens egen skull. Det individuella tjänstemannaansvaret medför att det är den enskilde tjänstemannen som är ansvarig för innehållet i de anteckningar som han eller hon gör om varje enskild person. Det är därför viktigt även för personalens rättsliga ställning och ansvar att dokumentera uppgifter som rör det enskilda ärendet och ärendets handläggning.⁷⁷¹

⁷⁶⁹ Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten, Socialstyrelsen (2010)

⁷⁷⁰ Regeringens proposition 2004/05:39 Kvalitet, dokumentation och anmälningsplikt i lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS), m.m. s. 19

⁷⁷¹ Prop. 2004/05:39 s. 19

17. Handläggning och dokumentation

Socialtjänstens insatser ska vara av god kvalitet (3 kap. 3 § SoL). Kvaliteten ska systematiskt och fortlöpande utvecklas och säkras. Att dokumentationen skett på ett fullständigt och korrekt sätt är nödvändigt för att socialnämnden ska kunna fullgöra skyldigheten att kvalitetssäkra verksamheten. Dokumentationen är också viktig för att man senare ska kunna ta fram statistik och bedriva forskning inom socialtjänstområdet.⁷⁷²

Vad ska dokumenteras?

Enligt 15 § FL ska uppgifter som en myndighet får på annat sätt än genom en handling och som kan ha betydelse för utgången i ett ärende antecknas av myndigheten om ärendet avser myndighetsutövning mot en enskild person. Det innebär att en myndighet är skyldig att dokumentera en uppgift som den får muntligt eller genom egna iakttagelser förutsatt att uppgiften kan ha betydelse för utgången i ärendet. Denna förutsättning har i förarbeten till FL motiverats med att det inte alltid är möjligt eller lämpligt att myndigheten antecknar allt som förekommer i ett ärende. I förarbetena sägs vidare att uppgifter som redan framgår av handlingarna inte behöver antecknas på nytt och att anteckningsskyldigheten inte innebär något krav på ordagrant återgivande.⁷⁷³

Enligt bestämmelserna i 11 kap. 5 § SoL är socialtjänstens dokumentationsskyldighet begränsad till att gälla handläggning av ärenden som rör enskilda samt genomförande av beslut om stödinsatser, vård och behandling. Av detta följer att det inte föreligger någon skyldighet att dokumentera rådgivning, till exempel familjerådgivning. Yttranden till en annan myndighet är i detta sammanhang att jämställa med beslutsfattande.⁷⁷⁴

Av 11 kap. 5 § SoL framgår dessutom att dokumentationen ska utvisa beslut och åtgärder som vidtas i ärendet samt faktiska omständigheter och händelser av betydelse. Ytterligare bestämmelser om dokumentations innehåll och utformning finns i SOSFS 2006:5. I denna författning anges bland annat att handlingar som upprättas inom socialtjänsten och som rör enskilda ska innehålla tillräckliga, väsentliga och ändamålsenliga uppgifter samt att de ska vara väl strukturerade och tydligt utformade (4 kap. 1 §). Det ska också framgå varifrån uppgifterna kommer, vad som är faktiska omständigheter och vad som är bedömningar, vem som har upprättat handlingen, vilken befattning personen har och när det gjordes (4 kap. 2 §). Vidare föreskrivs att handläggningen av ett ärende ska dokumenteras fortlöpande (5 kap. 1 §). Handläggaren får inte dröja med

⁷⁷² Prop. 1996/97:124 s. 181

⁷⁷³ Regeringens proposition 1985/86:80 om ny förvaltningslag s. 66

⁷⁷⁴ Prop. 1996/97:124 s. 181

dokumentationen, utan den ska ske fortlöpande för att det ska vara möjligt att följa ärendet och vid varje tidpunkt kunna se vad som framkommit i utredningen, vilka åtgärder som vidtagits och vad som har planerats. Dokumentationen måste också vara så omfattande att en ny handläggare vid behov kan slutföra ärendet på ett tillfredsställande sätt.⁷⁷⁵

Uppgifter som kan vara av betydelse för ärendets avgörande ska kontinuerligt föras in i akten. Det är viktigt att komma ihåg att ett beslut endast ska baseras på det som finns dokumenterat. Vad som har kommit fram vid utredning och som har betydelse för ett ärendes avgörande ska därför tillvaratas på ett betryggande sätt (11 kap. 1 § andra stycket SoL). Många gånger förs anteckningar på lösa minneslappar vid samtal med dem som ärendet rör eller med andra personer som kan lämna uppgifter i ärendet. Om anteckningarna innehåller nya sakuppgifter ska de utan dröjsmål tillföras personakten.⁷⁷⁶ Handlingar som rör enskildas personliga förhållanden ska dessutom förvaras så att obehöriga inte får tillgång till dem. Det framgår av bestämmelserna i 11 kap. 5 § andra stycket SoL.

Respekt för den enskildes integritet

Dokumentationen ska utformas med respekt för den enskildes integritet. Det framgår av 11 kap. 6 § SoL. I lagens förarbeten betonas vikten av att dokumentation är både objektiv och saklig. Utgångspunkten är att uppgifterna ska vila på ett korrekt underlag och inte får vara av nedsättande karaktär. Samtidigt sägs att det ibland kan vara nödvändigt att dokumentera värderingar om den enskilde eftersom uppgifterna kan vara av betydelse även om de kanske inte uppfattas så av den enskilde. Ett krav för att värderade omdömen ska få förekomma bör vara att de grundas på ett korrekt underlag och att de är av verklig betydelse för saken.⁷⁷⁷ Handlingar som upprättas inom socialtjänsten och som rör enskilda får inte innehålla ovidkommande värdeomdömen av allmänt nedsättande eller kränkande karaktär. Det framgår av 4 kap. 4 § *Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2006:5) om dokumentation vid handläggning av ärenden och genomförande av insatser enligt SoL, LVU och LSS.*

Den enskildes rätt till insyn i dokumentationen

Den enskilde har, med vissa undantag, i allmänhet rätt att ta del av det som dokumenteras i ett ärende om henne eller honom (11 kap. 8 § SoL och 16 – 17 § FL). För att skapa en större öppenhet mellan socialtjänsten

⁷⁷⁵ JO beslut den 4 mars 1993, dnr 2139-1992

⁷⁷⁶ JO beslut den 4 mars 1993, dnr 2139-1992

⁷⁷⁷ Prop. 1996/97:124 s. 153, prop. 2004/05:39 s. 54

17. Handläggning och dokumentation

och den enskilde ska socialnämnden emellertid inte bara lämna ut dokumentationen på den enskildes begäran, utan även på eget initiativ hålla parten underrättad om de journalanteckningar och andra anteckningar som förs om honom eller henne (11 kap. 6 § SoL). Vad som sägs i 11 kap. 8 § första stycket SoL gäller också när det är fråga om en ansökan eller ett yttrande till en annan myndighet i ett mål eller ärende som rör myndighetsutövning mot enskild hos denna.

Om den enskilde anser att någon uppgift i dokumentationen är oriktig ska detta antecknas i akten. Det framgår av bestämmelserna i 11 kap. 6 § SoL. Om det visar sig att en uppgift inte stämmer, ska nämnden självfallet se till att den rättas. En sådan rättelse får dock inte utformas så att den felaktiga uppgiften som rättats utplånas. Vad som en gång har antecknats i en allmän handling får inte tas bort. Det är också viktigt med hänsyn till handläggarnas ansvar att eventuellt felaktiga uppgifter kan återfinnas, men med en anteckning om att de är felaktiga. Anteckningen förses med uppgift om vem som gjorde rättelsen och när den skedde.⁷⁷⁸

Rättelse av skrivfel och andra förbiseendefel

Ett beslut som innehåller en uppenbar oriktighet till följd av myndighetens eller någon annans skrivfel, räknfel eller liknande förbiseende får rättas av den myndighet som meddelat beslutet (26 § FL). Dessa fel kallas *förbiseendefel*, och de ska skiljas från s.k. *bedömningsfel*, vilka beror på att myndigheten har haft ett ofullständigt beslutsunderlag eller bedömt underlaget på ett felaktigt sätt. Sådana fel kan däremot inte rättas med stöd av bestämmelsen i 26 § FL.

Om bedömningsfel kan rättas till beror på om det är möjligt att ompröva beslutet med stöd av 27 § FL, eller om de kan rättas först av högre instans efter överklagande.

Möjligheten att med stöd av 26 § FL rätta skrivfel etc. beror alltså på om det är fråga om en uppenbar oriktighet. Beslutet i sig ska alltså inte vara felaktigt, utan bara de siffror eller de ord som står i beslutet. Det kan vara fråga om förväxlingar av namn, där det är uppenbart för alla att myndigheten har blandat ihop personerna. Det kan även vara rena fel-skrivningar av sifferuppgifter, till exempel att socialnämnden beslutar att bifalla en framställning om socialbidrag där den enskilde begärt en viss summa men nämnden i beslutet anger fel belopp.⁷⁷⁹

Innan myndigheten rättar förbiseendefel enligt 26 § FL ska parten ges tillfälle att yttra sig om ärendet gäller myndighetsutövning mot någon

⁷⁷⁸ JO 1984/85 s. 198, JO 2005/06 s. 230

⁷⁷⁹ Prop. 1985/86:80 s. 75, prop. 1989/90:71 s. 50–51 och 92

enskild och det inte är obehövt. Om den enskilde själv har fäst myndighetens uppmärksamhet på felet behöver ingen kommunikation ske. Rättelsen ska antecknas på beslutshandlingen. Anteckning ska göras om vilken dag rättelsen skedde, och rättelsen ska undertecknas av den som har utfört den.⁷⁸⁰

Gallring

Anteckningar och andra uppgifter i en personakt hos socialnämnden som tillhör en sådan sammanställning av uppgifter som avses i lagen (2001:454) om behandling av personuppgifter inom socialtjänsten ska gallras fem år efter det att sista anteckningen gjordes i akten (12 kap. 1 § SoL). Av rättssäkerhetsskäl har vissa handlingar undantagits från gallringsplikten (12 kap. 2 § SoL). Det gäller handlingar som kommit in eller upprättats i följande sammanhang:

- utredning om faderskap eller föräldraskap
- utredning om adoption
- ett barn har placerats eller tagits emot i ett hem för vård eller boende, i ett familjehem eller i ett annat enskilt hem som inte tillhör någon av föräldrarna eller någon annan som har vårdnaden om barnet.

Avtal enligt 6 kap. 6 §, 14 a § tredje stycket eller 15 a § andra stycket FB som godkänts av socialnämnden får inte gallras förrän barnet fyllt arton år (12 kap. 2 § andra stycket SoL).

Av 12 kap. 2 § tredje stycket SoL framgår att handlingar även ska undantas från gallring av hänsyn till forskningens behov i ett representativt urval av kommuner och i övriga kommuner beträffande ett representativt urval av personer. Närmare bestämmelser om detta finns i 12 kap. 2 § tredje stycket SoF.

Då någon av parterna har skyddade personuppgifter

Ibland uppger någon av parterna att hon eller han har ”hemlig adress” eller ”hemliga personuppgifter”. Det råder dock en viss begreppsförvirring kring denna terminologi, som det finns anledning att reda ut.

Det finns tre olika grader av åtgärder som kan vidtas inom folkbokföringen för att skydda förföljda personer, nämligen s.k. *sekretessmarkering* (en markering i folkbokföringsregistret för särskild sekretessprövning), *kvarskrivning* och *fingerade personuppgifter*. Alla tre nivåerna kan kombineras med exempelvis namnbyte.

⁷⁸⁰ Clevesköld L. m.fl. (2002)

17. Handläggning och dokumentation

Att notera är att beslut om skyddade personuppgifter fattas utan att barnets situation och behov utreds och utan att barnets inställning beaktas. Många ansökningar om skyddade personuppgifter avser barn som far illa eller riskerar att fara illa. Den enhet som handlägger ett ärende om skyddade personuppgifter är skyldig att underrätta den enhet inom socialnämnden som handlägger barnärenden. Detta följer av 14 kap. 1 § SoL.

Nedanstående avsnitt bygger på Socialstyrelsens handböcker Våld – Handbok om socialnämndens ansvar för våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld (2011), Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten (2010), Socialstyrelsens meddelandeblad, Skyddade personuppgifter (2005) och www.skatteverket.se.

Sekretessmarkering

Förfarandet med *sekretessmarkering* är den första skyddsåtgärd som bör tillgripas om man kan befara att en folkbokföringsuppgift kan komma att användas för personföljelse. Sekretessmarkeringen är inte reglerad i lag men den visar att man bör iaktta särskild försiktighet när man bedömer huruvida uppgifter om en person bör lämnas ut eller inte.⁷⁸¹ Ett beslut om sekretessmarkering är oftast tidsbegränsat och gäller oftast inte längre tid än två år. Beslutet kan dock förlängas.

Vad krävs för ett beslut om sekretessmarkering?

Den som vill ha sekretessmarkering begär detta hos Skatteverket. Ansökan ska vara skriftlig. Det saknas formella krav kring denna begäran och kring Skatteverkets beslut. Begäran bör dock åtföljas av ett intyg eller liknande dokument, exempelvis från Polisen eller sociala myndigheter. Kopior av domar och beslut om kontaktförbud eller andra dokument som styrker att det finns en hotbild kan också bifogas ansökan. För att en sekretessmarkering ska få införas i folkbokföringsregistret bör det finnas ett konkret hot. Det räcker alltså inte med att en person känner fruktan och anser sig vara förföljd, utan det måste också objektivt sett finnas en risk för förföljelse. I första hand bör det vara den som begär en sekretessmarkering som ska visa behovet av sådan. Med hänsyn till frågans betydelse för den som begär skyddet bör emellertid Skatteverket hjälpa denne med att ta fram den utredning som kan behövas.⁷⁸²

⁷⁸¹ Regeringens proposition 1997/98:9 *Skydd för förföljda personer*, samordningsnummer, m. m. s. 35

⁷⁸² Prop. 1997/98:9 s. 35

Vad innebär ett beslut om sekretessmarkering?

När en person beviljats sekretessmarkering är det endast chefen på det aktuella skattekontoret som har behörighet att ta del av uppgifter om personen. Det är alltså till denne chef som personalen hänvisar när någon vill ta del av uppgifter om en person som fått sekretessmarkering. För att en sekretessmarkering ska vara effektiv måste sådan normalt begäras för samtliga personer i den förföljdes hushåll.⁷⁸³ Den kan finnas förutsättningar att införa en sekretessmarkering i syfte att säkerställa att en förälder inte får tillgång till personuppgifter om ett barn som han eller hon har vårdnaden om. Det finns inget formellt krav på att en vårdnadshavare ska underrättas före en sådan åtgärd.⁷⁸⁴

Sekretessmarkering är således en varningssignal som sätts in på en eller flera uppgifter i folkbokföringsdatabasen. Den signalerar att det ska göras en noggrann prövning innan uppgiften lämnas ut. Den som förvägras att få ta del av en sådan uppgift bör upplysas om sin rätt att få saken prövad av myndigheten och vid avslag, sin rätt att överklaga.⁷⁸⁵ Prövningen av om uppgiften ska lämnas ut görs enligt offentlighets- och sekretesslagen. Det är vanligt att det är namn, personnummer eller adress som man vill skydda med en sekretessmarkering, och i dagligt tal kallas förfarandet ibland även ”skyddad adress” eller ”skyddad identitet”. När Skatteverket lämnar ut uppgifter ur folkbokföringsdatabasen till andra myndigheter följer uppgift om sekretessmarkeringen med. Skatteverket kan vidarebefordra post till personer med sekretessmarkering.

Kvarskrivning

Kvarskrivning innebär att en persons verkliga bostadsort hålls hemlig. Frågan om kvarskrivning regleras i 16 § folkbokföringslagen och innebär att en person som av särskilda skäl kan antas bli utsatt för brott, förföljelser eller allvarliga trakasserier, vid flyttning får fortsätta att vara folkbokförd på den gamla folkbokföringsorten. Personens verkliga adress registreras inte inom folkbokföringen och sprids inte heller till andra myndigheter.

Den kvarskrivna personen är i folkbokföringen endast registrerad med adress hos Skatteverket som har beslutat om kvarskrivningen. Det är också denna adress som automatiskt överförs från folkbokföringen till myndigheter och företag m.m. Den post som sänds till den kvarskrivna med ledning av adressen som folkbokföringen tillhandahåller hamnar alltså hos Skatteverket som känner till personens verkliga adress och

⁷⁸³ Prop. 1997/98:9 s. 35

⁷⁸⁴ JO 2010/11 s. 296

⁷⁸⁵ JO 2010/11 s. 296

vidaresänder posten till denna. Skatteverket förvarar uppgiften om den kvarskrivna personens adress på ett betryggande sätt. Uppgiften om den verkliga adressen kan endast lämnas ut i sällsynta undantagsfall.⁷⁸⁶

Vad krävs för ett beslut om kvarskrivning?

Det är Skatteverket som beslutar om kvarskrivning enligt 16 § folkbokföringslagen. Kvarskrivning kan endast ske efter ansökan från den enskilde och får endast medges om den enskildes behov av skydd inte kan tillgodoses genom kontaktförbud eller på annat sätt. Kvarskrivning kan även gälla den utsatta medflyttande familj (16 § folkbokföringslagen).

Kvarskrivning kan medges om det av särskilda skäl kan antas att personen kan bli utsatt för brott, hot, förföljelse eller allvarliga trakasserier från någon känd person, till exempel en tidigare familjemedlem. Detta innebär i regel en konkret och allvarlig risk för förföljelse, till exempel efter att någon har dömts för ett brott mot den person som kvarskrivningen avser. Samma kriterier gäller då som för kontaktförbud. Hotet för den som har behov av kvarskrivning kan dock vara så allvarligt att kontaktförbud inte räcker för att skydda personen. Kvarskrivning kombineras ofta med sekretessmarkering. Kvarskrivning beviljas för högst tre år i taget tills den inte längre behövs (17 § första stycket folkbokföringslagen).

För att utreda frågor om kvarskrivning får Skatteverket begära hjälp av polismyndighet, 17 § tredje stycket folkbokföringslagen. En förutsättning för att bli kvarskriven är att man byter bostad, annars är åtgärden verkningslös.

För en person med kvarskrivning kan det innebära problem att få samhällelig hjälp och service som är knuten till var man är folkbokförd. Den fördröjning som uppstår genom eftersändningen av posten ger ofta upphov till praktiska problem och kostnader.

Fingerade personuppgifter

Fingerade personuppgifter innebär att en person får byta identitet genom att använda andra personuppgifter än de verkliga. Detta kan enligt 1 § lagen (1991:483) om fingerade personuppgifter bli aktuellt för den som riskerar att bli utsatt för allvarlig brottslighet som riktar sig mot dennes liv, hälsa eller frihet. Ett sådant medgivande kan begränsas till viss tid och det får inte lämnas om personen kan beredas tillräckligt skydd genom kvarskrivning eller på annat sätt. Ett medgivande att använda fingerade personuppgifter får även ges åt en familjemedlem som personen varaktigt bor tillsammans med.

⁷⁸⁶ Prop. 1997/98:9 s. 41

Vad krävs för ett beslut om fingerade personuppgifter?

Frågan om medgivande att använda fingerade personuppgifter prövas av Rikspolisstyrelsen. Enligt 2 § lagen om fingerade personuppgifter görs ansökan av den som vill ha fingerade personuppgifter. Rikspolisstyrelsens beslut att inte lämna medgivande till fingerade personuppgifter får överklagas till Stockholms tingsrätt (10 § lagen om fingerade personuppgifter). För att få fram ett beslutsunderlag måste det göras en omfattande utredning om den som ansöker. En person som ansöker om eller har fått medgivande att använda fingerade personuppgifter för egen del, får ansöka om medgivande även för ett barn. Det gäller om personen är vårdnadshavare för och varaktigt bor tillsammans med barnet samt syftet är att ge skydd mot den andre vårdnadshavaren (4 § lagen om fingerade personuppgifter).

Personer som får fingerade personuppgifter måste helt bryta med hela sitt tidigare liv, inklusive släkt och vänner. Till stor del är det Polisen som ansvarar för att tillgodose dessa personers behov av stöd och hjälp. Om de har behov av bistånd från socialtjänsten, kan det vara Polisen som först kontaktar socialtjänsten för deras räkning.

Ytterst få personer får medgivande att använda fingera personuppgifter. När en förälder medges fingerade personuppgifter är det i praktiken omöjligt med gemensam vårdnad eller växelvis boende. Det kan också vara mycket svårt eller omöjligt för barnet att ha umgänge med den förälder som det inte bor tillsammans med.

Att leva med skyddade personuppgifter

Våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld samt andra som lever med skyddade personuppgifter befinner sig i en särskilt utsatt situation, som det är viktigt att socialtjänsten tar hänsyn till i sin handläggning. Samverkan med andra enheter kan vara viktigt. Att leva med skyddade personuppgifter medför en rad olika konsekvenser, praktiska, sociala, ekonomiska och psykologiska. Känslan av utsatthet kan fortsätta att vara lika stark som tidigare. För vissa kvinnor kan all energi gå åt till att vidta åtgärder för att inte identiteten ska bli avslöjad. Följderna kan bland annat bli rädsla, isolering, ohälsa och dålig ekonomi. Personer som lever med skyddade personuppgifter kan dessutom behöva stöd, hjälp och insatser. Många våldsutsatta kvinnor behöver till exempel hjälp med boende akut, på kort eller lång sikt, förmedling av och hjälp med kontakter med andra myndigheter, stödsamtal samt ekonomiskt bistånd. Att leva med skyddade personuppgifter innebär ofta ökade kostnader för många vardagliga behov. Vissa säkerhetsåtgärder kan vara nödvändiga, som till exempel titthål i dörr, byte av lås eller extra

17. Handläggning och dokumentation

mobiltelefoner. Levnadsomkostnader som boende, livsmedel och kläder kan bli större.

Eftersom allt som kan knytas till ett personnummer hos någon i hus hållet innebär en risk, kan man behöva hitta lösningar som tar längre tid och som medför ökade kostnader. Att det tar lång tid innan man får sin post kan till exempel medföra extra kostnader. Det går inte att köpa något på avbetalning eftersom man då måste lämna ut namn, adress och personnummer. Det innebär också en risk för avslöjande att skaffa bibliotekskort, terminkort för skolresor, högkostnadsskydd m.m., vilket gör att dessa måste väljas bort. Skyddade personuppgifter kan t.o.m. medföra svårigheter att försörja sig, eftersom det innebär en risk att lämna sina personuppgifter till exempel en arbetsgivare.

Att som barn leva med skyddade personuppgifter innebär stora begränsningar i aktiviteter och handlingsfrihet. Barnen får avstå från sådant som för många andra barn är självklarheter, till exempel att vara med i idrottsföreningar, prenumerera på tidningar eller låna böcker och filmer på bibliotek. Det påverkar också deras relationer till klasskamrater och andra barn. Även för barnen kan livet präglas av rädsla, såväl för egen del som för mammans eller syskonens del. Skolverket har tagit fram ett stödprogram, Unga med skyddade personuppgifter.

När en vårdnadshavare har sekretessmarkering eller kvarskrivning och det ska göras en vårdnads-, boende- eller umgängesutredning är det viktigt att handläggaren iakttar försiktighet med adressuppgifterna.

JK har uttalat att en vårdnadshavare har rätt att ta del av uppgiften om vilken socialnämnd som utför en vårdnads- och umgängesutredning. Två socialnämnder hade av domstolen fått i uppdrag att utföra kompletterande vårdnads- och umgängesutredningar. I folkbokföringsregistret fanns en sekretessmarkering för mammans uppgifter, tillsammans med ett beslut om kvarskrivning. Sedan en begäran om anstånd kommit in från den kommun där mamman och barnen numera bodde skickades denna handling med påtecknat beslut om anstånd till ombuden för kännedom utan att uppgiften om vilken socialnämnd som handlade ärendet täcktes över. Mamman anmälde tingsrätten och kommunen för deras hantering av sekretessen kring hennes och barnens adresser. JK menade att det inte är förenligt med grundläggande rättssäkerhetskrav att hålla uppgiften om vilken socialnämnd som utför en utredning om vårdnad, boende eller umgänge hemlig för ena parten.⁷⁸⁷

⁷⁸⁷ JK:s beslut 2003-03-31, dnr 2967-01-21, 1151-02-21

Kontaktförbud

Enligt 1 § lagen (1988:688) om kontaktförbud kan en person förbjudas att besöka eller på annat sätt ta kontakt med en annan person eller att följa efter denna person. Kontaktförbud får meddelas om det på grund av särskilda omständigheter finns risk att den person förbudet ska gälla kommer att begå brott mot, förfölja eller på annat sätt allvarligt trakassera den som förbudet ska skydda. När man bedömer huruvida det finns en sådan risk ska särskilt beaktas om den person förbudet ska gälla har begått brott mot den andra personens liv, hälsa, frihet eller frid.

Om syftet med ett kontaktförbud kan tillgodoses genom en mindre ingripande åtgärd får förbud inte meddelas. Ett kontaktförbud omfattar inte kontakter som med hänsyn till särskilda omständigheter är uppenbart befogade.

Kontaktförbud avseende gemensam bostad

Kontaktförbud kan också avse förbud att uppehålla sig i en bostad som brukas gemensamt med annan (kontaktförbud avseende gemensam bostad), om det på grund av särskilda omständigheter finns en påtaglig risk för att den förbudet ska gälla för kommer att begå brott mot en sammanboendes liv, hälsa, frihet eller frid (1 a § lagen om kontaktförbud).

Utvidgat kontaktförbud

Förbudet kan också utvidgas (utvidgat kontaktförbud) till att gälla förbud att uppehålla sig i närheten av en annan persons bostad eller arbetsplats eller annat ställe där den personen brukar vistas (2 § lagen om kontaktförbud). Den som har överträtt ett utvidgat kontaktförbud får meddelas förbud att uppehålla sig inom ett större område (särskilt utvidgat kontaktförbud). Förbudet får omfatta ett eller flera områden i anslutning till sådana platser där den andra personen har sin bostad eller arbetsplats eller annars brukar vistas. Ett beslut om särskilt utvidgat kontaktförbud ska förenas med villkor om elektronisk övervakning, om det inte finns särskilda skäl mot det. Beslutet får dock inte avse ett större område än vad som är nödvändigt.

Kontaktförbud ska meddelas för viss tid, högst ett år. Kontaktförbud avseende gemensam bostad får dock meddelas för högst två månader. Särskilt utvidgat kontaktförbud med villkor om elektronisk övervakning får meddelas för högst sex månader. Ett kontaktförbud får förlängas med högst ett år i taget. Ett kontaktförbud som gäller gemensam bostad får endast förlängas om det finns särskilda skäl och då med högst två veckor i taget (4 § lagen om kontaktförbud).

Skyldighet att underrätta socialnämnden om kontaktförbud

Enligt 4 a § förordning (1988:691) om kontaktförbud ska socialnämnden genast underrättas om en domstol eller åklagare meddelar beslut om kontaktförbud, om den person beslutet ska gälla och den som förbudet ska skydda har gemensamma barn under 18 år. En sådan underrättelse ska ske till socialnämnden på den ort där förbudet helt eller huvudsakligen ska gälla.

Jäv

För att garantera objektiviteten och opartiskheten i myndigheternas handläggning av ärenden finns det bestämmelser om jäv i såväl förvaltningslagen (11–12 §§ FL) som kommunallagen (6 kap. 24–27 §§ KL).

Förvaltningslagens jävsregler gäller förvaltningsmyndigheternas handläggning av ärenden och domstolarnas handläggning av förvaltningsärenden. Myndigheter i bland annat kommuner och landsting ska tillämpa jävsreglerna i 6 kap. 24–27 §§ KL. Bestämmelserna i KL om jäv ska tillämpas hos socialnämnden (10 kap. 1 § SoL).

Regleringen i 6 kap. KL är uttömmande och gäller all handläggning hos nämnderna – oavsett om det gäller ärenden som innebär myndighetsutövning mot enskild eller inte. Bestämmelserna gäller både förtroendevalda och anställda tjänstemän. Även de tjänstemän som utreder och är föredragande i ett ärende inför nämnd eller annan beslutsfattare omfattas av jävsbestämmelserna.

En förtroendevald eller en anställd hos kommunen eller landstinget är jävig enligt 6 kap. 25 § KL i följande fall:

- Om saken angår honom själv eller hans make, sambo, förälder, barn eller syskon eller någon annan närstående eller om ärendets utgång kan väntas medföra synnerlig nytta eller skada för honom själv eller någon närstående
- Om han eller någon närstående är ställföreträdare för den som saken angår eller för någon som kan vänta synnerlig nytta eller skada av ärendets utgång
- Om ärendet rör tillsyn över sådan kommunal verksamhet som han själv är knuten till
- Om han har fört talan som ombud eller mot ersättning biträtt någon i saken
- Om det i övrigt finns någon särskild omständighet som är ägnad att rubba förtroendet till hans opartiskhet i ärendet (s.k. delikatessjäv).

JO har behandlat frågan om delikatessjäv och frågan om en socialnämnds skyldighet att snabbt pröva en fråga om jävsinvändning. JO menar bland

annat att det för den enskilde är av största vikt att jävsinvändningar hantearas korrekt och så snabbt som möjligt. Delikatessjäv kan utgöras av att en handläggare är vän eller ovän med den som är part i ärendet. Vidare kan det vara fråga om delikatessjäv vid ett markant beroendeförhållande mellan handläggaren och parten. Även den som särskilt engagerar sig i saken på ett sätt som ger anledning att anta att det brister i förutsättningarna för en objektiv bedömning av ärendet skulle kunna anses jävig på denna grund (jfr prop. 1971:30 s. 343).⁷⁸⁸

En anställd tjänsteman hos socialnämnden får inte delta i handläggningen av ett ärende om hon eller han är jävig (6 kap. 24 § KL). Den anställda tjänstemannen får inte heller närvara vid sammanträde eller annat möte där ärendet behandlas – inte ens som observatör.

Den som vet om eller antar att hon eller han är jävig i ett ärende ska självmant ge det till känna. Normalt ska ett konstaterat jäv leda till att den jävige inte längre befattar sig med ärendet. I de flesta fall behöver inte heller nämnden fatta ett formellt beslut i jävsfrågan, utan den jävige avstår självmant och ersätts med en annan person. Någon gång kan det dock hända att den som utpekats som jävig själv inte anser sig jävig. I sådana fall måste nämnden avgöra jävsfrågan snarast genom ett formellt beslut (6 kap. 24 § tredje stycket KL). Den som jävet gäller får bara delta i prövningen av jävsfrågan om nämnden inte är beslutför utan henne eller honom och någon annan inte heller kan inställa sig till sammanträdet utan olägligt uppskov (6 kap. 24 § fjärde stycket KL).

Socialnämndens beslut i jävsfrågan får bara överklagas i samband med ett överklagande av det beslut genom vilket socialnämnden avgör ärendet (6 kap. 24 § fjärde stycket KL).

Det är möjligt att bortse från jäv när frågan om opartiskhet uppenbarligen saknar betydelse (6 kap. 26 § KL), vilket i princip kan gälla ärenden där tjänstemannen inte har något eget inflytande över utgången. Även lämnande av råd och upplysningar till allmänheten torde utgöra sådana åtgärder där frågan om jäv ofta är betydelselös.⁷⁸⁹

Av 6 kap. 27 § andra stycket KL framgår att en person inte är jävig i ett ärende enbart på grund av att den som handlägger ett ärende hos en nämnd tidigare har deltagit i handläggningen av ärendet hos en annan nämnd.

⁷⁸⁸ JO 2001/02 s. 296

⁷⁸⁹ Clevesköld L. m.fl. (2003)

18. Samverkan

I socialtjänstens arbete med familjerättsliga frågor kan det ofta vara aktuellt att samverka med andra instanser. Generella bestämmelser om socialnämndens samverkan med andra samhällsorgan m.m. finns i 3 kap. 4 och 5 §§ SoL. En speciell bestämmelse om samverkan kring barn som riskerar att fara illa finns i 5 kap. 1 a § SoL. Ett nära samarbete med socialtjänstens individ- och familjeomsorg behövs för barn och föräldrar som behöver stödsatser, för barn som riskerar att fara illa och för upplysningar i samband med utredningar om vårdnad, boende och umgänge. Tingsrätterna är viktiga uppdragsgivare och samtidigt samarbetspartner. Kontakter med föräldrarnas juridiska ombud förekommer ofta. Samverkan med barn- och ungdomspsykiatri (BUP) behövs för att kunna hänvisa föräldrar och barn dit för rådgivning och stöd samt i vissa fall i samband med utredningar om vårdnad, boende och umgänge. När det gäller föräldrar som har varit utsatta för våld eller av andra skäl behöver krisstöd är det bra med en nära samverkan med familjerådgivning, kriscentrum för kvinnor och män samt kvinno- och mansjourer eller andra aktuella frivilligorganisationer för att kunna hänvisa föräldrar dit.

De instanser som på olika sätt kommer i kontakt med föräldrar som separerar och tvistar om barnen har alla olika uppgifter och kompletterande perspektiv på frågorna. Gemensamma diskussioner och utbildningsdagar kan därför vara värdefulla för att utbyta kunskap och erfarenheter samt för att förbättra samverkan för barns bästa.

Att uppmärksamma när barn kan fara illa

Utifrån insikten om att en separationsprocess alltid är påfrestande för barn finns en risk för att socialtjänsten som har en ständig kontakt med familjer i kris, gradvis höjer toleransnivån för vad barn ska behöva stå ut med. Det gäller att vara vaksam på den risken och medveten om att barn som har föräldrar med svåra konflikter, där barnen kanske används som redskap i kampen, riskerar att fara illa och kan behöva olika slags insatser från socialtjänstens sida.

Att göra en barnavårdsutredning enligt 11 kap. 1 § SoL om varje barn som är aktuellt i en tvist om vårdnad, boende och umgänge är givetvis inte rimligt, även om en sådan tvist alltid innebär påfrestningar för barnen. Å andra sidan är det inte rimligt att barn ska må dåligt, ta ett alldeles för stort ansvar och komma i kläm mellan föräldrar som inte förmår att se

till barnens bästa i en kamp för egna intressen, utan att barnens situation särskilt uppmärksammas och att de får det stöd de behöver.

Socialtjänstens familjerättshandläggare har ett ansvar för att bedöma när barnets situation är sådan att det kan vara aktuellt att informera ansvarig enhet eller tjänsteman inom nämnden om att det kan behöva göras en utredning enligt 11 kap. 1 och 2 §§ SoL. (Se kapitlet Särskilda problem hos föräldrarna avsnittet om anmälningsskyldighet.)

Samverkan med rättsväsendet

Socialtjänsten har i regel täta kontakter med tingsrätterna i mål som rör vårdnad, boende och umgänge. Kontakterna rör underlag för interimistiska beslut, utredningar på begäran av tingsrätten och i vissa fall vittnesmål i rätten. Ibland deltar en representant för socialtjänstens familjerätt i den förberedande förhandlingen för att kunna erbjuda föräldrarna samarbetsamtal.

Många av socialtjänstens familjerättsenheter har regelbundna träffar med tingsrätterna för ömsesidigt utbyte av information och ibland för gemensam fortbildning om sådant som kan vara relevant för båda instanserna.

Personkännedom och upparbetade kontakter kan vara betydelsefulla i arbetet med frågor som är gemensamma för tingsrätt och socialtjänstens familjerätt. Socialtjänsten kan få en återkoppling på vad domstolen fäster vikt vid i utredningarna och också öka förståelsen hos domare för sina bedömningar och grunderna för dem. Tingsrätten kan å sin sida öka förståelsen för när det kan vara meningsfullt att genomföra samarbetsamtal och när det inte är det. I samband med ett beslut om umgänge i närvaro av umgängesstöd är det angeläget med kontakter mellan tingsrätten och socialtjänsten för att bedöma möjligheterna att verkställa umgängesstödet.

Effektivisering av rättsprocessen

Påfrestningarna för barnen i samband med föräldrarnas separation kan bli avsevärda om föräldrarna inte kan enas själva utan frågorna om vårdnad, boende eller umgänge måste avgöras av domstol – i synnerhet om processen blir utdragen.

Ett utvecklingsarbete som syftade till att utveckla samarbetet i mål om vårdnad, boende eller umgänge och minska handläggningstiden (till exempel en total handläggningstid från ansökan om stämning till dom på sex månader) genomfördes för några år sedan. Ett led i ett sådant projekt kan vara gemensam utbildning för personal hos socialtjänsten och domstolen för att utveckla samarbetet och skapa ett likartat förhållningssätt.

Följande är ett exempel på en sådan modell.

Tingsrätten gör följande:

- utfärdar stämning
- förordnar om samarbetsamtal
- förelägger svarande förälder att inge svaromål vid muntlig förberedelse
- kallar till muntlig förberedelse inom ca sex veckor
- anger i kallelsen att eventuella interimistiska yrkanden prövas vid detta tillfälle
- skickar ett informationsblad om projektet till föräldrarna.

Målet tas inte upp av domstolen innan samarbetsamtal har genomförts, men om samarbetsamtalen inte leder fram till någon överenskommelse håller tingsrätten muntlig förberedelse. Då kan ett eventuellt interimistiskt beslut fattas, och man upprättar en tidplan för den fortsatta handläggningen. En representant för familjerätten deltar.

Om domstolen beslutar om utredning ska denna

- genomföras inom sex veckor
- innehålla ett nätverksmöte/familjerådslag.

Därutöver ingår följande i modellen:

- Parternas ombud ska erbjudas att delta vid möten med socialtjänsten under utredningstiden.
- En uppföljningsplan ska finnas.
- Efter avslutad rättsprocess ska barnet eller barnen erbjudas att delta i samtalsgrupper för barn med separerade föräldrar.

19. Verkställighet och överklagande

Allmänt om verkställighet

Regler om verkställighet av domstols dom eller beslut eller av socialnämnden godkänt avtal om vårdnad, boende eller umgänge samt överflyttning av barn i vissa andra fall finns i 21 kap. FB och i förordningen (2006:467) om verkställighet av vårdnadsavgöranden (FV).

Verkställighet innebär att vad domstolen bestämt och vad föräldrarna kommit överens om i ett avtal rörande vårdnad, boende eller umgänge genomförs.

Behörig domstol

Utgångspunkten är att prövningen av verkställighetsfrågan sker vid den domstol som finns närmast barnet. I de flesta fall kommer verkställigheten att handläggas av samma domstol som avgjorde vårdnads-, boende- eller umgangesfrågan.

Verkställighet av ett domstolsavgörande eller ett av socialnämnden godkänt avtal söks hos tingsrätten i den ort där barnet har sitt hemvist (21 kap. 1 § andra och tredje stycket FB). Om det pågår ett mål mellan samma parter om vårdnaden, boendet eller umgänget, får verkställighet också sökas hos den tingsrätten (21 kap 1 § fjärde stycket FB).

Om det inte finns någon annan behörig domstol, tas frågan om verkställighet upp av Stockholms tingsrätt (21 kap. 1 § femte stycket FB).

Verkställighet av domstolsavgörande eller av socialnämnden godkänt avtal

Om en förälder som har hand om barnet inte fullgör vad som ankommer på honom eller henne enligt en domstols dom eller beslut eller av socialnämnden godkänt avtal om vårdnad, boende eller umgänge, kan den andra föräldern ansöka om verkställighet vid allmän domstol för att kunna få utöva vårdnaden respektive boende eller umgänge (21 kap. FB).

En förutsättning för verkställighet är att avgörandet har vunnit laga kraft, om inte domstolen särskilt har medgivit att verkställighet ändå får ske (21 kap. 1 § andra stycket FB).

Föräldrars avtal om vårdnad, boende och umgänge verkställs på samma sätt som ett lagakraftvunnet avgörande av domstol. Ett sådant avtal måste vara skriftligt och godkänt av socialnämnden (6 kap. 6 §, 14 a §

andra stycket och 15 a § tredje stycket, 17 a § samt 21 kap. 1 § tredje stycket FB).

Ett intermistiskt beslut får verkställas på samma sätt som en dom som har vunnit laga kraft. Beslutet får dock när som helst ändras av rätten (6 kap. 20 § tredje stycket FB).

Möjligheten att verkställa domar som inte vunnit laga kraft och interimistiska beslut hänger samman med att det är angeläget att barnets faktiska förhållanden så snart som möjligt ändras enligt domstolens dom eller beslut eller ett avtal som socialnämnden godkänt.

JO har uttalat kritik mot en förvaltningschef för skola och socialtjänst som beslutat att personal från skola och socialtjänst skulle medverka vid en vårdnadsöverflyttning från modern till fadern sedan fadern fått ensam vårdnad om barnen enligt en dom. JO uttalade att om föräldrarna inte kunde komma överens om överlämningen hade det ytterst varit domstolens sak att avgöra om och i så fall på vilket sätt som tingsrättens förordnade om vårdnaden skulle verkställas.⁷⁹⁰

JO har i ett annat ärende uttalat viss kritik mot en socialförvaltning, som utan samråd med den ena vårdnadshavaren och i strid mot vad en domstol hade förordnat om ett barns boende, medverkade till att barnet flyttades till den andra vårdnadshavaren.⁷⁹¹

Verkställighet av överflyttning av barn till vårdnadshavare utan domstolsavgörande eller av socialnämnden godkänt avtal

Även utan en dom, ett beslut eller ett avtal kan barnets vårdnadshavare vända sig till tingsrätten och begära att barnet ska lämnas över till honom eller henne när barnet vistas hos någon annan (21 kap. 7 § FB).

Detsamma gäller när föräldrar, adoptivföräldrar eller särskilt förordnade vårdnadshavare gemensamt har vårdnaden och en av dem utan något beaktansvärt skäl egenmäktigt fört bort eller håller kvar barnet (21 kap. 8 § FB).

Verkställighet av umgänge med annan än förälder

Förutom umgänge med en förälder som inte är vårdnadshavare, kan barnet även ha umgänge med en mor- eller farförälder eller någon annan som står honom eller henne särskilt nära (6 kap. 15 a § andra stycket FB).

När det gäller barns umgänge med någon annan person än en förälder

⁷⁹⁰ JO 2011/12 s. 419

⁷⁹¹ JO 2006/07 s. 251

enligt 6 kap. 15 a § andra stycket FB är det bara socialnämnden, som part i umgängesålet, som får begära verkställighet. Har barnet flyttat sedan domstolens avgörande meddelades och därför hör till en annan socialnämnds ansvarsområde, blir den nya nämnden behörig att begära verkställighet.⁷⁹²

Verkställighetsbeslutet kan, till skillnad mot när det gäller umgänge med en förälder, bara förenas med ett vitesföreläggande (21 kap. 3 § första stycket FB).

Medling

En dom eller ett beslut eller ett av socialnämnden godkänt avtal om vårdnad, boende eller umgänge bör i första hand fullgöras på frivillig väg. Domstolen har därför, innan den beslutar om verkställighet, möjlighet att utse en medlare som har till uppgift att försöka få föräldrarna att nå en samförståndslösning innan ärendet avgörs (21 kap. 2 § FB).

Närmare bestämmelser om medlarens uppdrag finns i 4–7 §§ FV. Den samförståndslösning som ska eftersträvas är frivillig fullgörelse av det som tidigare bestämts (21 kap. 2 § första stycket FB). Rätten kan lämna anvisningar om inriktningen på ett medlingsuppdraget.⁷⁹³

Ett uppdrag att medla får lämnas utan att den som har hand om barnet har fått del av ansökan (4 § andra stycket FV).

Domstolen bör inte lämna ett medlingsuppdrag om det är osannolikt att det kommer att leda till att barnet överlämnas eller om det kan antas onödigt fördröja ärendets behandling (4 § första stycket FV).

Uppdraget som medlare får ges till en ledamot eller suppleant i socialnämnden eller en tjänsteman inom socialtjänsten (21 kap. 2 § FB). I den praktiska tillämpningen av bestämmelsen händer det numera aldrig att en ledamot eller suppleant i nämnden utses som medlare. Många gånger förordnas en familjerättssekreterare, familjerådgivare och socialkonsulenter vid länsstyrelsen. Det är alltid fråga om personer med gedigen kunskap om barn och familjerelationer. Det förekommer att socialtjänsten anser att en från socialtjänsten fristående medlare bör utses. I många fall kan detta säkert också vara nödvändigt eftersom den part som förlorat ett familjemål kan känna bristande förtroende för socialtjänsten. Vid valet av medlare beaktar rätten ibland om det förekommit medling enligt 6 kap. 18 a § FB

⁷⁹² Prop. 1982/83:165 s. 26

⁷⁹³ Prop. 2005/06:99 s. 74

och om det i så fall är lämpligt att samme medlare utses även i verkställighetsärendet.⁷⁹⁴

Medlingsuppdraget kan meddelas antingen innan eller i samband med att rätten beslutar om verkställighet (21 kap. 2 § första stycket och 4 § första stycket FB). Medlarens uppdrag kan således vara antingen att verka för att det avgörande eller det avtal som verkställighetsansökan grundar sig på ska verkställas i samförstånd eller underlätta en verkställighet.

När ett medlingsuppdrag lämnats innan rätten beslutar om verkställighet och något frivilligt överlämnande inte kommer till stånd får rätten genom medlarens redogörelse enligt 6 § FV ett underlag för sin bedömning av fortsatta åtgärder i verkställighetsmålet.

Om rätten i samband med verkställighet samtidigt har beslutat om polishämtning enligt 21 kap. 4 § FB blir medlaruppdraget närmast uteslutande att se som ett sista försök till fullgörelse på frivillig väg innan polisen hämtar barnet alternativt att underlätta en verkställighet.

Domstolen får inte sätta längre tid för medlingsuppdraget än två veckor. Om det finns förutsättningar för att nå en frivillig fullgörelse får domstolen förlänga tiden (21 kap. 2 § andra stycket FB). Det måste också i varje enskilt fall beaktas om saken är särskilt brådskande, till exempel när det handlar om att barnet ska få möjlighet att tillbringa ett jullov hos en av föräldrarna. Två veckor kan då vara för lång tid. Ett utdraget förlopp ska med utgångspunkt för barnets bästa så långt som möjligt undvikas.⁷⁹⁵

När en medlare har utsetts är det viktigt att undvika ett utdraget förfarande med skriftväxlingar, omständiga förhandlingar mm. Den som har fått uppdraget som medlare bör utan dröjsmål ta kontakt med den som har hand om barnet och undersöka möjligheterna till uppgörelse i godo.⁷⁹⁶

Medlaren bör försöka klarlägga barnets inställning, om det är möjligt och lämpligt (4 § FV). Samtal med barnet kan behövas, särskilt om föräldern anger barnets inställning som skäl för sin vägran.

Om medlaren finner att barnet kommer att överlämnas frivilligt, bör han eller hon genast underrätta sökanden om detta och medverka till att tid och plats bestäms för överlämnandet. När överlämnandet har skett, ska rätten underrättas om detta (5 § FV).

Efter att medlingen utförts ska medlaren, inom den tid rätten föreskrivit, lämna en redogörelse över sitt uppdrag till rätten (21 kap. 2 § andra stycket FB och 6 § FV).

Om något frivilligt överlämnande inte kommer till stånd ska medlaren

⁷⁹⁴ Sjösten M. (2009)

⁷⁹⁵ NJA II 1967 s. 486

⁷⁹⁶ NJA II 1967 s. 489

i redogörelsen ange vad den som har hand om barnet har anfört som skäl för sin vägran att överlämna barnet (21 kap. 2 § andra stycket FB och 6 § FV). Av samma redogörelse bör medlaren även ange om han eller hon anser att det finns något som hindrar verkställighet (21 kap. 2 § andra stycket FB och 6 § FV). Hinder för verkställighet kan vara barnets vilja (21 kap. 5 § FB), att verkställigheten är oförenlig med barnets bästa (21 kap. 6 § FB) eller att det behövs en prövning av frågan om vårdnaden (21 kap. 7 § andra stycket FB).

Om rätten beslutar att barnet ska hämtas genom polismyndighetens försorg är ett medlingsuppdrag i princip obligatoriskt (21 kap. 4 § första stycket FB). Utgångspunkten är att alla ansträngningar ska ha gjorts för att nå en frivillig lösning innan det blir aktuellt att tillgripa tvångsmedel. Försöken att nå samförståndslösningar bör pågå även efter att tvångsmedel har aktualiserats. I de ytterst få fall polishämtning kan vara aktuell bör försöken pågå ända fram till den punkt då åtgärden är oundviklig.⁷⁹⁷

Allmänt om domstolens prövning i ett verkställighetsärende

Utgångspunkten vid domstolens verkställighetsprövning är att barnets bästa har varit bestämmande för det avgörande eller det avtal som ska verkställas, och att i barnets intresse se till att genomföra det som bestämts.

Domstolen ska inte göra någon omprövning i sak. Prövningen ska endast avse den verkställighet som begärs och förhållandena vid tidpunkten för verkställigheten. Eftersom någon omprövning av avgörandet i sak inte ska göras är det i princip endast nyligen inträffade händelser eller helt ny och avgörande utredning som kan göra att verkställighet inte får ske. Domstolen kan dock inte bortse från en viss frågeställning av betydelse för verkställigheten, till exempel risken för att barnet utsätts för övergrepp, bara för att den frågan har varit uppe i vårdnadsålet.⁷⁹⁸

Domstolen kan vägra verkställighet

Huvudregeln är att verkställighet ska ske. Det finns dock situationer när domstolen ska vägra verkställighet.

Om en medlare finner att det finns något hinder för verkställighet ska detta framgå av medlarens redogörelse (21 kap. 2 § andra stycket FB och 6 § FV).

⁷⁹⁷ Prop. 2005/06:99 s. 74

⁷⁹⁸ Prop. 2005/06:99 s. 98 f

Hinder för verkställighet kan vara barnets vilja (21 kap. 5 § andra stycket FB), att verkställigheten är oförenlig med barnets bästa (21 kap. 6 § FB) eller att det behövs en prövning av frågan om vårdnaden (21 kap. 7 § andra stycket FB).

Om verkställigheten är oförenlig med barnets bästa ska domstolen vägra verkställighet

I 21 kap. 1 § första stycket FB finns en övergripande bestämmelse som slår fast att barnets bästa ska komma i främsta rummet vid verkställighet. Bestämmelsen innebär att det inte finns några andra intressen som kan gå före barnets bästa.⁷⁹⁹

Om det är uppenbart att verkställigheten är oförenlig med barnets bästa ska rätten vägra verkställighet (21 kap. 6 § FB). Uppenbarhetsrequisitet syftar på rättens bedömning av de omständigheter som kommer fram i verkställighetsärendet. Om utredningen är sådan att det är uppenbart att verkställigheten inte kan förenas med barnets bästa, ska ansökan avslås. Domstolen har ett ansvar för att de omständigheter som är av betydelse för denna prövning blir klarlagda. Om domstolen kommer fram till att det är uppenbart att verkställighet är oförenlig med barnets bästa, kan den inte bevilja åtgärden.⁸⁰⁰

Domstolen ska granska att verkställigheten ligger inom ramen för det som är förenligt med barnets bästa. Kontrollen sker för att säkerställa skyddet av barnet, inte för att säkerställa att varje verkställighet motsvarar den lösning domstolen vid den tidpunkten hade valt vid en sakprövning av frågan om vårdnad, boende eller umgänge.⁸⁰¹

Domstolen ska göra en bedömning av eventuella risker för att barnet får illa

Precis som vid ett avgörande i sak ska domstolen vid verkställighetsprövningen göra en bedömning av eventuella risker för att barnet får illa. Det kan vara en risk för att barnet utsätts för övergrepp eller en risk för att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar. Bestämmelsen kan vara tillämplig om det finns uppgifter som visar att en umgängesförälder begår övergrepp mot barnet. Det kan vara fråga om att föräldern begår andra kriminella handlingar eller är inne i ett pågående missbruk. Det kan också vara så att umgängesföräldern missköter sig på ett sådant sätt att barnets säkerhet är i fara. Ett annat exempel är att barnet på grund av inträffade

⁷⁹⁹ Prop. 2005/06:99 s. 94 f

⁸⁰⁰ Prop. 2005/06:99 s. 98

⁸⁰¹ Prop. 2005/06 s. 98

händelser eller sjukdom är särskilt känslig vid tiden då verkställighet blir aktuell och skulle ta skada av vissa åtgärder. Barnets viljeinriktning och barnets psykiska egenskaper i allmänhet har betydelse också vid prövningen av risken för eventuella skadeverkningar. Bedömningen av den risk för barnet som kan finnas måste göras fristående från de bedömningar av risker som gjorts tidigare. Uppgifter som innebär att barnet riskerar att lida skada måste tas på största allvar och kan inte avfärdas på den grunden att liknande omständigheter anförts flera gånger tidigare.⁸⁰²

Andra förhållanden som har betydelse för bedömningen av om verkställighet ska vägras med hänsyn till barnets bästa

Även andra förhållanden som är av betydelse för att tillgodose barnets bästa ska beaktas. Omständigheter som är av grundläggande betydelse för att tillgodose barnets bästa kan hastigt ha ändrats. I ett ärende om verkställighet av en dom om barnets boende kan det till exempel visa sig att den förälder som barnet ska flyttas över till saknar bostad. Situationen kan då vara sådan att det visserligen inte är fara för att barnet far illa men ändå är uppenbart att en överflyttning vid den tidpunkten inte är förenligt med barnets bästa.⁸⁰³

Barnets vilja kan, men behöver inte, vara en grund för att vägra verkställighet

Mål om verkställighet har ofta föregåtts av en vårdnads-, boende- eller umgängesprocess i domstol. Domstolen kan i det målet ha begärt in upplysningar. Domstolen kan också inhämta en utredning från socialnämnden i vilken barnets inställning, om det inte är olämpligt, ska redovisas (6 kap. 19 § FB).

Även om barnets inställning har klarlagts inför avgörandet i vårdnads-, boende- eller umgängesmålet måste hänsyn kunna tas till barnets vilja även under verkställighetsförfarandet. Barnet kan också ha synpunkter på åtgärderna för verkställighet, till exempel medling, hämtning och omhändertagande. Av 21 kap. 5 § FB framgår att verkställighet inte får ske mot barnets vilja när barnet nått en sådan ålder och mognad att dess vilja bör beaktas utom då rätten finner det nödvändigt av hänsyn till barnets bästa. På samma sätt som i fråga om vårdnad, boende eller umgänge är det åldern och mognaden som avgör vilken vikt som ska fästas vid barnets synpunkter. Någon särskild åldersgräns för när barnets vilja ska beaktas finns inte. Därmed finns stora möjligheter att ta hänsyn till yngre barns vilja.⁸⁰⁴

⁸⁰² Prop. 2005/2006:99 s. 98 f

⁸⁰³ Prop. 2005/06:99 s 99

⁸⁰⁴ Prop. 2005/06:99 s. 97

Till skillnad mot när sakfrågan avgörs finns det inte någon särskild föreskrift om utredning av barnets vilja i verkställighetsförfarandet.⁸⁰⁵ I medlarenas uppdrag ingår dock att försöka klarlägga barnets inställning, om det är möjligt och lämpligt (4 § tredje stycket FV) och barnet kan även i vissa fall höras inför rätten (21 kap. 12 § andra stycket FB).

Beroende på hur lång tid som gått mellan domen i sak och verkställighetsansökan kan förhållandena ha ändrats i större eller mindre grad. Det kan vidare vara så att barnet ändrat inställning. Barnet kan under mellantiden ha nått en sådan ålder eller mognad att större vikt än tidigare måste fästas vid barnets vilja. Om ett avgörande bygger på att det beslutade är förenligt med barnets vilja, kan det vara så att barnet inför genomförandet av vad som beslutats ändrar sin inställning. Står det då klart att barnet motsätter sig verkställighet utgör det förmodligen hinder för verkställighet.⁸⁰⁶

Vägran av verkställighet vid överflyttning när det behövs en prövning av vårdnadsfrågan mm

Av 21 kap. 7 § FB följer att en vårdnadshavare, när barnet vistas hos någon annan, kan begära att rätten beslutar om åtgärd för att barnet ska överflyttas till vårdnadshavaren även om det inte finns något domstolsavgörande eller avtal. Rätten kan då vägra att vidta den begärda åtgärden om det med hänsyn till barnets bästa behövs en prövning av frågan om vårdnaden. Sådan åtgärd får inte heller beslutas om det finns ett flyttningsförbud enligt lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU), i fråga om barnet.

Bestämmelsen kan tillämpas om den som är vårdnadshavare enligt lag vill att barnet ska flyttas över från någon som inte är vårdnadshavare, till exempel en styvförälder som vårdnadshavaren har separerat från men barnet kommit att bo kvar hos. Den kan även tillämpas om det finns ett avgörande eller avtal, men ansökan riktas mot någon annan än en part i det avgjorda målet eller i avtalet.⁸⁰⁷

Bestämmelsen i 21 kap. 7 § gäller också när föräldrar, adoptivföräldrar eller särskilt förordnade vårdnadshavare gemensamt har vårdnaden och en av dem utan någon beaktansvärt skäl egenmäktigt för bort eller håller kvar barnet samt den andra begär rättelse (21. kap. 8 § FB). Utrymmet för att tillämpa 21 kap. 8 § FB är synnerligen begränsat. I de situationer

⁸⁰⁵ Prop. 1997/98:7 s. 99 f

⁸⁰⁶ Prop. 2005:06:99 s. 97

⁸⁰⁷ Prop. 2005/06:99 s. 99

som här är fråga om torde en prövning av vårdnadsfrågan i regel vara behövlig.⁸⁰⁸

Domstolen kan vid verkställighet jämka villkor vid utövande av umgänge

Beslutar rätten om verkställighet av en dom eller beslut om umgänge som har vunnit laga kraft eller av ett av socialnämnden godkänt avtal, kan rätten komplettera eller ändra vad som bestämts om de praktiska arrangemangen för utövandet av umgänget, om det är nödvändigt för att umgänget ska kunna bli av (21 kap. 4 § tredje stycket FB).

Bestämmelsen om komplettering eller ändring syftar till att ge en möjlighet att lösa praktiska frågor som uppstår runt det beslutade ärendet som verkställigheten avser och är begränsad till de fall där en jämkning är nödvändig för att verkställighet ska kunna ske. Det kan till exempel handla om vilken tidpunkt eller plats som ska gälla för umgänget, hur lämning eller hämtning ska gå till, hur en resa till platsen för umgänget ska ske eller vilka som ska närvara vid umgänget.⁸⁰⁹

I RÅ 2000 ref. 30 fann Regeringsrätten att domstolen vid verkställighet kunde komplettera avgörandet när det i domen endast stod att umgänge skulle ske under ”vartannat veckoslut” utan att precisera om umgänget skulle utövas under jämna eller udda kalenderveckor.

Jämkningsbestämmelsen ska inte tillämpas på ett sådant sätt att de väsentliga inslagen i det avgörande som ska verkställas åsidosätts. Det får till exempel inte komma i fråga att, utan att liknande villkor tidigare finns, till skydd för barnet besluta att umgänge måste ske i närvaro av en tredje person – umgängesstöd – ett sådant villkor utgör en väsentlig inskränkning i umgänget. Är situationen sådan att det krävs närvaro av tredje person för att garantera skyddet av barnet, är det uppenbart att verkställighet då inte kan ske.⁸¹⁰

Tvångsmedel vid verkställighet

Om en frivillig lösning åstadkoms kan domstolen avsluta verkställighetsärendet.

Om domstolen beslutar om verkställighet kan domstolen, även utan yrkande från part, förordna om tvångsmedel. De tvångsmedel som finns

⁸⁰⁸ NJA II 1967 s. 509

⁸⁰⁹ Prop. 2005/06:99 s. 96 f

⁸¹⁰ Prop. 2005/06:99 s. 97

är föreläggande av vite och polishämtning (21 kap. 3 § FB) samt omhändertagande (21 kap. 10 § FB).

Vite

Föreläggande om vite

I förarbetena framförs att det huvudsakliga tvångsmedlet bör vara vite. Vitet ska fastställas till ett belopp som, med hänsyn till vad som är känt om partens ekonomiska förhållanden och övriga omständigheter, kan antas få parten att följa föreläggandet.⁸¹¹

Ett vitesföreläggande angående umgänge kan avse antingen ett visst umgängestillfälle eller för en tid framåt, så kallat löpande vite.⁸¹²

Föreläggande vid vite att överlämna barn till vårdnadshavare har ansetts kunna meddelas trots att den mot vilken föreläggandet riktades bodde utomlands.⁸¹³

Domstolen kan även i samband med avgörandet om vårdnad, boende eller umgänge besluta om vite enligt 6 kap. 21 § FB.

Utdömande av vite

Om vitesföreläggandet inte följs kan rätten döma ut vitet på ansökan av den part som i verkställighetsärendet begärt verkställighet (21 kap. 3 § fjärde stycket FB).

Polishämtning

Polishämtning innebär att tingsrättens beslut om verkställighet av ett avgörande om vårdnad, boende eller överlämnande av barn sker genom att barnet hämtas med hjälp av polismyndigheten. Polishämtning bör bara ske i undantagsfall för att undvika att barnet lider allvarlig skada. Domstolen får bara besluta om hämtning om verkställighet annars inte kan ske eller om hämtning är nödvändig.⁸¹⁴

Beslutar rätten om polishämtning ska en medlare förordnas om inte särskilda skäl talar emot det (21 kap. 4 § första stycket FB).

Polisen bestämmer när hämtningen ska ske och kallar dem som ska närvara. Den som har hand om barnet ska underrättas om tidpunkten för hämtningen, om inte synnerliga skäl föranleder annat. En underrättelse ska också lämnas till socialnämnden och i förekommande fall till medla-

⁸¹¹ Prop. 2005/06:99 s. 74

⁸¹² Prop. 2005/06:99 s. 74

⁸¹³ RÅ 1997 ref. 58

⁸¹⁴ Prop. 2005/06:99 s. 74 f

ren. Sökanden ska underrättas av polisen om var och när han eller hon ska ta emot barnet (12 § FV).

Hämtning ska utföras på ett så skonsamt sätt som möjligt för barnet (21 kap. 9 § första stycket FB). Vid hämtning ska någon som kan vara till stöd för barnet vara närvarande (21 kap. 11 § första stycket FB). Det kan vara en tjänsteman inom socialtjänsten, en släkting eller någon annan lämplig person.⁸¹⁵ Finns det en kontaktperson för barnet som avses i socialtjänstlagen bör denne anlitas (21 kap. 11 § första stycket FB). Om möjligt ska också en barnläkare, barnpsykiater eller barnpsykolog medverka (21 kap. 11 § andra stycket FB).

I brådskande fall får en åtgärd som krävs för skydd av barnet vidtas utan att det finns en person till stöd för barnet närvarande (21 kap. 11 § första stycket FB).

JO riktade kritik mot polisen för verkställigheten av ett beslut om hämtning av barn bland annat på grund av att polisen vid det första hämtningsförsöket varken underrättat den som hade hand om barnet eller medlaren om hämtningen och att en barnläkare, barnpsykiater eller barnpsykolog inte medverkat vid hämtningsförsöket. Polisen fick även allvarlig kritik för sin handläggning av den påföljande hämtningen då hämtningen påbörjades utan att vare sig någon företrädare för socialtjänsten eller läkare var närvarande.⁸¹⁶

Om barnet på grund av sjukdom inte bör flyttas eller om det finns något annat särskilt hinder, ska verkställigheten skjutas upp (21 kap. 9 § andra stycket FB). Om hindret inte endast är tillfälligt ska polismyndigheten anmäla det till domstolen (15 § FV).

Hämtning ska genomföras på ett sådant sätt att åtgärden inte väcker onödig uppmärksamhet eller orsakar dem som berörs av den större olägenhet än vad som är oundvikligt. En polisman som deltar i åtgärden ska om möjligt vara civilklädd och använda ett fordon som inte är särskilt utmärkt som polisfordon (16 § FV).

Om ett beslut om hämtning eller omhändertagande som omedelbart får verkställas genom polismyndighetens försorg överklagas, ska rätten underrätta polismyndigheten om det. Rätten ska också underrätta polismyndigheten om beslut i frågor om inhibition (11 § FV). Om inhibition har begärts får polismyndigheten inte genomföra åtgärden innan frågan om inhibition har prövats (Se 13 § FV).

⁸¹⁵ Prop. 2005/06:99 s. 75 och 101

⁸¹⁶ JO 2009/10 s. 102

Polishämtning vid verkställighet av vårdnad och boende eller överlämnande av barn

Förutsättningarna för att använda polishämtning är olika vid vårdnad och boende eller överlämnande av barn respektive vid umgänge.

Är det fråga om vårdnad, boende eller överlämnande av barn får domstolen besluta om hämtning om verkställighet annars inte kan ske eller om hämtning är nödvändig för att undvika att barnet lider allvarlig skada (21 kap. 3 § andra stycket FB). Polishämtning måste i dessa fall kunna användas om barnet riskerar att lida allvarlig skada av att vara kvar i den miljö där det vistas och det därför är nödvändigt att barnet tas därifrån. I andra fall av verkställighet får polishämtning bara användas som ett yttersta medel när alla andra möjligheter är uttömda.⁸¹⁷

Polishämtning vid verkställighet av umgänge

Är det fråga om umgänge mellan barnet och en förälder som barnet inte bor tillsammans med, får rätten besluta om hämtning av barnet, om verkställighet annars inte kan ske och barnet har ett särskilt starkt behov av umgänge med föräldern (21 kap. 3 § tredje stycket FB).

Hämtning för umgänge får alltså bara förekomma i rena undantagsfall. En polishämtning kan hämma förutsättningarna för ett harmoniskt umgänge mellan barnet och föräldern och kan därmed medföra att syfte med ungänget förfelas. Det är mycket sällsynt att behovet av umgänge är sådant att det kan överväga den risk för negativ inverkan som hämtningen är förenad med. Enbart det förhållandet att en förälder systematiskt försöker sabotera barnets umgänge med den andra föräldern är inte ett tillräckligt skäl för att besluta om hämtning.⁸¹⁸

Verkställighet genom polismyndighetens försorg vid tillfälliga och omedelbara omhändertaganden i samband med verkställighet

Om det finns särskilda skäl kan rätten, för att underlätta ett överflyttande, besluta att barnet tillfälligt ska tas om hand av socialnämnden eller på annat lämpligt sätt (21 kap. 4 § andra stycket FB). (Se avsnittet Omhändertaganden i samband med verkställighet.)

Vid fara för att barnet ska föras utomlands eller om det annars är bråttom får rätten besluta att barnet omedelbart ska omhändertas. Rätten kan

⁸¹⁷ Prop. 2005/06:99 s. 74 f.

⁸¹⁸ Prop. 2005/06:99 s. 75

då besluta att omhändertagandet ska verkställas genom polisens försorg (21 kap. 10 § första stycket FB). Om rättsens beslut om ett omedelbart omhändertagande inte kan avvaktas får polisen, oavsett om det pågår ett verkställighetsärende, vidta sådana omedelbara åtgärder som kan ske utan skada för barnet. Polismyndigheten ska genast anmäla det omedelbara omhändertagandet till rätten som utan dröjsmål prövar om omhändertagandet ska bestå (21 kap. 10 § andra stycket FB). (Se avsnittet Omhändertaganden i samband med verkställighet)

Omhändertaganden i samband med verkställighet

I vissa fall kan det vara nödvändigt att omhänderta barnet i samband med verkställighetsförfarandet för att tillvarata barnets bästa och förhindra att hon eller han far illa.

Precis som vid polishämtning ska ett omhändertagande utföras på ett så skonsamt sätt som möjligt för barnet (21 kap. 9 § första stycket FB). Även här ska någon som kan vara till stöd för barnet närvara (21 kap. 11 § första stycket FB). Det kan vara en tjänsteman inom socialtjänsten, en släkting eller någon annan lämplig person.⁸¹⁹ Finns det en kontaktperson för barnet som avses i socialtjänstlagen bör denne, liksom vid polishämtning, anlitas (21 kap. 11 § första stycket FB). Om möjligt ska också en barnläkare, barnpsykiater eller barnpsykolog medverka (21 kap. 11 § andra stycket FB).

Tillfälligt omhändertagande i samband med verkställighet

Om domstolen beslutar om verkställighet kan rätten, om det finns särskilda skäl, samtidigt besluta att barnet tillfälligt tas om hand av socialnämnden eller på annat lämpligt sätt. Rätten kan besluta att det tillfälliga omhändertagande ska verkställas av polisen (21 kap. 4 § andra stycket FB).

Endast mycket kortvariga omhändertaganden – i allmänhet högst några dagar – får komma i fråga.⁸²⁰

Domstolen bör i första hand överlämna till socialnämnden att ta hand om barnet i de undantagsfall där ett kortvarigt omhändertagande kan bli aktuellt. Omständigheterna kan också vara sådana att domstolen kan ordna omhändertagandet utan medverkan av socialnämnden, till exempel om barnet redan finns hos en person som domstolen kan bedöma är lämpad att tillfälligt ta hand om barnet.⁸²¹

⁸¹⁹ Prop. 2005/06:99 s. 75 och 101

⁸²⁰ NJA II 1967 s. 497

⁸²¹ Prop. 2005/06:99 s. 76, och 96

Omedelbart omhändertagande i samband med verkställighet

Om det är fara för att barnet förs ut landet eller om det av annan anledning är brådskande, kan rätten omedelbart besluta att barnet ska tas hand om

av socialnämnden eller på annat lämpligt sätt. (21 kap. 10 § första stycket FB).

Domstolen ska ompröva beslutet om omhändertagandet när verkställighetsärendet avgörs (21 kap. 10 § tredje stycket FB).

Normalt överlämnar domstolen till socialnämnden att närmare bestämma om hur placeringen går till. Domstolen kan dock ordna en lämplig placering utan bistånd av socialnämnden.⁸²²

Rätten får besluta att omhändertagandet verkställs genom polismyndighetens försorg (21 kap. 10 § första stycket FB). Om omhändertagandet inte kan avvaktas kan polisen även utan något domstolsbeslut vidta sådana omedelbara åtgärder som kan ske utan skada för barnet. Åtgärden ska genast anmälas till rätten, som utan dröjsmål beslutar om den ska bestå (21 kap. 10 § andra stycket FB).

Domstolens handläggning av verkställighetsärenden

Verkställighetsfrågorna handläggs av allmän domstol dock inte inom ramen för ett pågående mål om vårdnad, boende, umgänge eller överlämnade av barn, utan hålls skild från prövningen av sakfrågan.⁸²³

Domstolens sammansättning vid avgörande av verkställighetsärenden och samordning av handläggning av mål och ärende

Frågor om verkställighet handläggs enligt lagen (1996:242) om domstolsärenden (21 kap. 16 § FB). Det innebär bland annat att bestämmelserna om sammanträde är tillämpliga. Ärenden om verkställighet är normalt av en sådan karaktär att rätten behöver hålla ett sammanträde för att avgöra frågan om verkställighet.⁸²⁴

Vid sammanträdet i verkställighetsmålet ska tingsrätten bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän om inte rätten anser att det är tillräckligt med en domare och parterna samtycker till det eller ärendet är av enkel beskaffenhet (21 kap. 12 § första stycket FB). Vid den muntliga

⁸²² Prop. 2005/06:99 s. 75

⁸²³ Prop. 2005/06:99 s. 72

⁸²⁴ Prop. 2005/06:99 s. 76

förberedelsen i sak, till exempel om umgänge, avgörs frågan av en ensamdomare (1 kap. 3 § RB).

Samma domare som handlägger målet i sak kan normalt handlägga även frågan om verkställighet, under förutsättning att situationen inte är sådan att domaren är jävig. Det är möjligt att hålla de olika sammanträdena i anslutning till varandra, till exempel när en ansökan från den ene föräldern om verkställighet av ett avgörande om umgänge leder till att den andre föräldern väcker talan om ändring av umgänget. Det kan då vara en fördel för parter och domstol att sammanträdet i ärendet om verkställighet hålls direkt efter den muntliga förberedelsen i målet om umgänge.⁸²⁵

Hörande av barn inför rätten

Barn får höras inför rätten vid sammanträdet om verkställighet, om särskilda skäl talar för det och det är uppenbart att barnet inte kan ta skada av att höras (21 kap. 12 § andra stycket FB). Bestämmelsen bör tillämpas med återhållsamhet.⁸²⁶

Normalt förmedlas barnets inställning i verkställighetsfrågan genom någon av parterna i målet, men också genom den redogörelse som medlaren lämnar eller genom utredningen i övrigt i ärendet.⁸²⁷

Det är viktigt att barn inte tvingas att ta ställning i föräldrarnas konflikt. Å andra sidan ska barnet inte heller hindras från att säga sin mening. Möjligheten att höra barnet ska tillämpas med återhållsamhet. Det är viktigt att rätten vid sin prövning särskilt beaktar om önskemålet om att barnet ska höras är grundat på att en förälder vill använda barnet som språkrör för sina egna synpunkter.⁸²⁸

Om ett barn under 15 år kallas till sammanträde, bör kallelse med föreläggande att se till att barnet kommer till sammanträdet sändas till den som har hand om barnet (8 § FV).

Överklagande, omprövning, inhibition

Överklagande

Den som vill överklaga ett verkställighetsbeslut måste göra det skriftligen inom tre veckor. Överklagandet ska ges in till den domstol som fattat beslutet men prövas av hovrätten (38 § lagen om domstolsärenden).

De nya reglerna om prövningstillstånd i hovrätt omfattar förutom mål om vårdnad, boende och umgänge även beslut i ärenden om verkställig-

⁸²⁵ Prop. 2005/06:99 s. 72 f.

⁸²⁶ Prop. 1982/83:165 s. 35

⁸²⁷ Prop. 1982/83:165 s. 35

⁸²⁸ Prop. 1982/83:165 s. 35

het av sådana avgöranden.⁸²⁹ Det innebär att hovrätten bara tar upp ärendet om verkställighet för prövning i sak när prövningstillstånd beviljats.

Prövningstillstånd meddelas om det finns anledning att betvivla riktigheten av det slut som tingsrätten kommit fram till (så kallad ändringsdispens), om det inte utan att sådant tillstånd meddelas går att bedöma riktigheten av det slut som tingsrätten har kommit till (så kallad granskningsdispens), om det är av vikt för ledning av rättstillämpningen att överklagandet prövas av högre rätt (så kallad prejudikatdispens), eller det annars finns synnerliga skäl att pröva överklagandet (så kallad extraordinär dispens) (39 § lagen om domstolsärenden).

Omprövning av beslut om verkställighet

Beslut om verkställighet kan omprövas om förhållandena ändras eller något annat särskilt skäl föranleder det (21 kap. 15 § FB). Det kan till exempel vara så att åtgärden inte går att genomföra utan allvarlig skada för barnet eller att upplysningar som föranlett domstolen att vägra verkställighet kan visa sig vara felaktiga.⁸³⁰

Omprövning kan ske på initiativ av en av parterna, efter anmälan av polismyndighet som ska verkställa beslutet eller av socialnämnden.⁸³¹

Inhibition

Beslut enligt 21 kap. FB gäller – med vissa särskilt angivna undantag – omedelbart utan något särskilt beslut från domstolens sida. Om domstolen inte anser att besluten ska gälla omedelbart måste domstolen besluta att det inte ska gälla direkt. De beslut som inte är omedelbart verkställbara är beslut om utdömande av vite, ersättning för parts kostnader eller parts skyldighet att ersätta kostnader till staten. Dessa beslut gäller först när besluten vunnit laga kraft, det vill säga när beslutet inte längre går att överklaga (21 kap. 14 § FB).

Den som vill hindra att besluten gäller omedelbart får begära inhibition, det vill säga att beslutet om verkställighet skjuts upp, i den domstol som ska pröva överklagandet (hovrätten). Inhibition innebär inte att beslutet upphävs, bara att inga åtgärder får vidtas för att verkställa beslutet (21 kap. 14 § FB och 26 § lagen om domstolsärenden).

⁸²⁹ Prop. 2007/08:139 s 22

⁸³⁰ NJA II 1967 s 521

⁸³¹ NJA II 1967 s 521

Barn som olovligen förs bort eller hålls kvar i Sverige eller i utlandet

Överflyttning av barn enligt Haagkonventionen

Regler om hur man ska hantera bortförda barn finns framförallt i den i Haag dagtecknade konventionen av den 25 oktober 1980 om de civila aspekterna på internationella bortföranden av barn (1980 års Haagkonvention). Syftet med 1980 års Haagkonvention är att barnet så snabbt som möjligt ska föras tillbaka till det land där det har sitt hemvist.⁸³² De länder som tillträtt konventionen förbinder sig att se till att barn som olovligen förs bort eller hålls kvar återförs till det land där de har sin hemvist. På utrikesdepartementets (UD) hemsida finns en lista på de länder som tillträtt konventionen.

Haagkonventionen har införlivats med svensk rätt genom lagen (1989:14) om erkännande och verkställighet av utländska vårdnadsavgöranden m.m. och om överflyttning av barn (1989 års lag). Lagen är inte tillämplig på barn som fyllt 16 år (2 § 1989 års lag). Bestämmelserna i 1989 års lag överensstämmer till stor del med bestämmelserna om verkställighet i 21 kap FB men är särskilt anpassade till 1980 års Haagkonventions tillämpningsområde.⁸³³

Ärenden enligt Haagkonventionen ska handläggas skyndsamt. Domstolen ska normalt fatta beslut om ett barn ska överflyttas inom sex veckor från det att ansökan gjordes (15 § andra stycket 1989 års lag). Domstolens huvuduppgift blir att avgöra var barnet hade sitt hemvist omedelbart före bortförandet eller kvarhållandet och om det finns något skäl att vägra överflyttning (11 och 12 §§ 1989 års lag).

UD är svensk centralmyndighet enligt Haagkonventionen (4 § 1989 års lag och 1 § förordningen (1989:177) om erkännande och verkställighet av utländska vårdnadsavgöranden m.m. och om överflyttning av barn). UD tar i egenskap av centralmyndighet emot och förmedlar framställningar enligt konventionen och samarbetar med centralmyndigheterna i de andra konventionsländerna (4 § 1989 års lag och 2 § förordningen om erkännande och verkställighet av utländska vårdnadsavgöranden m.m. och om överflyttning av barn). UD kan även förmedla information till föräldrarna samt förmedla kontakt med advokater som har erfarenhet av Haagkonventionsärenden. UD tar inte ställning till om barnet ska föras tillbaka eller inte – det avgör domstolen.⁸³⁴

⁸³² Ingressen till Haagkonventionen

⁸³³ Prop. 2005/06:99 s. 78

⁸³⁴ *Olovligt bortförande och kvarhållande av barn*, UD. (2009)

Ett bortförande eller kvarhållande är olovligt, om bortförandet eller kvarhållandet strider mot den rätt att ta vård om barnet som vårdnadshavaren - eller någon annan - har i den stat där barnet hade sitt hemvist omedelbart före bortförandet eller kvarhållandet och denna rätt verkligen utövades när barnet fördes bort eller hölls kvar, eller skulle ha gjort det om det hade varit möjligt (11 § 1989 års lag).

Barnet har olovligen förts till eller hålls kvar i Sverige

Ett barn som olovligen förts till Sverige eller som olovligen hålls kvar här ska på ansökan överflyttas till den från vilket barnet undanhålls, om barnet omedelbart före bortförandet eller kvarhållandet hade hemvist i en stat som tillträtt Haagkonventionen (11 § 1989 års lag). Ansökan görs vid Stockholms tingsrätt som tar ställning till om överflyttning av barnet ska ske (13 § 1989 års lag). UD kan hjälpa till med att leta efter barn som olovligen har förts till Sverige eller som olovligen hålls kvar här samt försöka få till stånd frivilliga lösningar.⁸³⁵

Om det pågår ett mål om vårdnad eller ett mål enligt LVU och en ansökan har gjorts om att överflytta barnet, får rätten inte besluta i frågor om vårdnaden eller vården förrän ansökan om överflyttning enligt Haagkonventionen har prövats (22 § första stycket 1989 års lag). Om rätten underrettas av UD om att ett barn olovligen förts hit eller hålls kvar här utan att någon ansökan om överflyttning har gjorts, får rätten inte besluta i frågan om vårdnaden eller vården förrän det har förflutit en rimlig tid för att göra en sådan ansökan (22 § andra stycket 1989 års lag).

Barnet har olovligen förts bort eller hålls kvar i utlandet

En förälder vars barn antingen förts bort eller hålls kvar i utlandet ansöker om återförande enligt Haagkonventionen. Ansökande om återförande av barn görs på ett särskilt formulär som finns hos UD (2 och 3 §§ förordningen om erkännande och verkställighet av utländska vårdnadsavgöranden m.m. och om överflyttning av barn). Formuläret finns på UD:s hemsida. UD skickar sedan ansökan vidare till centralmyndigheten i det land barnet befinner sig (4 § 1989 års lag). När centralmyndigheten i det andra landet mottagit ansökningshandlingarna försöker den som regel få kontakt med den bortförande föräldern för att informera om konventionen och undersöka om han eller hon är villig att på frivillig väg återföra barnet. Om en frivillig lösning inte nås går ärendet vidare till domstol i det landet som tar

⁸³⁵ *Olovligt bortförande och kvarhållande av barn*, UD. (2009)

ställning till om bortförandet eller kvarhållandet är olovligt och om barnet ska återföras till Sverige.⁸³⁶

Om någon egenmäktigt har för bort ett barn, som har sitt hemvist i Sverige, utomlands eller egenmäktigt håller det kvar i ett annat land, kan tingsrätten på talan av barnets vårdnadshavare förklara att det egenmäktiga beteendet är olagligt (23 § första och tredje stycket 1989 års lag). Detsamma gäller om en av barnets vårdnadshavare – en förälder, en adoptivförälder eller en särskilt förordnad vårdnadshavare - vid gemensam vårdnad utan beaktansvärda skäl egenmäktigt fört bort eller håller kvar barnet utomlands (23 § andra stycket 1989 års lag).

Hinder för överflyttning enligt Haagkonventionen

Domstolen får vägra en ansökan om överflyttning

- Om ansökan om överflyttning gjorts senare än ett år från det olovliga bortförandet eller kvarhållandet och barnet har funnit sig tillrätta i sin nya miljö (12 § 1 1989 års lag),
- Om det finns en allvarlig risk för att överflyttningen skadar barnets fysiska eller psykiska hälsa eller i övrigt försätter barnet i en situation som inte är godtagbar (12 § 2 1989 års lag),
- Om barnet motsätter sig överflyttningen och har uppnått en sådan ålder och mognad att man bör ta hänsyn till barnets vilja (12 § 3 1989 års lag), eller
- Om det inte är förenligt med grundläggande principer i Sverige om skyddet för mänskliga fri- och rättigheter att besluta om överflyttning (12 § 4 1989 års lag).

Medling i överflyttningsärenden

Precis som vid verkställighet av svenska avgöranden kan rätten, innan den beslutar om överflyttning enligt Haagkonventionen besluta om medling.

Medlingsuppdraget ska ges till en ledamot eller suppleant i socialnämnden eller en tjänsteman inom socialtjänsten eller någon annan lämplig person. Ett medlingsuppdrag får bara lämnas om det kan antas att detta kommer att leda till att barnet överlämnas utan att ärendets behandling onödigt fördröjs. Tiden får normalt inte sättas längre än två veckor (16 § 1989 års lag). Rätten kan lämna ett medlingsuppdrag utan att den som har hand om barnet har fått del av ansökan (7 § första stycket förordningen om erkännande och verkställighet av utländska vårdnadsavgöranden m.m. och

⁸³⁶ *Olovligt bortförande och kvarhållande av barn*, UD. (2009)

om överflyttning av barn). Av 10 § samma förordning framgår att domstolen kan ge närmare anvisningar om hur medlingsuppdraget ska fullgöras. Vilka anvisningar som avses framgår inte av förordningen.

Medlaren bör försöka klarlägga barnets inställning, om det är möjligt och lämpligt (7 § andra stycket förordningen om erkännande och verkställighet av utländska vårdnadsavgöranden m.m. och om överflyttning av barn). Om medlaren finner att barnet kommer att överlämnas frivilligt bör han eller hon genast underrätta sökanden om detta och medverka till att tid och plats bestäms för överlämnandet. När överlämnandet har skett ska rätten underrättas om detta (8 § förordningen om erkännande och verkställighet av utländska vårdnadsavgöranden m.m. och om överflyttning av barn).

Om något frivilligt överlämnande inte kommer till stånd ska medlaren i sin redogörelse ange vad den som har hand om barnet har anfört som skäl för sin vägran att överlämna barnet. Medlaren bör även ange om det finns något hinder för överlämnande enligt 1989 års lag (9 § förordningen om erkännande och verkställighet av utländska vårdnadsavgöranden m.m. och om överflyttning av barn).

Rätten kan även besluta om vite eller polishämtning, omedelbart omhändertagande tillika tillfälligt omhändertagande. I brådskade fall kan polisen själv omhänderta barnet (18-20 §§ 1989 års lag).

1996 års Haagkonvention

Det finns en konvention som Sverige ännu inte har tillträtt det vill säga som vi ännu inte är bundna av men som bör nämnas eftersom vi blir bundna av den i framtiden. Det är den i Haag den 19 oktober 1996 dagtecknade konventionen om behörighet, tillämplig lag, erkännande, verkställighet och samarbete i frågor om föräldrans ansvar och åtgärder till skydd för barn (1996 års Haagkonvention). Syftet med konventionen är att stärka skyddet för barn i internationella situationer.

Konventionen reglerar främst vilket lands myndigheter som är behöriga när det gäller att vidta åtgärder för att skydda ett barn. När det gäller bortförda och kvarhållna barn slår konventionen fast att myndigheterna i det land där barnet bodde innan det blev olovligen bortfört eller kvarhållet, fortfarande ska vara behöriga att fatta beslut som rör barnet, till dess att barnet fått hemvist i det nya landet och vissa andra förutsättningar är uppfyllda. 1996 års Haagkonvention kan sägas komplettera ovan nämnda 1980 års konvention.⁸³⁷

⁸³⁷ Olovligt bortförande och kvarhållande av barn, UD. (2009)

Regeringen har föreslagit att Sverige ska tillträda 1996 års Haagkonvention och att artiklarna 1-53 i konventionen ska gälla som svensk lag.⁸³⁸

Bryssel II-förordningen

Rådets förordning (EG) nr 2201/2003 av den 27 november 2003 om domstols behörighet och om erkännande och verkställighet av domar i äktenskapsmål och mål om föräldraansvar samt om upphävande av förordning (EG) nr 1347/2000 (Bryssel II-förordningen) gäller mellan EU-länderna förutom Danmark (ingresspunkt 31 till Bryssel II-förordningen).

Bryssel II-förordningen är avsedd att tillämpas på alla frågor om föräldraansvar, inklusive olovliga bortföranden och kvarhållanden av barn, i internationella situationer inom EU. Av förordningen framgår vilken medlemsstats myndigheter som får besluta i frågorna och den reglerar även hur ett beslut i en medlemsstat kan erkännas och verkställas i en annan medlemsstat.

Bryssel II-förordningen är direkt tillämplig i Sverige och kompletteras genom lagen (2008:450) med kompletterande bestämmelser till Bryssel II-förordningen.

Bryssel II-förordningen innebär bland annat att ett beslut som fattats i ett EU-land rörande föräldraansvar – bland annat vårdnad och umgänge – (artikel 2.7 Bryssel II-förordningen) ska gälla (erkännas) även i andra EU-länder (artikel 21.1 Bryssel II-förordningen). Det innebär att om en förälder till exempel har ensam vårdnad enligt ett domstolsbeslut i Sverige gäller vårdnadsbeslutet även i andra EU-länder.

För att verkställa en utländsk dom i mål om föräldraansvar, krävs en så kallad verkställbarhetsförklaring, dvs en förklaring att domen är verkställbar i det land som utfärdat domen (artikel 28.1 Bryssel II-förordningen). I Sverige är det Svea Hovrätt som efter en särskild prövning, så kallat exekvatur, utfärdar en verkställighetsförklaring (2 och 4 §§ lagen med kompletterande bestämmelser till Bryssel II-förordningen). Domstolarna i den verkställande medlemsstaten får besluta om de praktiska arrangemangen för utövande av umgänget, om de nödvändiga arrangemangen inte eller endast otillräckligt regleras i den dom som ska verkställas under förutsättning att de väsentliga inslagen i domen iakttas (artikel 48.1 Bryssel II-förordningen).

En umgängesdom kan dock verkställas i andra medlemsstater utan en verkställbarhetsförklaring under förutsättning att den domstol som med-

⁸³⁸ Prop. 2011/12:85 s. 31

delat domen förser domen med ett intyg som garanterar att vissa grundläggande rättssäkerhetskrav har iakttagits under förfarandet (artikel 40 Bryssel II-konventionen).

Verkställighetsförfarandet regleras av lagen i den verkställande medlemsstaten (artikel 47.1 Bryssel II-förordningen). För Sveriges del framgår det av 4 § 1 lagen med kompletterande bestämmelser till Bryssel II-förordningen att verkställighetsbestämmelserna i 21 kap FB ska tillämpas.

Alla avgöranden om föräldraansvar omfattas av Bryssel II-förordningen. Föräldraansvar definieras i förordningen som alla rättigheter och skyldigheter som en fysisk eller juridisk person har tillerkänts enligt en dom, på grund av lag eller genom en överenskommelse med rättslig verkan, med avseende på ett barn eller dess egendom. Föräldraansvar omfattar bland annat vårdnad och umgänge (artikel 2.7 Bryssel II-förordningen). Även frågor om förmynderskap och placering av barn i familjehem omfattas av begreppet föräldraansvar.⁸³⁹

Med dom avses varje avgörande i frågor som rör föräldraansvar som har meddelats av en domstol (samtliga myndigheter i medlemsstaterna som är behöriga i frågor som omfattas av förordningens tillämpningsområde) i en medlemsstat, oavsett avgörandets benämning, såsom dom, förordnande eller beslut (artikel 2.1 och 2.4 Bryssel II-förordningen).

En domstol är behörig i mål om föräldraansvar för ett barn som har hemvist i den medlemsstaten vid den tidpunkt då talan väcks (artikel 8.1 Bryssel II-förordningen). Vid fall av olovligt bortförande eller kvarhållande av ett barn framgår det av artikel 10 Bryssel II-förordningen under vilka förutsättningar som domstolen i den medlemsstat där barnet hade hemvist omedelbart före det olovliga bortförandet eller kvarhållandet behåller sin behörighet.

En skillnad mellan Haagkonventionen och Bryssel II-förordningen är att ett EU-land inte får vägra att lämna över ett barn till en annan medlemsstat med hänvisning till att det finns allvarlig risk för fysisk eller psykisk skada eller på annat sätt försätta barnet i en situation som inte är godtagbar, om det styrks att lämpliga åtgärder vidtagits för att garantera barnets skydd efter återlämnandet (artikel 11.4 Bryssel II-förordningen).

UD är centralmyndighet även avseende Bryssel II-förordningen (2 § förordningen (2005:97) med kompletterande bestämmelser till Bryssel II-förordningen). När det gäller förhållandet mellan Sverige och Finland gäller konventionen av den 6 februari 1931 mellan Danmark, Finland,

⁸³⁹ *Kompletterande bestämmelser till den nya Bryssel II-förordningen*. Delbetänkande av Utredningen om föräldraansvar och skydd av barn i internationella situationer (SOU 2004:80) s 10

Island, Norge och Sverige innehållande internationellt privaträttsliga bestämmelser om äktenskap, adoption och förmynderskap, tillsammans med slutprotokollet till konventionen (artikel 59.2 a-d och bilaga VI till förordningen). Konventionen har införlivats i svensk rätt genom förordningen (1931:429) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, adoption och förmynderskap.

Europarådskonventionen

En annan internationell konvention är den i Luxemburg den 20 maj 1980 dagtecknade konventionen om erkännande och verkställighet av avgöranden rörande vårdnad om barn samt om återställande av vård av barn (Europarådskonventionen). Europarådskonventionen har införlivats med svensk rätt genom 1989 års lag.

Har ett avgörande om vårdnaden om barn, om umgänge med barn eller rätten att ta vård av barn meddelats i en konventionsstat gäller avgörandet i Sverige. Ett sådant avgörande får också på ansökan verkställas här om avgörandet kan verkställas i den stat där det har meddelats (5 § 1989 års lag).

När det gäller ärenden mellan EU-medlemsstater har Europarådskonventionen ersatts av Bryssel II-förordningen. Det framgår av artikel 59 och 60 d Bryssel II-förordningen samt 1 § 1989 års lag.

De flesta länder som ratificerat Europarådskonventionen har även antagit Haagkonventionen.

De nordiska länderna

Inom Norden finns det bestämmelser som bland annat innebär att domar och beslut rörande vårdnad om barn och umgänge gäller och kan verkställas i övriga nordiska länder.⁸⁴⁰

Egenmäktighet med barn

Att olovligen föra bort ett barn utgör brott enligt svensk lag. Den som, utan att själv ha del i vårdnaden, obehörigen skiljer ett barn under femton år från dess vårdnadshavare kan dömas för egenmäktighet med barn om gärningen inte utgör brott mot frihet (7 kap. 4 § första stycket första meningen BrB). Med uttrycket *obehörigen skiljer* omfattas såväl ett bortförande som ett kvarhållande.⁸⁴¹

⁸⁴⁰ Lag (1977:595) om erkännande och verkställighet av nordiska domar på privaträttens område, förordning (1977:1005) om nordisk verkställighet på privaträttens område, förordning (1931:429) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, adoption och förmynderskap, lag (1932:540) om erkännande och verkställighet av dom, som meddelats i Island.

⁸⁴¹ Berggren N-O. mfl. *Brotsbalken, En kommentar, internetversionen*. Se även NJA 1992 s. 566

Även den som gemensamt med någon annan har vårdnaden om ett barn under femton år kan dömas för egenmäktighet med barn om han eller hon utan beaktansvärt skäl *egenmäktigt bortför* barnet (7 kap. 4 § första stycket andra meningen BrB). Om själva bortförandet inte skett olovligt är det inte straffbart som egenmäktighet med barn att en av barnets vårdnadshavare olovligt håller kvar barnet hos sig. Även vid gemensam vårdnad är egenmäktighet med barn subsidiärt i förhållande till brott mot frihet.

Att mot den andra vårdnadshavarens vilja hålla kvar ett barn på en plats dit barnet rest med båda vårdnadshavarnas samtycke har inte ansetts utgöra ett egenmäktigt bortförande.⁸⁴²

I NJA 2007 s. 326 hade den ena vårdnadshavaren utan den andra vårdnadshavarens samtycke eller vetskap fört barnet utomlands under en umgängesperiod och sedan kvarhållit barnet där även efter umgängesperiodens slut. Av vad som framkom i målet var avsikten vid bortförandet att återlämna barnet till den andre vårdnadshavaren när umgängesperioden var slut. HD hänvisade till NJA 2006 s. 708 och anförde att vårdnadshavarens åtgärd inte var att hänföra till ett sådant egenmäktigt bortförande som omfattas av bestämmelsen i 7 kap. 4 § första stycket BrB.

För närvarande utreds om straffansvaret för egenmäktighet med barn är lämpligt utformat vid gemensam vårdnad. Fridskränkingsutredningen har i sitt betänkande, *Fridskränkingsbrotten och egenmäktighet med barn* (SOU 2011:85), föreslagit att straffansvaret utvidgas genom att straffbestämmelsen ändras så att den vid gemensam vårdnad även omfattar situationer när barn utan beaktansvärt skäl egenmäktigt hålls kvar av en av vårdnadshavarna.

Till ansvar för egenmäktighet med barn döms också den som obehörigen skiljer ett barn under femton år från någon som vårdar barnet med stöd av LVU om gärningen inte utgör brott mot frihet eller främjande av flykt (7 kap. 4 § andra stycket BrB).

⁸⁴² RH 1999:68 samt NJA 2006 s. 708

20. Uppföljning och utvärdering

Kvalitetssystem⁸⁴³

Av socialtjänstlagen framgår att kvaliteten i socialtjänstens verksamhet kontinuerligt ska utvecklas och säkras (3 kap. 3 § SoL). Den som bedriver socialtjänst ska ansvara för att det finns ledningssystem för verksamheten. Ledningssystemet ska användas för att systematiskt och fortlöpande utveckla och säkra verksamhetens kvalitet.⁸⁴⁴

I 2 kap. 1 § SOSFS 2011:9 definieras kvalitet på följande sätt:

att en verksamhet uppfyller de krav och mål som gäller för verksamheten enligt lagar och andra föreskrifter om hälso- och sjukvård, socialtjänst och stöd och service till vissa funktionshindrade och beslut som har meddelats med stöd av sådana föreskrifter.

Alla som bedriver socialtjänst ska ha ett ledningssystem för sin verksamhet.⁸⁴⁵ Det gäller både vid myndighetsutövning till exempel ärendehandläggning och vid genomförandet av vård eller insatser.⁸⁴⁶

Ovanstående definition av kvalitet är grunden för hur ledningssystemet ska vara uppbyggt och hur det ska användas. Därför måste den som bedriver verksamheten ha kunskap om de för verksamheten relevanta kraven och målen i lagar och andra föreskrifter som gäller för verksamheten. Den som bedriver verksamheten måste även ha kunskap om de beslut som har meddelats med stöd av sådana föreskrifter som gäller för verksamheten.

Ledningssystemet ska därefter byggas upp så att det kan användas för att systematiskt och fortlöpande utveckla och säkra kvaliteten. Den som bedriver verksamhet kan välja att ställa ytterligare krav på verksamheten genom att sätta egna mål eller följa krav i olika standarder. Det är möjligt förutsatt att sådana krav eller mål inte står i strid med författningar. Detta och alla övriga krav och mål i lagar och föreskrifter som gäller för verksamheten ska ingå i ledningssystemet.

⁸⁴³ Se även Meddelandeblad Nr 11/2011 *Information om Socialstyrelsens nya föreskrifter och allmänna råd om ledningssystem för systematiskt kvalitetsarbete (SOSFS 2011:9)*. En handbok är under produktion.

⁸⁴⁴ 3 kap. 1 § *Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2011:9) Ledningssystem för systematiskt kvalitetsarbete*.

⁸⁴⁵ 3 kap. 1 § SOSFS 2011:9

⁸⁴⁶ Meddelandeblad Nr 11/2011

Processer och rutiner

Den som bedriver socialtjänst kan få ytterligare stöd för vilka processer och rutiner som behöver tas fram från riskanalyser och egenkontroller samt från det som framkommer genom klagomål, synpunkter och lagreglerade rapporteringsskyldigheter. Ytterst är det en bedömningsfråga om ledningssystemet uppfyller kraven i föreskrifterna och allmänna råden. Bedömningen avgörs av om den som bedriver verksamheten kan visa att denne genom att använda ledningssystemet systematiskt och fortlöpande utvecklar och säkrar kvaliteten.

I 4 kap. 2 och 3 §§ SOSFS 2011:9 anges att den som bedriver socialtjänst ska identifiera, beskriva och fastställa de processer i verksamheten som behövs för att säkerställa kvaliteten i verksamheten samt att för varje process ska den som bedriver verksamheten identifiera de aktiviteter som ingår i processen och bestämma deras inbördes ordning.

Med processer avses alla slags processer. Föreskrifterna och allmänna råden gör därmed ingen skillnad på huvudprocesser, delprocesser, administrativa processer, kärnprocesser, ledningsprocesser m.m. Den som bedriver verksamheten avgör hur processerna särskiljs och benämns. Det viktiga är att det är tydligt att ledningssystemets processer och rutiner kan användas och används för att utveckla och säkra verksamhetens kvalitet.

Samverkan

Av processerna och rutinerna ska också framgå hur samverkan bedrivs inom den egna verksamheten, till exempel mellan olika enheter eller andra organisatoriska delar, och mellan olika personalgrupper vilket anges i 4 kap. 5 § SOSFS 2011:9. Det ska genom processerna och rutinerna även säkerställas att samverkan bland annat möjliggörs mellan olika verksamheter inom socialtjänsten, enligt LSS, med vårdgivare och myndigheter. Många gånger kan det vara lättare att samverka om olika vård- och omsorgsgivare har en likartad syn på processer.

Det är viktigt att kontinuerligt följa upp och utvärdera – både för att kontrollera kvaliteten och utveckla verksamheten. Det systematiska förbättringsarbetet behöver innehålla riskanalys, egen kontroll och utredning av avvikelser. Ett betydelsefullt underlag i arbetet med att utveckla och säkra verksamhetens kvalitet är hur verksamheten bedöms av den enskilda, personalen och andra berörda. Enligt föreskriften om ledningssystem ska den som bedriver socialtjänst därför ta emot och utreda klagomål och synpunkter på verksamhetens kvalitet. Klagomål och synpunkter från

brukare och andra är en viktig informationskälla för att kunna åtgärda brister och identifiera områden som kan behöva förbättras.⁸⁴⁷

Enligt 14 kap. 3 § SoL är den som fullgör uppgifter inom socialtjänsten skyldig att rapportera om han eller hon uppmärksammar eller får kännedom om ett missförhållande eller en påtaglig risk för missförhållande som rör den som får eller kan komma ifråga för insatser inom verksamheten. Den som bedriver socialtjänst har en skyldighet att utreda dessa rapporter vilket framgår av 14 kap. 6 § SoL.

Verksamheten har också en skyldighet att sammanställa inkomna klagomål och synpunkter för att kunna se om det finns mönster eller trender som indikerar brister i verksamhetens kvalitet. Framkommer sådana mönster eller trender kan åtgärder eller justeringar av processer och rutiner behövas.

Uppföljning för de enskildas och för verksamhetsutvecklingens skull

Socialtjänstens familjerätt är en verksamhet i ständig utveckling, till följd av lagändringar, metodutveckling, förändringar av kulturella normer, värderingar och praxis i föräldraskap och samlevnad m.m. Det betyder att man ständigt behöver ställa sig vissa frågor:

Vilket resultat får det vi gör – för barnen och för föräldrarna?

Vad händer efter samarbetssamtalen – hur mår barnen, kan föräldrarna kommunicera och samarbeta, minskar konflikterna, håller överenskomelser etc.? Hur använder domstolar och advokater utredningar om vårdnad, boende och umgänge? Är utredningarna ändamålsenliga och begrip-
liga?

Gör vi vårt arbete på bästa sätt?

Hur upplever barn och föräldrar att de blir bemötta? Ser vi barnen och kan vi få in dem i arbetet på ett bra sätt? Hur lyhörda är vi för barnens och föräldrarnas önskemål och behov i samarbetssamtal och utredningar? Hur ser barn och föräldrar på att bli utredda? Hur reagerar föräldrarna på utredningsrapporterna? Hur ser våra rutiner och arbetssätt ut ur brukarnas perspektiv?

⁸⁴⁷ se vidare 5 kap. SOSFS 2011:9

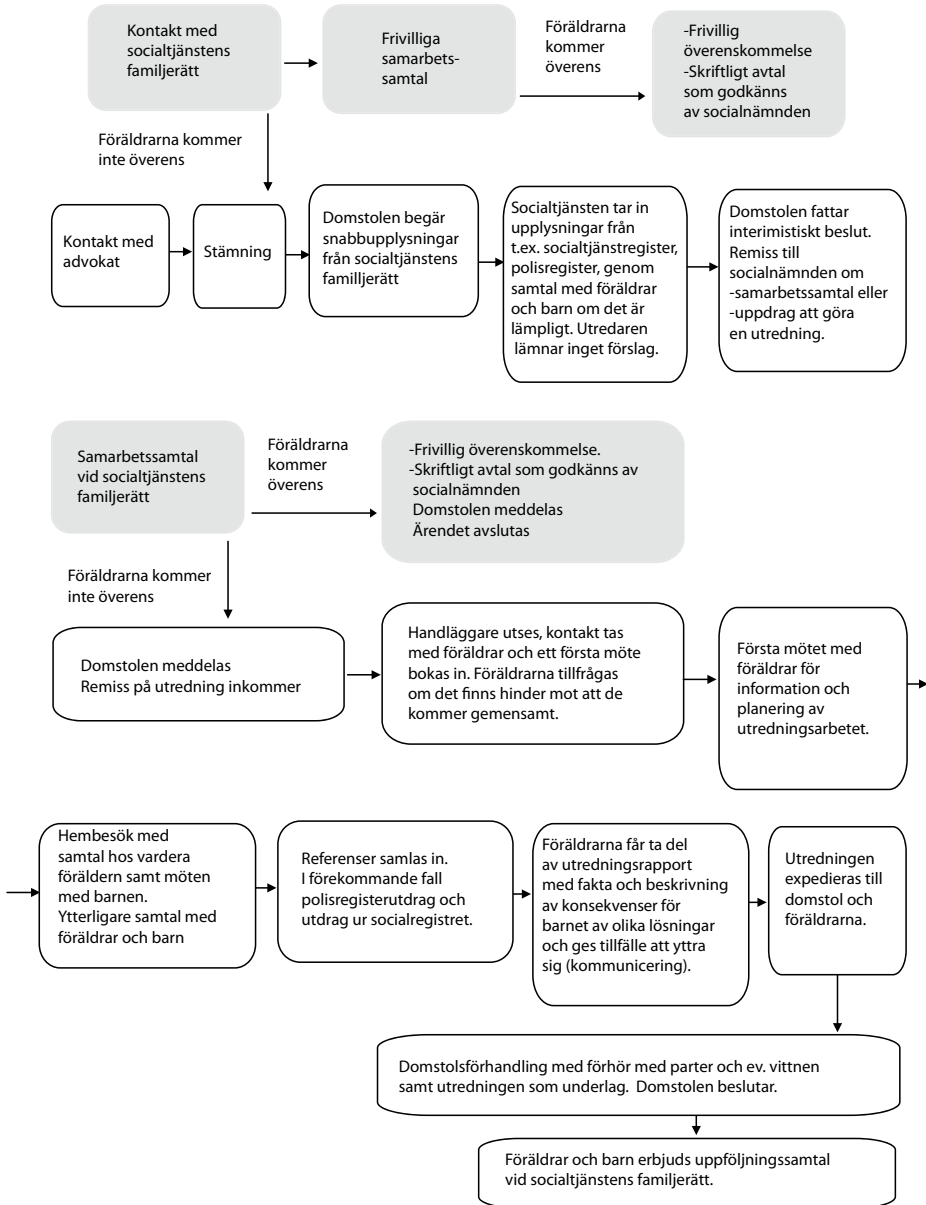
Gör vi rätt saker?

Finns det behov hos barn och föräldrar som vi inte ser? Finns det behov som vi inte tillgodoser?

Regelbunden reflektion och diskussion i arbetsgruppen är viktiga redskap i ett kvalitetsarbete. Som ett underlag behövs resultatuppföljningar av olika slag, som kan bestå av till exempel följande:

- svar på (eventuellt strukturerade) frågor i avslutande och uppföljande samtal med föräldrar (och barn)
- skriftliga utvärderingar och synpunkter från föräldrarna i samband med att samtal eller utredningar avslutas
- enkäter till föräldrarna
- egen statistik (exempelvis över vilka det är som tar kontakt, antal samtal i ärendena, andel barnsamtal, andel avbrott i samarbetsamtal och orsaker, andel överenskommelser, förekomst av våld, hot etc. från någon av parterna, andel föräldrar med utländsk bakgrund, andel domar i överensstämmelse med eventuella förslag i utredningar)
- återkoppling från olika samarbetsparter, till exempel vid återkommande möten med tingsrätt, advokater, övrig socialtjänst, barn- och ungdomspsykiatri, kriscentrum eller kvinnojourer.

Schematisk bild av rättsprocessen

Referenser

- Almqvist K, Broberg, A. *Barn som bevittnat våld mot mamma – en studie om kvinnor och barn som vistas på kvinnojourer i Göteborg*. Göteborgs stads-kansli; 2004.
- Andershed H, Andershed A-K. *Normbrytande beteende i barndomen*. Stockholm; 2005.
- Anderson H. *Samtal, språk och möjligheter*. Mareld. Stockholm; 1999.
- Andersson G. *Barnintervjun som forskningsmetod*. Nordisk Psykologi 50 (1) s. 18-41; 1998.
- Andersson G, Aronsson K. (red). *Haverier i social barnvård? Fem fallstudier*. Gothia. Stockholm; 2001.
- Andersson G och Rasmusson B. *Fosterbarns perspektiv på socialtjänstens företrädare*; 2006.
- Andersson G, Bangura Arvidsson M. *Barnet mellan två föräldrar – insatsen kontaktperson i umgängestvister*. Skriftserie 2006:2. Stiftelsen Allmänna Barnhuset, Stockholm; 2006.
- Annerbäck EM. *Ett av sju barn misshandlas i hemmet*. Linköpings Universitet; 2010.
- Arnell A, Ekblom I. *...och han sparkade mamma. Möte med barn som bevittnat våld i sina familjer*. Rädda Barnen; 1999.
- Arnö S, Björs I, Hildebrandt J. *Skiljas. Barnen berättar*. Rädda barnen, Stockholm; 2006.
- Barnets bästa – Barnombudsmannens synpunkter på frågor om vårdnad, boende och umgänge* (BR 2005:06). Stockholm; 2005.
- Barnsamtal på familjerådgivningen. Hur stödja barnen när föräldrarna är i relationskris?* Stockholms stad, Stockholm; 2001.
- Bravo M, Lönnback E-B. *Invandringskrisen eller Det förlorade paradiset*. I: Nader A.(red): *Ungdom, kulturmöten, identitet*. Liber, Stockholm; 1998.
- Cederborg A-C. *Att intervjua barn – vägledning för socialsekreterare*. Skriftserie 2005:1. Stiftelsen Allmänna Barnhuset, Stockholm; 2010.
- Clevesköld L, Lundgren L, Thunved A. *Handläggning inom socialtjänsten*. Norstedts juridik, Stockholm; 2009.
- Dahlstrand L. *Barns deltagande i familjerättsliga processer*. Doktorsavhandling. Juridiska fakulteten, Uppsala universitet. Uppsala; 2004.
- Doverborg-Österberg E, Pramling I. *Att förstå barns tankar*. Liber Utbildnings-förlaget, Stockholm; 1985.

Referenser

- Ekeland T J. *Konflikt och konfliktförståelse – för vården och den sociala sektorn*. Liber, Malmö; 2006.
- Enell S. *Barnet i utredningen – en uppföljningsstudie om barns ställning i barna-vårdsutredningar*. FOU-rapport 2009:6. Stockholm; 2009.
- Eriksson M. *I skuggan av pappa. Familjerätten och hanteringen av fädens våld*. Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet. Stehag; 2003.
- Eriksson M. (red). *Barn som upplever våld*. Nordisk forskning och praktik. Gothia förlag. Uppsala; 2007.
- Eriksson M, Källström Cater Å, Dahlkild-Öhman G, Näsman E (red). *Barns röster om våld. Att tolka och förstå*. Gleerups, Malmö; 2008.
- Eriksson M, Näsman E. *När barn som upplevt våld möter socialtjänsten*. Gothia förlag, Uppsala; 2011.
- Folkhälsorapport 2009*. Kapitel 12, Våld s. 339-372 (2010)
- Fisher L, Brandon M. *Mediating with families making the difference*. Australien; 2002.
- Gabrielsson M. *Barn i svåra vårdnadsstrider – Slutrapport Liljeholmen, Hägersten*; 2011.
- Gilligan R. *The importance of listening to the child in foster care*. Jessica Kingsley, London; 2002.
- Gustavsson M. *Barnets röst. Norrköpingsmodellen – för socialtjänstens utredande intervjuer med barn och unga*. Norrköping; 2011.
- Hindberg B. *Lägger vi över ett alltför stort ansvar på barnen?* Socionomen 5/1998
- Hindberg B, Eliasson M, Weinehall K, Landberg Å. *Barn och ungdomar som lever med skyddade personuppgifter*. Skriftserie 2009:1. Stiftelsen Allmänna Barnhuset, Stockholm; 2009.
- Hydén M. *Mäns ansvar och kvinnors motstånd. Fem teser om mäns våld mot kvinnor i nära relationer*. Socionomen 6/99; 1999.
- Hydén M, Hydén, L-C. *Samtal om den nya familjen och det eviga föräldraskapet*. Natur och Kultur. Stockholm; 2002.
- Höjer I, Röbbäck K. *Barn i kläm – hur uppmärksammas barn i mål om verkställighet av umgänge*. Skriftserie 2007:1, Stiftelsen Allmänna Barnhuset, Stockholm; 2007.
- Janson S, Långberg B, Svensson B. *Våld mot barn 2006/07*, Stiftelsen Allmänna Barnhuset och Karlstads universitet; 2007.
- Jergeby U, Sundell K. *Evidensbaserat socialt arbete*. In U J, editor Evidensbaserad praktik i socialt arbete. Gothia förlag. Stockholm; 2008.
- Jones D. *Communicating with vulnerable children – A guide for practioners*. London; 2003.

- Lagerberg D, Sundelin C. *Risk och prognos i socialt arbete med barn. Forskningsmetoder och resultat*. Centrum för utvärdering av socialt arbete, Gothia förlag, Stockholm; 2008.
- Kaldal A. *Parallella processer – En rättsvetenskaplig studie av riskbedömningar i vårdnads- och LVU-mål*. Doktorsavhandling, Juridiska institutionen, Stockholms universitet, Jure, Stockholm; 2010.
- Kihlberg M. *Barnets rätt till båda föräldrarna*, Rädda Barnen, Stockholm; 1998.
- Killén K. *Svikna barn*. Om bristande omsorg och vårt ansvar för de utsatta barnen. W& W, Stockholm; 1998.
- Kumpfer KL, Bayes J. *Child Abuse and Alcohol and Other Drugs Abuse. The Encyclopedia of Drugs and Alcohol I*: Jaffe JH (red), 1995, Leonard K. Alcohol and substance abuse in marital violence and child maltreatment I: Wekerle A & Wall C (red). The violence and addiction equation: Theoretical and clinical issues in substance abuse and relationship violence; 2002.
- Lindgaard H. *Familieorienteret alkoholbehandling – et litteraturstudium af familiebehandlingens effekter*. Sundhedsstyrelsen, Danmark; 2006.
- Metoder i familieorienteret alkoholbehandling – om at inddrage partner og born*. Sundhedsstyrelsen, Danmark; 2009.
- Mattsson T. *Barnet och rättsprocessen – Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi i samband med beslut om tvångsvård*. Juristförslaget, Lund; 2002.
- Mattsson T. *Barnet som subjekt och aktör – en rättslig studie om barn i familjehem*. Iustus förslag AB Uppsala; 2006.
- Mohaupt H, Duckert F. *Barn av rusmiddelsmisbrukare*. En kunnskapsoppsummering. KoRFor-Rapport; 2009.
- Nordhelle G. *Mekling - Konfliktförståelse og konflikthandtering*, Gyldendal, Norge; 2006.
- Norman J. *Medling och andra typer av ADR – alternativ konfliktlösning – Introduktion och handbok*, Iustus förlag, Uppsala; 1999.
- Norström C, Sverne T. *Sekretess i socialtjänsten*. Gothia, Stockholm; 1997.
- Nya möjligheter i skilda världar*. Redovisning av projekt gruppsamtal för skilsmässobarn. Familjerättsenheten i Sundsvall; 1998.
- Någon måste sätta ned foten*. Stiftelsen Allmänna Barnhuset, Stockholm; 2002.
- Olovligt bortförande och kvarhållande av barn UD 09.015*. Regeringskansliet, Stockholm; 2009.
- Polisens utredningar av våld mot kvinnor i nära relationer Brå 2008 Rapport 2008:55*
- Rejmer A. *Vårdnadstvister. En rättssociologisk studie av tingsrätters funktion vid handläggning av vårdnadskonflikter med utgångspunkt från barnens bästa*. Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen Lunds universitet, Lund; 2003.

Referenser

- Regner G. m.fl. *Kommentar till sekretesslagen*, Norstedts Juridik, Stockholm; 2000.
- Rooth K. Slutrapport BIFF Södertälje; 2011.
- Rosvall C. *Föräldrars upplevelser av vårdnadsutredningar*. Magisteruppsats i socialt behandlingsarbete. Socialhögskolan i Lund; 1996.
- Rother-Schirren T. m.fl. *Familjerätt I*. Norstedts Juridik; 2001.
- Ryrstedt E. SvJT 2009 s. 1013-1037 s. 821-841
- Röbäck K. *Barns röster i vårdnadstvister – om verkställighet och professionellas riskbedömningar*. Doktorsavhandling, Institutet för socialt arbete, Göteborgs universitet, Göteborg; 2012.
- Schiratzki J. *Vårdnad och vårdnadstvister*. Norstedts Juridik, Stockholm; 1997.
- Schiratzki J. *Mamma och pappa inför rätta*. Iustus förlag, Uppsala; 2008.
- Singer A. *Föräldraskap i rättslig belysning*. Doktorsavhandling, Juridiska institutionen, Uppsala universitet. Uppsala; 2000.
- Sjösten M. *Vårdnad, boende och umgänge samt verkställigheten av sådana avgöranden och överenskommelser*. Tredje upplagan. Norstedts Juridik, Stockholm; 2009.
- Svenska Kommunförbundets cirkulär 1998:174: *Handläggning av ärenden rörande avtal om vårdnad, boende och umgänge enligt föräldrabalken och socialtjänstlagen – en vägledning*.
- Svenska Kommunförbundets lagserie; 1999
- Tansjö A, Geijer U, Lenberg E. *Offentlighets- och sekretesslagen*. Norstedts Juridik, Stockholm; 2009.
- Walin G. *Föräldrabalken. Del I –II, Lagkommentar* Norstedts juridik, Stockholm; 2011.
- Weinehall K, Jonsson M-L, Eliasson M, Olausson M. *G(l)ömda – en studie om kvinnor och barn med skyddade personuppgifter*. Juridiska institutionen skriftserie 17/2007, Umeå universitet. Umeå; 2007.
- Wickström A. *1998 års vårdnadsreform och socialtjänsten*. Norstedts Juridik, Stockholm; 1998.
- Wilson, J. *Barnets röst i utredning och behandling*. Mareld. Stockholm; 2001.
- Öjehagen A. *Arbetsmaterial, underlag till Missbruksutredningen*, dir 2008:48; 2009.
- Öberg G, Öberg B. *Samarbetssamtal – en väg till fortsatt föräldraskap*. Mareld. Stockholm; 2006.
- Øvreeide H. *Samtal med barn. Metodiska samtal med barn i svåra livssituationer*. 3:e upplagan, studentlitteratur, Lund; 2011.

Socialstyrelsens handböcker och publikationer

- Analys, bedömning och beslut i utredningar enligt BBIC.* Socialstyrelsen; 2009.
- Att enas kring barnen med samhällets hjälp. Samarbetssamtal när det förekommit våld i relationen.* Socialstyrelsen; 2002.
- Att skiljas i främmande land. Invandrars möte med familjerätt och familjerådgivning.* Socialstyrelsen; 1997.
- Barn i skuggan av våldet.* Socialstyrelsen; 2002.
- Barn och unga i familjer med missbruk.* Socialstyrelsen; 2009.
- Barn och unga i socialtjänsten. Utreda, planera och följa upp beslutade insatser.* Socialstyrelsen; 2006.
- Glimtar av barn från vårdnads-, boende- och umgängedomar 1999 respektive 2002.* Socialstyrelsen; 2004.
- Grundbok barns behov i centrum (BBIC).* Socialstyrelsen; 2006.
- Familjerätt år 2010.* Sveriges officiella statistik. Socialstyrelsen; 2011.
- Familjerätten och barnet i vårdnadstvister. Uppföljning av hur 2006 års vårdnadsreform slagit igenom i socialtjänstens arbete.* Socialstyrelsen; 2011.
- Föräldraskap och missbruk.* Socialstyrelsen; 2012.
- Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten.* Socialstyrelsen; 2010.
- Hur gör socialtjänstens familjerätt riskbedömningar i utredningar om vårdnad, boende och umgänge? En enkätundersökning.* Socialstyrelsen; 2007.
- Individ och familjeomsorg. Lägesrapport 2008.* Socialstyrelsen; 2009.
- "Innerst inne var man rädd..." Barn och föräldrars röster om att ha umgänge tillsammans med kontaktperson.* Rädda Barnen och Socialstyrelsen. Stockholm; 2007.
- Interkulturellt socialt arbete.* Socialstyrelsen; 2010.
- Interventioner för att förebygga och hantera föräldrars konflikter och tvister kring vårdnad, boende och umgänge.* Socialstyrelsen; 2011.
- Nationella riktlinjer för missbruks- och beroendevården.* Socialstyrelsen; 2007.
- När mamma blir slagen – Att hjälpa barn som levt med våld i familjen.* Socialstyrelsen; 2005.
- Olovligt bortförd. Om bort- och hitförd barn i vårdnads- och umgängeskonflikter.* Socialstyrelsen; 1994.
- Om barnet behöver ny vårdnadshavare.* Handbok. Socialstyrelsen; 2006.
- Riskbedömningar i samband med utredningar om vårdnad, boende och umgänge.* Institutet för utveckling av metoder i Socialt arbete (IMS). Socialstyrelsen; 2007.
- Samarbetssamtal – socialt arbete med föräldrar.* Socialstyrelsen; 2000.
- Samtal med barn i socialtjänsten.* Socialstyrelsen; 2004.
- Skyddade personuppgifter.* Meddelandeblad. Socialstyrelsen; 2005.

Referenser

Strategi för samverkan kring barn och unga som far illa eller riskerar att fara illa. Socialstyrelsen, Skolverket och Rikspolisstyrelsen; 2007.

Växelvis boende. Socialstyrelsen; 2004.

Våld – Handbok om socialnämndens ansvar för våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld. 2011.

Våldsutsatta kvinnor. Ett utbildningsmaterial för socialtjänstens personal. Socialstyrelsen; 2009.

Våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld – Alla kommuners ansvar, Slutrapport från en nationell tillsyn. Socialstyrelsen och länsstyrelserna; 2009.

Statens offentliga utredningar

Barnets rätt 2. Om föräldraansvar m.m. (SOU 1979:63)

Kvinnofrid (SOU 1995:60)

Vårdnad, boende, umgänge (SOU 1995:79)

Barns bästa i främsta rummet – FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige (SOU 1997:116)

Barnmisshandel – Att förebygga och åtgärda (SOU 2001:72)

Nationell handlingsplan mot våld i nära relationer (SOU 2002:71)

Skollag för kvalitet och likvärdighet (SOU 2002:121)

Vårdnad-Boende-Umgänge. Barnets bästa, föräldrars ansvar. Del A och B (SOU 2005:43)

Att ta ansvar för sina insatser – Socialnämndens stöd till våldsutsatta kvinnor. Utredningen om socialtjänstens stöd till våldsutsatta kvinnor. (SOU 2006:65)

Fortsatt föräldrar – om ansvar ekonomi och samarbete för barnens skull. (SOU2011:51)

Departementsserien

Vårdnad och umgänge (Ds 1989:52)

Gemensam vårdnad för ogifta föräldrar (Ds 1999:57)

Utövandets av barns rättigheter i familjerättsprocesser (Ds 2002:13)

Utskottsbetänkande

Vårdnad, boende och umgänge (1997/98:LU 12)

Propositioner

Om faderskap och vårdnad (Prop. 1975/76:170)

Om förbud mot aga (Prop. 1978/79:67)

- Om socialtjänstlagen. Del A.* (Prop. 1979/80:1)
- Med förslag till sekretesslag m.m.* (Prop. 1979/80:2)
- Vårdnad och umgänge m.m.* (Prop. 1981/82:168)
- Om verkställighet vid avgöranden om vårdnad eller umgänge m.m.*
(Prop. 1982/83:165)
- Med förslag till lag om viten m.m.* (Prop. 1984/85:96)
- Om internationella faderskapsfrågor m.m.* (Prop. 1984/85:124)
- Om ny skollag* (Prop. 1985/86:10)
- Om ny förvaltningslag* (Prop. 1985/86:80)
- Om sekretessfrågor inom undervisningsväsendet m.m.* (Prop. 1988/89:67)
- Vårdnad och umgänge* (Prop. 1990/91:8)
- Om olovligt bortförande och andra övergrepp mot barn* (Prop. 1992/93:139)
- Om familjerådgivningen* (Prop. 1993/94:4)
- Om Vårdnadshavares skadeståndsansvar* (Prop. 1993/94:57)
- Förmynderskapslagstiftningen* (Prop. 1993/94:251)
- Barns rätt att komma till tals* (Prop. 1994/95:224)
- Ändring i socialtjänstlagen* (Prop. 1996/97:124)
- Vårdnad, boende och umgänge* (Prop. 1997/98:7)
- Skydd för förföljda personer, samordningsnummer m.m.* (Prop. 1997/98:9)
- Ny socialtjänstlag m.m.* (Prop. 2000/01:80)
- Stärkt skydd för barn i utsatta situationer.* (Prop. 2002/03:53)
- Några frågor om sekretess, m.m.* (Prop. 2003/04:93)
- Kvalitet, dokumentation och anmälningsplikt i lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) m.m.* (Prop. 2004/05:39)
- Stärkt skydd för ensamkommande barn* (Prop. 2004/05:136)
- Nya vårdnadsregler* (Prop. 2005/06:99)
- Sekretessfrågor – Skyddade adresser m.m.* (Prop. 2005/06:161).
- Barn som bevittnat våld.* (Prop. 2005/06:166)
- Socialtjänstens stöd till våldsutsatta kvinnor* (Prop. 2006/07:38)
- En modernare rättegång – några ytterligare frågor* (Prop. 2007/08:139)
- Utveckling av den sociala barn och ungdomsvården m.m.* (Prop. 2006/07:129)
- Offentlighets- och sekretesslag* (Prop. 2008/09:150)
- Ett skärpt skadeståndsansvar för vårdnadshavare* (Prop. 2009/10:142)
- Umgängesstöd och socialtjänstens förutsättningar att tala med barn*
(Prop. 2009/10:192)

Referenser

Medling och förlikning – ökade möjligheter att komma överens
(Prop. 2010/11:128)

Barns möjlighet att få vård (Prop. 2011/12:53)

Bilaga I Rättsfall

Nedan återges publicerade rättsfall från Högsta domstolen som rör vårdnad, boende och umgänge och som refereras till i handboken. De rättsfall som endast har nummer och rubrik finns refererade tidigare i texten.

NJA 1981 s. 753 Tolvårings uppfattning ansågs påverkad av mamman

NJA 1981 s. 916 Umgänge i föräldrarnas hemland

NJA 1981 s. 1225 Nekat umgänge

NJA 1983 s. 750 Tolkning av begreppet utan beaktansvärda skäl

NJA 1986 s. 338 Mamman fick ensam vårdnad trots att hon olovligt flyttat till Ungern med barnet

Vårdnaden om en 8-årig flicka anförtroddes mamman trots att hon, när pappan interimistiskt hade vårdnaden om flickan, rest till sitt hemland Ungern för att stanna där tillsammans med dottern. När HD drygt två år senare avgjorde målet konstaterade HD att flickan funnit sig väl tillrätta i Ungern och att en flytt tillbaka till pappan i Sverige säkert skulle innebära betydande anpassningssvårigheter för flickan. HD fann därför att det var mest förenligt med flickans bästa att mamman anförtroddes vårdnaden om dottern.

RÅ 1986 not 622 Begäran om registeruppgifter till en vårdnadsutredning

NJA 1987 s. 15 Kontaktperson vid umgänge

NJA 1988 s. 448 Betydelsen av motstridiga yttranden från en trettonåring

NJA 1988 s. 559 Individuell bedömning av umgängets omfattning

NJA 1989 s. 335 Ensam vårdnad pga. umgängessabotage

NJA 1990 s. 219 Restriktivitet med föreskrifter för umgänge

NJA 1992 s. 93 En pappa vägrades umgänge med hänsyn till risken att barnet kunde bli olovligen bortfört

NJA 1992 s. 566 Egenmäktighet med barn kan ådömas även den som tidigare dömts för detta brott och fortsätter att undanhålla barnet

NJA 1992 s. 666 Ensam vårdnad trots umgängessabotage

NJA 1993 s. 128 Fråga om huruvida mamman kunde åberopa nöd vid egenmäktighet med barn

En mamma hade vägrat att rätta sig efter domstolens avgörande om att vårdnaden skulle

Bilaga I Rättsfall

flyttas över till pappan. Som skäl för sin vägran menade hon att pappan tidigare hade förgripit sig mot barnet sexuellt och att det fanns en risk att detta skulle upprepas. I målet mot mamman om ansvar för egenmäktighet med barn gjorde mamman gällande att hon skulle gå fri från straff till följd av nöd. Frågan i målet gällde betydelsen av att invändningen om incest prövats i vårdnads målet och befunnits ogrundad. HD menade att utrymmet för tillämpningen av nödbestämmelsen på grund av den handlandes egen riskbedömning i en sådan situation får anses vara mycket ringa. HD konstaterade att någon nödsituation inte förelegat och att mammans uppfattning om faran för övergrepp inte kunde befria henne från ansvar från brott.

NJA 1993 s. 277 Egenmäktighet med barn

Efter att ett barn bortförts av pappan och denne på grund av detta dömts för egenmäktighet med barn, dömdes han åter för ett sådant brott eftersom han vägrat uppge vem som hade hand om barnet. Frågan gällde huruvida pappan på nytt skulle anses ha gjort sig skyldig till egenmäktighet med barn genom underlåtenhet att lämna uppgifter, eftersom barnet alljämt inte kommit till rätta. Tillika gällde frågan bevisningen för att pappan skulle ha kunnat lämna uppgifter av betydelse.

NJA 1993 s. 666 Överflyttning av vårdnaden av fjortonåring till familjehemsföräldrarna

NJA 1994 s. 498 Risk för bortförande av barn

HD ansåg att risken för bortförande av ett barn var så stor, att det förelåg en rätt att använda fingerade personuppgifter enligt lagen (1991:483) om fingerade personuppgifter.

NJA 1995 s. 398 Hänsyn har tagits till en trettonårings bestämda vilja

NJA 1995 s. 727 Frågan om umgänge skulle vägras eller förenas med villkor om kontaktperson med hänsyn till risk för att barnet skulle bli olovligen bortfört.

RÅ 1997 ref. 8 Ingen ändring av folkbokföringen trots föräldrars önskan

NJA 1998 s. 267 Gränsdragning mellan växelvis boende och umgänge

NJA 1998 s. 675 Ensam vårdnad trots umgängessabotage

NJA 1999 s. 451 Gemensam vårdnad till barnets bästa när inte särskilda skäl talar mot detta (samarbetssvårigheter)

RÅ 2000 ref. 30 Frågan om komplettering av en dom om umgänge. Regeringsrätten fann att domstolen vid verkställighet kunde komplettera avgörandet när det i domen endast stod att umgänge skulle ske under ”vartannat veckoslut” utan att precisera om umgänget skulle utövas under jämna eller udda kalenderveckor.

NJA 2000 s. 345 Ensam vårdnad på grund av en så svår och djup konflikt att det var omöjligt för föräldrarna att samarbeta

NJA 2003 s. 372 Viss risk för att barnet skulle fara illa. Umgänge med kontaktperson

RH 2005:38 Barnets bästa ansågs inte vara växelvis boende trots att föräldrarna samtyckte till det.

NJA 2006 s. 26 Ensam vårdnad omöjligt för föräldern att samarbeta sedan han utsatts för dråpförsök

RH 2007:42 Fortsatt gemensam vårdnad på grund av barnets åsikt

NJA 2007 s. 326 Den ena vårdnadshavaren hade utan den andra vårdnadshavarens samtycke eller vetskap fört barnet utomlands under en umgängesperiod och sedan kvarhållit barnet där även efter umgängesperiodens slut.

NJA 2007 s.382 Ensam vårdnad pga samarbetsproblem

Bilaga 2 Justitieombudsmannen

Publicerade beslut

JO 1982/83 s. 189 Referenter

Utredaren bör vara återhållsam när det gäller att ta in uppgifter från släkt och vänner till föräldrarna i en vårdnadsutredning. I stället bör utredaren – utöver samtal med föräldrarna och eventuellt barnen – i största möjliga utsträckning nöja sig med att kontakta personer som står utanför konflikten och som har särskilda kunskaper om barn, till exempel personal vid barnavårdscentraler, förskolor, skolor och fritidshem.

JO 1983/84 s. 186 Uppgifter från polisregistret (misstanke- och belastningsregistret)

Det är inte påkallat, eller ens lämpligt, att rutinmässigt hämta in uppgifter från polisregistret om föräldrarna i vårdnads- och umgängesrättsärenden. Sådana upplysningar bör inhämtas endast om uppgifter från polisregistret kan vara till gagn för utredningen, enligt vad som tidigare är känt för nämnden eller vad som kommer fram vid utredningen.

JO 1985/86 s. 273 Vattentäta skott mellan samarbetsamtal och utredning

Det bör råda ”vattentäta skott” mellan samarbetsamtal och utredning. Föräldrar som riskerar att uppgifter från samarbetsamtal används i en kommande utredning kan inta en avvaktande hållning gentemot samtalsledarna. Det finns också en risk att man anpassar sin hållning i saken till vad man uppfattar som bäst, med hänsyn till att samtalsledarna även är vårdnadsutredare. Om samtalsledarna övergår till att göra utredning – vilket JO inte anser ändamålsenligt – får detta i så fall endast ske efter en överenskommelse med föräldrarna, innan samarbetsamtalen inleds. Det torde också krävas att föräldrarna har samtyckt till att uppgifter som lämnats under samarbetsamtalen används i utredningen.

JO 1989/90 s. 234 Registerutdrag på sambo

När det i en vårdnadsutredning kommer fram att den ena parten är sammanboende med en annan person måste självfallet utredarna ta hänsyn till detta när de bedömer denna parts lämplighet som vårdnadshavare. Med tanke på att utredningen görs för att utröna vad som är bäst för barnet måste möjligheten att hämta in uppgifter från polisregistret få utnyttjas även beträffande partens sammanboende.

JO 1990/91 s. 366 Krav på samtycke

Socialtjänsten bör införskaffa uttryckligt och skriftligt samtycke, i de fall samtycke till utlämnande av uppgifter behövs, eftersom det då ofta blir fråga om utlämnande av uppgifter av mer känslig natur.

JO 1992/93 s. 309 Socialnämndens medverkan vad gäller umgänge

I ett ärende om umgängesrätt med barn har JO framhållit vikten av att en socialnämnd anstränger sig för att uppfylla domstolens förordnande. Om det efter domen inträffar nya omständigheter, som motiverar en omprövning av ett umgängesförordnande måste detta ske enligt den föreskrivna ordningen, det vill säga i första hand efter talan vid domstol av vårdnadshavaren.

Bilaga 2 Justitieombudsmannen

JO 1993/94 s. 307 Kommunicering

Undantag från kommuniceringsplikten i 17 § förvaltningslagen kan ske bland annat när det är uppenbart att det inte är nödvändigt att kommunicera.

JO 1994/95 s. 283 Utredare som kontaktperson

En vårdnadsutredare bör inte utses till s.k. kontaktperson i samband med umgängestillfällena utan båda parternas samtycke.

JO 1994/95 s. 285 Information om kontaktpersonens uppgift

Socialtjänsten bör upplysa föräldrarna om en kontaktpersons uppgifter och befogenheter.

JO 1994/95 s. 363 Kommunicering av utredning

Den som är part i ett vårdnads- eller umgängesrättsärende vid allmän domstol berörs så nära av en utredning att denne bör ha rätt att få del av och yttra sig över utredningen, innan den lämnas till domstolen. JO anser att en vårdnads- eller umgängesutredning alltid bör kommuniceras med parterna innan den lämnas till domstol, oavsett om den innehåller ett ställningstagande i sakfrågan eller inte.

JO 1994/95 s. 506 Uppgifter från samarbetsamtal

Information om parternas ståndpunkter under samarbetsamtal eller liknande uppgifter bör inte lämnas till den domstol som initierat samarbetsamtalen.

JO 1995/96 s. 79 Tidsfrist för utredning

Domstolen ska normalt använda sin rätt att bestämma en viss tid inom vilken utredningen ska vara slutförd. Om en tidsfrist inte har satts ut är det extra viktigt att domstolen har en bevakningsrutin och hör efter varför en utredning eventuellt drar ut på tiden.

JO 1995/96 s. 309 Kommunicering av snabbyttrande

Om det i snabbupplysningar redovisas ett förslag till lösning av tvisten, bör upplysningarna som regel kommuniceras med parterna innan de ges in till tingsrätten. Snabbyttranden är dock i allmänhet mindre ingående än vårdnads- eller umgängesutredningar och brukar inte heller ha karaktären av klara ställningstaganden. Om upplysningarna inte innehåller något ställningstagande får det enligt JO avgöras från fall till fall om kommunikation bör ske. Även tidsaspekten bör beaktas.

JO 1996/97 s. 297 Kommunicering av snabbyttrande

Exempel på fall där nämnden särskilt bör överväga att kommunicera snabbyttranden är när yttrandet innehåller grannars, daghemspersonalers eller utomståendes redogörelser för händelser eller iakttagelser, med personliga omdömen. Däremot bör man kunna låta bli att kommunicera om yttrandet exempelvis endast återger uppgifter som redan är kända för parterna och som hämtats från myndigheters register eller andra handlingar.

JO 1997/98 s. 328 Inga förtryckta blanketter för samtycke

JO har pekat på det olämpliga i att använda förtryckta blanketter för samtycke, eftersom samtycket då lätt kan bli mer omfattande än nödvändigt – utan att den enskilde kanske vågar protestera.

JO 1999/2000 s. 272 Avgränsning mellan yrkesområden

JO har ifrågasatt lämpligheten, särskilt från sekretessynpunkt, av att socialförvaltningens

familjerättssociologer arbetar såväl inom familjerådgivningen som inom den individinriktade socialtjänsten i övrigt.

JO 1999/2000 s. 280 Anstånd med utredning

Om en vårdnadsutredning blir fördröjd måste utredaren självständigt underrätta tingsrätten om detta och vid behov begära anstånd med att lämna in utredningen.

JO 1999/2000 s. 283 Förskola del av daglig omsorg

Det är mycket som talar för att frågan om vilken förskola som ska väljas för ett barn i normalfallet bör kunna hänföras till den dagliga omsorgen.

JO 2000/01 s. 285 Domstolens värdering av uppgifter från socialnämnden

Domstolen ska självständigt pröva vilket värde som kan tillmätas de uppgifter som hämtats in från socialnämnden och kan även ta initiativ till ytterligare utredning.

JO 2000/01 s. 317 Föräldrars rätt till insyn i utredning

Såvitt framgår av förarbetena till ändringen år 1991 i föräldrabalken syftade de nya bestämmelserna om vårdnadsutredning m.m. inte till att begränsa partsinsynen. Enligt JO:s mening bör därför den som berörs av en vårdnadsutredning ha rätt till insyn i det material som ligger till grund för utredningen.

JO 2000/01 s. 325 När socialnämnden har information av betydelse för verkställighet

I ett ärende som gällde länsrätts verkställighet av en dom om umgängesrätt har JO uttalat följande: I mål angående verkställighet av domar eller beslut angående vårdnad och umgänge har en socialnämnd normalt inte möjlighet att på eget initiativ delge en allmän förvaltningsdomstol omständigheter som nämnden anser kan vara av betydelse för domstolens prövning. Socialnämnden har möjlighet att uppmärksamma domstolen på att nämnden har information som den bedömer vara av intresse för domstolens verkställighetsprövning, om nämnden anser att det är påkallat. Det är därefter domstolen som ska ta ställning till om yttrande eller annan utredning ska inhämtas.

JO 2000/01 s. 329 Kritik mot två samtalsledare som skickat en skrivelse till den ena förälderns ombud

JO har i ett ärende som gällde en tingsrätts handläggning i ett mål angående umgänge med barn riktat kritik mot två tjänstemän vid en socialförvaltning, som svarat för samarbetsamtal mellan föräldrarna. De hade i en skrivelse till den ena förälderns ombud i målet uttalat sin uppfattning i umgängesfrågan. Ett korrekt förfaringsätt hade varit att nämnden hade informerat uppdragsgivaren, det vill säga domstolen, om att samarbetsamtalen inte längre bedömdes vara konstruktiva.

JO 2000/01 s. 332 Socialnämndens beslut om utredare

Socialnämndens val av utredare enligt 6 kap. 19 § föräldrabalken ska komma till uttryck i ett beslut. Beslutet kan ges en ganska enkel utformning. Det måste dock framgå tydligt vem som utses till utredare, när beslutet har fattats och vem som har fattat beslutet. Det får självklart inte råda någon tvekan om vilken nämnd som ytterst svarar för ett beslut om att utse en vårdnadsutredare. Oklarheter på denna punkt kan leda till problem i olika situationer, till exempel om det blir aktuellt för nämnden att fatta beslut om att entlediga utredaren på grund av jäv.

Bilaga 2 Justitieombudsmannen

JO 2001/02 s. 250 Utredning får inte läggas ut på entreprenad

Uppgiften att göra en utredning om vårdnad, boende eller umgänge får inte läggas ut på entreprenad. Enligt grundlagen krävs lagstöd för att en förvaltningsuppgift som omfattar myndighetsutövning ska få överlämnas till ett s.k. privat rättssubjekt (11 kap. 6 § tredje stycket RF). Även om en utredning inom socialtjänsten som gäller ett yttrande till någon annan myndighet (till exempel en domstol) inte är myndighetsutövning, anser JO att det finns hinder mot att överlämna sådana utredningar till ett privat rättssubjekt. Detta beror på att det även finns andra begränsningar än det ovan angivna grundlagsstadgandet för vilka uppgifter som en myndighet inom det s.k. specialreglerade kommunala området kan överlämna till utomstående. Om socialnämnden enligt lag eller annan författning är skyldig att yttra sig, efter en begäran från domstol eller annan myndighet, är detta uppenbarligen en uppgift som nämnden själv ska svara för. När det gäller att skilja mellan själva yttrandet och den utredning som ligger till grund för det gäller samma hänsyn som vid ärenden som innefattar myndighetsutövning. JO anser därför att det inte finns några förutsättningar att lämna över utredningen till ett privaträttsligt subjekt. När det gäller utredningar om vårdnad, boende och umgänge ska socialnämnden inte yttra sig, utan endast utse någon att verkställa utredningen. Att det i bestämmelsen sägs att socialnämnden ska utse någon att utföra den, skulle i och för sig kunna tas till intäkt för att nämnden kan välja en lämplig person, det vill säga även en privat utredare. JO menar dock att detta inte har varit lagstiftarens avsikt. Av förarbetena framgår att lagstiftaren förutsätter att utredningen ska utföras av en tjänsteman vid nämndens förvaltning. JO anser därför att det inte finns någon anledning att betrakta de utredningar som utförs på uppdrag av domstol enligt 6 kap. 19 § FB på annat sätt än andra utredningar. Enligt JO:s mening strider det således mot lagen att lägga ut en utredning om vårdnad, boende och umgänge på entreprenad. Det finns däremot inget som hindrar att nämnden anlitar en uppdragstagare som har en sådan anknytning till myndigheten att hon eller han kan sägas delta i dennas verksamhet. Sådana uppdragstagare kan dock endast vara fysiska personer.

JO 2001/02 s. 275 Avtal under pågående domstolsprocess

Det finns ingen bestämmelse som hindrar att socialnämnden godkänner ett avtal under en pågående domstolsprocess, men det torde höra till undantagen att frågan om avtal väcks hos socialnämnden samtidigt som det pågår en tvist vid domstol. Det ligger i sakens natur att nämnden måste agera med försiktighet när det gäller förslag till avtal i frågor som samtidigt är föremål för domstolsbehandling. Självfallet kan nämnden alltid informera om möjligheten att sluta avtal och arbeta vidare med frågan om föräldrarna vill att ett sådant avtal upprättas. När det pågår en domstolsprocess om samma sak är det emellertid av vikt att parterna tar upp frågan om avtal med sina ombud vid domstolen innan de ingår ett avtal. Socialnämnden bör därför verka för att föräldrarna tar kontakt med ombuden. Det finns dock inget som hindrar att nämnden godkänner ett avtal även om någon av föräldrarna inte har tagit en sådan kontakt.

JO 2001/02 s. 278 Förälder bosatt i annan kommun

Om en förälder är bosatt i en annan kommun eller en annan kommunedel bör den nämnd som ska godkänna avtalet som regel ta kontakt med den andra nämnden. Om familjen nyligen har flyttat till kommunen bör som regel kontakt tas med nämnden i familjens tidigare hemvistkommun. De åtgärder som nämnden har vidtagit för att utreda förutsättningarna för att godkänna avtalet bör dokumenteras.

JO 2001/02 s. 282 Sekretess vid samarbetsamtal

Det är av grundläggande betydelse att föräldrarna informeras om under vilken sekretess

som samarbetsamtalen förs. Om det är fråga om renodlade samarbetsamtal och inte om familjerådgivning bör den vanliga socialtjänstsekretessen gälla.

JO 2001/02 s. 296 Delikatessjäv

Det kan vara fråga om delikatessjäv när en handläggare är vän eller ovän med den som är part i ärendet eller om det är ett markant beroendeförhållande mellan handläggaren och parten. Även den som särskilt engagerar sig i saken på ett sätt som ger anledning att anta att det brister i förutsättningarna för en objektiv bedömning av ärendet skulle kunna anses jävig på denna grund.

JO 2002/03 s. 252 Handläggning av ärenden om umgänge i närvaro av kontaktperson

JO har i ett ärende som bland annat gällde hur kommunerna handlägger ärenden när domstol har beslutat att umgänge ska ske i närvaro av kontaktperson konstaterat att det ofta meddelas ett beslut om bistånd enligt socialtjänstlagen. JO menar dock att en sådan lösning inte är helt invändningsfri. Det ligger nämligen i sakens natur att socialnämnden måste kunna förordna en kontaktperson även mot någon av de berördas vilja, det vill säga i strid med de grundläggande principerna för socialtjänstlagens tillämpning. Framför allt två olika handlingsmönster kan urskiljas när det gäller socialnämndernas handläggning. Vissa socialnämnder tar upp frågan om kontaktperson på eget initiativ, det vill säga utan ansökan, medan andra utreder frågan först efter att någon eller båda föräldrarna kommit in med en ansökan. Om ingen ansökan inkommer, händer det även att socialnämnden tar kontakt med föräldrarna och uppmanar dem att lämna in en sådan. JO anser att oavsett vilket alternativ socialnämnden väljer, så får handläggningen av frågan anses vara ett ärende som innefattar myndighetsutövning mot enskild. Denna slutsats löser enligt JO emellertid inte andra frågor kring handläggningen, till exempel när det gäller partsställningen i ärendet. Om socialnämnden handlägger ärendet som ett biståndsärende utan ansökan, ligger det nära till hands att betrakta barnet som biståndstagare och part i ärendet. Därmed skulle vårdnadshavaren vara den som företräder barnet. Med hänsyn till att socialtjänstlagen bygger på frivillighet torde då vårdnadshavaren ha möjlighet att avböja insatsen och överklaga ett biståndsbeslut om beslutet går barnet emot. Om socialnämnden däremot handlägger ärendet som ett biståndsärende utan ansökan, med vårdnadshavaren eller den umgängesberättigade föräldern angiven som biståndstagare, har sannolikt den angivna biståndstagaren möjlighet att överklaga nämndens beslut om beslutet går henne eller honom emot. Om socialnämnden själv begär att en ansökan lämnas in uppkommer frågan om vad som sker om en ansökan inte inkommer. I sådana fall verkar det inte vara möjligt att förordna en kontaktperson. I övrigt uppkommer huvudsakligen samma frågor som när socialnämnden inte kräver en ansökan. När det gäller partsfrågan är det här naturligt att se sökanden som part, i varje fall om ansökan hanteras inom ramen för ett biståndsärende. Eftersom frågan om umgänge och/eller formen för dess utövande har prövats av allmän domstol har det som regel funnits en tvist mellan föräldrarna angående umgänget. I sådana fall måste socialnämnden kunna förordna en kontaktperson mot någon av de berördas vilja. Om ärendet handläggs som ett biståndsärende enligt socialtjänstlagen, kan det leda till att ena parten i ärendet disponerar över frågan om kontaktperson. Enligt FB ska emellertid frågan om umgänge bestämmas av allmän domstol om föräldrarna inte kan komma överens. Om någon av föräldrarna i praktiken skulle ha möjlighet att avböja kontaktperson när ärendet behandlas av socialnämnden, skulle det alltså innebära en inskränkning av domstolarnas och socialnämndernas möjligheter att tillgodose barnets behov av en nära och god kontakt med båda sina föräldrar. JO konstaterar att det finns oklarheter när det gäller formerna för socialnämndernas handläggning av dessa ärenden och att detta kan få

Bilaga 2 Justitieombudsmannen

olyckliga konsekvenser för domstolarnas och socialnämndernas möjligheter att tillgodose barnets behov av en nära och god kontakt med båda sina föräldrar.

JO 2002/03 s. 283 Avtal om umgänge

Fråga om två avtal angående umgänge med barn var utformade så att socialnämnden borde ha godkänt dem.

JO 2004/05 s. 205 Barnavårdsutredning - vårdnadsutredning

Att en vårdnadstvist pågår vid domstol och att en vårdnads-, boende- eller umgängesutredning aktualiserats vid socialtjänstens familjerätt fråntar inte socialnämnden ansvaret att göra en barnavårdsutredning för samma barn.

JO 2004/05 s. 214 Socialnämnden kan inte åsidosätta domstols beslut

JO riktade allvarlig kritik mot socialtjänstens tjänstemän i ett ärende där de aktivt verkat för att en förälder inte skulle få utöva det umgänge som domstol hade tillerkänt föräldern. JO konstaterar att det ankommer på domstol att avgöra en tvist om umgänge med barn. Socialnämnden har att utgå från att vad domstol har förordnat står i överensstämmelse med vad som är det bästa för barnet och socialnämnden ska medverka till att en förälder, som av domstol har tillerkänts rätt till umgänge, får möjlighet att utöva denna rätt. Det kan endast i rena undantagssituationer godtas att socialnämnden åsidosätter ett beslut om umgängesrätt som fattas av domstol. Socialförvaltningens bedömning grundade sig på sådant som redan var känt för domstolen när den fattade sina beslut kort tid dessförinnan. Någon sådan undantagssituation där nämnden kunde sätta sig över domstolens beslut kan inte anses ha förelegat.

JO 2004/05:299 Anmälningsskyldighet

Anmälningsskyldigheten gäller för varje myndighet eller verksamhet för sig. Det går alltså inte att hänvisa till en annan myndighets ansvar eller till att en annan myndighet redan har gjort en anmälan

JO 2004/05 s. 342 Vårdnadshavarnas gemensamma beslut krävs

Gemensamt beslut av vårdnadshavare krävs vid val av skola vid placering i förskoleklass

JO 2005/06 s. 371 Vårdnadshavarnas gemensamma beslut krävs

Gemensamt beslut av vårdnadshavare krävs vid val av skola vid placering i förskoleklass

JO 2006/07 s. 251 Socialförvaltnings agerande när domstol beslutat om barnets boende

JO har uttalat kritik i fråga om bl.a. en socialförvaltning, utan samråd med den ena vårdnadshavaren och i strid med vad en domstol hade förordnat om ett barns boende, kunde medverka till att barnet flyttade till den andre vårdnadshavaren.

JO 2006/07 s. 384 Personal vid förskolor och skolor bör förhålla sig neutrala

JO har i flera beslut uttalat att personal vid förskolor och skolor ska förhålla sig neutral i tvister rörande vårdnad m.m.

JO 2007/08: s. 285 Försiktighet krävs om nämnden ger in en barnavårdsutredning som yttrande till rätten

En barnavårdsutredning ligger till grund för bedömningen om det är påkallat med en åtgärd från socialnämndens sida. Det är inte ovanligt att en utredning innehåller känsliga uppgifter om andra personer än föräldrarna. Sådana uppgifter kan vara relevanta när det gäller att bedöma ett barns behov av stöd från socialtjänsten men har inte alltid samma

betydelse när det gäller att ta ställning till vem av föräldrarna som ska ha vårdnaden om barnet. Det är därför påkallat med en viss försiktighet om nämnden, som svar på ett yttrande eller upplysningar, ger in en barnvårdsutredning till domstolen. JO går dock inte så långt att förfarandet behöver anses som helt uteslutet. I vissa fall kan det vara ändamålsenligt att nämnden såsom upplysningar ger in en utredning som nämnden tidigare utfört beträffande barnet. Om nämnden väljer att besvara en begäran från domstolen på det sättet är det angeläget att nämnden kontrollerar att utredningen inte innehåller i sammanhanget ovidkommande uppgifter, inte minst om de är känsliga för någon utomstående.

JO 2009/10 s. 102 Verkställighet

Kritik riktades mot polisen för verkställigheten av ett beslut om hämtning av barn bland annat på grund av att polisen vid det första hämtningsförsöket varken underrättat den som hade hand om barnet eller medlaren om hämtningen och att en barnläkare, barnpsykiater eller barnpsykolog inte medverkat vid hämtningsförsöket. Polisen fick även skarp kritik för sin handläggning av den påföljande hämtningen då hämtningen påbörjades utan att vare sig någon företrädare för socialtjänsten eller läkare var närvarande

JO 2010/11 s 52 Domares samtal med barn

JO kritiserade en domare för att denne vid muntlig förberedelse ringde upp parternas barn. Kontakten togs efter samtycke från föräldrarna och i anslutning till att olika samförstånds-lösningar diskuterades. Barnet som nyss fyllt nio år uppgav att han helst ville träffa sin mamma och pappa tillsammans och att han bestämt inte ville lämna sin pappa. JO konstaterar att barnets åsikt är en viktig faktor som ska vägas in i helhetsbedömningen. Det saknas dock lagstöd för att hålla förhör med ett barn under muntlig förberedelse inför ett interimistiskt beslut. Istället bör barnets inställning, om det är lämpligt, inhämtas genom socialnämndens försorg. Vidare anser JO att det får anses synnerligen olämpligt att rätten håller förhör med ett barn på sätt som skedde i målet. Barn ska inte under några omständigheter behöva ta direkt ställning i en vårdnadskonflikt mellan föräldrarna

JO 2010/11 s. 459 Ska utredning alltid inledas när frågan gäller umgänge med närstående? Frågan om socialnämnden var skyldig att inleda utredning med anledning av att en mor eller farförälder gjorde en framställning om umgänge med sina barnbarn, diskuterades i ett ärende där nämnden sedan tidigare hade kännedom om barnet och familjen genom att flera utredningar hade genomförts vid förvaltningen. JO konstaterade i sitt yttrande att det inte finns någon absolut skyldighet för nämnden att inleda utredning. När det gäller frågan om nämnden borde ha inlett utredning påpekar JO att det faktum att barnen inte gett uttryck för en önskan om umgänget med farföräldern inte ensamt har utgjort tillräckligt skäl för att inte inleda en utredning

JO 2010/11 s. 463 Ta del av utredning - närstående

JO konstaterar i ett annat ärende om närståendes rätt att ta del av en utredning om umgänge att i ett ärende hos en socialnämnd som avser myndighetsutövning mot någon enskild ska bland annat bestämmelsen om kommunikation i 17 § förvaltningslagen tillämpas. Den som ska ges tillfälle att yttra sig har också enligt 11 kap. 9 § SoL rätt att få företräde inför nämnden om inte särskilda skäl föranleder annat.

JO 2011/12 s. 419 JO har uttalat kritik mot en förvaltningschef för skola och socialtjänst som beslutat att personal från skola och socialtjänst skulle medverka vid en vårdnadsöverflyttning från modern till fadern sedan fadern fått ensam vårdnad om barnen enligt en dom. JO uttalade att om föräldrarna inte kunde komma överens om överlämningen hade

det ytterst varit domstolens sak att avgöra om och i så fall på vilket sätt som tingsrättens förordnade om vårdnaden skulle verkställas

Opublicerade beslut

JO beslut den 30 augusti 1994 dnr 43-1994 Socialnämndens handläggning vid domstols förordnande av kontaktperson vid umgänge

Om en domstol har förordnat att umgänge mellan föräldrar och barn ska utövas i närvaro av en person som utses av socialnämnd, har nämnden vid behandlingen av frågan om att utse en sådan person att utgå från att umgänge ska äga rum i den utsträckning och på det sätt som domstolen har beslutat samt att detta är i överensstämmelse med barnets bästa. Det är alltså inte socialnämndens sak att göra en egen bedömning av om det beslutade umgänget är lämpligt eller inte och låta en sådan bedömning inverka på frågan om att utse en kontaktperson. JO konstaterar vidare att allmän domstol inte kan ålägga socialnämnden att utse kontaktperson. JO menar att socialnämnden bör se domstolens förordnande som en begäran om nämndens medverkan. Om ett umgänge inte kan ske i enlighet med domstolens förordnande för att nämnden inte kan utse någon kontaktperson, måste umgängesfrågan omprövas av domstolen. För att undvika att en sådan situation uppkommer konstaterar JO att det är viktigt att domstolen tar kontakt med socialnämnden innan den beslutar om ett sådant förordnande.

JO beslut den 24 januari 2002 dnr 3285-2000 Avståndet mellan förskolan och bosättningskommunen kan medföra att frågan inte längre innefattas i den dagliga omsorgen

JO har uttalat att det är mycket som talar för att frågan om vilken förskola som ska väljas för ett barn normalt bör kunna hänföras till den dagliga omsorgen, men menar att avståndet mellan förskolan och bosättningskommunen kan vara en sådan omständighet som gör att det inte längre är fråga om ett sådant normalfall som får anses innefattas i begreppet daglig omsorg. Det skulle därmed enligt huvudregeln i 6 kap. 13 § FB krävas ett beslut av vårdnadshavarna gemensamt.

Socialstyrelsens allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge;

**SOSFS
2012:4 (S)**

Utkom från trycket
den 16 april 2012

beslutade den 28 februari 2012.

I dessa allmänna råd ges rekommendationer till stöd för socialnämndens handläggning av vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge enligt föräldrabalken och socialtjänstlagen (2001:453).

Barnets bästa

Av 6 kap. 2 a § första stycket föräldrabalken framgår det att barnets bästa ska vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge.

Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet ska det enligt andra stycket i samma bestämmelse fästas avseende särskilt vid

- risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligen förs bort, hålls kvar eller på något annat sätt far illa och
- barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna.

Av tredje stycket i bestämmelsen framgår det att hänsyn ska tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad.

Samarbetsamtal

Av 6 kap. 18 § föräldrabalken framgår det att enligt 5 kap. 3 § socialtjänstlagen (2001:453) kan föräldrar genom samarbetsamtal få hjälp att nå enighet i frågor om vårdnad, boende och umgänge.

En förälders begäran

Om en av föräldrarna till ett barn vänder sig till socialnämnden med begäran om samarbetsamtal, bör nämnden verka för att den andra föräldern samtycker till att samtal kan komma till stånd, om sådana samtal bedöms vara till barnets bästa.

Väntetid

Den person som ska vara samtalsledare bör erbjuda barnets föräldrar ett första samtal så snart det är möjligt och alltid inom två veckor från det att föräldrarna har kontaktat socialnämnden eller nämnden har fått ett uppdrag från domstolen att anordna samarbetsamtal.

När samarbetsamtal kan ifrågasättas

Innan samarbetsamtal inleds bör samtalsledaren genom föräldrarna, i regel genom enskilda samtal, ta reda på om det har förekommit våld eller andra övergrepp, hot, missbruk, psykisk ohälsa eller andra problem i familjen. Om så är fallet, bör samtalsledaren noga överväga om det är lämpligt att påbörja samtal.

Om samarbetsamtal påbörjas, bör föräldrarna underrättas om under vilka former dessa samtal kommer att genomföras och om särskilda åtgärder behöver vidtas i anslutning till samtalen.

Ramen för samarbetsamtalen

Samtalsledaren bör klargöra syftet med samarbetsamtalen och informera om samtalens inriktning och karaktär. Vidare bör samtalsledaren informera om vilken sekretess som kommer att gälla för uppgifterna från samtalen.

Samtalen bör ha en tydlig struktur och inriktas på

- hur barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna bäst tillgodoses,
- barnets behov i övrigt,
- framtiden,
- föräldrarnas samarbetsförmåga och
- att en lösning nås.

Samtalsledaren bör vara särskilt uppmärksam på om destruktiva anklagelser förekommer mellan föräldrarna och i så fall sätta stopp för dem.

Samtalsledaren bör ta reda på i vilken utsträckning barnet har bevittnat våld, andra övergrepp eller kränkande behandling och hur barnet har reagerat. Vidare bör samtalsledaren ta reda på om barnet självt har blivit utsatt och om barnet kan behöva stöd.

Kontakten med barnet

Samtalsledaren bör, om det inte är olämpligt, ta med barnet i något skede av samtalen dels för att med utgångspunkt i barnets egna behov och rättigheter ge information och låta barnet berätta om sin situation, dels för att ge barnet möjlighet att förmedla sin inställning.

Barnets bästa

Om föräldrarna närmar sig en samförstånds lösning som inte är förenlig med barnets bästa, bör samtalsledaren redovisa följderna av förslaget och verka för en lösning som bättre tillgodoser barnets behov.

Avbrytande av samarbetsamtal

Om samtalsledaren anser att fortsatta samarbetsamtal inte kan hjälpa föräldrarna att lösa frågorna om vårdnad, boende och umgänge, bör de informeras om detta och samtalen avslutas.

Om samtalsledaren bedömer att samtalen endast är ett sätt att försöka kontrollera den andra föräldern eller få tillfälle att träffa denne, bör de också avslutas.

Om samtalen avslutas, bör föräldrarna informeras om möjligheten till stöd och hjälp i någon annan form, både för sig själva och för barnet. Ett sådant stöd kan vara familjerådgivning, föräldragrupper, familjestödsverksamheter eller barngrupper.

Uppföljning

Om föräldrarna når enighet, bör de erbjudas ytterligare ett samtalstillfälle för uppföljning av att överenskommelsen om vårdnad, boende och umgänge fungerar och är till barnets bästa eller om någon förändring behövs.

Avtal

Av 6 kap. 17 a § föräldrabalken framgår det att enligt 5 kap. 3 § socialtjänstlagen (2001:453) kan föräldrar få hjälp att träffa avtal om vårdnad, boende och umgänge. Vidare framgår det att socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört prövar om ett avtal mellan föräldrarna enligt 6 kap. 6 §, 14 a § andra stycket och 15 a § tredje stycket föräldrabalken ska godkännas.

Personligt sammanträffande

Innan socialnämnden godkänner ett avtal om vårdnad, boende och umgänge bör den som utreder ärendet träffa föräldrarna.

Utredaren bör i samtalet med föräldrarna ta reda på om barnet eller någon annan i familjen har utsatts för våld eller andra övergrepp eller om barnet olovligen har förts bort, hållits kvar eller på något annat sätt farit illa. Utredaren bör också ta reda på om det har förekommit hot, missbruk, psykisk ohälsa eller andra problem i familjen och hur barnet i så fall har upplevt detta. I samtalet med föräldrarna bör också tas upp om det föreligger risk för att barnet kan fara illa.

I samtalet bör utredaren låta föräldrarna redovisa hur barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna bäst tillgodoses.

Utredaren bör informera föräldrarna om avtalets rättsliga verkan samt om de ekonomiska konsekvenser som avtalet kan få.

Föräldrar som har problem

Utredaren bör vid sin bedömning av avtalet vara uppmärksam på sådana problem hos föräldrarna som kan påverka förutsättningarna för att godkänna avtalet.

Kontakten med barnet

Utredaren bör, om det inte är olämpligt, samtala med barnet dels för att med utgångspunkt i barnets egna behov och rättigheter ge information och låta barnet berätta om sin situation, dels för att ge barnet möjlighet att förmedla sin inställning.

Om det inte är möjligt att tala direkt med barnet, bör utredaren bilda sig en uppfattning om barnets inställning genom samtalet med föräldrarna.

Avtal om vårdnad

Tidsbegränsade avtal om vårdnad bör av hänsyn till barnet i regel inte godkännas.

Avtal om boende

I ett avtal om växelvist boende bör det klart framgå hur barnets boende ska fördelas mellan föräldrarna samt vid vilken tidpunkt, på vilken plats och av vem barnet ska hämtas och lämnas.

I ett utredarens bedömning av om ett avtal om växelvist boende är till barnets bästa bör hänsyn särskilt tas till barnets behov av kontinuitet i förskola eller skola, kamratkontakter och fritidsaktiviteter m.m.

Avtal om umgänge

I ett avtal om umgänge bör det klart framgå när umgänget ska äga rum. Det bör även framgå vid vilken tidpunkt, på vilken plats och av vem barnet ska hämtas och lämnas.

I ett avtal om umgänge kan också regleras att barnet och föräldern ska ha kontakt på annat sätt än genom att träffa varandra, t.ex. genom brev eller telefon.

Avtalets form

Separata avtal bör upprättas för de olika områdena vårdnad, boende och umgänge.

För varje barn i en syskonskara bör separata avtal upprättas.

Tidsbegränsade avtal

Av ett tidsbegränsat avtal bör det framgå vad som gäller när avtalet upphör att gälla.

Utredningens innehåll

Av utredningen bör det framgå

- vilken uppfattning föräldrarna har,
- hur barnets vilja ser ut,
- om barnet inte har kommit till tals och skälen till det,
- om föräldrarna har vilja och förmåga att samarbeta i frågor som rör barnet,
- vilka uppgifter från socialtjänstens register som har betydelse,
- vilka andra uppgifter som kan vara relevanta i ärendet och
- hur bedömningen av vad som är barnets bästa har gjorts.

Förälder med anknytning till annat land

En förälder som har anknytning till ett annat land, t.ex. genom medborgarskap eller hemvist, bör informeras om att det inte är säkert att ett avtal om vårdnad, boende eller umgänge gäller i hemlandet och att han eller hon kan vända sig till det landets ambassad eller konsulat för ytterligare information.

Uppföljning

Socialnämnden bör föreslå att en tidpunkt för samtal skrivs in i avtalet för uppföljning av att föräldrarnas avtal om vårdnad, boende och umgänge fungerar och är till barnets bästa eller om någon förändring behövs.

Utredaren bör även erbjuda barnet ett uppföljningssamtal, om det inte är olämpligt.

Tillfälle att lämna upplysningar

Enligt 6 kap. 19 § andra stycket föräldrabalken ska socialnämnden ges tillfälle att lämna upplysningar innan rätten avgör ett mål eller ärende om vårdnad, boende eller umgänge. Vidare framgår det att om nämnden har tillgång till upplysningar som kan vara av betydelse för frågans bedömning, är den skyldig att lämna rätten dessa upplysningar.

Om socialnämnden ges tillfälle att lämna upplysningar, bör uppgifter om barnet och föräldrarna alltid hämtas in från socialtjänstens register.

Upplysningar inför ett interimistiskt beslut

Enligt 6 kap. 20 § andra stycket föräldrabalken kan rätten inför ett interimistiskt beslut om vårdnad, boende och umgänge hämta in upplysningar från socialnämnden. Enligt samma bestämmelse ska socialnämnden innan den lämnar upplysningar till rätten, om det är lämpligt, höra föräldrarna och barnet.

Registeruppgifter

Om rätten vill ha upplysningar inför ett interimistiskt beslut, bör den som handlägger ärendet alltid hämta in uppgifter från socialtjänstens register om barnet, föräldrarna och nya partner. Vidare bör handläggaren överväga om det finns skäl att hämta in uppgifter från Rikspolisstyrelsens belastnings- och misstankeregister.

Samtal med föräldrarna

Handläggaren bör i regel ha ett samtal med var och en av föräldrarna. Samtalet bör handla om

- barnets situation,
- barnets relation till vardera föräldern, syskon och respektive förälders partner,
- föräldrarnas möjligheter att samarbeta och
- vilka möjliga lösningar som föräldrarna ser med utgångspunkt i barnets behov.

Handläggaren bör i samtalen med föräldrarna ta reda på om barnet eller någon annan i familjen har utsatts för våld eller andra övergrepp eller om barnet olovligen har förts bort, hållits kvar eller på något annat sätt farit illa. Handläggaren bör också ta reda på om det har förekommit hot, missbruk, psykisk ohälsa eller andra problem i familjen och hur barnet i så fall har upplevt detta. I samtalet med föräldrarna bör också tas upp om det föreligger risk för att barnet kan fara illa.

Om handläggaren gör bedömningen att det inte är lämpligt att ha ett samtal med föräldrarna, bör orsaken till detta redovisas för domstolen.

I samband med att rätten begär upplysningar inför det interimistiska beslutet bör socialtjänsten i regel erbjuda föräldrarna samsamtal.

I samtalet med föräldrarna bör handläggaren bilda sig en uppfattning om huruvida det är lämpligt att även tala med barnet. I den bedömningen bör också ingå att ta reda på om det finns utrymme för att samtala med barnet under godtagbara former och med den försiktighet som krävs.

Kontakten med barnet

Om handläggaren har bedömt att det är lämpligt att tala med barnet, bör han eller hon först tala om varför samtalet förs. Därefter bör handläggaren låta barnet berätta eller på annat sätt åskådliggöra hur han eller hon ser på sin situation samt ge honom eller henne möjlighet att förmedla sin inställning.

Om handläggaren gör bedömningen att det inte är lämpligt att tala med barnet, bör orsaken till detta redovisas för domstolen. I sådana

fall kan det ibland vara lämpligt att låta barnet komma till tals genom personer i barnets omgivning som känner barnet väl.

Utredningsförfarandet

Av 6 kap. 19 § tredje stycket föräldrabalken framgår det att rätten får uppdra åt socialnämnden att utse någon att genomföra en utredning om vårdnad, boende eller umgänge. Rätten får fastställa riktlinjer för utredningen och bestämma inom vilken tid utredningen ska vara slutförd.

Påbörja utredning

Socialnämnden bör så snart som möjligt efter att den har fått en begäran från rätten utse den person som ska genomföra utredningen. Utredaren bör därefter omgående påbörja den.

Utredaren bör se till att arbetet med utredningen bedrivs på ett strukturerat sätt.

Inledande samtal med föräldrarna

Om utredaren planerar att första samtalet ska föras med föräldrarna gemensamt, bör de i kallelsen uppmanas att kontakta utredaren, om någon av dem anser att något särskilt talar emot ett gemensamt samtal.

Utredaren bör informera föräldrarna om

- utredningens syfte,
- utredarens, ombudets och rättens olika roller,
- det skriftliga material som utredaren redan har tillgång till,
- planen för utredningen,
- barnets och föräldrarnas delaktighet i utredningen,
- vilka kontakter som med stöd av 10 kap. 2 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) kan komma att tas med referenspersoner och
- att utdrag kan hämtas in från socialtjänstens register samt från Rikspolisstyrelsens belastnings- och misstankeregister.

Utredaren bör upplysa föräldrarna om att de när som helst under utredningen kan påbörja samarbetsamtal och i avvaktan på att dessa genomförs, med rättens godkännande, låta utredningen vila.

Fortsatta samtal med föräldrarna

De fortsatta samtalen bör handla om

- barnet och barnets behov,
- föräldrarollen,
- föräldrarnas omsorgsförmåga och
- föräldrarnas möjligheter att i övrigt tillgodose barnets behov.

Under samtalen bör utredaren låta respektive förälder beskriva barnets uppväxt, nuvarande situation och vad som planeras för barnets framtid.

Utredaren bör också ta reda på vardera föräldrarnas syn på

- barnets relation till respektive förälder, syskon och respektive förälders partner,
- sin egen situation,
- hur samarbetet med den andra föräldern fungerar,
- den andra parten som förälder och
- hur vårdnaden, boendet och umgänget bör lösas med utgångspunkt i barnets behov.

Utredaren bör fråga föräldrarna vilka olika lösningar de kan se och vilka konsekvenser de anser att dessa kan få för barnet.

Utredaren bör ta reda på om det har förekommit hot, missbruk, psykisk ohälsa eller andra problem i familjen. I samtalen med föräldrarna bör utredaren också ta reda på om barnet eller någon annan i familjen har utsatts för våld eller andra övergrepp eller om barnet oönskat har förts bort, hållits kvar eller på något annat sätt varit illa. I så fall bör utredaren ställa frågor till föräldrarna om vad barnet har upplevt, om barnet självt har blivit utsatt och hur barnet har påverkats. Utredaren bör vidare ta reda på hur föräldrarnas omsorgsförmåga har påverkats och vilka möjligheter de har att tillgodose barnets behov. I samtalet med föräldrarna bör också tas upp om det föreligger risk för att barnet kan fara illa.

Om en förälder lämnar graverande uppgifter om den andra föräldern, t.ex. om missbruk, våldsbegär eller annan svår problematik, bör utredaren så snart det är möjligt låta den andra föräldern bemöta uppgifterna.

Samtal med en ny partner

Om en förälder lever i ett nytt förhållande, bör utredaren ha samtal med den nya partnern och ta reda på vilken relation denne har till barnet. Utredaren bör också ta reda på den nya partners syn på föräldrarnas förmåga att samarbeta om barnet.

Kontakten med barnet

Utredaren bör träffa barnet både enskilt och tillsammans med respektive förälder. Barnet bör informeras om skälet till utredningen.

Kontakten med barnet bör inledas med att utredaren träffar barnet i vardera föräldrarnas hemmiljö.

Syftet med att träffa barnet bör vara att ta reda på

- hur barnet mår,
- barnets utveckling och mognad och

- samspelet med och anknytningen till föräldrarna, syskon och nya partner.

Utredaren bör vid mötet ge barnet tillfälle att berätta eller på annat sätt åskådliggöra sin situation. Om våld eller andra övergrepp, hot, missbruk eller psykisk ohälsa har förekommit i familjen, bör utredaren ta reda på vilka konsekvenser detta har fått för barnet.

Av 6 kap. 19 § fjärde stycket föräldrabalken framgår det att den som genomför en utredning ska, om det inte är olämpligt, försöka klarlägga barnets inställning och redovisa den för rätten.

Utredaren bör inte pressa barnet att lämna synpunkter eller ta ställning i sak.

Om utredningen avser flera barn, bör utredaren ge vart och ett av barnen möjlighet att komma till tals i enskilda samtal så att de kan uttrycka sina tankar och sin inställning oberoende av varandra.

Utredaren bör anpassa samtalets innehåll och längd till barnets ålder och mognad. Att uppgifterna har uppfattats rätt bör alltid kontrolleras med barnet.

Om utredaren bedömer att det är olämpligt att tala direkt med barnet, kan barnet komma till tals t.ex. genom att utredaren samtalar med personer i barnets omgivning som känner honom eller henne väl.

Referenspersoner

Innan utredaren kontaktar en referensperson bör han eller hon noga överväga syftet med kontakten.

Utredaren bör i första hand ta in uppgifter från personer som genom sin professionella roll känner barnet väl, t.ex. personal vid förskola, skola och fritidshem. Utredaren bör däremot vara återhållsam med att ta in uppgifter från släktingar och vänner.

Utredaren bör i regel intervjua en referensperson vid ett personligt sammanträffande.

Intervjun med referenspersonen bör inriktas på

- barnets fysiska och psykiska hälsa och utveckling och
- referenspersonens bild av t.ex. relationer och samspel mellan barnet och vardera föräldern.

Utredaren bör betona att det inte är referenspersonens ansvar att ta ställning i frågan om vårdnad, boende och umgänge. Referenspersonen bör informeras om att hans eller hennes uttalanden kommer att ingå i utredningen som en del i underlaget för rättens beslut. Utredaren bör låta referenspersonen ta del av och godkänna det nedskrivna och sammanfattade uttalandet.

Registeruppgifter

Utredaren bör alltid hämta in uppgifter om föräldrarna och nya partner från socialtjänstens register.

Utredaren bör i regel hämta in uppgifter om föräldrarna och nya partner från Rikspolisstyrelsens belastnings- och misstankeregister.

Avslutande samtal med föräldrarna

Utredaren bör erbjuda föräldrarna ett avslutande samtal, enskilt eller tillsammans, för att sammanfatta vad som har kommit fram under utredningen och vilka bedömningar och förslag till beslut som kommer att lämnas till rätten.

Avslutande samtal med barnet

Om det inte är olämpligt, bör även barnet erbjudas ett avslutande samtal och informeras om vad utredaren har kommit fram till i utredningen.

Utredningsrapporten

Utredaren bör i utredningsrapporten bl.a. redovisa

- vilka personer ärendet avser,
- vad ärendet gäller,
- de juridiska förhållandena för barnet vad gäller vårdnad, boende och umgänge,
- de faktiska förhållandena vad gäller barnets boende och umgänge och
- om barnet har särskilda insatser.

Av rapporten bör det också framgå uppgifter om

- när utredningen påbörjades och avslutades,
- antalet samtal med föräldrar och barn,
- när och var samtalen ägde rum samt i vilka konstellationer och
- vilka referenspersoner som har kontaktats och deras relation till barnet eller föräldrarna.

Utredaren bör redovisa om det finns brister i utredningen, t.ex. att någon av föräldrarna eller barnet inte har medverkat.

Utredaren bör begränsa rapporten till sådant som kan vara relevant för frågans bedömning.

Om barnet

Om uppdraget från rätten avser flera barn, bör varje barn redovisas för sig.

Utredaren bör kortfattat beskriva de yttre förhållanden under vilka barnet lever. Även barnets fysiska och psykiska hälsa samt omsorgsbehov bör beskrivas.

Utredaren bör sammanfatta uppgifterna om barnet från föräldrarna, referenspersoner, register och från barnet självt.

Utredaren bör också beskriva sin egen bild av barnet.

Om utredaren inte har haft någon kontakt med eller något samtal med barnet, bör orsaken till detta redovisas. Om det är olämpligt att klarlägga barnets inställning, bör detta liksom skälen anges.

Om föräldrarna

Efter en kortfattad beskrivning av de yttre förhållanden under vilka föräldrarna lever bör rapporten främst inrikta sig på deras möjligheter att tillgodose barnets behov och deras samarbetsförmåga. Även föräldrarnas egen beskrivning av sina levnadsförhållanden och sin omsorgsförmåga och hur barnet har påverkats och kan komma att påverkas bör redovisas.

Om någon av föräldrarna har en sådan livsföring som kan inverka på omsorgsförmågan, t.ex. missbruk, psykisk ohälsa, våldsbänagenhet eller kriminalitet, bör detta redovisas.

Om det inte har gått att träffa och samtala med båda föräldrarna, bör orsaken redovisas.

Referenspersoner

Utredaren bör kortfattat redovisa vad varje referensperson har sagt.

Om en referensperson är släkt med eller vän till en förälder, bör utredaren redovisa släktskapet eller vänskapen och skälen till valet av referensperson.

Registeruppgifter

Utredaren bör endast redovisa sådana uppgifter från socialtjänstens register och Rikspolisstyrelsens belastnings- och misstankeregister som är relevanta.

Utredarens bedömning

Utredaren bör, efter att ha beaktat eventuella riktlinjer från rätten, särskilt lyfta fram sin bedömning av

- om det finns en risk för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för våld eller andra övergrepp eller att barnet olovligen förs bort, hålls kvar eller på något annat sätt far illa,
- hur barnets behov av en nära och god kontakt med föräldrarna bäst kan tillgodoses,
- barnets känslomässiga anknytning och relation till respektive förälder,
- barnets möjligheter att få sina behov och rättigheter tillgodosedda,
- innebörden och vikten av barnets egen inställning och
- föräldrarnas vilja och förmåga att samarbeta i frågor som rör barnet.

I utredarens bedömning bör också ingå

- föräldrarnas förmåga att hålla barnet utanför sina konflikter,
- föräldrarnas förmåga att skilja på egna behov och barnets samt att prioritera barnets behov framför sina egna,
- övriga individuella förhållanden, t.ex. om barnet har behov av särskilt stöd och
- respektive förälders lämplighet som vårdnadshavare, boförälder eller umgängesförälder.

Om utredningen omfattar flera barn, bör utredaren redovisa bedömningen för varje barn för sig.

Förslag till beslut

Enligt 6 kap. 19 § fjärde stycket föräldrabalken ska den som verkställer utredningen lämna förslag till beslut, om det inte är olämpligt.

Ett förslag till beslut som lämnas till domstolen bör vara väl motiverat och beskriva vilka konsekvenser det får för barnet. Om det är olämpligt att lämna ett förslag till beslut, bör utredaren ange skälen för detta.

Ett resonemang om vad olika alternativ kan innebära för barnet på kort och lång sikt bör alltid redovisas.

Om utredningen omfattar flera barn, bör utredaren redovisa förslag till beslut för varje barn för sig.

Uppföljning

Efter avslutad utredning och när rättens dom har vunnit laga kraft bör socialnämnden erbjuda föräldrarna en tid för ett uppföljningssamtal. I samband med detta bör utredaren även erbjuda barnet ett uppföljningssamtal, om det inte är olämpligt.

Socialnämndens möjlighet att föra talan om umgänge

Av 6 kap. 15 a § föräldrabalken framgår det att socialnämnden får väcka talan om umgänge mellan ett barn och en förälder. Enligt bestämmelsen får nämnden också väcka talan om umgänge mellan barnet och någon annan än en förälder.

Umgänge med en förälder

Innan socialnämnden väcker talan bör den verka för att föräldrarna kommer överens om en förändring av umgänget eller att någon av föräldrarna väcker talan i domstol.

Umgänge med annan än en förälder

Om socialnämnden bedömer att umgänge med någon annan än en förälder är till barnets bästa, bör nämnden försöka nå en överenskom-

melse om umgänge på frivillig väg innan den väcker talan vid domstol.

Umgängesstöd

Enligt 6 kap. 15 c § andra stycket föräldrabalken ska rätten innan ett beslut om umgängesstöd meddelas hämta in yttrande från socialnämnden. Av tredje stycket i samma bestämmelse framgår det att efter rättens beslut om umgängesstöd ska socialnämnden utse en viss person att medverka vid umgänget (umgängesstöd). Socialnämnden ska vidare enligt fjärde stycket följa upp hur umgänget fungerar och verka för att stödet inte består längre än nödvändigt.

Yttrandet

Socialnämnden bör i sitt yttrande till domstolen redovisa vilka praktiska förutsättningar som finns för att ett umgänge ska kunna genomföras med umgängesstöd, t.ex. tid, plats och personalresurser.

Lämplighet

Socialnämnden bör, med samtycke från den person som planeras att bli utsedd som umgängesstöd, begära uppgifter om honom eller henne från socialtjänstens register, från Rikspolisstyrelsens belastnings- och misstankeregister samt från eventuella referenspersoner.

Uppdraget

Uppdraget att vara umgängesstöd bör formuleras tydligt och detaljerat i ett skriftligt dokument. Av dokumentet bör det bl.a. framgå

- vad syftet med umgängesstödet är,
- vilka dagar och vid vilka tidpunkter den person som är utsedd att vara umgängesstöd ska medverka,
- att den person som är utsedd att vara umgängesstöd ska vara neutral och sätta barnets bästa främst,
- vilka särskilda instruktioner som ska gälla för uppdraget,
- hur återrapporteringen till socialnämnden ska göras och
- hur uppföljningen ska göras av hur uppdraget som umgängesstöd har fungerat.

Socialnämnden bör klargöra uppdragets innehåll för föräldrarna och informera om de instruktioner som nämnden har givit till den person som ska vara umgängesstöd. Nämnden bör också med hänsyn tagen till barnets ålder och mognad informera barnet om vilken roll denna person ska ha under umgänget.

Socialnämnden kan i undantagsfall utse mer än en person som umgängesstöd, om det är nödvändigt för att umgänget ska kunna genomföras på det sätt som barnet har behov av. Nämnden kan även, om det

behövs, ersätta en person som har utsetts att vara umgängesstöd med en annan person.

Handledning

Socialnämnden bör se till att den person som är utsedd att vara umgängesstöd har tillgång till stöd från den ansvariga handläggaren och, i komplicerade fall, också i form av kvalificerad handledning.

Uppföljning

Vid socialnämndens uppföljning av hur umgänget fungerar och om umgängesstödet fortfarande behövs, bör nämnden tala med såväl föräldrar som barn samt med den person som har utsetts att vara umgängesstöd.

Uppföljningen av hur umgänget har fungerat bör göras efter det första umgängestillfället och därefter regelbundet.

Kontaktperson vid umgänge

En kontaktperson som utses enligt 3 kap. 6 § socialtjänstlagen (2001:453) på begäran eller efter samtycke från en enskild person kan bistå honom eller henne även i samband med umgänge.

Lämplighet

Socialnämnden bör, med den tilltänkta kontaktpersonens samtycke, begära uppgifter om honom eller henne från socialtjänstens register, från Rikspolisstyrelsens belastnings- och misstankeregister samt från eventuella referenspersoner.

Uppdraget

Uppdraget till kontaktpersonen bör vara skriftligt. Vidare bör uppdraget vara detaljerat och tydligt. Det bör bl.a. framgå

- vad syftet med insatsen är,
- vilka dagar och vid vilka tidpunkter kontaktpersonen ska medverka,
- att kontaktpersonen ska vara neutral och sätta barnets bästa främst och
- hur uppföljningen av insatsen ska göras.

Socialnämnden bör klargöra kontaktpersonens roll för föräldrarna. Nämnden bör också med hänsyn tagen till barnets ålder och mognad informera barnet om vilken roll kontaktpersonen ska ha i samband med umgänget.

Handledning

Socialnämnden bör se till att kontaktpersonen har tillgång till stöd från den ansvariga handläggaren och, i komplicerade fall, också i form av kvalificerad handledning.

Personalens kompetens

Enligt 3 kap. 3 § socialtjänstlagen (2001:453) ska det för utförande av socialnämndens uppgifter finnas personal med lämplig utbildning och erfarenhet.

De rekommendationer som ges i Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2006:14) om personalens kompetens vid handläggning och uppföljning av ärenden som rör barn och unga bör också gälla för personal som leder samarbetsamtal.

Personalen bör ha minst ett års yrkeserfarenhet inom områdena vårdnad, boende och umgänge för att självständigt arbeta med att

- leda samarbetsamtal,
- enligt 6 kap. 19 och 20 §§ föräldrabalken i mål och ärenden om vårdnad, boende och umgänge till rätten lämna upplysningar eller utreda och lämna förslag till beslut och
- pröva om avtal om vårdnad, boende och umgänge kan godkännas.

Personalen bör också ha kunskaper om

- lagstiftning och praxis inom det familjerättsliga området,
- kriser och konflikter som kan förekomma i samband med separationer och
- problemen med våld, hot och missbruk samt psykisk ohälsa i familjen.

Personal som leder samarbetsamtal bör dessutom ha kunskaper om olika modeller för konfliktlösning.

Dessa allmänna råd ersätter Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2003:14) om socialnämndens handläggning av vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge.

Socialstyrelsen

LARS-ERIK HOLM

Kristina Widgren

Sakregister

A

adoption, 68, 77, 279
 anklagelser, 49, 131, 164, 224
 anknytning, 33, 43, 97, 150, 225, 245, 248
 anmälan om gemensam vårdnad, 68
 anmälningsskyldighet, 33, 133, 151, 224, 290
 anvisning om hur överklagande går till, 274
 arbetsanteckningar, 175
 avslagsbeslut, 274
 avtal, 68, 93, 104, 123, 179, 197

B

barn som får illa, 143, 154, 280
 barn som bevittnat våld, 140
 barnets bästa, 19, 37, 69, 77, 94, 104, 113, 132, 147, 164, 175, 185, 213, 224
 barnets faktiska bosättning, 93
 barnets grundläggande rättigheter, 27, 38, 248
 barnets hemvist, 182, 207
 barnets inställning, 38, 41, 48, 57, 94, 185, 200, 206, 226, 244, 299
 barnets perspektiv, 43, 48, 98, 166, 174, 195, 229
 barnets rätt att komma till tals, 37
 barnets vilja, 26, 39, 48, 50, 62, 184, 197, 213, 226, 245, 250, 297, 299
 barnets åsikt, 37, 47
 barnkonventionen, 19, 37
 barnomsorg, 75
 barnpsykiatriskt utlåtande, 208, 234
 barnsamtal, 52, 55, 174
 begäran om upplysningar, 197
 belastnings- och misstankeregister, 198, 217, 226, 235, 246, 265
 bemötande, 63, 127, 142
 boende, 93

D

daglig omsorg, 74
 dokumentation, 55, 175, 193, 252, 264, 275

E

eftergivande av sekretess, 270
 egenmäktighet med barn, 108, 315
 ensam vårdnad, 26, 67, 94, 107, 110
 enskilda samtal, 43, 167, 169, 216, 230
 entledigande av särskilt förordnad vårdnadshavare, 91

F

faderskaps/föräldraskapsbekräftelse, 68
 familjerådgivning, 153, 161, 180, 183, 254
 familjerådgivningssekretess, 162, 184, 212, 254
 fingerade personuppgifter, 283
 flyttningsanmälan, 76, 99
 folkbokföring, 74, 77, 99, 119, 182
 förmyndare, 67, 80, 82
 förmynderskap, 82, 182
 förskola, 75, 76, 98, 191, 199
 försörjning, 24, 73
 förälder i utlandet, 207
 förälders dödsfall, 87

G

gemensam vårdnad, 67, 68, 70, 74, 84, 87, 90, 95, 116, 184, 265, 283
 godkännande av avtal, 28, 193

H

Haagkonventionen, 309
 handledning, 130, 141, 160, 209, 262
 hembesök, 218, 226, 230
 hemlandet, 132, 182
 hemvist, 89, 115, 181, 182, 195, 203, 293, 309, 314

I

interimistiskt avtal, 188
 interimistiskt beslut, 47, 195, 273

J

journalanteckningar, 55, 57, 175, 252, 278
 jäv, 286

Sakregister

K

kommunicering, 201, 226, 241, 253, 279
kompetens, 45, 52, 130, 158, 181, 208
konflikthantering, 128, 159, 209
konsekvensanalys, 247
konsekvensbeskrivning, 252
kontaktförbud, 285
kontaktperson, 77, 102, 107, 111, 114, 192,
257, 264, 303
kvarskrivning, 281

L

lojalitetskonflikt, 28, 51, 84, 132, 149, 228

M

medling, 159, 163, 170, 176, 295, 311
men, 267
missbruk och beroende, 144
muntlig förberedelse, 47, 291

N

namnval, 77

O

omsorgsförmåga, 107, 131, 218, 245, 258

P

polisanmälan, 249
polishämtning, 296, 302, 304, 305

R

referenter, 220, 228, 232, 269
risk för övergrepp, 106, 259
riskbedömning, 94, 171, 247, 248
rättegångskostnader, 124
rättshjälp, 124

S

samarbetssamtal, 45, 71, 131, 139, 155,
201, 212, 266
samtal med barn, 37, 159, 185, 206, 209,
226, 230, 236, 244, 296
samtycke, 48, 77, 83, 270
sekretess, 59, 78, 81, 162, 184, 202, 212,
267, 280
sekretessmarkering, 280
sexuella övergrepp, 107, 132, 222, 247

skadeståndsansvar, 79
skola, 27, 43, 76, 81, 95, 191, 232
skyddade personuppgifter, 207, 279, 284
snabbupplysningar, 195, 273
säkerhetsåtgärder, 123, 147, 148, 248
särskilt förordnad vårdnadshavare, 83, 89,
121, 311

T

tillsynsansvar, 24, 73, 78, 146
tolk, 138, 254
tvångsmedel, 297, 301

U

umgänge, 101, 122, 191, 257, 304
umgängesförälder, 79, 103, 107, 128, 251,
257, 298
umgängesresor, 122
umgängessabotage, 109
umgängesstöd, 102, 105, 192, 257
underhållsbidrag, 119
underhållsskyldighet, 74, 86, 119
underhållsstöd, 120
uppföljning, 60, 86, 112, 174, 194, 255,
263, 266, 317
uppgifter från andra myndigheter, 271
uppgiftsskyldighet, 153, 184, 193, 202,
268, 270
utredningsförfarandet, 203
utredningsrapport, 239
utvärdering, 175, 317

V

vardagliga beslut, 74
verkställighet, 293
villkor för umgänge, 103, 105, 123
vistelseort, 182
vite, 295, 302
vittnesmål, 255, 290
våld och andra kränkningar, 139
vårdnad, 26, 67, 83, 190
vårdnadshavare, 67, 83
vårdnadshavares ansvar, 73
vårdnadsöverflyttning, 83, 294
väcka talan, 69, 87, 111, 113, 114, 263
växelvis boende, 68, 95, 120, 190